

વર્ષ ૪ • અંક-૧૨

કવિતા

જાન્યુઆરી • ૧૯૪૬

ઘણે ઘણે વર્ષે

૭૨૮

[૫૫]

ખળવંતરાય ક. ઠાકોર

[સોનેટ]

સખે, હૃદય, કયાં ગયો? જિવન એકલું ધૂળ આ,
 ન કાંઈ સુખનું, ગમે નવ કરું, કરો ના પડે.
 સ્મૃતી મલિત બધિયાર જલ શા ફૂગે આપ્યા,
 મનોહરતરંગિ ને હવું તારું 'તુલબ્યું' યદા
 અકારું કડ ઈં અપેયં જનિયું કરું ને અરે,
 નવું ચ કરું ના રુચે, જગત બાધું નિસ્તેજ આ.
 નિહાળું મનુજે ઘણું ચ નિજ નેડ પોતા રુચે,
 ઘડીક પશુ શા બરાડત, દયા ગથે ભીષ્મના;
 પરંતુ મટ ભૂતિ જો જુવું નવે કરો વગગના,
 -ગુની શૂન રતે રતે શૂન જેમ મહાલે નવે!
 સપાટિ પરના અનેક પ્રભુયો શુધે શું બવે,
 ક્યહામિ લવ નેહમાર ભટકંત હુથે બવે!
 મુખો ત્રિવિધ દે વિચિત્ર જડમાનજા એ દિહા,
 રતી સુખ યુગલ કાલ બતવૈચયતી કિહા!

ટિપ્પણ-કાંન' કવિ સંગધિની રતિ પેંતે પણ કાલ મનકથા પગ લગી આપ્યા દેદને પીંડી
 પેતી શોભાતી વગી બજે મોડા અમાધાનજી નિબળની પગાકા મેડ. જેની માથાને લે જવ તી કહે છે,
 દંડમુત જવત અને ત્રિવિક્રમ દેવાધિદેવ ત્રીકથાનુ એ એક મુખ આનરણુ પણ છે.

ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૫, મુંબાઈ.

કવિકથાઓ

મૂળરાજ એનરિયા.

Love & Letters

When Jennie was a friend of Percy's
She used to write erotic verses;
She then enjoyed a great success
As a leading "Veis librc" poetess;
But when she fell

In love with Peter,

It brought her back

To rhyme and metre;

At last she married Mr. Rose,
So now she writes the dullest prose.

(Punch)

એટલે સ્તો!

"આ મોહનભાઈને એ ગજકોટ જરા ઉપડયા
ત્યારે જ કહી રાખેલું કે "ઈ વીરાવાળોના
વિશ્વાસ કરવા નેવો નથી." જલ્દીકાકા એક સાહિ-
ત્યકારને એક દિવસ વાન કરી રહ્યા હતા
(ગાંધીજીને એ "મોહનભાઈ" કહે છે.)

"ઈ મરાઠીઓ મૂળથી જ ભારે ખટપટી.
હું રાજકુમાર કોલેજમાં આચાર્ય હતા ત્યારે એ
બણવા આવેલો. એક દિવસ એની ઝોરડીભાવી
મેં દારૂના શીશા-પકડેલા ને તેને "રસ્ટીકેટ"
કરાવેલો પણ માથો ભારે પકોચેલ છુટી. એણે
તો છેક વડા આચાર્ય કને જઈ ખટપટ કરી
"રસ્ટીકેશન" રદ કરાવેલું. વિદ્યાર્થી અવરયાથી જ
એનાં લખાણ હું તો જાણુ એટલે મોહનભાઈને
ચેતવેલા."

"પણ એ શીશા બરેલા હતા કે ખાલી?"

સાહિત્યકારે પૂછ્યું.

"ખાલી, સાવ ખાલી." કાકાએ પ્રત્તનો મમ
સમજ્યા વિના નિર્દોષતાથી કહ્યું.

"તેમાં સ્તો રસ્ટીકેટ કરાવ્યો હશે." સાહિત્યકારે
મમરો મૂક્યો.

કવિનું આયુષ્ય

એક કવિ મિત્રમંડળીમાં વાતોને તકાકે ચડ્યા
હતા : "મેં એટલાં સારાં કાવ્યો લખ્યાં છે કે
આધુનિક કાવ્યસાહિત્યનો પ્રવાહ એ પ્રગટ થયા
પછી બદલાઈ જશે પણ મારી ઇચ્છા છે કે મારા
મૃત્યુ બાદ એ બધાં કાવ્યો છપાય તો કીક."

"હજી તમને શાંતું આયુષ્ય આપે!" મિત્રો
એકી અવાજે બોલી ઊઠ્યા

કવિની શિખામણ

એક વાર કવિવર ટાગોર પસે એક પ્રેમી મુગલ
ગયું. જઈને શરદેવને વંદન કર્યાં. શરદેવ એ બેઠેલી
હંડી આદ, પીળો રંગ, બરેલી આખો, ધન્ટેમરી,
બેકારી, વિ પ્રેમનસણો પડ્યો તેમની મનેદશા
પારખી ગયા ને પૂછ્યું-પૂછ્યું પૂછ્યું : "શું છે?"

"શરદેવ, અમે જાને પ્રેમમાં પડ્યાં છીએ"

શરદેવે એક ઉડો નિશાસે નાખ્યો ને ગંભીર-
તાથી બોલ્યા : "એવું જ મને દુઃખ છે. હું એમ
છજ્જોતો હતો કે તમારા નેવા સ્ત્રી-પુરુષો પ્રેમમાં
"પડવા"ને બદલે પ્રેમમાં ઉભે ચડે. જે પ્રેમ
વ્યક્તિને પાડે છે તે સાચો પ્રેમ નથી. સાચો પ્રેમ
ત્રેચ્છાતમક અને ઉચે ચઝાવનારો હોય છે."

હો, કવિજન !

ખંધી અરપખટ મેધા, દરશન અધૂરાં, બલ્ય આદર્શ મપ્યાં
સિદ્ધાંતોના સુવાંળા સુસંહિત સમદે રાજ આભોટવાનું

ગીતાની ગર્ભનામાં સકળ જગતની ગોપી સ્થાન પામે મહારાજ માનના.

કિંતુ પાડોશી સાથે કવિજન! કલ્પિત મેળ તારા ન જામે.

—ઈન્દુલાલ ગાંધી

કવિની ખુમારી

છંદગીની ઉતરતી ઉંમરે કાન્તમાં એક જાનની બાપરવાઈ આવી ગઈ હતી. મિત્રમંડળ ઓછું થઈ ગયું હતું. કતાપી કથારના મૃત્યુ પામ્યા હતા. પીળા મિત્રો દૂર વસતા હતા.

બાવનગરમાં કામ કરતા હતા ત્યારે તેના મિત્રજને છેડવાની કોઈ દિનત કરતું નહિ મહારાજ બાવસિંહજી પણ તેમનું પૂરપૂરું અન્ધાન કરતા.

કાન્ત જમતા હોય અને બાવનગરના મહારાજ બગીચાં ખેડીને આવે અને કાન્તને તેની ખુમાર કહેવામાં આવે તો ય કાન્ત જમવામાં ઉતાવળ કરે નહિ. એટલું જ કહેવડાવે "કહેડો, દુઆતું પુ"

એક વાર મહારાજ આદેશે મરકરીયા તેના ખેડને હાથ અડાડ્યો હતો. એ ખેડ ત્યાં તે ત્યાં મૂકી કાન્ત આવી ગયા, બાવસિંહજીને આવી ચૂકીનેનો ગમતા. ચૂકીનેનો મિત્રજ હોય એમ

કાન્તનો પ્રસવ

એક વાર આચાર્ય શિતિમાજનમેન ગુરૂદેવ (રાગો) ની સાથે આગાશીમાં મુસાફરી કરી રહ્યા હતા તેમણે જોયું તો ગુરૂદેવને કોઈ કાન્તની પ્રેરણા થ હોય એમ લાગ્યું. તેથી તે કાન્તની સંકાસમાં સર ગયા તે ત્યાં એળી રહ્યા, જેથી કવિ અન્તિથી કા પુરું કરી શકે.

ગુરૂદેવે કાન્ત પુરું કર્યું ને શિતિમાજી શોધવા લગ્યા. બહાર આવતા શિતિમાજીને જો કવિવરે કહ્યું "ક્યાં હતા તમે? હમણા જ ૨ કાન્તનો પ્રસવ થયો."

"પણ ગુરૂદેવ, પ્રમથ સમયે કોઈ પુરુષ જોઈ કાન્ત ગઈ શકે છે?" શિતિમાજીએ કહ્યું.

કવિનો જન્મ

"કહેક નવું જન્મતું આગક પૂરવાર કરે છે કવિર દઈ માનવગતથી નિરસ થયો નથી."—રાગો

"રાગોર આપણા દેશમાં જન્મ્યા એ પૂરવ કરે છે કે કવિર દઈ આપણાથી નિરાસ થયો નથી

—સર શામળજી

માધનું મૃત્યુ

ચંદ્રવદન મહેતા

મયા અંકમાં જ થી રતુભાષ દેસાઈનું “કલ્પનાને” કાવ્ય રચ્ય કરતાં અને શ્રી ચંદ્રવદન મહેતાની અનોખી કૃતિ “માધનું મૃત્યુ” કાવ્યનેા છેલ્લા દાયકાના ઉત્તમ કાવ્યોમાંના એક તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો હતો. એ કાવ્ય અને રચ્ય કરીશું એ વચન અને અર્થ પાળીએ છીએ. યુગરાતના વિદ્વાન વિવેચકો સમક્ષ અને કાવ્યરસિકો સમક્ષ “કવિના” “માધનું મૃત્યુ” રચ્ય કરે છે. આ કાવ્યને રચ્ય કરતાં અમને વિશેષ આનંદ તો એ છે કે આ કૃતિ થી ચંદ્રવદન મહેતાની શ્રેષ્ઠ કૃતિ છે. “માધના મૃત્યુ”ને—ગંભીરમાં ગંભીર, કઠણમાં કઠણ પળને કવિએ પાનીમાં એટલી હદય-રૂપશી રીતે ગૂંથી છે કે માધનો ચરજ આચમતો આંખ આગળ દેખાય છે. આ કાવ્યમાં સંખ્યાકાળને અનુકૂળ સર્વે રંગો પ્રસરી છે. ઉત્તમ કવિતાએને આવરણ એવાં સર્વે શબ્દો આ કવિતામાં રૂપક સાથે છે અને એથી જ અને આ કૃતિને છેલ્લા દાયકાની ઉત્તમ કૃતિઓમાંની એક તરીકે ઓળખાવવાને લઘ્યાધ્યએ છીએ. : તંત્રી.

[સદાકવિ માધની એક પ્રચલિત કિવદંતી ઉપરથી આ રૂપક ઉપજાવ્યું છે. પિતાની દોસત ઉકાચી દેતાં, પત્નીને અવનિનાથ પાસે, ગ્લોક સનાથે, મોકલી, અને રાત્રીએ સવાસક્ષ મહોર આપી. અવનિતી પ્રગળે કહ્યું કે માધ તો મહાઉદાર, એની પત્ની પચ્ચ એવી જ હોવી જોઈએ, એટલે પત્નીએ સુવચ્છને લોભામાં બેઠી દીધું. માધપત્ની પર આવ્યાં ત્યારે મરીખાઈથી માધ મૃત્યુશ્વ્યા ઉપર છેડના શ્વાસ લેતા હતા.

આ રૂપક મોટે ભાગે અવશ્યીય છે, કેવળ દશ્ય નથી. જરૂરે વિચારે રીઝોરૂપો—એક જ વસ્તુક્ષી, સફળ કથાનકવાળા, છતાં સગીતની વિવિધતા બરેલા લખાતા જશે, લખવા જ પડશે. આ એક એવો પ્રયત્ન છે. ભજવવા માટે થા રચ્ય કરવા માટે એમાં થોડી વધવટ જરૂરી છે, એ વધવટને આધાર કુશળ સવધાર પર જ છે.—લેખક]

(અનુ.)

એક: ઉત્તરે ગુજરે દેશે, વિસ્તરે અરવલ્લરી;
અને ત્યાં આલ ભિન્નો, ભિન્નો છે આખુનો ગિરિ.

બીજો: હુતી ના ત્યાં મરુભૂમિ, પલ્લવી કળી સંસ્કૃતિ;
ભિન્નો જ્ઞાનવારિની, બેલીલી ત્યાં સરસ્વતી.

ત્રીજો: ઘેરી એ ગિરિમાળામાં, શ્રીનગરી શ્રીમાળની;
અર્ધુદાચગની છાંચે, શોભાતી કંચને મહિ.

એક: ઉપમામાં સુલાલિત્યે, ગળીરા અર્ધગૌરવે;
વાચસ્પતિ મહામાધ, ભારતે કવિઓ કવે.

ખીજો: પિતા સર્વશ્રેયે દીધી, પુત્રને લક્ષ્મીની લીલા;
 પુત્રે સરસ્વતી પૂજી, પત્નીમાં વધુ ઉત્કલા.
 ત્રીજો: શ્રીમાળે માધની કીર્તિ, સૂર્યશી પ્રસરી રહી;
 વિસ્તારી જ્ઞાનને ત્યાંથી, મુગે મુગે પછી વહી.

(ગીત)

(રાગ દુર્ગા)

બધાં: એણે પૂજી સરસ્વતી મન, એવો સખરસીયો,
 જેણે નવલાં દીધાં સર્જન, એવો સખરસીયો,
 એણે વહેંચ્યાવ્યાં અઢળક ધન, એવો સખરસીયો;
 જેણે તાર્યાં કંઈક નિર્ધન, એવો સખરસીયો,
 એણે રેલાવ્યાં કાવ્યસુજન, એવો સખરસીયો,
 જેને લાધ્યાંતાં રસનર્શન, એવો સખરસીયો,

.....એણે પૂજી.....

(અનુ.)

એક: શ્રીમાળે ધાન્ય ને લક્ષ્મી, વસે કારાગૃહે નિસહ,
 કવિએ જ્ઞાનથી ઉદ્યાં, વસમાં બંધનો બધાં.

(લાવણી)

ખીજો: એક દિવસ ઉજ્જયિની રાજન, આવ્યાંતા શ્રીમાળનગર,
 રાજનગરની રૈયત રહતી, માઘકવિને પહી નજર,
 ધનબંડારે હુતી અમુલ્ય, સંપતિ ધરતી લેંચ લરી,
 લાજ રાખવા રાજનગરની, ગરીબ હોકાને ધરણુ ધરી.

(અનુ)

એકઃ કવેન્દુ એ દયા સિન્ધુ, દીનગન્ધુ શ્રીનંદન,
લક્ષ્મીને દાનમાં અર્પી, ગન્યા એ જંગવંદન.

ખીજો: પત્ની તો પ્રેરણામૂર્તિ, મંત્રિણી સહચારિણી;
અનુરાગી છતાં ત્યાગી, સંસારે તો વિરાગિણી.

ત્રીજો: જ્ઞાનીને ન મળે જ્ઞાન, ધનીને જ્ઞાન ના મળે;
સંસારે એ વિધિયોગ, યોગી એ ગતિ ના કળે.

એકઃ પત્નીને મ્લોક સંગાથે, પ્રેરી ઉજ્જયિની પ્રતિ;
શ્રીમાળે કાવ્યનું મૂલ્ય, થયું ના, ના થતું કદી.

ખીજો: એવા એ કવિ માધ, હુંવે સંકેલતા કલા;
સન્ધ્યાને આંગણે આઘ્યા, દારિદ્રે અતિ દુર્બળા.

(મન્દા.)

એકઃપુરુષ } ધીમે ધીમે દશદિશ વહી, કીર્તિની શુભ જ્યોતિ,
એને સ્ત્રી } ને લક્ષ્મી તે તરલ અપલા, સુકૃપા આસતીતી;
દૌર્બલ્યેથી અવયવ ગળે, ઘેરતી મૃત્યુનળ,
આવી ઉભો નિકટ ગરવે, એમને અંતકાળ.

(ગાલિની)

એકઃસ્ત્રી ઉદ ધિ જલ વિલોલે, ભાગ્યની એ મ લીલા,
દહન કરતી તાપે, ને ધડી છાંય શીળા;
કવિવર સુખશયા, મૃત્યુની માણતાં તા,
શુણીજન સહુ ભેળા, ભાવથી ગીત ગાતા.

(ગીત)

(રાગ સારંગ)

બધાં: ધનધન કવિજન રસયોગી !
લીધું અંતર અવલોકી !

સાગજળ ગાળીને નિર્મળ, સખરસ તે તારવીયાં;
સકળ વિશ્વને અવલોકી, હે કવિ ! માર ઉંડા સારવીયા.
રસસાર સૌ યોગી નવલી, ઉપમા તે ઉપભવી;
નવલરંગથી રંગી એને, વધુ લલિત બનાવી.
સરસ્વતી રસવંતી ત્યાંથી, કૃપા પ્રેરણા પીધી;

અલંકાર અણુમોહા પામી, અર્ધ ગૌરવી કીધી.
.....ધનધન કવિજન

(મન્દા)

બે. ધીસેધીમે કચિવરતણી, આંખડી પાંઠડીશી
ખીડાતીતી કમલરહને, પત્ની ત્યાં તો પ્રવેશી;
આવી જાભી સમીપ રાયને, હોય સંજવની એ,
ખૂંટ્યાં નેનો વહન વિકસે, સર્વ એ દૃશ્ય જૂએ.

(અનુ.)

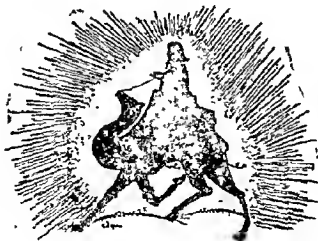
માઘ: તમે છે જ્ઞાનના પંથી, ટાળ્યા શોક (વમોહ)ને;
પામ્યા છે પદ કૈવલ્ય, હુવે દો પામવા મને.

પત્ની: મહાભાગ મહામાઘ, દુડા સ્પર્શમણિ તમે,
પામી એ ચક્રી જ્ઞાન, અનંતે મનહુ જામે.

માઘ: તમે સરસ્વતી તીર્થ, ક્ષિપ્રાતીર્થ પ્રવાસિની,
કહો યાત્રાતણી વાત, કલ્યાણી મૃદુભાષિણી.

(ઉપજાતિ)

પત્ની: સભા ભરી ભવ્ય અવન્તીનાથે,
શેષે વળી પડિતવર્થ સાથે,
સરકાર કીધો અતિ હર્ષ લાવી,
સુવર્ણ ને શૈભ્ય ફૂલે વધાવી.

(મન્દા.)

ને મેં ગાયો કવિવર તમે, જે દીધો તેજ શ્લોક,
હુર્પાંધુથી પુલકિત થયા, સાંભળી સર્વ લોક,
માઘ: દેવી કંઠે અનુપમ, તમે, સાંભળાવો મને એ,
હોયો જાઉં રસસરિતમાં, શાંતિથી હું. અને તે.

(માલિની)

પત્ની: કુસુમવનની શોભા, ખીલતી અંખવાય,
રવિશશિ નભ ઝીગે આધમે, એમ થાય,
સુખદુઃખ મનિયકે, યોગવૈચિત્ર્ય જાણો,
વિધવિધ વિધિહીલા, માનવી જ પ્રમાણો.

(અનુ)

માઘ: નકી એ રાજવી રાની, જાણું સત્ય સનાતન;
રસ રાં વિરલા એવા, કલિયુગે કદાચ ન.

(મન્દા.)

પત્ની: માર્ગે લોકો સરળ દૃઢયે, માઘની કીર્તિ ગાય,
રાનેદાને ધરતી ઉપરે, અન્ય એવો ન થાય;
ને આનંદે ઉછળી ઉજવે, ઉત્સવો ઉજાવિની,
છો કીમાળે કવિવર વસે, તો ય એ લાવલીની.

(અનુ)

માઘ: ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! ભાર્યા !, સંસારે પયદર્શિકા
આજે હું અધિકો મહોર્યો, માઘની કીર્તિદીપિકા.

(વસંતતિથકા)

પત્ની: ચિતા જળ્યા, હૃદયભગ્ન, હુતાશ, હુઝે,
આવ્યા પ્રજાજન ત્યહી, કજળેલ જૂએ;
અર્પી દીધી સકળ લક્ષ, સુવર્ણ મહોર,
એથી થઈ ઉર પ્રપુદલ, પ્રજા ચકોર.

(અનુ)

માઘ: ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! દેવી, તમે તો કુલદીવડી;
કાળના ગર્ભથી તાર્યો, ઉજાળી મૃત્યુની ઘડી.

(મન્દા)

પત્ની: સૌંદર્યસે સૌ વચન ઉચરે, માઘ હુયા વિશળ,
ત્યાગી એવો ઉદધિકરનો, દીનશું નિત્ય બહાલ;

માધ: છત્યા દેવી નૃપવર યદ્રી, ને છત્યું ધન્ય દ્રીધુ,
મારું આજે અમર ઉજળું, મૃત્યુનું કાળ્ય દ્રીધુ.

(મન્દા.)

પત્ની: ખાલી હાથે અહીં યદ્રી ગઈ, એમ પાછી ફરી હું,
માધ: ના રે દેવી! વિરલ અદ્રી, પુણ્ય દ્રીર્તિ વરી તું;
પત્ની: સાચી વંહાલા! છવનપથનાં, સારથિ! આડું સાધ,
માધ: માંડેા સેવા પીડિત જનની, છે તમે શક્તિમાત,

(અનુ.)

માધ: લક્ષ્મીને દૂર છે રાખી, વિધિએ થોડ્ય છે દ્રીધુ,
દીનેને દાનમાં દેનાં, અનેાણું પદ છે લીધું.

(આવી ગીતી)

એક: મરણ નિરણતું દારે, સુખ મધુરું મલકાવે;
પપ અમુલ્ય લખી, આવી, મંગલ પગસે આવે.

(ગીત)

(રામ બીમપરાસ)

બાપા: મરણ રૂપ ધરે નવડું,
નીરખી ભરે લલિત પગડું;

ઉપમાઓ ખંખેળી ખેળી, સંછવની રૂપ લીધું,
કવિવર દારે આવી એલે, સુખ ઉજિયારું દ્રીધું;
ન્યોનકિરણ અમકાવી એલે, પ્રાણ પદોની લીધા,
માધકૂળને અમર એવા, અદ્યદ્રીર્તિ દીધા;
કલ્પનાએ ઘડી પાંખી દીધીને, લોકવાને અવકાશ,
સચ્ચાચરમાં ઉડનાં એને, અંતર લાધ્યો પ્રકાશ.
.....મરણ રૂપ ધરે નવડું.

(જૂલજી)

એકઃ   શુર્જરીસોમમાં, માઘ   મોંઘા   કવિ,
                  કીર્તિની   જ્યોત   તે   તો   જગાવી;
     કાવ્ય 'શિશુપાલ વધ' તેં લખી વધ કીધી,
                  કીર્તિ   કે   કે   કવિએ   જમાવી.

દીનને નિનિત સૌ ભકત   કવિવરતણા,
                  ગાય   તુજ   શુણ્કયા   સુકત   ક'હે;-
     ઊભી આ શાવદા આજ ગૌરવહીણી,
                  મૂક   ઘે   આમ   જાતાં   અનંતે

(ગીત)

(રાગિણી ભેરવી)

બધાં:   ધન્ય   કવિવર !   મુંઢર   જીવન જ્યોત,
                  આતમના   મરતાપે   તે   તો   કીધ   પરાજિત   મોત;
                  ધન્ય.....

કગળથી અતિ નિર્ભજ ઉરમાં, લાવ   ફૂંજા   રે   ભરેલ,
                  નિર્ધન તો   ય   હુકળે   હૈયે,   નિત્ય   તમે   રે   વસેલ;
                  ધન્ય.....

ધરતીનાં ફૂલ ધૂપ ધરે અહિં.   પમરાયી   ભરી   મહેક,
                  રૂપ   ભરી   વદનિયો,   લાવી,   મેઘ   કરે   અભિષેક,
                  ધન્ય કવિવર.....

અણુએ અણુએ રાસ રચાના,   ગાતા   મંગળ   ગીત,
                  પ્રાણ   કવિવર   વિશ્વતણા,   મૃત્યુ   પરે   ધઈ   જીત,
                  ધન્ય કવિવર.....

(મન્દા)

પત્ની:   સંધ્યાકાળે   રવિ   કમળને,   એકલાં   જાય   છોડી.
                  એવી   રીતે   કવિવર   તમે,   આજ   છાતાં   વિડોડી;

માઘ: દેવી   બહાલાં!   હમિત   હૃદયે,   હુર્પશી   દો   વિદાય,

બધાં:   પ્રાર્થો   લેળાં   પરમ   કવિને,   સૌનું   કલ્યાણ   ધાય.

તમસો મા જ્યોતિર્ગમય

અસતો મા સદ્ગમય

મૃત્યોર્મામૃત   ગમય ।

ગુજરાતી સાહિત્યમાં ગઝલ

નસીમ'

લેખાંક ચોથો

તવારૂદ-પંક્તિમેળ :

ગઝલકારોને તવારૂદ વિશે પણ જાણવાની આવશ્યકતા છે. તવારૂદનો ગુજરાતી પ્રયોગ આપણે પંક્તિમેળ કરી શકીએ. ગઝલકારોએ કરેલી સ્વતંત્ર રચના અથવા સુચાપરો-કવિસંગેશનમાં રચ્યું કરેલી કૃતિ વિશે કેટલીક વાર એવું બને છે કે એ જુદા જુદા કવિઓની પંક્તિઓનો અર્થ સ્વાભાવિક રીતે એક જ પ્રકારનો આવી જાય છે. આટલું છતાં તે બંને કવિઓની જાણપદાર હોય છે. બંને કવિઓએ કરેલી સ્વતંત્ર રચના છતાં આવી રીતે બાબતી અથકામણ થઈ જાય છે, તેને ગઝલની પરિભાષામાં તવારૂદ કહે છે. તવારૂદ સ્વાભાવિક અને અનિવાર્ય હોવાથી તેને દોષરૂપ ગણવામાં આવતો નથી. સમકાલિન કવિઓમાં એવા તવારૂદ થાય છે તેમ પૂર્વઘર્ષ ગયેલા કવિઓએ રચેલી કૃતિઓની જાણુ વગર ઉત્તરકાળના કવિઓએ રચેલી કૃતિઓમાં પણ તવારૂદનો અવકાશ રહેતો છે અને એવા દૃષ્ટાંતો પણ મળી આવે છે. આ બીજા પ્રકારના તવારૂદમાં સંભાળ લેવાની આવશ્યકતા છે, નહિતર અપદરણુના દોષનો કવિ ભોગ થઈ પડે છે.

ધરાનના પિષ્યાન રાઘદ્વારી અને કવિ અમીરઅલી દીર દ્વાપથે પોતાના મુરબ્બી રાગની પ્રશંસામાં એક કમીદા-પ્રશરિત કાવ્ય લખ્યું હતું પરંતુ તેનું અંતિમ ચરણ બની ચક્ર્યું નહેતું. આ દરમ્યાન તેમના એક કવિમિત્ર તેમને ઘેર આવી ચક્યા. એમણે પણ મજરૂર રાગની પ્રશંસામાં એક કમીદા લખ્યો હતો તેઓ પણ તેનું અંતિમ ચરણ રચી શક્યા નહોતા. તેમણે દ્વાપથને આ વાત કરી. આ વાત જાણીને દ્વાપથના રસ વધ્યો. તેમણે પણ પોતાની રિપતિ પેલા કવિમિત્ર આમળ રચ્યું કરી. બંનેએ એક ચોરસો બંધ કરી જુદા જુદા ગેશી અંતિમ

ચરણો રચી કાઢ્યાં. આ બંને ચરણોનો ભાષ કુદરતી રીતે એકબીજાને મળતો આવતો હતો. એટલુંજ નહિ પણ ગળે ચમત્કાર હોય તેમ બંને ચરણ સંબંધઃ મળતા હતા. સંબંધરચના બંનેની એક જ હતી અને કમીદા રાગની હજુરમાં રચ્યું કરવામાં આવ્યા અને આ તવારૂદની વાત પણ ત્યાં ચર્ચાત. ફારસી કવિઓના તઝકાઓમાં આ ગિનાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

ગુજરાતી ગઝલમાં પણ નિર્દોષ રીતે આ પ્રકારના તવારૂદનો અવકાશ રહેતો છે. અને તવારૂદ થાય તો બહુ ચિંતા કરવાનું કારણ નથી.

સરીકા-અપદરણુ:

તવારૂદનું બપરધાન પણ છે અને એ બપરધાનને સરીકા કહેવામાં આવે છે. આપણા ગુજરાતી સાહિત્યમાં અપદરણુનો જે પ્રયોગ પ્રચલિત છે તે એના અનુકૂળ અર્થમાં વાપરી શકાયો. અપદરણુ નીતિ અને કલા બંનેની દૃષ્ટિએ દોષપાત્ર છે, એનો કોઈ છંકાર કરી શક્યો નહિ. મૂળ કાવ્યની રચના બદલી નાખીને બાત, વિચાર કે અન્ય પ્રકારનું કંઈક અપદરણુ કાવ્યકલા અને કવિના વ્યક્તિમત વિચારનો નાશ કરે છે. કોઈની માત્રમતા છીનવી લેવા જેવું જ આ નિદાપાત્ર કાર્ય છે. અપદરણુ કરનારા કવિની પંક્તિઓ પકડાઈ આવે છે ત્યારે તેની અપર્યાપ્તિ થાય છે.

ફારસી ઉર્દૂ કાવ્યસાહિત્યમાં ઘણા સિધ્ધવસ્ત કવિઓએ પણ એવાં અપદરણુ કર્યાં છે. અને તેને સુચ અજ્ઞાતીઓએ પકડી પાડ્યાં છે. ઘણા અપદરણુ તો છુદિયાગુપ્તના નમુના છે. ઘણા જુના વખતની કાવ્યનાં અપદરણુ ધર્ના આવ્યાં છે અને આને પણ થાય છે. આ અપદરણુ કુંદર

અને સ્વતંત્ર કળાસર્જનની અસાધિતને અંશે થાય છે એમ કહેવામાં કાંઈ અતિશયોક્તિ નથી. અપહરણ વિષે કવિ ગાલીએ એક સુંદર ફારસી નઝમ લખી છે, અને અપહરણ કરનાર કવિએને ઉધડા લીધા છે. ઔરંગઝેબના કાળના એક નામાંકિત ફારસી કવિના દીવાનમાંથી સાંપ્રત સમયના એક વિદ્વાને સંખ્યા બંધ અપહરણ પકડી પાડ્યું છે. આ અપહરણ તે કવિની કાતિને આજે આંખી પાડી રહ્યું છે.

અપહરણને કળામાં સ્થાન

અપહરણની સારી ગાળુ પણ છે. એ વિષે પણ અત્રે ઉલ્લેખ કરવાની અગત્ય લાગી છે. હીન્દી સંનના એકા પાંચમા સંક્રાંતિમાં ધરાનમાં ફારસી કવિના ખીતલી હતી એ સમય દરમિયાન અરબી કાવ્યનું શાન ધરાવનારા ધણા નવજીવતા ફારસી કવિઓએ અરબી પંક્તિઓને ફારસી કાવ્યોમાં ઉતારી હતી. ફારસી કાવ્ય ખીલવવાની દૃષ્ટિએ તથા અરબી કાવ્યના સમૃદ્ધ અંગને વિકસાવવાના પ્રમાણિક આશયથી તેમણે એ કાવ્ય ક્યું હતું મૂળ કવિના ભાવસંહિત આવી વસ્તુ પીરસવામાં આવે તો આ વસ્તુ હોષપાત્ર ગણાવી જોઈએ નહિ અધ્યાપક ઠાઉં પોઠાએ અરબી ફારસી કાવ્યની પારસ્પરિક અસર વિષેના પોતાના વિસ્તૃત નિબંધમાં એવી સંખ્યાબંધ પંક્તિઓ આપી છે અને તેનું અંગ્રેજીમાં આપાતરેય ક્યું છે.

અપહરણની સારી ગાળુમાં એક ખીજ કળા-દૃષ્ટિ પણ રહેલી છે. કદાચ અત્રે અપહરણ વિષે કરેલા ઉલ્લેખથી વાંચકોને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થશે, પરંતુ આ પ્રકારનું અપહરણ જુદી જાતનું છે એ લક્ષ્યમાં લેવું જોઈએ. દૃષ્ટાંત તરીકે કોઈ પૂર્વે થઈ ગયેલા અથવા સાંપ્રત કાળના કવિની એ પંક્તિ-માંથી એક ચરણ લઈને તેમાં દર્શાવેલા મૂળ વિચારને ખીલ અનુરૂપ સુંદર વિચાર સાથે રચેલું ચરણ રજાને આપ આપીને કોઈ કવિ બનાવે તો તે વાસ્તવિક છે, અને અપહરણમાં ગણાશે નહિ. આ જાતના અપહરણોએ-અરી રીતે તેને અપહરણ કહેવું ન જોઈએ-કળા અને સૌંદર્ય વધાર્યા છે,

કારણ કે કવિની પોતાની જ સ્વતંત્ર રચિતનો તેમાં સમાવેશ થયેલો હોય છે અને મૂળ ચરણ ખીલ કવિનું છે, એવા તેમાં સ્વીકાર કરેલો હોય છે.

મુશાબ્હ સંમેલનોમાં આપેલી પંક્તિની પૂર્તિ કરવામાં આવે છે, એ પ્રકારની આ પણ એક પૂર્તિ જ હોય છે.

હમતરાહ ગઝલો

કાવ્યના વિકાસ અર્થે હમતરાહ ગઝલો કહેવાની પ્રથા ફારસી-ઉર્દૂ ગઝલકારોમાં પ્રચલિત છે. હમતરાહની રુઢિ આવકારદાયક છે. હમતરાહ માટે મુશ્કેલી પારિભાષિક સપકિતક શબ્દ વાપરી શકાયું. અથવા એક જ ભૂમિમાં કહેવી ગઝલો આપણે કહી શકાય કારણ કે, તે માત્ર એક બહર-છંદમાં જ હોતી નથી બલકે એક જ પ્રકારના કાદિયા-ન્દીફમાં લખાયેલી હોય છે. પૂર્વે થયેલા સમકાલીન ઉસ્તાદ કવિઓની મૂળ ગઝલો ઉપર પોતાની કાવ્યશક્તિ ખીલવવા અને કલાકૃતિ પ્રતિસ્પર્ધા કરવા હમતરાહ ગઝલો રચવામાં આવે છે. સમ્રાટ ઔરંગઝેબના સમયની કોઈ મખ્શી નામની કવિવત્રીએ સિરાઝના વિખ્યાત કવિવર હાદિઝની ગઝલો ઉપર હમતરાહ ગઝલો લખી છે: હાદિઝનું દીવાન એ કવિવત્રીએ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખ્યું હતું. મખ્શીની કેટલીક પંક્તિઓ મુરબ્બ સાથે છે છતાં આખી ગઝલ કે કૃતિસમૂહ જોતાં મખ્શી ઉપર હાદિઝનું પ્રભુત્વ સિદ્ધ થાય છે.

ઉર્દૂ સાહિત્યમાં મીર અને સૌદા, આતિશ અને નાલિખ, દાગ અને અમીર, ઇકબાસ અને સીમાય, ફાતી અને તાગિરાની હમતરાહ ગઝલો આપણે જોઈએ છીએ. આ ઉપરથી ઉસ્તાદ ગઝ-

* કેટલાક તઝકરાઓમાં મખ્શીને સમ્રાટ ઔરંગઝેબની પુત્રી તરીકે માનવામાં આવી છે પરંતુ એ સમયના ફારસી ઇતિહાસ ઉપરથી શિંગ્લી આદિ ઇતિહાસકારોએ આ વાત અસત્ય દર્શાવી છે. એટલે મખ્શી ઔરંગઝેબની પુત્રી એવું નિર્ણય નહિ પણ મહેલની કોઈ દાસી હતી એવી અટકળ કરવામાં આવે છે.

લોકારોનું કાવ્ય ભાષા અને આવ ઉપરનું પ્રજ્ઞતા અને લાક્ષિત્ય ગણુવા મળે છે. ગઝલના વિકાસ માટે આ વસ્તુ આવકારદાયક છે.

ગુજરાતી ગઝલકારોની પૃથ્વ હમતરાદ ગઝલો સાપ્તાહિકો અને માસિકોમાં વાંચકો વાંચી શકે છે. પહેલાં અને પાછળના કવિની ગઝલકૃતિઓ સરખાવીને વાંચી હોય તો ગહુ રસ પડે છે. મૂળ કવિનો વારસવિક રંગ શો છે અને પાછળના કવિનો રંગ કેવો છે અને તેણે મૂળ કવિના રંગમાં ચમકવાનો કેવો પ્રયત્ન કર્યો છે, તે જાણી શકાય છે. આ વિષયમાં મૂળ ગઝલકારને ફાળે સન્માન આવે છે તેમ પાછળના કવિને ફાળે. પણ આવે છે. પરંતુ, પાછળના કવિએ હમતરાદ ગઝલ કહેવામાં સફળતા મેળવેલી હોયી નેહીએ. ગઝલ ઉપર તજ મીન પણ કરવામાં આવે છે. ગુજરાતી ગઝલમા પણ તઝમીન કરવાના દાખલા મળે છે. તઝમીન પ્રથમ કવિની ગહર-હદ તથા કાશીઆન્દેશમા લખવામાં આવે છે. કેઈ કવિ તઝમીન કરે છે ત્યારે પ્રથમ કવિની ગઝલના આરંભના બે ચરણ સાથે સરખા ભાવના ત્રણ ચરણ મેળવી સધળાં પાંચ ચરણ કરે છે અને બીજી પકિતના પ્રથમ ચરણ સાથે બે તેવા જ ચરણ ઉમેરે છે એટલે ત્રણ ચરણ વચલાં હોય છે અને બાકીના બેમાં મૂળ કવિના ગઝલના કાશીઆવાળા ચરણ સાથે પોતાનું તેવું જ કાશીઆવાળું ચરણ ઉમેરી પાંચ ચરણ બનાવે છે ને એવી રીતે મૂળ કવિના ગઝલની કડીઓ જેટલા પાંચ પદી મુક્તકો રચે છે. તખ્તકુસની અંતિમ કડીઓ પણ એમ મિશ્રિત આવે છે.

ઈઝાફત

દરેક ભાષાની રચનાના નિયમો જુદા જુદા હોય છે, અને તેમાં કેટલીક લાક્ષણિકતાનો પણ સમાવેશ થયેલો હોય છે. શરસી અને ઉર્દુ ભાષામાં રચનાઓ અંગે એવી કેટલીક લાક્ષણિકતાઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આ લાક્ષણિકતામાંની એક ઈઝાફત. ઈઝાફતનો સામાન્ય અર્થ ઉમેરણ થાય છે. શરસી કે ઉર્દુમાં કાવ્યરચના કરવામાં આવે છે ત્યારે

કેટલીક વખત બે શબ્દોને જોડનારો હન્નાઈ કે ઝેર ઉમેરીને સંયોજક વાક્ય બનાવવામાં આવે છે. ગુજરાતી ભાષામાં ઈઝાફતનું અસ્તિત્વ નથી. આપણી ગુજરાતીમાં એને કંઈક મળતો સમાસનો નિયમ છે. દાખલા તરીકે ગુજરાતીમાં સામાન્ય રીતે પવની રચના કહેવામાં આવે છે. એ શબ્દનો દ્વંડ પ્રકાર પથરચના એમ કરવામાં આવે છે. આ રીતે 'ની' શબ્દ કાઢી નાખતા છતાં તેનો ભાવ સમાસમાં તેના તે જ રહે છે આ સમાસનો નિયમ ઈઝાફત સમજવામાં કાંઈક ઝાંખી આપનારો છે, તેને તદ્દત બંધબેરેતો નથી

ઉર્દુ શરસીમાં ઈઝાફત કેમ વપરાય છે, તે હવે જોઈશું. દર્દાન તરીકે ટુરને વાર, દાગે છગર, શોઅલ્લે ધરક, સુખંએ ચરમ, અને આ જાતના બીજા શબ્દોપ્રયોગોમાં એનો જ ખતિ તીકળે છે તેને ઈઝાફત કહે છે, ટુરને ચારનો અર્થ પ્રીતિ-પાત્રનું સૌન્દર્ય, દાગે છગરનો અર્થ હૃદયનો દાગ, શોઅલ્લે ધરકનો અર્થ પ્રેમની ત્વાજા અને સુખંએ ચરમનો અર્થ આંખમાંનો સુરમે તેવો થાય છે. આ શબ્દોમાં નું, તી, નો એ સંયોજક શબ્દો છે એટલે આગળપાછળના શબ્દોને જોડી તે એક ભાવના ઉત્પન્ન કરે છે ઈઝાફતના વિષયમાં પણ એવો જ નિયમ કામ કરે છે. શરસી ઉર્દુ ભાષામાં આ રીતે ઈઝાફત બાપાના સ્વભાવિક બંધારણ પ્રમાણે પ્રચલિત છે.

ઉર્દુ-શરસી સાહિત્યમાં ઈઝાફતનો અર્થ નિયમ હોવા છતાં કાવ્યકળાની દૃષ્ટિએ તેને મર્યાદિત બનાવવામાં આવ્યો છે, એટલે એક મીસરા-ચરણમાં બે ઈઝાફત સુધી વાપરવાની છૂટ છે. કદાચિત ગહુ જ સુંદર પકિત હોય, અને ભાવદર્શન ઈઝાફત વગર અનિવાર્ય હોય, તો જ ત્રીજી ઈઝાફત વાપરી શકાય છે. સામાન્ય રીતે ત્રણ કે ત્રણથી વધુ ઈઝાફતને દોષપાત્ર ગણવામાં આવી છે.

આ નિયમ ગુજરાતી ગઝલોને જુદી રીતે લાગુ પડે છે. મણિમાલ, કસાપિ, સાગર, આદી ગુજરાતી ગઝલકારોએ પોતાની ગઝલોમાં ઈઝાફતનો પ્રયોગ

કર્ષી છે હાનમાં કેટલાક મુગનીમ ગઝનકારો પણ
 ઇત્તાદત્તો કપારેક કપારેક ઉપયોગ કરે છે યુગ્મરાત્રી
 ભારાના ન ધારણની દષ્ટિએ ઇત્તાદત્તને યથા ન
 નથી એટલે બાપા વિશુદ્ધી અને કળાને અંગે
 ઇત્તાદત્તને પ્રયોગ કરવો જોઈતો નથી મહિનાય
 કલાપિ, અને સાગરે ઇત્તાદત્તના પ્રયોગો કર્યા હોય
 તો તે અનુકરણીય ગણાવા ન જોઈએ આ વળે
 ગઝનકારોની દષ્ટિ યુગ્મરાત્રીમાં નિવાસ ગઝન
 ખીનનાની હતી એટલે આવા પ્રયોગો તઓએ
 કર્યા છે પણ યુગ્મરાત્રી ભારામાં ઇત્તાદત્ત માટે
 સ્વાભાવિક અનુકૂળ ન હોવાથી તેના ત્યાગ જ
 ઉત્તમ છે આ રીતે યુગ્મરાત્રી ભાષાની વિશુદ્ધી અર્થે
 સેવા મળવવાની આપણને તક મળે એ ખવિ
 કે સાહિત્યકાર બાપાનો પ્રેમ પણ હોય છે અને
 તેનો ભાનારેમ તેની વિશુદ્ધી અને કળાને અર્થે
 હોવો જોઈએ જે ભારા ખીનની હોય અને કામન
 ખનતી હોય તો તેવા મહાહિત વિખતીય પ્રયોગો
 આગળ કહેવામાં આવ્યું તેમ હોવાપાત્ર ધર શકતા નથી

યુગ્મરાત્રીના સુવ મુગનીમ ગઝનકારોએ પણ
 યુગ્મરાત્રી ગઝનોમાં ઇત્તાદત્તને પ્રયોગ મુદન જ નહિ
 કરવાનો નિયમ એકમત સ્વીકારી છે અને તેઓ
 પોતાની ગઝનોમાં ઇત્તાદત્તને પ્રયોગ કરતા નથી
 યુગ્મરાત્રી ગઝનોમાં આ પહેલો અને બહુ પ્રશસનિય
 સુધારો છે યુગ્મરાત્રી ગઝનસાહિત્યના દત્તિદાસમાં ત
 પહેલા ત્યાગ્ય પ્રયોગ મતદ્વક-તરીકે ગણાશે જે નમ
 ગઝનકારોના લક્ષ બહાર આ વસ્તુ હોય તેમણે આ
 સુધારાને અપનાવી લેવો જોઈએ

ઈસ્લાહ

ઈસ્લાહ એટલે સુધારણા કાબળી પરિભાષામાં
 તેને પરિશુદ્ધી કહે છે ઇસ્લાહ ગઝનશરીરને સુઝોળ
 બનાવવામાં બહુ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે બાપા
 રચના ભાષ તથા ગઝનના શાસ્ત્રને અનુસરી

કાષ્ઠપણ પ્રમાણના દોષથી તેને મુક્ત રાખવાની નેમ
 ઇસ્લાહની છે કાષ્ઠી-ઉડ્ડના શિષ્ટ કવિની ઇસ્લાહ
 ઉસ્તાદ કરિયો કરે છે ઇસ્લાહના સાધનથી શિષ્ય
 જનદી શુદ્ધ ગઝન વખતા શીમે છે, કારણ ઉસ્તાદ
 પરિશુદ્ધી કરે છે તેનું કાષ્ઠ ગણનાથી શિષ્યનું
 જ્ઞાન વધતું અથ છે અને ઉસ્તાદનું જ્ઞાન તેને સદાયક
 અને છે કેટલાક કવિઓ અજ્ઞાસીજ્ઞાના હોઇ
 પોતાની પરિશુદ્ધી પોતે જ કરે છે યુગ્મરાત્રી ગઝન
 કારને પોતાની જ ઇસ્લાહ કરવાની હોય છે અને
 તેના ઈસ્લાહની સાક્ષિતા તેના જ્ઞાન ન્યાયશક્તિ
 અને નિરીક્ષણ ઉપર રહેતી હોય છે સીમા અકમ
 રાગાદીએ લખેના પોતાના મત્સ્ય દાદના જીવન
 ચરિત્ર અને અમીર મીનાઇના પત્રોની પ્રસ્તવનામાં
 એવી ઈસ્લાહના નમુના આપવામાં આવ્યા છે
 ઇસ્લાહના ઉસ્તાદ કવિઓના જૂા જૂા ધોરણ
 હેય છે આ ધોરણ ઉસ્લાહની રૂચિ અને કાબજાન
 ઉપર આધાર રાખે છે

સંકેપન

ગઝનમાં કળાને લગતી એવી ખીજ ધણી
 ઝીણુદ છે આ ન્હાનકડા નિમધમાં તેનો વિચાર
 અધ્યાને છે યુગ્મરાત્રીમાં ગઝન ખીનની જરો તેમ
 તેની કળા અને શાસ્ત્રિતા પણ ખીનશે છતાં ગઝન
 એક પ્રકારના જોડકા કોલકાનું નામ છે એમ
 તો કાંઈ તેની શાસ્ત્રિતાને પ્રેમાભવના પત્રી ન કહી
 શકે ગઝનકળાના જે દર્શન થી બાધાકરે અને
 ગઝનની શાસ્ત્રિતા સંગત મણુકોડારાને સમજાઇ
 હતી તે યુગ્મરાત્રી જનતાને સમજાય અને યુગ્મરાત્રી
 સાહિત્ય સમૃદ્ધ થાય એવી મ્હારી પ્રાર્થના છે

અભિનાયો અમારા એ અને યુગ્મરાત્રી નદનવન -
 અમારી યુગ્મરી સરકારનું પામે તબુ જીવન.

રસિયા-વાલમ

ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈ

[યુગરાતના આ બાણીતા સેવક સાહિત્યકારની આ અત્યંત રમૂજ કૃતિ અહિં રજુ થાય છે. ડૉ. હરિપ્રસાદ 'સમ પંદરકા વેપારી' છે. વડોદરામાં લેખકમિલન મળેલું ત્યારે એમણે 'રસિયા વાલમ' ગાઈ બતાવેલું. મને ખૂબ મજા પડેલી. મેં ત્યાં જ રોકટર સાહેબ સાથે નહીં કહ્યું કે રસિયા વાલમે એનું વકાલ 'કવિતા' પર ટોળવું. એના પરિણામે અમે એ અને એ પછીની કૃતિઓ અહીં રજુ કરીએ છીએ. જેલમાં બેઠા બેઠા રોકટર સાહેબના રંગીલા સ્વભાવે જે જે આનંદ ખાણ્યો તે એમણે એમની કવિતાયાત્રીમાં ગૂંથ્યો છે. અમે દર અંકે હાથે હાથે એ રજુ કરીશું-કૌલક]

પ્રસ્તાવના: રસિયા વાલમ નાટક આખ્યાન જરની જેલ વખતે સામરમતી જેલમાં લખાયું હતું. એક એ પ્રેમી પ્રીતમે અમારી સાથે હતા અને એમની પ્રિયતાઓ પણ જેલમાં હતી. એથી એ વધારે બ્યથ બનતા હતા. એમાંનાં એકનાં લક્ષણ આમાં બતાવ્યાં છે.

રસિયા વાલમ શબ્દ બહુ જરનો છે. બહુ નવિનો એમ મારે છે કે 'ઈંગ્લેન્ડ લોકના સંસર્ગમાં આવ્યા પછી આપણે પ્રેમ શીખ્યા, એ વાત ખોટી છે. આણુ ઉપર દેલવાડાના દેવળોની પશ્ચિમ દિશાએ એક ખૂણે રસિયા વાલમ ને કુમારી કન્યાનાં પૂતળાં છે. વાત એમ માને છે કે એક કન્યા તરફ એક યુવકને પ્રેમ થયો. એણે એકડક કન્યાની માં પાસે જઈને એના હાથની માંગણી કરી માને એની સાથે પોતાની દીકરીને નહોતી પરણાવવી તેથી અશક્ય શરત મૂકી કે બહાણું પોતામાં લેવા માર અને મારા ધરની વચ્ચે સડક બનાવી દે તો હું લગ્ન કરાવું. પ્રેમી તો સાહસિક હોય છે. એણે શરત કબૂલ કરી અને તરત સડક કંદવા માંડ્યો. બહાણું પાતામાં એ સડક કરી નાખશે એમ માને લાગ્યું એટલે હજી તો નજીવાગ્યા હતા એટલામાં માએ ખોટો કુકડો બેલાવ્યો ને કહ્યું કે બહાણું વાઈ ગયું અને તું શરત હાર્યો છે. યુવક ત્યાં ને ત્યાં હલ્લ થઈ ચલાયી યુગરી ગયો. છોકરી પણ એ હલ્લ બેઠાને મરી ગઈ.

તે દિવસથી લોકોએ ત્રણ પૂતળાં કર્યાં છે: રસિયા વાલમ, કુમારી કન્યા અને ડોશીનાં. લોકો જે બેવા જાય છે તે આજ પણ ડોશીને દેખવા મારે છે ને પેલા બેને કુલ ચડાવે છે. નાટક-આખ્યાનનું વસ્તુ એવું છે કે રસિયા વાલમ નિઝાલની બાગેળે તળાવ કિનારે ફરવા નીકળ્યા છે અને પનિદારીઓની ઠમક ઠમક ઠમકતી ચાલ જુલે છે તે વખતે મજીલસાલ નબુભાઈની ઉત્તર રામચરિત્રની સીતા-જવેરીલાલ યાત્રિકના કાળીદાસના બામાંતરની શકુંતલા અને ગોવર્ધનરામની કુસુમ ને જાલાશંકરના હાથીઝની શીરાઝી સંભારતા સંભારતા વિહવલ બને છે પણ કોટનો સમય થઈ આવ્યો છે એટલે કાવદાના શુંચવાડામાં પાછું એ રસિક હલ્લ શુંચવાડા જાય છે. પાછા એ શુંચવાડામાંથી સાહિત્ય અને બાગેળમાં મન ખેંચે છે અને પોલિસ વોરંટથી એમને સામરમતી લાઈ જવાનું વારંટ આવે છે.

એ જોલે પહોંચે છે અને વિચાર કરે છે કે હે વિધાતા ! મને શા વાકે ત્યં જેલમાં મોકલ્યો ? કોઈ વખત હું ગાંધીજીનું નામ બોલ્યો નથી, ખાદીને સ્પર્શ નથી કર્યો અને ભારતમાતાને દુઃખથી બરાડતી સાંભળી લાગણી થઈ છતાં સ્વાતંત્ર્યના હક્ક બાગત કોઈ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો નથી.

પરંતુ એવા તો બહુને વિધાત્રીએ આ વખતે જેલમાં ધોડવા હતા અને કાંચન અને કામિનીમાં

પડેલાને સ્વદેશમેવા બૂલવા માટે પણ સમગ્રો બારતમાત્રાએ કરી હતી. આ રસિયા પાછળ તો એમનાં સ્ત્રી પણ જેલે આપ્યાં કારણ કે એ રાજકારણમાં કંઈક ભાગ લેતાં હતાં.

જેલમાં આવ્યા પછી જે ગુન્યું તે આ આખ્યાન નાટિકામાં છે. ટેન્ટલાઈઝર એક નાટકનો એક નાયક છે એને એવો શાપ દેવો કે જે ઝીઝ એને લોહતી દોષ તેને એ અડધી જાય એટલે એ જરાક આવી પસી જતી. અડધાંયે નદિ અને લેવાનો લોખ મટે નદિ એવીજ દશા "આ રસિયા વાસ-મતી યને" એવો બાબદેનીએ એમનાં દેશપ્રત્યેનાં કર્તવ્યમાં દરામખોરી કરેલી તેથી શાપ આપેલો છે. તેથી "દશા ટેન્ટલાઈઝર" એમ કહેવાયું છે.

સર્ગ ૧

જાં જુદિ, જે બરતખાંડે, બૂમિયારુતરામાં
નટપુર પૂરાળી, નગરી ત્યાં, રમ્ય શેઠી સરિતા—
નવ ભાગોળે, નવ નવ જલે એક એકે તગાવ
પનિદારીની, હમક હમતી, ચામ આ કોણ જોતો?
ખાલાશંકર, મણીનજુને, બખ્ષ ગોવર્ધનોથી
કવિ કૃષ્ણચુરુ રમ્પતિ સરતી, કાપદા યુગવાડે
બવજૂનિ કૃત સીતા, ઉતરા રામ રમ્ય
સુવન મનદનારી ચાન્ત ચક્રન્નલાને
ધડી પડી દાશીએ ઉગળાને ચિત્ત જોતું શિગઝી
તલસવામ, રૂપસુન્દર ગોરી, મામ યુલાખી મખ
છુખારાને સપર નગરે બજારા દન્ડોતો—
વાસમજીએ વિદુવત જનીને બાનને હંક બૂલ્યા!

૨

શેઠી મેન્વેકુદ્યા, વઠાવી વેત્રી, ખાગી ખુદી કરીને
દહિ દહિ, ધડક હલ્લે. હમ જેલે પ્રવેશ્યા!
"એ" શું ક્યારે? આમ શું? બાબદેની?
શા દોષે માં જેલમા પુરી દીધો?
ક્યારે માતા? ખાદીશું રપરાં કીધા?
ઉચ્ચારો મા, ગાધી બોલ્યો, કદાપી?
એ" શું ક્યારે, ધડી, અધધડી, "ગલ્ત" ઉચ્ચાર કીધા?
ક્યારે માડી! જનમ દક્ષની, વાત રચને લરી છે?
તારાં કુખો સમજ મનમાં, માન દું કુખ પાખો,
કિન્તુ કદી જરી દાલ્યો? જનનિ! માતા! ત્રાસી જરાડી!"

૩

બાખ દેરી દતી કોપી
લાલા મીમતી ચાપીઆં;
"સેવો જેલ જઈ સાથે
દશા ટેન્ટલાઈઝર!"

૪

મીમતી પગલાં જોતાં
આપ્યાં પાછળ પાછળ
દાદા આદમની પૂઠે
દાદી હવ સાથે ગયાં—૧
સફર ચંદ આવાને
દાડો સપરયો સ્વર્ગથી
વજીલાત તળી આપ્યા
રસિયા છૂ રસાવિયા!—૨
ધની સાગળી માતાની
ચિત્ત દાઝતું કુખથી
પરન્તુ પનદા રામાં
છવ સપટાનો જતો—૩

૫

[જેલની આશીસની પેઠીએથી કોરાનાં હિટ્ટોમાંથી મીમતી
ને જોવાની સાક્ષ્ય રસિયાવાસમ, સ્ત્રીશીમાના
જડમા નજર નાખી રહ્યા છે તરવજ, સ્ત્રીવાઈની
સાદેશીએ મીમતીને સમીપીને બેઠી જોઈ છે.]

બાબી અમારી! ઉમા અટારી
પેલા, ત્વમારો પ્રાણ!
રે! દાનમત તાણ, આંખોને આંછ
હિટ્ટોમાંથી, હોડે જાણ—
સાખી-મોખાં પગમાં પાશીને,
કુંડી જાંઝ સુરવાળ;
છુટો કડકડ વચમાં
તેલ ચમેલી વાળ!—માબી.

૬

રસિયાવાસમ—

"અલ્યા ત્રાલો!

જરી મહેને ઝાલો !

મહારા પેટમાં-“આમ, આમ, યામ છે !”

મિત્રા:-

“અરે ભાઈ ! તને શું શું યામ છે ?”

રસિયાવાલમ:-

“આમળ ગોઠા વજે ને
પગ પાણી યામ છે
માથું કમરે ને મ્હારું
પેટ બળી નામ છે”

(પડો પડે છે.)

સર્ગ ખીલો

૧

સ્થળ: જ્ઞાતી સ્ત્રીઓનો ખાંડ:

[ત્રી જ્ઞાતી સ્ત્રીઓ જામ યામ છે અને બીજી સ્ત્રીઓ ઝીંકે છે]

રસિયા વાલમ, મેડિયા છે, લીંમડે !

શજે, ડાળેથી જોતા, જાવ !-

વારી જાવું વિલા !

પૂર્વ દિશાએ, દરવાજા જોના !

પશ્ચિમે, બીજી વાલમ જોડ !-

વારી જાવું વિલા !

જુલે ઉત્તરે તમેજા બેસના

દક્ષિણ દિશે સાહેલીના સાય-

વારી.

૨

[લીમડા પરથી રસિયા વાલમે એ ગીત સાંભળીને
ચાઈ ઉઠે છે:]

દેવે, પાંખો આપી હોત પીંડમાં,

હડી આપું, ત્હમરી પાસ ! સાળાનાં બહેનડી !

ખીલે વાલમે દિન દિન ઘૂસતે

અમે એવાં શાં કીધાં છે પાપ !-સાળાનાં.

માડી જમના તમે પૂછો એટલું

પત્ર * પૂર્ણિમાનો આગ્યો દાઢ-સાળાનાં.

ત્હમે વિધવા શું બળો વેદના,

બળો ! પરદેશી પ્રીતમ દાઢ-સાળાનાં.

૩

આમ સંવાદ યાતાને,

સકેતી ગરબા વિષે;

જોશી જોર આવીને

વાલમ છ ઉતારી આ !

જમના જોશીને જોવાં,

નનામા પત્રની કથા;

રસિયા જુલું બોલીને,

પરાણે ત્યાંથી છુટીઆ

ભાઈ રે જોશીડા !

હ ર પે બે લો

ગિ ચો ગ દુઃ ખે

ગાંડો થે લો.....

એક જ દે ! ચીનગારી

શગડીમાની એક જ દે ચીનગારી !

*

આખું શરીર નથી મ્હારે જોનું

ટચથી આંગળી, એક જ્ઞાતી !

રહેજ જ રપર્થથી પ્રસન્ન થાવું

રહીય સદા ઉપકારી-શગડીમાની.

[જ પૂર્ણિમાનો પત્ર, નનામા, રસિયા વાલમે શ્રીમતી
પર મોકલ્યો હતો. એમાં રિચોગનું દુઃખ ઉલ્લેખ હતું.
દરેક સ્ત્રી એ વાચે ને બીજને આપે શ્રીમતી સમન્થાં
પણ એમણે પણ ન સમન્થાને ટોલ કર્યો. પછી સમૂહ
વાચન થયેલ-બધાં મનમાં સમજ મળ્યાં હતા કે એ કેના છે]
[વાલમજ શ્રીમતી પોતાના ચાંદીમાં જતાં રસ્તેમાં
અગિયો બજારની ભેગ ઉભા રહે છે અને જોશીને વિનવતી
કરે છે]

દવાઈ ધરને જોડી,
 'અંશુનિરપથ' મોઝા.
 રક્ષિયા વાવમજી મુખે
 સુંદર મલકી ગોખની'

સર્ગ ૩

[સ્થળ સ્ત્રી યાદના દુઃખ નમણે]

૧

હોડોને મારી આમળી,
 પાડોશજી દેખે રે' લાખોડી લાગત જાવ
 કાપ પેચી મીઠીચી —
 પૂજિ મા ના પત્રથી —
 બીજી બગાડ કીધા
 પોષક ખાત ધાવ — ટોળો.

૨

[યાડની અદશી ૧એ આવ છે]

મેદી તે વાતી માળવે,
 એનો રમ ગયો યુગગત રે —
 મેદી રમ લાગ્યો

અમારો યાડ તે મડવો
 સામો યાડ ગજો યુગગત-મેદી

દાથે તે રમ કમુનવા ને
 એનો જોનારો પડેશ રે-મેદી

[જમના મા અને સજારીએ આપણી જોડાએ
 હોડાને છે આખરે નિરાશ થઈ રક્ષિયા વાવમ પોતાની
 જોતી તરફ બન્ન હૃદયે પછા ફરે છે રસ્તામાં
 લથડતા લથડતા મેલડા સમગાય છે]

અમમે લાગી નમરીઆ, તુમારી રે'
 તમમે હવનસરિતા બાંધ ખારી રે'

૪

વૈદગ્ધી, વનમા વનવે
 અધારી રાત —
 બને ને વિમ ઉજળો
 નથી માત રે તાત!
 જમમે નમરીઆ પડ મધ
 અમમે લાગી નમરીઆ તુમારી રે'
 તમમે હવનસરિતા બાંધ ખારી રે'

૫

કમ આવી, શૂતા સીધા
 રે' મોટે, માથે જોડા
 તાર મે કીમી ચડીઆ
 લારાર અર્ધ રવખમા

૬

જાડકી મદી રે, કમાડ
 બાગાવગને નીચખવા રે!
 દાદાજી એ વગ જો જો
 એ વગ છ વરખાગીઆ રે'

૭

દિલદાગ યાગ છે લાગે
 નેગા નિત વ ગાર —
 [પડો પડે છે]

પતીલની એક ઉર્દુ ગઝલ?

અનામી

[આપણા નામીતા ગઝલકાર શ્રી પતીલની 'કવિતા'ના નવેબર અંકમાં પ્રગટ થયેલી ગઝલ પર દીકા કરતો આ લેખ અને અહીં પ્રકટ કર્યો છે. આ દીકાવેળના લેખક સૂરતના નામીતા વિદ્વાન સમ્પ્રદ છે. અમે કોઈ પણ સિદ્ધાંતિક ચર્ચા-દીકાને દબેરા આપકાર આપીશું ન. 'અલે પછી તે દીકા ખુદ આ માસિકના તંત્રી કાલકળી કવિતા પર લેખ ! ભાઈ શ્રી પતીલને આ દીકા સામે કઈ ખુલાસો કરવા થોડા લાગે તો તેઓ પણ જરૂર અમને પ્રગટ કરવાને મોકલી આપે છતાં એક વાનગી એકરાર કરતો નેહએ. કેટલીક રાખલૂચો મુદ્રણમેષને લીધે થવા પામી હોય તો તેની જવાબદારી અમારે સાર છે. એ વાતનો એકરાર કરી લઈએ છીએ. તંત્રી]

કવિતા માસિકના નવેમ્બરના અંકમાં શ્રી 'પતીલની એક ઉર્દુ ગઝલ પ્રગટ થઈ છે. મુજરાત શ્રી પતીલથી પરિચિત થઈ ચૂક્યું છે એટલે પરિચિતનો પરિચય શો ? તેઓ સંસ્કૃત પિંગળશાસ્ત્રના નિયમાનુસાર મુજરાતી કાવ્યો લખે છે જ પણ અરબી પિંગળશાસ્ત્રના નિયમાનુસાર ગઝલો પણ રમે છે અને તેમનું નામ "આલુ સિકકા" તરીકે આલુ થઈ ગયું હોઈ તેમના નામે જે કંઈ તેઓ પ્રકાશનાર્યે મોકાલે છે તે આલુ જ નહીં છે. એવી જ રીતે એમની એક ઉર્દુ ગઝલ (!) અનુવાદ-સહિત પ્રગટ થઈ છે. જે કે એ વિવેચનના ધણ ખમી રાકે એવી નથી છતાં.....

સદગત 'આલારાકરે' જે હંદમાં "શુભરે જે શીરે તારે જગતનો નામ તે સહેજે"ની મશહૂર કૃતિ રચી છે તે જ હંદમાં શ્રી પતીલની આ ગઝલ છે,

તેમની પહેલી કડી પ્રથમા (એટલે મત્વઅ) લખ્યો:

(કરીઓ 'કવિતા'માંથી સાંગોપાંગ ઉતારી છે.)

"અમર મિલ જન રસનેમે" મુઝે વદ દોરત મરતાના
હસે હું જખ્ખ પાનોલી વ પીરામન જ નગરનાના."

દારસીના પ્રખ્યાત કવિ 'હાફિઝ'ની એક કડી આ રથએ રચીત પર અથડાય છે.

"અમર આં મુકે" શીરાઝી બદરનાર દિસે મારા
ખખાસે દિપુય જખ્ખામ 'સમરકંદો' 'શુખારારા."

શીરાઝના કવિવર હાફિઝ, સનમના વદત-તલ ઉપર મોદિત યઈ સમરકંદ અને શુખારા જેવાં શહેરો પણ પોતાના કળામાં હોય તો) સનમને ખશિસમાં આપી દેવાની મુજબાંગ દેકે છે. ત્યારે એ જ હંદમાં મુજરાતના પતીલ એમનું અનુકરણ કરતાં કહે છે કે "જો મને એ મરતાના દોરત રસતામાં મળી જાય તો એને હું 'પાનોલી' ને 'પીર મણુ' બનગરનાના-ખશિસમાં આપું." જાપાની વાત પછી કરીશું. પહેલાં એનો અર્થ સમજ લઈએ. કવિ કહે છે કે જો એ વરખાગિયો (મરતાનાનો તરખુમો વરખાગિયો કયો છે.) મિત્ર રસતામાં મળી જાય તો તેને તેઓ જે ગામ ખશિસમાં આપી દે. રસતામાં મળી જાય તો ખશિસમાં જે ગામે આપી દેવાં એમાં નવીનતા છે, કેમકે ક્યાં આપણા એ કે આપવાં છે ? પણ કવિમિત્રને શું કહેવું કે આમાં કાવ્યતા નથી ? એક જાણકણદિના વિચાર સિવાય એમાં કશું નથી. 'હાફિઝ'નો નામનો ઉપર ટાંચો છે એ કોઈ વસ્તુ પર મોદિત થઈને કંઈ અર્થનું કરવાની વાત કરે છે. ફક્ત રસતામાં મિત્ર મળી જાય અને જે ગામ ખશિસમાં આપી દેવાં એમાં મિત્રનું અવમાન કરવામાં આવ્યું છે કે 'પાનોલી' ને પીરામનનું ? "મિલ જન" નહિ "મિલ જનએ" નોંધએ. જનગરનામાં-ખશિસમાં આપી દેવાનો આવર્થ સમાર્થ જાય છે. "હું જાય જનગરનાના" આ રેવો પ્રયોગ ! રસનેમે" કે રસનેમે ?

બીજી કડી

“હુંએ બરગાદ ફિગતા હુ જિસીકે ઇરકમે હરદમ જિગગ બક્ષા હય ઉત્તેહી મુએ ઇત્ના અમીરાના”

આમા ‘હુંએ મગગાદ’ એટલે ‘બરગાદ થયા’ જ્યારે કવિ કહેવા માગે છે ‘બરગાદ થઈને’ ‘જિસીકે ઇરકમે’ એટલે ‘જિસીકે ઇરકમે’ ‘નેહએ’ ‘વજન’ની જાળવણી કરવા જતાં બાપાની જાળવણી પ્રત્યેકુન્દા સેત્યુ છે ‘હરદમ’ અસંગત છે (ને કે વિચાર સારો હતો) વળી “જગર ઇત્ના અમીરાના” આ રચને ઠીક નથી “જગર અપસા અમીરાના” નેહએ

ત્રીજી કડી

“કહ હય દેખને આતે ઝમાનેસે હુઆ મઅરૂફ ઉસીકે કુએ સુખ્દામે મિરા મસકન ગરીમાના”

એમણે કરેલ ગુજરાતી તરજુમે આ પ્રમાણે છે “એ જ વિશ્રુતિના પવિત્ર મંડોદનામા (અર્થાત્ સુમહાન વાડ વાને ‘સુમાન વાડ’મા) આવેલુ વગસેથી જાણીતું મારુ કૌતુકપ્રચુર મકાન જેવા માટે કેટલાયે મહેમાનો દૂર દૂરથી આવે છે”

અહીં ‘કૌતુકપ્રચુર’ અને ‘મહેમાનો’ એ કયા ઉદ્ધું શબ્દોના અર્થો છે એ જણાયુ નહિ. અર્થ સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે છતાં અરપટતા કાવચ રહે છે ‘મઅરૂફ’ શબ્દનું ‘મઅરૂફ’ થઈ ગયું છે કે લખાયું જ હતું. ‘ઝમાનેસે હુઆ મઅરૂફ’ એ કમુવિત પ્રયોગ છે ‘ઝમાનેસે હુઆ મઅરૂફ’ એમ કદાચ કવિ કહેવા માગે છે ‘ઝમાનેસે’મા ‘હુ’ એ અર્થનો સમાવેશ થાય છે એક “યુગ”થી અથવા ‘ધણી સમપથી’. અહીં પણ એક નિષ્ફળ વિચાર સાથે કવિએ રમત કરવાનો પ્રયત્ન કરી નિષ્ફળતા મેળવી છે. ‘ઉસીકે’ અહિં, ત્યારે જ કહી શકાતે કે જ્યારે કડીના પહેલા ચરણમા કહ ઘટરકોટ કર્યો હોત અથવા ‘હુંએ સુખ્દા’ વિશે કંઈ ઉત્તેજ કર્યો હોત—

ચોથી કડી

“છપાનેવાલે પદેમે કહા હય દૂસરા તેરા મુઆદ બેમહન અઝમા-જવાદર સા અઝીઝાના”

અહીં બાપાનું અમાન પરાકાષ્ટાએ છે ‘છપાનેવાલે’ એટલે છપાવવાવાળો. પહેલા ચરણનો અર્થ એવો

થાય કે “પદોમાં છપાવવાવાળા તારો બીજો કયા છે?” ‘છપાનેવાલે’ ને બદલે ‘છપાનેવાલે’ અને ‘કહા’ હય દૂસરા તુઝસા’નું દૂસરા તેરા’ કોઈ ભેસાડ્યું છે આ થઈ પડેના ચરણની વાત, કડીના બીજા ચરણ માટે મારે એમ કહેવું નેહએ કે જે તે ઉદ્ધુંમા લખાયેલી વાચવા મગે તો જ સમજ પડે કે શુ ‘ગરગડ’ છે. ‘બેમહન’ નો ‘હ’ સાદો છે કે ‘ghaata’ ‘હ’ છે ‘અઝમા જવાદરસા અઝીઝાના’ કેવી બાપા! શો અર્થ? એ ચરણ એવું વિચિત્ર છે કે એનો ગુજરાતી અર્થ જેવી રીતે કવિમા આપ્યો છે તેવી રીતે કરી જ કેમ શકાય? ફક્ત ‘ગુસો’ અને ‘દવા’ની મિશ્રિત લાગણીઓની ખંડણી એ કડી મેળવી લે છે

પાંચમી કડી

“નહી મેહરામમે પાયા, મનાબર પર નઝર આપા કિસીકોળી ન દિખનાના તિરા સાયા છતીનાના”

આ કડીનો પણ ગુજરાતી અર્થ આપ્યો છે છતાં ‘મેહરામ’નો તરજુમે નથી આપ્યો (મેહરામ તે જગ્યાને કહે છે કે જે મરહુમા ‘ધમામ’ માટે નિયુક્ત થયેલી હોય છે) કવિ પહેલા ચરણમાં કહે છે “નહી મેહરામમે પાયા, મનાબર પર નઝર આપા” એટલે એવો અર્થ થયો ‘મેહરામમાં ન જઈયા, વ્યાખ્યાનમચો (મનાબર) પર દેખાયા” કહેવા એમ ધ્રુવ છે “નહી મેહરામમે પાયા, ન મિનમર પર નઝર આપા” (જે કે આ હોત તો પણ દોરદિન ન હોત) બીજા ચરણમા કહે છે કિસીકો છતી ન દિખનાયા તેરા માયા છતીનાના ‘સાવાનો અર્થ’ કવિ ‘તરીર’ના અર્થમા તારી એવું ગુજરાતીકણુ ‘છતી કરે છે પણ ‘સાવા’ એટલે ‘પડાવો’ થાય છે. ‘છતીનાના’ એ શબ્દ ઉદ્ધુંમા છે કે કેમ? કદાચ કવિની નવી શોધ પણ હોય.

છઠી કડી

“હુંએ હાગિ હય દુન્યાસે તુઝે જે દૂદને નિકલે બઠકતે જ મયોગે હય વસે દરદાર વીરાના”

એનો તરજુમે આપ્યો છે કે. ‘તને શોધવા

નીકળ્યા તેઓએ દુનિયાનો મોઢો છોડી દીધો છે. કેટલાક જંગલોમાં રખડે છે અને કેટલાક શુદ્ધઓ સેવે છે. જે જરાખર નથી. પણ એનો અર્થ કદીએ તો આમ થાય કે...તે સોધવા નીકળ્યા તેઓ દુન્યાથી નિષ્ટુત (દારિગ) થયા અને જંગલો અને વેરાન સ્થળોમાં બટકે છે. કવિએ દારિગનો ખોટો અર્થ કર્યો છે. “ધરે દરકારે વીરાના.” ‘નરે’ એટલે શું? ‘નરે’નો અર્થ ‘સેવે છે’ કર્યો છે શું? ‘દરકારે વીરાના’ એટલે વેરાન સ્થળોને ‘તળાઓ. એને કદાચ શુદ્ધઓ કહી શકાય? વળી ખીછ જોડી દરિયાએ બેતાં ‘જંગલો અને વેરાન સ્થળો ‘દુન્યા’માં જ છે. તો સોધનારાઓ દુન્યાથી નિષ્ટુત શી રીતે થઈ ગયા? એકલો ‘દુન્યા’ શબ્દ ભાવ વ્યક્ત કરવા માટે અધૂરો છે.

સાતમી કડી

“હુઆ ક્યા ગર ન હો તકિયા તમરતગાદરે અપના રહો કાયમ કયામત તક મિરા ખિરકા ક્ષીરાના”

કવિ કયામત મુઠી પોતાનો ક્ષીરાની વેશ ટકી રહે એવું વાંચે છે. એમાં અવિશદના છે, અર્થમાં અવાસ્તવિકતા છે. ‘ખિરકા ક્ષીરાના’ નવિ પણ ‘ખિરકા ક્ષીરાના’ જોડે.

આઠમી કડી

“યે કેસા મૌકએ ખુગ યા અકાહા! ગર હુઆ હોતા કદમેએ ધશતિરે અસિકકા મરગના ચહીદાના”

આ કડીમાં ‘વઝન’નું ખૂત થયેલું છે. પહેલાં તો ‘ખુગ’ને કેવો, ‘ખૂગ’ ચમકાવ્યો છે; તે જો. ‘અકાહા...’ ખૂગ દીર્ઘા ઉચ્ચાર થાય છે જે અહીં ખુગ (હરવ) થઈ ગયો છે. ‘મરગના ચહીદાના’ ખોટો પ્રયોગ; ભાષા દોષ. ‘ચહીદાની મૌત’ ‘ચહીદ હોકે મરના’ એમ કહેવાય છે. ‘મરગના ચહીદાના’ કેમ ચાલે? ‘દરમેએ ધશતિરે’ પહેલી દરિયાએ મેં એમજ અર્થ કર્યો: “ઈશ્વર તારા ચરણોમાં” પણ વિચાર્યું તો ‘ધસ’ (એટલે આ) ને બદલે ‘ધસ’ લખાઈ અથવા છપાઈ ગયું હશે.

છઠ્ઠી કડી અંતિમા (મકતબ)

“અરે એ શાયકે ઉશ્ત મુઝે પરવા ન મગજગઢી કિ બસબસ બળબળે મુહનાજ દંચ તરે પતીલાના.”

કવિએ અનુવાદ આપ્યો છે: “એ પ્રેમના શૌકીન! મને પૈસાની પરવા નથી કેમકે પતીલાની કવિતા સાંભળવા કેટલેય મહાનુભાવ તણે છે.” અહીં ‘મગજગ’નો અર્થ પૈસા કરવામાં આવ્યો છે. ‘મગજગ’નો અર્થાચ્ચાર ‘ગ’ Gharra ‘ગ’ એટલે હુકુમાં જેને ‘ગેન’ કહેવામાં આવે છે તે ‘ગ’ છે, એટલે એ ‘મગજગ’નો અર્થ A Gham (રકમ), અથવા Place of arrival (આગમનસ્થળ) થાય છે, પણ ‘ધન’ નહિ. કિ બસબસ બળબળે, ક્યા ભાષાના શબ્દો છે તે સમજતા નથી. એ શબ્દોનો યુગરાતી અર્થ ‘મહાનુભાવ’ એમને મનકાવતી રીતે કર્યો છે, છતાં અર્થ યતો નથી. ‘તરે પતીલાના’ એટલે પતીલાનાની તરજ, તો ‘પતીલાનાની તરજના બસબસ બળબળે મુહનાજ છે’ એમાંથી શું પ્રતિ-પાદિત થાય છે? ‘પ્રેમના શૌકીન’ને સંબોધી શા માટે કહેવું કે ‘મને પૈસાની પરવા નથી.’ સાર એ કે આવી ગઝલમાં કોઈ ખાસ વિચારનાવિન્ય, ભાવ-આધુર્ય કે અર્થચમત્કૃતિનો સદાતર અભાવ છે અને ઠેરઠેર ભાષાદોષ છે.

શ્રી. પતીલ શા માટે એમના જૂતપૂર્વ કિર્તિસ્થંભ ઉપર આવી કૃતિઓના કુદાડા મારી રહ્યા હશે?

આ કૃતિ પર એમણે મથાળે ‘ગઝલ’ લખ્યું છે, પણ એને ‘હઝલ’ પણ મારી શકાય કે કેમ એ એક પ્રશ્ન છે! (ભારીક દુષણો મેં છોડી દીધાં છે.)

એમને ખોટું જરૂર લાગશે, પણ ગઝલસાહિત્યને નામે એવી જવાબદાર અકિનઓ ખીનજવાબદાર રીતે એવા પ્રતિષ્ઠિત સામયિકોમાં એવી ગઝલો પ્રગટ કરાવી ગઝલસાહિત્યથી અજ્ઞાન વાંચકોમાં બંને નામના મેળવતા હોય પણ એમાં ‘કવિતા’નું અવગણન છે. સાહિત્યનું વોર પાપ છે. મહા કલંક છે. કલમ એવી જ કૃતિઓ માટે થી વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી કહે છે:

“દંગ વગરના તરંગોના પતંગો ચગાવવા એમાં કયો રસ નિન્નપ્પ થાય છે? એ મસ્તી નથી, મસ્તીજનર છે. એમાં ભાષાનું કસુગર છે. એમાં સૌંદર્યનું નામ નથી. દા, રમત છે, કદામત છે, બે લડી મેળ છે.”

પાંદડી, ક્રિયા તે વનની તું પાંદડી !

આઘા આઘા ફેક ફુંગરાની પાળે,
ઊંચેરી ફેક મ્હેક મ્હેકંતી ઢાળે,
ક્રિયા વંટોળ તણે ઊર્મિ ઉછાળે
મોહી સંગાથે રમણે ચડી ! પાંદડી.

નહિ રે દીઠેલો કે નહિ રે પ્રીછેલો,
કયાથી ચઢયો એ આવી અવળેલો ?—
તણે હો જગમા એ એક ને અકેલો !
એને કોની ના મના નડી ! પાંદડી.

ઊણું હુણું કશું કયારે શું તારે ?
ઊડતાં જરીય બેયું પાણું તેં ના રે !
વનના સોડાગ વિના તારા સૂતારે !
બાધા કરીય તને ના અડી ? પાંદડી.

આમન તારૂં પડયું ખાલી જ ખાલી,
રૂવે વિરહે તારી સૂની શી ડાળી,
જાયે એનાં બધાં પંખીડાં ચાલી,
હુવે એની કોણ આખડી ! પાંદડી.

કાકે ભલેને તને ભૂરડી રે નાખી,
રમરણોની હો નવી દુનિયાય આખી,
જૂની પ્રીતિની છતાં મૂંગી ઉરે રાખી
ભૂલી ભૂલાય કેમ વાતડી ! પાંદડી.

શ્રી. મહાદેવી વર્મા

શ્રી જ્ઞાનલાલ જોષી

ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈના મુખે દિંદી કવિત્રી શ્રી. મહાદેવી વર્માના માનવગ્રેમ વિશે બારોબાર વખાણ સાંભળી આપણું મન આનંદથી તૃપ્ત થાય કે ગુજરાતના સાહિત્યરસિકો હવે દિંદી સાહિત્ય-ચુષ્ટાઓ વિશે રસ લેતા થયા છે. પ્રસંગ આ દત્તો: જંગાળના જૂખમરા વિશે છાપાઓમાં અનેક લખાણો આવતાં, ધૌબિક સદાનુભૂતિ અને અસ્પર્શ આર્થિક સદાય પણ મોકલવામાં આવતી; પરંતુ આપણે ત્યાંથી એકે કવિ ત્યાં જઈ પ્રત્યક્ દુઃખદ દશ્યો નેષ્ઠ આવવા પ્રેરાયો નહિ. પણ દિંદનાં આ બહેનનું હૈયું કુપાતુરોના દુઃનયી કંપી છોડ્યું અને તેને શબ્દોમાં ઉતાર્યું અને બીજા કવિઓના કાવ્યો સાથે 'બ'ગદર્શન' નામે પુસ્તક પ્રગટ કર્યું. તેની કિંમત પાંચ રૂપિયાથી ઓ રૂપિયા સુધી ઉપખર્ચીને ગંધી રૂકમ જંગાળ શબ્દમાં મોકલાવી આપી. થોડા જખત પર મારા નાનાભાઈ શ્રી. કાન્તીલાલ જોષી (એમ. એ.) રાષ્ટ્ર-ભાષા પ્રચાર સમિતિના કામે પ્રવાસ મળેલા. મને એમણે કહેલું કે 'શ્રી મહાદેવી વર્માને મળ્યો. એ મારા જીવનની મારા વિશેષતા છે. એ દેવીના દર્શનથી મારા હૃદયમાં જે ઉમળકો આવ્યો તે એ કે 'એવી માતાને જે મને જન્મ મળે' એવી ઇચ્છા થઈ આવી.

શ્રી. મહાદેવી વર્મા જંગાળના જૂખમરાથી મહાન દુઃખી છે. તેમણે અનેકવાર પોતાની આગળ આવેલા બોજનપાળનો તપાસ કર્યો છે. અનેકવાર જંગાળના પ્રત્યક્ જોષેલાં બધકે દસ્યોથી મોઢાર આંસુકે રડ્યાં છે અને પોતાની નિઃસદાય રિયતિ માટે આત્મક્રોધ કર્યો છે.

શ્રી. મહાદેવી વર્માને જન્મ શ્રી હેમરાણીદેવીની

કુળે સંવત ૧૯૬૪ (ઇ. સ. ૧૯૦૭)માં કર્ણાટક-દમાં થયો હતો. તેમના પિતાશ્રી. ગોવિંદપ્રસાદ વર્મા એમ. એ. એલ. એલ. બી થયેલા સુશિક્ષિત અને શિક્ષાપ્રેમી ગૃહસ્થ હતા. શ્રી. મહાદેવીને એ બાઇઓ અને એક ગણેન છે.

શ્રી. મહાદેવીનું પ્રાથમિક શિક્ષણ ઇન્દોરમાં શરૂ થયું અને પછી ૧૧ વર્ષની જાળવવામાં ડૉ. રવિપ્ર-નારાયણ વર્મા સાથે તેમનું લગ્ન થયું. સંવત ૧૯૮૧માં મેટ્રિકની પરીક્ષામાં સમય સચુક્ત પ્રાંતમાં એ સર્વ પ્રથમ નંબરે પાસ થયાં. ૨૧ વર્ષની વયે ૧૯૮૪માં સંસ્કૃતપ્રીયોગોરી સ્ત્રી. એ. માં પ્રથમ શ્રેણીમાં ઉત્તીર્ણ થયા અને કાશ્યપેટ ગર્લ્સ કોલેજમાં સર્વ પ્રથમ આવ્યાં. પછી સંસ્કૃત વિષય લઈ એમ. એ થયાં.

કવિત્રી મહાદેવી આજે પ્રયાગ મહિલા વિદ્યા-પીઠનાં પ્રિન્સીપાલ છે અને દિંદી સાહિત્યસંસદના પ્રધાનમંત્રી છે. તેમણે 'આંહ' માસિકનું વર્ગ સુધી સંપાદન કર્યું છે.

શ્રી. મહાદેવી વર્માને નાનપણથી જ કવિતા રચવાનો શોખ હતો. કવિતા કરતાં તે કાગળ લખતાં, લખતાં વાંચતાં, ને મનમાં ખુશ થઈ કાગળ ફાડી નાખતાં. જાન, અનુભવ અને અભ્યાસ વધવાની સાથેસાથ આ કાવ્ય રચવાની શક્તિ પણ વધી. પ્રારંભિક રચનાઓ 'ચાંદ'માં છપાઈ; પછી તે 'આધુરી', 'સુધા', 'મનોરમા' વગેરે માસિકમાં પણ એમનાં કાવ્યો પ્રગટ થવા લાગ્યાં. આજે તેઓ દિંદનાં પ્રથમ કોટિનાં કવિઓમાંના એક છે. તેમની કવિતાસમૃદ્ધિ અને તેમનાં પ્રકારોના મારે 'દિંદી' ગૌરવ લે છે.

આપણે મહાદેવીને વર્તમાન યુગની 'મીરાં' કહી શકીએ. જન્મેમાં અંતર માત્ર સમય અને સમયનાં

ઉપકરણોનું જ છે. મીરાં સંસ્કાર ગિરિધર વર પ્રભુનાં પરમ ભક્ત કવિત્રી હતાં, તે મહાદેવી આણ્ડાણ્ડામાં વ્યાપી ગ્હેવ નિરાકાર બ્રહ્માનાં પરમ ઉપાસક છે કવિત્રીના અંતરમાં વિરહ માટેની વેદના અને અનુભૂતિ છે. કવિત્રીનો પોતાનો જ એક જગતનો સંસાર છે તેમને મન તો 'માનવ એક સજીવ કાવ્ય છે. કવિનું કાવ્ય તો આ સજીવ કાવ્યનું માત્ર શબ્દચિત્ર છે. અને આ શબ્દચિત્ર-કાવ્ય દ્વારા કવિ પોતાની સંસારની એકતાને સમજી શકે છે.' કુખ અને તેનો કાવ્ય સાથે શો સંબંધ છે, તેને કવિત્રી યરાયર પીછાને છે અને કુખને અપનાવી દસતા દસતાં નિરાકારની કલ્પનામાં તેને સમાવી દેવામાં મોક્ષ છે એમ માને છે. કવિત્રીની દૃષ્ટિએ કુખ જીવનનું એક જીવુ કાવ્ય છે જે આખા સંસારને એક સ્વભાષાથી રાખવાની શક્તિ ધરાવે છે.

આ દૃષ્ટિએ જોતા કવિત્રીની ત્યનાઓમાં વેદના, કુખવાદ, અતર્પીયા વિશેષ જોઈ શકાય છે. * પણ ધીમે ધીમે તેમની ત્યનાઓમાં દર્શન, વિહંગતા, આતુરતા, અને પ્રસન્નતા પણ આવતા ગયા છે. છેવટે કવિત્રી પોતાના વિશિષ્ટ સ્થાને પહોંચે છે અને અંતરધ્વનિ સૂરે છે

‘સજનિ ! વિશ્વકા કળ કળ મુહૂર્તે
આજ કહેગા ચિરસુહાગિની !

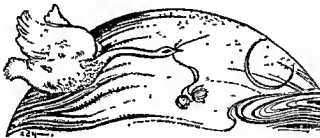
* પ્રણેતા દીપ્તજ્વાલકર કરતી રહતી દીવાલી

મહાદેવી વર્મા શરૂઆતમાં ‘હાવાવાદી’ છે. પછી કમળ ‘ગદ્યપવાદી’ થતો ગયા છે. તેઓ એક ઔદ્યોગિક અને નિષ્કાર પણ છે. તેમનામાં કવિતાનું દાદ અને સાહિત્યનો મર્મ સમજાવવાની અપૂર્ણ શક્તિ છે. તેમજે આ વિશે કેટલાક સ્વતંત્ર લેખો પણ લખ્યા છે. તેમની કવિતામાં મીરાંના પ્રેમની ઉછા, કૃષ્ણની મુરલીનું સંગીત અને ભગવાન જીવન કરુણાનું સમિશ્રણ છે

શ્રી. મહાદેવી કવિત્રી છે તે સાથે સુંદર ચિત્ર-લેખા અને સંગીતકાર પણ છે. ‘ધામા’ ‘દીપસિખા’ માંનાં ચિત્રો અને મુશોબનો તેમના પોતાનાં જ દોરેલાં છે. આટલા સમયમાં તેમજે પદ્યક પુસ્તકો પ્રગટ કર્યાં છે તેમાં નીલાક, નીરજ, રશ્મિ, સાંધ્યગીત, દીપસિખા, યામા, અતિતક, આનંદિત, નારીજીવનની શૃંગારાઓ વગેરે મુખ્ય છે.

શ્રી. મહાદેવીને તેમની કૃતિ ‘નીરજ’ માટે પાંચસો રૂપિયાનું શેક સેકસંગિયા પારિતોષિક પૂ. મહાત્મા ગાંધીજીના હાથે મળ્યું છે. તેમનાં સાંધ્યગીત, યામા અને દીપસિખાના પ્રકાશનસૌંદર્ય માટે કોઈપણ ભાષા ગૌરવ લઈ શકે તેમ છે. શ્રી. મહાદેવી વર્મા દિલ્હી અંગ્રેજી સ્કૂલ છે *

* સ્ત્રીજીવનના દીપાલસવી અંકમાંથી.

શ્રી. કિરમત પ્રભુતામાં પગલાં ભરે છે

ધર્મી સારી આગ આપતા કવિનાના નિયમિત લેખક, સુચનાત્મક ઉત્તર કવિ શ્રી કિરમતે લાવનગર ખાતે તા. ૫-૧૧-૪૫ ને રોજ પ્રભુતામાં પગલાં ભર્યાં છે. એ લગ્નપ્રસંગે લાવનગરના મહાપાત્ર મુસ્લીમ શાયરશ્રી પોતાની કૃતિઓ આપી એમને અલિનદન આપ્યાં હતા. એ લાવનગર ગતકસલાના આગેવાન શાયર શાયર શ્રી ગમકાગ, પ્રેમસ, ખલીલ, રોશન, આસિદ્, નિશાત વગેરે બાઇઓએ એમને સુખ રક્ષણ આપી હતી પ્રભુતામાં પગલાં ભરતા આ ઉત્તર સિતારને અમે પણ સુખારક્ષણ આપીએ છીએ.

૭

કવિતાની પગદંડી

કવિતાની પગદંડીના વિભાગમાં સંખ્યાબંધ કવિનાઓ પડી છે. ફરી રીતે પ્રગટ કરી એ પણ પ્રશ્ન યદ્ય પડ્યો છે. નવીન કવિમિત્રોની આતુરતા સમજી શકાય તેમ છે. આ મારે અમે એક શેઠાના એ કરી છે કે ફેશ-માર્ગ-એપ્રીલ-મે એ ચાર

અંકમાં ૮ પાનાં પગદંડીનાં આપવાં, અને મે સુધીમાં જમા થએલી તમામ કૃતિઓ ઉધારી કાઢવી. નવીન કવિમિત્રોએ જેમની કૃતિઓ સ્વીકારેલી છે તેઓ આટલી વધુ ધીરજ રાખે એ વિનંતિ. -તંત્રી

મિતાક્ષરી મતદર્શન

કેટલાક અનિવાર્ય સંજોગોને લીધે આ અંગે આપી શક્યા નથી. દિલગીર. અવતે અંગે અવરમ આપવામાં આવશે.

ગુલેશ્વરન

વિખ્યાત આંગ્રજ કવિ શેલીને ૧૮૧૩ની સાલમાં વિચિત્ર પ્રકારનો માનસિક ભ્રમ વળગ્યો હતો. એના મનમાં ભૂત ભરાયું હતું કે સુસાક્ષીમાં એની સામે બેઠેલી એક જાડી શાઘ જેને પણ 'હાથી-પગે રસ' લેતો હતો તે એની જામ ડોવાથી એને પણ એ એવના જાંતુ લાગ્યાં હતા. ત્યાર પછી એ દર્શેસા એના પગતું કદ તપાસવા કરેતો; હાથ-પગની ચામડીને, ગરદનની ચામડીને, એ સખત રીતે ખેંચી લેતો, અને લે એ જરાય બરછટ લાગતી તો માગતી જેમ પોતાની ખામે બેઠેલા ગમે તે માણસની ચામડી ખેંચીને સરખાવી લેતો. આ દેખે લીધે એ અનેક જુનાન સ્ત્રીઓને ગભરાતી મૂકતો.

ઝોરૂસિયાની એક જાણીતી પ્રકાશનસંસ્થા 'તરફથી અર્ધ' મેલેના નામથી એક કાવ્યસંગ્રહ બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો અને ઝોરૂસિયાના કવિઓએ અને સાહિત્ય વિવેચકોએ તે કાવ્યસંગ્રહને કળાની એક સુંદર કૃતિ તરીકે વધારી લીધા હતા. આમ તે સંગ્રહ ઉપર ચોનરફથી પ્રેરણાઓની વર્ષો વચ્ચે વધી હતી તે દર્શિવાન એવી દલીલકત બહાર પડી કે આ કાવ્યસંગ્રહના રચનાર એ ઝોરૂસિયાન મૈનિકો હતા અને તેમનો આશય ઝોરૂસિયાના

સાહિત્યકારોની કેવળ બનાવટ કરવાનો હતો ! આ બન્ને સૈનિકો એક દિવસ બપોરે ઑકસફડોના અવનરણસરૂપે તેમ જ બીજાં કેટલાંક યુવકો વાળે બેઠા અને એ લીટી ચડોની અને ચાર લીટી બીજીથી એમ મનમાં આવ્યું તેમ વિવિધ સામગ્રી એકઠી કરીને તેમાંથી અર્થ વિનાની કેટલીક કવિતાઓ તેમણે વિણી કાઢી અને સંગ્રહરૂપે બહાર પાડી. એક ચોક્કસ કાળની ત્રણ લીટીઓ તો મચ્છરો ઉત્પન્ન કરતાં રથજોની સફાઈ સંમધે કરવામાં આવેલ અમેરિકન રિપોર્ટમાંથી જ સીધેસીધે ઉધ્ધૃત કરવામાં આવી હતી ! આ કાવ્યને હર્ષપૂર્વક વધાવી લેનારા કેટલાક વિવેચકોમાં એમી પેંઝીન પણ હતા. તેમણે પ્રત્યુત્તર સંગ્રહને અસાધારણ છુદ્ધિપ્રતિભાના સર્જન તરીકે ઓળખાવ્યો હતો ને જાણ્યું હતું કે તેમણે સેપ્ટેમ્બર ૧૯૪૨ની આગામી એ સમકાલીન સાહિત્યપુરંધરોમાંના એક તરીકે ઘુરત જ ઓળખી કાઢ્યો હતો !

બાણું વિશ્વે—

તાપી અંગાગશા દિવસમગ્ના તાપ, હળવા બની શીળા ધારો, રવિશ્વિતિજમાં સૌમ્ય જનમે; અને રજો વેરી ગગનપટ સન્ધ્યા સુહવમે, સખા, ત્યારે લેજો યુગ શુદ્ધિણી પથ મળવા. કદી દીવા હોયે ઝગમગ થતા રમ્ય શુદ્ધમાં, વિસામે લેજો તું કાશ્વિક નિરખી બાર નિકરે; યમી જશે સૌ એ ટગમગ થતા દીપ પડ્યો પડ્યો હોઈ ત્યારે, પુનિત મુકળે પાય શુદ્ધમાં. જીએ રહેજો પાસે ત્વરિત બનતો ના-નિરખજો, અને જાગે જ્યારે ગત સમયના રંક રમગ્યાં, એ મારા નેને મદમદ થતા, અશ્રુઝરણ્યાં, સખા ત્યારે તારો વરદ કર બાલે ગ્લજળે. કરું શું ? જાણું છું, પરંપરાની વૃંદાવરતો, છતાં જાણું નિષ્કે અવસર થતાં આવી મળ્યો.

નન્દકુમાર પાઠક

ના વાટ પાછી મળી ?

વીધાતે વનપખિણી શિશુ કને સાંભળે વળે નીક પે, ને છેનૂથ વળત વંદાક કરવા વાટે વરયાં વાસને; કિન્તુ તુ ગઈ ત્યાંથી ના જ જનની ! અદ્યાપિ પાછી વળે, કે જતાં જ ગયું જવાઈ, પણ ના આ વાટ પાછી મળી !

દેવજી રા. મોહ

શબ્દ ઘાત

કપોતાના અગણિત કુંગર ઉગે, એ તું જરા ધૈર્યના, ચંચાલાન અરે ! કદિક ફરતો, તેની થ ના વેદના ! કિન્તુ એવું કંઈક છે હૃદય શું છુપા અંગમાં શબ્દાઘાત થતો યદિ તવ પરે, તે ફરતો કોઈ ના !

નિર્ભય

અમે જગમુસાફરો

અમે જગમુસાફરો, બ્રમજીવીક ગિપ્સી ન કે સ્વદેશ, પરદેશ વા અખિય વિધને લેખતા અમે સદન, એક રથાન રહી ના કદી ગાળતા અસાર ગતિશૂન્ય છૂવન, નિસર્ગનાં બાળકો, અમે વનવનાન્ત, ખીણ, ગિરિ, કદના, મોતરો, અસખ્ય નગરો, અનેક વળી પ્રામવિસ્તારમાં સદા રખડતા પ્રવાહગતિ માતરિત્વા સખા, કદી છવનસૌરમે યથિત દેશદેશાન્તરો, ન કે ન અમને કદી વિવશ વિધ ને માર્ગમાં. યથારથિ નિવાસ; સ્વેરઝમણો; ન ચિંતા કદી રપડા ન ઘગમાર રાત્રરચિવાની ચિંતે વસી. સદા નિહરતા અમે પ્રકૃતિની મોડી ગોદમાં ઉરે પ્રગળ વૃત્તિ રાગ આજુરાગની રાખતા. નિખાવસ સ્વર્ગત્ર ગિપ્સીછવને ન લાગે મણા અમે પ્રતિદાએ સ્વરૂપપરિવર્તનો પેખતા અલ્પિય હૃદયે સનાતન • વિવર્તલીલાતણાં

અમીદાસ ઠાણકિયા

ગુણી મંજુલ પ્રેમ કાવ્ય મુધુરાં કુણી કરી ખીલવી,
 ને તે પુણ પ્રકુલના ઉચ્ચતાં બેઈ જરા કાવ્ય શ્રી:
 પુણે કાવ્ય પ્રસન્નને રમણ ત્યાં આ મુલ્ય પુણે વળી:
 કાવ્યો, પુષ્પ, રસાદ્રવી રમણના સને ત્રિવેણી તપી.

‘પ્રણય કાવ્યોના કવિ શ્રી રમણ નરહરી વંકીત
 સ્વભાવે અને દેખાવે ગુણાખી, વર્તને વડેવાડુ
 આચાર્ય યદને બેઠા છે. ગુજરાતમાં એ એક જ
 કવિ એવા છે કે જે બધા ક્ષેત્રે સફળ થતા જ રહ્યા
 છે ! એઓ કવિ છે તેની જ સાથે વાણિજ્યની
 દીર્ઘદૃષ્ટિ પણ એમને વરદા છે.

‘પ્રખ્યાત રહીને પ્રણય કાવ્યો લખ્યાં. પ્રણય
 કાવ્યો લખીને પ્રિયતમા મેળવ્યાં-પ્રિયનમા મેળવીને
 પત્ની મેળવ્યાં-અને પત્ની મેળવીને પ્રણય
 કાવ્યોની પરમકૃપા પામ્યા ! પ્રિયતમાને માટે
 પ્રણય કાવ્યો લખ્યાં કે પ્રણય કાવ્યોને
 માટે પ્રિયતમા મેળવ્યાં તે તો કોણ કહી શકે ?
 એમણે પુષ્પમાં કવિતા બેઈ અને કવિતામાં
 પુષ્પની સૌરભ બેઈ-કુશન યેમા કવિ પ્રકુલ જન્યા
 અને ગુજરાતને પ્રણયાર્દ્ર સૌરભનાં કાવ્યો મળ્યાં !

‘નામે જ રમણ ! જીવન પણ રમણારંભ !
 પત્ની પણ કવિત્રી ! ગુજરાતને ખોળે આ
 કવિ દંપતી-ગુજરાતની એક શ્રાવ્ય છે કારણ
 કે કવિને કવિત્રી મળી અને કવિત્રીને
 કવિ મળ્યો. પણ નિરતિરાગાં ઝરણાં એક ખીલને
 મળવાને લેજે દોડે-પણ બ્યારે જાને ઝરણાં ભેગાં
 થાયછે ત્યારે પડોળા પટ પર મંદગતિએ વડે ! એવી
 સર્જન દશા આ બન્નેના એકમીન જીવનની છે છતાં
 બંનેએ વખતોવખત કાવ્યપ્રથે પ્રગટ કર્યા છે !

જાને મેળવણી સંસ્થામાં આંચાણે છે. શિક્ષણ
 સર્જન, પર્વટન, વર્તન, જીવનના તમામ વડેવારેમાં

એક ત્રાજવાનાં આ જાને પદમાંઓ સમતુલા
 બળવે છે.

શ્રી વકીને કવ્યો લખ્યાં છે, નાટકો લખ્યાં છે,
 વાર્તાઓ લખી છે, સંપાદન કરવાના કોડ સેવ્યા છે.
 રાજકારણમાં મૂળા કાર્યકરો હોય છે એવીજ રીતે
 સાહિત્ય ક્ષેત્રે પણ મૂળા કાર્યકર છે.

કેટલાક કવિઓ સરસ્વતીના સેવક થયા પણ
 લક્ષ્મીથી તરછોડાયા ! આ સેવક સરસ્વતી અને લક્ષ્મી
 જાનેની એક સરખી મહેર પામેલા છે. એટલું જ નહીં
 પણ જીવનમાં પણ એમણે સરસ્વતી અને લક્ષ્મીની
 સંયોગિત પ્રતિમા સમાં દેવીની પ્રતિમાની રચાવના
 કરી છે. એમની વ્યવહારુ દૃષ્ટિ આ રીતે તરે છે !

શ્રી. વકીનની કવિતાઓ પ્રણયારંભી છે. એ
 કવિતાઓ વિરહ છે પણ વિરાસી નથી, સરળ
 અને સુરેખ છે પણ પ્રણયકૃણા જટલી ગદનયેરી
 નથી. જોટલા સરળ અને સફાઈદાર દેખાવે-તેટલી જ
 સરળ અને સફાઈદાર એમની કવિતાઓ ! નાટકો
 લખ્યાં છે ચોખાં પણ જદું બાજવામાં છે !

શ્રી વકીનની સર્જનપ્રવૃત્તિની કક્ષા છે એમની
 અગ્રેષ્ઠ રૂનિ “સુરોપા” ! એ કલગી માત્ર વકી-
 લની જ કીર્તિરક્ષા નથી-પણ આખા ગુજરાતની
 છે-આખા નિંદ દેશની છે ! “સુરોપા” અગ્રેષ્ઠ કા-
 વ્યોની ધોંય પાય આદિતિઓ યદ છે-એજ એ
 કાવ્યની સફળતા છે.

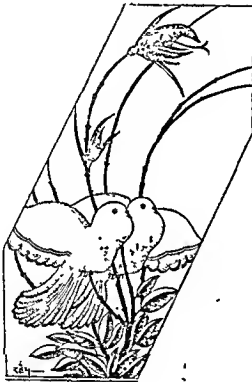
એઓ ગુજરાતી અને અગ્રેષ્ઠ કવિતાઓ લખી

છે-પણ પ્રોત્સાહન આપે એવી સફળતા એમણે
 બેશ કાવ્યોમાં મેળવી છે. ગુમરાતી કવિઓમાં
 એમને પ્રોત્સાહન મળે ચિરંજીવ પ્રોત્સાહન મળે
 'મધ્ય' છે-તે પ્રણય કાવ્યોના પ્રાણ
 ॥ પ્રિયતમા ! આમ સફળતા તો બિનમય છે
 ૧ છે, માત્ર સફળતાના પ્રકાર જુદા છે !

શ્રી રનજી વક્રીશ નરસિંદરાવના ચાર શિષ્યો
 ॥ દરાયજી, બેટાઈ, વક્રીશ, કાણકિયા'માંના એક

છે. નરસિંદરાવની દીક્ષાને દશ એઓ વસાહત
 રણા છે

ગુમરાતી કવિના દશ એમની પાસેથી કંઈક
 અપેક્ષા રાખે છે. પણ વાગે છે કે પ્રણયકવિતા
 પાછળનો ધ્વજિત પ્રાણ મળી જતા એમની
 બચ્ચની વાણિયા મનોહરિતિ કવિના-સર્જનમાં
 ઉદાસીન ન જનાવે એટલી જ આપણે ધ્વજ
 રાખીએ !

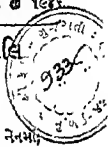
વપ' ૫ ● અંક ૧

કવિતા

ફેબ્રુઆરી ૭ ૧૯૪૬

રામા

અશબ્દ શબ્દાવલિ

લટકાળી લલનાને લલાટે છઠ્ઠીના લેખ

રામા, બિહોરિ પુતળી, નસબળ બૂરે
 રીપેટિયુ' રુધિર ઓપત પોખરાણ,
 તાના શુભામ લગ્નવાય જ નેનિ આંધે.
 ન્યાં એ કપોત પર ખંજન પિચ્છ કૂંડે,
 ત્યાં નેત્ર ને અધર શા મલકંત રીપે,
 ચીખૂંની લબક આકર રી રહે ને.
 એ રીખળી મૃદુ મુખે મુખ સ્પર્શ ધન્ય
 કોના થયે મલકતા, કદિ? જોલ રામા!
 એ સ્પર્શથી ચરમ ને મુખ કેરિ લાલી
 એ પોખરાજિ મુખનું રચયે ડરવિદ:
 ને એ મુખામદ રમે રગ દોડતો ચે
 -રામા, બિહોરિ પુતળી, ઉચકાઈ જાયે,
 વેલી થડે વળગતી જુલતી લપાયે,
 ખોલો સરિએયને લટ લટે શાં સ્પષ્ટ સંતાકયે!

ખલવંતરાય ક. ઠાકોર

પ્રભુ: બૂરી નસોની જગમાં હોલીયું રીપેટિયુ. ગ્રંથ: ગ્રંખી
 તે ખંજન પીણું કૂંડે, કોઈ જી તેવો પ્રસન્ન બરાડ અડી જતાં,
 રિવિદ: લાલ કમળ. રમે રગ જાનેતી.

આ સોનેટ લખાયું હતું મેં 'શબ્દાવલિ' (૧૯૧૬
 આખરે) તે પહેલાં. અર્પણ સોનિય (૧) લખાયું.
 જાના મધ્યમાં તે પછી.

હોઠમાં હુબાર વાત,
 એથીયે અનેક લાખ વાત નેનમી,
 કૈંક હર્દ, રાય, શોક, હાસ્ય ને ઉમંગનાં
 પંખે પંખે ફરે છે ચિત્ર રંગભૂમિદંગનાં.
 નેત્ર છે જ નાટ્યચોક,
 ત્યાં લખ્યું છે ચોક્કસ ચોક:
 પાંપણો જરાક ઊંચકાય ત્યાં અપાર દશ્ય
 આવીને સમાઈ જાય નેનના ઉછંગમાં,
 એ હુસે છ ત્યાંકળી ખીલે છ કૈંક ફિતલી
 એ દળે છ ત્યાં ભટે છ આખ કૈંક બળેલની:
 રહી અશબ્દ, શબ્દ સર્જવી નવીન રંગના
 હોઠને હતાપયો નહિ વધુ હલે!
 આંખથી જ કહેવું હોય તે કહો ભલે.

ઈન્દુલાલ ગાંધી

તા-ર લિ યા !

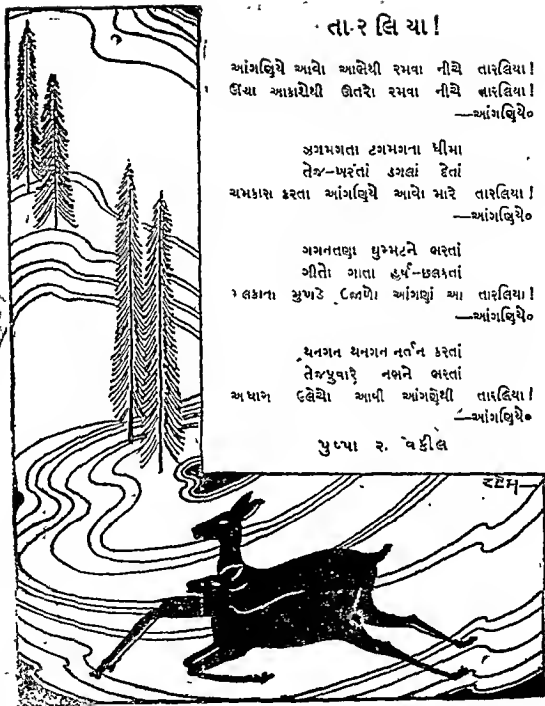
આંગણિયે આવો આલેથી રમવા નીચે તારલિયા !
 બંધા આકાશેથી ઊતરે રમવા નીચે તારલિયા !
 —આંગણિયે૦

ઝમઝમતા ટમઝમતા ધીમા
 તેજ-ખરતાં ડગલાં દેતાં
 ચમકાસ કરતા આંગણિયે આવો મારે તારલિયા !
 —આંગણિયે૦

ગમનતણા પુખ્તને ભરતાં
 ગીતો ગાતા હૃદય-છલકતાં
 તકાળા મુખડે લાળે આંગણિયાં આ તારલિયા !
 —આંગણિયે૦

ચનગન ચનગન નર્તન કરતાં
 તેજપુવાડે નભને ભરતાં
 અધાગ લેલે આવી આંગણેથી તારલિયા !
 —આંગણિયે૦

પુખ્યા ર. વેડીલ

* ઉ દ યા સ્ત

રેલાની ઝોમ્ય જ્યોતિ ત્યાં અકાળે અણચિંતબો
 બીજના ચંદ્ર જેવો તું ઝીગનાં આશરી ગયો
 અત્યદ્ય જીવને મીઠી ઉઘાની મુરખી રંમી,
 તપ્યો મધ્યાહ્નને પૂરી રાશની ચમકી નહીં
 ચઢી આંધિ તુફાનોની અંધારે જગ આવયું,
 ઘોર નૈરાશ્ય ઓળાળે હૈયાને રશતું નહીં.
 કૃતધની, બેઈમાની ને પ્રપચે જગ આ ભયું;
 નિહાળી, વેદના ભાગી, હૈયું 'મૂક બની ગયું.
 જીવતાં જંપ ના જાણ્યો, માણી ના તે કૃતજ્ઞતા,
 કહેવા દે મને જંધુ! બરી હૈયે કઠોરતા-
 હોય ને શાંતિ મૃત્યુમાં, ભલે તું પરવેકમાં!!
 મર્ત્ય આ લોકના ઘેરા વિપાદો સ્પર્શશે નહીં,
 આત્મનો પ્રેમ-જ્યોતિ એ અખંડ જલશે ત્યહીં.
 -ને મધ્યાહ્ન અધૂરો જે તપ્યો આ હીન લોકમાં
 તપ્યો પૂર્ણ તેજે ત્યાં, અહીં સંધિકાવણાં
 મધુરં તેજ રેલાયે દિવ્ય, શાંત, મનાતન.
 રમણ વહી જ

(*૨૧. શંકરપ્રસાદ શુક્લના અકાગ મરણે પ્રેરણા કાવ્ય.)

કવિ કથાઓ

મૂળરાજ અંબરિયા

કવિની વિદાય

પ્રકૃતિએ કહ્યું : “કવિ, તમે જાઓ છો ?”
“હા, હવે હું જઈ છું.” કવિએ હસીને કહ્યું,
“જો, જો પણ હું જઈશ, તું મને આનંદથી વિદાય
આપીશ ના ?”

“અરે, તું આવું તે શું બોલે છે ?” પ્રકૃતિએ
કંઈક કુ.અથી કહ્યું, “પ્રકૃતિને પ્રાણ કવિ છે; કવિ
અને પ્રકૃતિની તે વળા વિદાય કેવી ?”

“તારું કહેવું ઠીક છે. કવિ અને પ્રકૃતિની તે
વળા વિદાય કેવી ? પણ મને તારા વિના કેમ
જીવશે ? હવે તો હું ઘણા દિવસ તારો બોલો ખૂંદી
ચૂક્યો. જો, આજ સીતેર વર્ષથી હું અહીં બેઠો
હું. હવે મારે જવું જ જોઈએ.”

કંઈ બોવાઈ ગયું હોય એમ પ્રકૃતિ કવિની
સામે જોઈ રહી, ન જાણે શું. કવિમાં કંઈક શોધી
રહી હોય તેમ કવિને મૌન જોઈ એ બોલી : “એ
જાણ તો ઠીક, પણ હવે મારી સંભાળ કેણુ લેશે ?
મારી સાથે સુખકુળ કેણુ અનુભવશે ? મારાં પૂજ-
ર્ગની કટોરી કાળોમાં કેણુ ગુંથી આપશે ? મરવી
ગુજરાતણેને અંજલિમાં અમૃત ગ્રીષ્મતા કેણુ
શીખવશે ? ગુનાખને ગાતાં કેણુ સાંભળશે ? એના
કરમાવાથી અનોખું તત્ત્વચાન મને સૂરશે ? અને
મીઞ્મના બળતા બપોરે પોતાની શીતળ સુરાવલિ
સુણાવી અમાડું દેણું કેણુ ઠારશે ?”

કવિ હસ્યો : “અરે, આ શી રમત માડી બેઠી
છો ? મારી વિદાયવેળાએ આવું શું કહી રહી છો ?
તેં જ તો એક દિવસ જણે અને નદીઓ તરફ
આગળી ચીંધી કહ્યું હતું ના કે : ‘બેટા, આમના
જેવો પરાપકારી મળે,’ અને આજ તું જ સ્વાર્થ

બની રહી છો ? જો, સિતિજને પેને પાર પાર
મહાન વિશ્વેશ્વર મને બોધાવી રહ્યો છે. પણ જો,
મને પોંખવા પરીઓ અને જગમાલણે આવતી
જણાય છે. તારે સ્વાર્થ તરફ ન જોતાં તારા નિમમ
પર અટક રહેવું જોઈએ.”

પ્રકૃતિ મૌન હતી; વાનાવરણ શાંત હતું; કંઈપ-
નાની આંખો ભરાઈ આવી હતી. એ પણ કવિને
જતો રોડો ચડી નહિ.

ODT.3A

ઈંગ્લેન્ડના રાજકવિ સર જોહન મેસફિર્ડે કેટ-
લાક વર્ષ પુર્વેમાં “Odtava” નામે પ્રગટક લખ્યું
હતું. કોઈએ એ નામનો અર્થ શું ધ્યા છે તે પૂછતાં
કવિએ શેઠ પાડ્યો :

“One damn thing after another” -
(એક પર બીજી ઘણાંરૂપ વસ્તુ.) સામાન્ય લોકોને
કવિતા બહુ ગમતી નથી. ગમે છે તેમને બહુ
સમજતી નથી. સમજતી નથી ત્યારે તેઓ એ
પ્રતિ વિરે જે બગડાટ કરે છે તે વાક્યના શબ્દોનો
પહેલો અક્ષર લઈ મેં એ નામકરણ કર્યું છે.”

કવિની યુગવચ્ચ

“હેરે ‘જેવું’ જગત વધતું, ‘હોડમાં’ આવી બેસે”
અર્થો સત્યો પ્રણયજનને બાસતાં સૌ મને એ;
જ્યારે જ્યારે તવ નિકટતા સેવું છું વાત મારે,
હોડે મારે વચન રમતાં છોડી દેશે સિધાવે.

નંદકુમાર પાઠક

મયદૂર સાલોરીટર અને ન્યાયાધીશ સ્વ. દીનશા
મુશ્કેલી કવિ પશુ હતા. એમણે રૂસ્તમ અને સોરાજના
કિસ્સા પર અંગ્રેજીમાં એક લાંબું કાવ્ય લખીને
અંગ્રેજ રાજકવિ ટેનીસન પર અભિપ્રાય માટે મોકલ્યું
હિસો. પરંતુ દિવસો યથા પશુ જવાજ ન
આવ્યો. આ ઊગતા કવિને જવાજની તાત્કાલિકી ચક્ર.
આખરે જવાજ આવ્યો ખરો, દીનશાજી તેા ખુશ
ખુશ થઇ ગયા. પરખીડીયું બોલ્યું. ટેનીસને લખ્યું
હતું : “કવિતા વાંચી; તમે કાવ્યો લખો છો કે
સોલોરીટરનો બધો કરો છો ? પારાશાઓના બધામાં
તમને સફળતા કમિયું છું !”

ઉમિયાશંકર અને અર્ધનારીશ્વર

શ્રાવણ સમાજમાં મહીડા પારિતોષિક સ્વી-
કાર કરતી વેળા જવાજ આપતાં એમની અગાઉ
બોલી ગયેલા વંકના થી જ્યોતીન્દ્ર દવે અને ધી
અંદવદન મહેતાનો ઉલ્લેખ કરતાં બૂલ્લી અને
નામનો સમન્વય કરી ઉમાશંકરે કહ્યું કે : “હમણાં
ધી જ્યોતીન્દ્ર મહેતા ને કદો ગયા...”

નહિ પશુ દવે.

“જો હોય તે,” ઉમાશંકરે કહ્યું, “દવે કે મહેતા
એક બીજાથી જૂદા નથી. અર્ધનારીશ્વરની જેમ
એક છે.”

“અમારા એમાં નર કાણ ને નારી કાણ એ
વાતે જવો દુષ્કર” જ્યોતીન્દ્ર વચ્ચે ફરી પડ્યા.
“પશુ તમે તો અર્ધનારીશ્વર છો જ. ઉમિયા અને
શંકર જન્મે તમારામાં સમાયાં છે.”

કવિની દલીલ

દેવદાસાણીના એક પ્રસંગે કવિથી કાંતે કહેલું :
“આ જુનામટના નવાએ કૃતરાકૃતરીનાં લખતો.
મેટો સમારંભ કરી દગ્ગરો રૂપીઆણું પાણી કપું
એ માટે લોકો એને મૂર્ખ મને છે. પશુ આ એવકૂદ
લિંદુઓ દર વર્ષે હજારોની સંખ્યામાં આડ અને
પ્રથરનાં લગ્ન કરે છે, એના કરતાં કૃતરાકૃતરીનાં
લગ્ન કરનાર નવાજ તથાદે કાલો છે એમ તમને
નથી લાગતું.”

(અંજની : પરિવર્ધન)

(૧)

શુદ્ધ સનાતન ઝો, સંગાથી!
જીવનમૃત્યુના ચિરસાથી!
કુનિયા મૂખ બહેન નવ વ્હાતી,
હું તુજને ચાહું!
ઝોળા! ચાહું ને માઉં.

(૨)

તરછોડે તુજને કંઈ કુનિયા,
છીણ કહે છે ને અનુચ્છિયા,
જૂને રૂણ બહે સૌ રૂણિયા,
વિસદું ના ઝોળા!
નધુ, બપબવના ઝોળા.

(૩)

મુખના સંગાથી સૌ આછાં-
થાતાં વ્યારે આઘાંપાછાં,
પાછાં પડનાં દેવા કાચાં;
ત્યારે તું સાથે,
આવે નારી સંગાથે.

(૧૦)

મુગ શું ફસી ફસી સૌ બોધ્યાં,
બોધ્યાં સૌ કે ને દિવ બોધ્યાં;
જગતેયાં જોતો તું પોતાં-
દર મૂક જોતો,
કરતો જોડો મનશ્ચે-

(૩)

નિમંશ નિમંશ તટની ાસે,
પુષ્પોત્તમવદન પ્રિય ચક્રપ્રકાશે,
રવિદર્પણ આજ આભાસે,
શિશુ વયમા જોયો,
તુજને જોઈ હું મેલો

(૭)

સ્નેહીઝો કરને તરછોડે,
નિવળન પણ મુખમાં મચોડે;
રાત્ર ના રહેવા કે જોડે,
ત્યારે તું રહેડે,
આવી જોબો મુગ જોડે.

(૧૧)

આજય નીસરી સૌ દષ્ટ-તાંથી,
છોટી બીવણ જામસાદી;
બરતી પ્રેમતણી લઈ માદી,
ત્યારે તું આપ્યો,
આવી મૂજો મલકાવો.

(૪)

ઝોળા બેઝુઝોળી સાથે,
શેરીમા આખડતા ગાથે;
ધીઝો તડકો અમતા રાતે,
તુજને અહીં સાલો,
મેં તો સાલો ને ચાલો

(૮)

મૃત્યુ કે કાઈ નાવે,
કુખમાં માત્ર રડી સૌ ગાવે;
પાપ-પોષ સુધી ને આવે,
પાછા સુકું જાતા,
ફરી નિજ જીવને મૂથાતા

(૧૨)

હાસપ્રકારા છુગાવે સર્વે,
તિમિરકટાક્ષ મહી ઉરમર્વે;
ત્યારે તું બૂરબર લઈ ખર્વે-
હાસ પ્રકાર દીવો,
અચાં કર દઈ તું જોલે

(૫)

જીવનઅંધારે અચડાતા,
પ્રકાશનદન ન્હાતાં ન્હાતા;
અકસદોકલ ઉરને રહાતા
સાથે નો સાથે,
ઝોળા! તું મુગસ ગાથે.

(૬)

આવે ને કાઈક ચસાણે,
બોલી મીઠા બોલ વખાણે;
આખોમા આંસુ કંઈ આણે,
જૂલી તો જતા,
ફરી જીવન પથે પળતા.

(૧૩)

શુદ્ધ સનાતન ઝો! સંગાથી!
જીવનમૃત્યુના ચિરસાથી!
કુનિયા મૂખ બહે નવ વ્હાતી
હું તુજને ચાહું,
તુજને ચાહું ને માઉં!

અનામી મિત્રને

પતીલ

જોયાને સૂરતે તો દર ગલેમંદી બૂદમ.
રમીદે ખીરા દર આં જાએ ખુશ થંદી બૂદમ;
હીદમ સૂરત વલે ન સૂરતે સૂરત હીદમ;
જ વતન બાણ આમદમ વ “મર થંદી” બૂદમ;
મરા બાઝાદે ઇંકલેસર ચૂં હીઆ સૂદ ન કર્દ;
જ કિરતે માદરી દાશએ ઝરકંદી બૂદમ;
વલે હર કારી કે કર્દમ, મરા ઇંકુબાદ ન શુદ,
ઝીરા કે, અજા બરાએ યાર સિપંદી બૂદમ.
ખુશખાને મિત્રને બુખાર, બુખારા હીદમ
બખવાબ, રફરવે રમો સમરકંદી બૂદમ;
કુબ આં ખાલે તો? વ આ કુબ રુખસાદે તો!
ખબર અજ ખારઝમ ન શુદ સુ ખુજંદી બૂદમ;
દર ગલે આરિકાં યકી મનીદમ જાહા,
વ ખરાબાત સું રફતમ દર આં રિન્દી બૂદમ;
હમનવાએ તાહી દસ્તી એ હમદસે શુબલ,
ખામ પસ્તી રા વ મોહતાએ બુલંદી બૂદમ;
ચેરે નઝર કુની પતીલ રા બ હસ્તિહુકાર?
કે મત નિસ્ત શુનહ—આં એ પસંદી બૂદમ!

✽

તારા વદનના દર્શન કરવની હાલસાથી હું મતેમંદીમાં વરવેલ પોતાની જાતથી જોલાહ અગેલો
એવો હું ઉપરોક્ત સૂંદર રમણે અમુક સમય રહ્યો.

મેં સૂરત તો હીકું પરંતુ જોવા જેવી તારી સૂરત નિરખવા ન પામ્યો. મારે વતન પાછો
રહ્યો, અને થોડો વધુ વખત ત્યાં કાઢવેલ. (“મર થંદી” ને શીઝ રીતે અર્થમાં ઘટાવીને કહેતાં, મરથંદ
યાને વેપારી બન્યો.)

જાંદલેખરના બજારમાં કરો નહીં ન ગળ્યો; એટલે આના તરફથી વાગસામાં મળેલી જમીન

સમાલી, સોનાના કદનો માસિક બન્યો (“ઝર કદ” મારા ખેલ પામે આવેના ‘જળકુડ’ નામના રથગો પશુ ઉદતેખ કરે છે)

પગલુ જે કદ કામ મેં હાથમા લીધું તેમા નક્કીયે મને ધારી ન આપી કારણ કે મિત્ર પ્રમને લીધે સિપદના દાણા જેવી સ્થિતિને હું પ્રાપ્ત થયો હતો (વધારની કડછીમા ‘રાધ’ના દાણાની મિસાલ) તાવની પધારીમા સૂતો સૂતો હું જુખારા વિષેનો ખ્યાલ કરતો, જીલ્લમા ચામ અને સમર કદની મુસાફરીના સ્વપ્ન મેલતો

તારો પેનો જાણીતો (કળો) તવ ક્યા છે? અને બહુ વખણાવેનો પેનો તારો માલ ક્યા છે? (જુઓ ‘કવિતા’ના ગતાકમા પૃષ્ઠ ૩૮૧, કાલમ પડેલીમા શ્રી અનામીએ ટાકેલી કવીન્ કાફિઝની કડી)

પ્રજુને માનનાર પવિત્ર પુરુષોના વર્તમા હું આસ્તિકપણુ સેવતો અને છાકટાઓના સમુદાયમા છાકટો થઈ જતો

તગીની સાથે બેસીને નિત્ય બોલન કરનારો, અજ્ઞાનરૂપી મિત્રનો સહાધ્યાયી, પડતીને વહાનો અને હિન્નતિથો વચિત રહી ગયેનો કલાવુ છું

પતીલ તરફ નિષ્કુર દષ્ટિએ તું શા માટે જુએ છે? મારો કરો યુતો નથી, જેવો તે મને ખાયો હતો તેવો હું બન્યો છું

તોહમતદારના પિંજરામાંથી

પતીલ

કવિતા માસિકના જન્યુઆરી અંકમાં બાઈબી અનામીના લેખમાં મારે વિશે ઉપરિચિત થએલી ટીકા પરત્વે ગુરુસાની લાગણી જતાવવા જેવું મને કરું લાગ્યું નથી એવો ઇકરાર કરતાં, સુરતના એ વિદ્વાન મિત્રનો પ્રથમ તો, પછેથી જ તમે મારે આભાર માનવો જોઈએ. જે નિર્માકપણે એમણે મારે વિશે ચર્ચા ઉપાડી છે તેના વડે હું ખરેખર તેમનો આભારગીય થયો છું. હું સમજું છું જ કે ગુજરાતી સામયિકોમાં ઉર્દૂ કારરો કવિતા છાયા તેનો કશો જ અર્થ નથી; છતાં, મારી એક ધૂનને વરા થઈ આવારનવાર હું એવી કેટલીક રચનાઓ પ્રકાશન માટે મોકલું છું. તેમ કરતાં કેટલીક કૃતિઓ જનતા સીવટ રાખવા છતાં સંદેહ હાલતમાં મુકાય- હોંપનો વિશેષ સાબ પામી સામયિકોનાં જુએ ઉપર દેખા દે છે. ગુજરાતી સામયિકોના તંત્રીઓ સાથેના મીઠા સંબંધને પરિણામે મારા અનુભવપૂર્ણમાં કૃતિઓવાળી રચનાઓ પણ કવચિત શુદ્ધ કવિતા તરીકે ખપી જાય છે એ પૂરવાર થયેલી સાતી હકીકત છે. આ એક શુભ છે અને ચોખ્ખી છેતરપીંડી જેવો શુભ છે; એટલે તેની શિક્ષા પોતાને કે પારકે હાથે થવી જોઈએ અને એને જ લેખકકૃતિનો સાચો પ્રદર્શક સમજી હસતે મોંએ સદન કરી લેવી જોઈએ. શ્રી અનામી મને માત્ર ખ્યાતિનો ગુલામ સમજીને મારાથી દૂર ન ન્હાસે તેમજ મારા દોષ તરફ ઉદાર ઇતિ ઝેળવના બંધ ન થાય એવા શુભાશયથી જ આ પુલાયો લખું છું.

ગુજરાતની ફળદુષ્ણ શ્રમિતા એક રસજન પૂણ્યમાં એકલવાયું જીવન ગુમરાતાર આ રંકને બેળી કાઢી મારા જમાનતાના સુશિક્ષિત બંધુઓએ રોડની મિશિત લાગણીઓથી વારંવાર નવાર્યો છે. યી

અનામીએ પણ એવી લાગણીથી શેરાઇ, મારી એક નાચીઝ કવિતાના બારામાં કાવ્યરસિકતાના અધિકારીની રૂએ પૂરા ત્રણ પાનાં રોકવાની તસ્દી ઉઠાવી એ મારા એકલને માટે નહીં પરંતુ ગુજરાતી લખી પાંચી જાણનાર આતમ માટે અવગવ દેવાનો છે. મારા નામ રહિત ચર્ચાપત્રો હિંદુ હો મા સુરિયમ-મને તે વિશે શંકા કરવાનો કશો હક્ક નથી; છતાં એટલું તો ચોક્કસ જણાઈ આવ્યું છે કે તેઓ મારા લખા જ નજીકના પડોશી છે અને જીવં બાપાના પરમ બકત છે.

ગુજરાતી બાપાની સેવાથી આ લેખકે પોતાના હાથ સાવ ધોલ નાખ્યા નથી. છતાં એના માથા પર અત્યારે એવાં વિનિના વાદળ છે અને એની કંઠગી સ્થિતિમાં પોતાના દિવસો નિગમિ છે કે સાહિત્ય સેવા નો સું, પણ કેટલીક વાર વર્તમાનપત્રો તરફ નજર ફેરવવા એટલી નિરાંત અનુભવાતી નથી. મારા લગનમ મજૂરી સરખા ધધામાં આઠાપઠનું એકદ અરપ ફરણ કઠોક કઠોક ડાકિયાં કરી જાય છે. જેના વડે એક વા અન્ય સિખાસમાં કવિતા શુંદરી સ્વદરને પોતાનું જાણીતું માદક તત્ત્વ મને ધરે છે. હિંદના અન્ય સાહિત્યકારોની સરખામણીમાં મારી દશા સંપૂર્ણ ઉમ્મી જેવી છે, એમ કહું તો ચાલે. સુરિયમ ગિરાદરને ગળપૂથીમાંથી મજેલી બાથા તરફ અનુરાગ સેવી તેની કૃપાપાત્ર થવાના રોડ જન્મભાવનાર સુરતના જ એક ઔરવર્ગીક સુરિયમ સાક્ષર છે. મારામાં જે તેઓ છેતરાયા ન હોય તો તેમનો આથીવોંત વડેસોમોડો નરર ફળશે જ એમ કું માનું છું.

માતૃબાપાની સેવામાં પણ સૌથી વિશેષ દોષ કરનારો કલામ કું એકલો જ મજાતો દોષમ કેટલાક

મારી જાણમાં છે અને કેટલાક જાણ બહાર. કવિ-
તામાં શું શું કામ્ય છે અને શું શું નથી તેના
નિર્ણય કરવાની ગડમથલમાં પડનાર કદાચ કાવ્ય-
તત્ત્વની સાચી કેદીથી વચિત જ રહે. હરકોઈ બાજામાં
કલમ ચલાવનાર રાખસે માત્ર પુરાગામીઓના સફળ
નિષ્ફળ અપ્તરાઓ તરફ જ ચીટ માંડવી રહી
આમજર્મમાં બોલાતી બાપામાં કાળાંતરે જે ફેરફાર
ચલા કરે છે તેને અટકાવવા જતાં, મને બપ સામે
છે, કે બાપાનો વિકાસ સદંતર અટકી જાય.

બૃહ્દાધ્યાત્મિકાની એક મજબૂત કુટે
પ્રયોગશક્તિના અભાવની છે. હું જૂનતો ન હોઈ
તો, આંતરદેશીય ખ્યાતિ પામી ચૂકેલ દિંદના મધન
સાથે ડો. ઇકગાવની સાપરી પણ સફળતામાં
ફિટિયુરતાના હિમાવતીઓના પ્રહારથી બચી ન હતી.
મને સંશય છે કે કદાચ એવા જ ડોઈ વાર્તાવિક
કારણને લીધે અસરારે જુદી, રમૂંજે જુદી તેમજ
જાપીદનામાં જેવી વિશ્વવિખ્યાત સુંદર મરતવીઓ
બૃહ્દાધ્યાત્મિકાની મોઝૂક રાખી રૂપીપદ્ધતિની સરાપા
હારસી જમાનતો આસરે એમણે લીધે. બૃહ્દાધ્યાત્મિકા
એમનાં કાવ્યો મુખ્યત્વે સિક્કિ પદ્ધતિના જ જન્મ્યાં;
ગજજનો દોર નવિવત યથ ગયો. કલ્યાણતવેળવમાં
માત્ર બેમાત્રમ જ નવીનતા આવી

શિંગવચનના સંકેચિત કાનૂનો, અકારાત
શબ્દોનો ક્રિયાપદ સાથેનો અનિવાર્ય યોગ, અપૂર્ણ
ક્રિયાપદોનું વાક્યોમાં નિશ્ચિત રચાન, રૂઢ પ્રયોગોને
વધારે પડતો સમંદર, જાતિ વિવેના ધોરણોની
નિતાન્ત-પંચુતા અને સ્વરોની કાવ્યમની તાજું દિંદો
તેમજ બૃહ્દાધ્યાત્મિકાના કલેવરમાં ઘર કરી રહેલી હોઈ,
કવિતાચયના મોટે ભાગે ગાંધીખાનાની દુકાન જેવી
રિચિતિનું દર્શન કરાવે છે. આ હકીકત ઉપરોક્ત
નામી શબ્દરના કેટલાક પુરાગામીઓને પણ ખૂબી
હતી. સંસ્કૃત પદ્ધતિના છંદો તેમજ મુલાયમ ખંડેક-
મસ જેવી રચનાઓના દાખલા દર્શકેદરેદર ફેંદી
નાખનારને પણ એમથી ભાગ્યે જ જડે. તથાપિ
જમાના ઉપર એનું આકર્ષણ છે-માત્ર આકર્ષણ
નહિ, મોહિની-પણ છે

બૃહ્દાધ્યાત્મિકા ખિદમનમાં દિસ્સો માગવાનો
મારો હજી ચોડા કેટલીક વિશેષ ખાનગી ખાનગી
અને જાણીતી પ્રસ્તુત નથી. મોઢમમાં કહું તો,
તાંજી વિગાએલી બકરી સમી મારે આંગણે જે વસી
છે. જેવો મજે એવો મારો ખાપ છે અને મારાં
ખાખોનું યથાશક્તિ રક્ષણ કરે છે. એની ઉછેરને
દરપિ કલકાખાને મોકલીશ નહીં, એવા સોમદ
સહિત ખાતો આપુ છું, કે સર્જનદારે પેદા કરેલી
દુનિયામાં માનવજાતની બેદાદીના ઔપચ લેખે અને
તેટલું એનું ગૌરવ કરીશ.

બાધથી અનામીએ મારી ગઝનમાં જે દોષ
ખાતાવ્યા છે તેમથી સમજમ બધા જ સહેવાઈથી
નિવારી શકાય એમ છે કેટલાક મુદ્દાઓનો હું
ખીજુ જ અંકમાં ખુલાસો કરવાનો હતો; પરંતુ
કવિતા સાથે તેનું મુકલભાષાંતર પણ આપેલું હોઈ,
મને તેમ કરવાની ખાસ જરૂર લાગી નહીં. બાધાન્તર
મુકત જ કહું હતું એ વાત હું બારપૂર્વક કહું છું
અને નોખુ છું કે મારા વિદ્વાન ચર્ચાપત્રીને કવિતાની
એવજ્ઞેષ કરવામાં એને લીધે બેવડી તક મળી ગઈ.
એમના સંતોષ ખાતર એક તરફ કવિતાએખનું
બાધાજાન અજાનની પરાકાષ્ટાએ પડોમિયું માની
લેવામાં આવે, તો બીજી તરફ દાનિશમદ દીકાકારની
તર્કશક્તિ પૂર્વમદની મપોદા વટાવી ગયેલી હોય
એવું લાગા વિના રહેતું નથી વાક્યે વાક્યે અને
જુદે જુદે લેખકે જાણે દોષ જ ક્યાં હોવા જોઈએ
એવી જાતિ રાખીને તેમજ જે દોષ જાણાય તે
બધા અકામ્ય જ હોય એવો ખ્યાલ સેરીને એકેએક
કરીને જૂના દાગીનાનો નવેસરથી પાટ ખનાવવા
પ્રવૃત થયેલ સુવર્ણકારની અદાથી એમણે પોતાની
છીણી ચલાવી છે 'છીણી ચલાવી' એમ કહેવામાં
એમનું ગૌરવ કરવાનો જ આશય છે. હું ધારે છું
કે એમના દાખમાં સુવર્ણથી વિપરીત કોઈ દલગી
ધાણ પડી નથી

આખી કવિતામાં શરતચૂકથી રહી જતા પામેલી
એક જ બૂમ, ચોથી કરીતો પડેનો શબ્દ મને સુધા-

રૂપા ચોગ લાગ્યો છે અને તે આ રીતે અહીં બ સુધારે છું.

“ઓ છુપને વાલે પટે મેં કહ્યાં હય દુસરા તેરા ?”
(‘દુસરા તુમસા’ કરતાં ‘દુસરા તેરા’ બ વધારે અર્થસૂચક છે)

પહેલી કડીમાં “મિત્ર જાયે રસ્તે મેં” એમ બ બીજા રહીપમાં લખતી વેળા કિતારાપ ‘રસ્તે મેં’ ને બદલે “રસ્તે મેં” આપણી પ્રાન્તીયતાના દોષતક તરીકે ધરાવાપૂર્વક રાખેલું છે.

બીજી કડીમાં જે બ્યંન રહેલો છે તેની પ્રતીતિમાં “અપસા અમીરાના” કરતાં “ધલના અમીરાના” વિશેષ અનુરૂપ છે.

ત્રીજી કડી ગદ્યમાં આ રીતે મૂકાય :

“ઝમાને સે મચરક હુઆ (દય બો પુદ) મિરા ગરીબના મસકન દેખનેકે સિયે ઉરી (દોસ્ત) કે કુએ સુબહો મેં કંઈ (આદમી) આતે હંય.”

‘ઉસો’ મુ ‘ઉસો’ મિત્ર અનામીની ધરજાલ મુજબ પહેલેથી જ પ્રથમ ચરણમાં દોસ્તની વાત ઉપાડીને તેનો ઘટસ્ફોટ કરી બાદ સામિત્રેત લખ્યું છે, પરંતુ આપણે હોય જ કાઢવા હોય તો એક પંક્તિમાંથી, એક તો શું પશુ ત્રીસ ત્રીસ હોય બતાવી શકાય.

ચોથી કડીમાં “મુકાવદ” નું “મુકવાદ” મુદજુ-દોષને અંગે પવા પામ્યું છે

“એદરાજ” અને “મનાજર” (‘મિંગરનું’ બહુ-ધન) ધરજામના મઝદૂબી શબ્દો છે. મેં તેમને મંદિરનો “ગોખનો” અને “બાસેપીકો”ના સામાન્ય અર્થમાં વાપર્યા છે. તેમ કરવામાં કંઈ ખોટું ચડુ હોય તો મારા મુસ્લિમ બહુજો ઉદાર દિવથી મને માફ કરે.

“સાયા”ની અર્થ પદાર્થો છે. એટલે “ફેટા-ચાક” જેવો અશ્રેષ્ઠ શબ્દ ચોત્તવા કરતાં તેને જ એ અર્થમાં કેમ ન વાપરવો એવા ભાનસહિત રોજીયો છે. “તરસીર” જેવા શબ્દથી ખાઈ કામ સરી શકે એમ ન હોઈ. “છનીરાના” એ બીજા-શબ્દ

છે એવી શોધ મેં નથી કરી. આ રાંક સેવકના ખિસ્સામનો એ છે, એટલું બે હાથ બેડીને કબ્જા કરે. પ્યારી બીજા જગાન ! શબ્દોની ખોટી આભાસેટથી બચેલી તને ક્યારે બોધ્ય ર

છછી કડીમાં—

“જસે દર કચરે વીરાના” ને બદલે જે કંઈ છપાયું હોય તે પણ મુદજુદોષને આભારી છે. પ્રવૃત્તિ પંક્તિમાં અર્થનો અનર્થ કરવા ખાતર જ જણે ખોટું પંજીય ન ક્યું હોય એવું બીજાના સાધારણ સમજનારને પણ લાગે.

સાતમી કડીમાં—

“મિરા કીરાના ખિર્કો” એવો નડકનો પાક છોડીને “જિર્કો કીરાના” કરવાની જરૂર રહેતી નથી. જનાય અનામી સાહેબ, મને તો ખાતરી છે કે, કવિએને ભાવણ કરતા કરી દેવાનો જ વિશેષ ખત રાખે છે.

આઠમી કડીમાં અસમ્ય મુદજુદોષ છે :

ઉત્તારાધમાં

“તિરે કર્મો મેં હસિ આશક કા મગ જના સહીદાના” જુગ કોપીમાં દવું.

“મરજના સહીદાના” નધાપૂર ખોટો પ્રયોગ ! હાથ, હાથ ! બાપાદોષ ! તું કેવી રીતે બાપડા કવિ-એને વળગી પડે છે ? “સહીદાના” એટલે “સહીદ”ની લાવડી સહિત. બીજી પણ એક બૂલ એજ પંક્તિમાં ગોતરી રહી ગઇ છે

“સહીદ કો મિસીલ મિરા ‘મર જના’ હુઆ કોતા” એમ કહ્યું છે તે બ્યાજબી નથી. “મિરા કોતા” અથવા “મિરા મરના” એવું જ કદાચ મારા ટીકા-કાર બંધુ મૂચવને, “મે-વાહ-મે” નો ઉચ્ચાર ‘મુન’ નહીં પણ “ખૂન” થાય એવી ધરવાહ એમના સરખા કારસીઅરખીના ગાતા જ આપી શકે !

છેલ્લી કડી (મકતબ) માં ‘મગજ’ શબ્દ થી મુનાસિની પદનિએ ‘મ’ ની નીચે તુકતો મુકાને લખ્યો હતો. ‘ગોવન્દ’ કે અબદ અદ ધીતમાને શાદનામા, મદમદ અબસગી કમતર અમ આં એ મુકરર મુદા

ખૂંડ બ કિરદોસી કિરસ્તાદ." "મનસગે ઝર" એમ કહેવાની ખાસ અગત્ય ક્રેડઅંચે સ્વીકારી નથી. મઝકૂર શબ્દનો અર્થ Place of arrival; amount, sum, ready money; much, many, little, વગેરે થાય છે તેની હું ક્યાં ના પાડું છું? 'અલખલ' નો અર્થ બહે બહે, બડબડે (અથવા ઉર્દૂ તલકુજ મુજબ બળજબળે) આપના જેવા મોટા—ઉદારદિલ, 'શાવતું આવે તે ખાવું અને જાવતું બોલવું' એ મસલને અનુસરવાનો ક્યાં મારા એકલાનો ઇખરો છે? "તઝ" પતીલાના નો એક અર્થ બંધમેસો ન આવ્યો તો આપણે બીજો અર્થ કાઢીશું. પેણ તેથી નિરાશ થઈને આપડી કવિતામાંથી આપણે એને રુખસદ શા માટે દહએ?

એ મિત્રાચારીના રસિયા, પૈસાની મને તમા નથી. એવી તમા નથી રાખતો એ બરાબર છે; કારણ કે એક વાર સાધનસંપન્ન રિયલિટાના તેમજ આમળ પડતા કહેવરાવનાર કેટલાએ આદમી, તઝે પતીલાના યાને પતીલ જેવી ઉદારચિત્તિ કેળવવાને પરિણામે ખાલીખળ થઇ ગયા છે. તાત્પર્ય કે એવી રીતે ખુવાર થઇ જવામાં જ ખરી શોખા છે.

મેં આપેલો અર્થ ઘટાવવા છેલ્લી પકિતને છેડે 'કે' શબ્દ અધ્યાહાર રાખેલો છે તે ગલપામાં સહ લેવો જોઈએ.

*બહોત સઅધ કઠિમે તો મગ રહિયે 'ખીર';
બસ અપના તો ઇતના હિ મઝકૂર હય

આટલો મારો ખુલાસો છે. હું કંઈ સાવ જાન-લમાંથી આવી આવેલો આદમી નથી કે આપની વિદ્વાતાની કદર ન કરું. માત્ર વિદ્વતા ઉપર વારી જવા કરતાં થોડું થોડું અજ્ઞાન સેવતું એ કવિએના હકમાં વધારે ફાયદાકારક છે. અત્યાર સુધી તો હું

માત્ર ભૂલો જ કરી જાણતો હતો. પણ હવે તો ભૂલો સુધારવાની થોડી ઘણી ગતાગમ આપ જેવાને પ્રતાપે પડી જશે એમ માનીને વિશેષ તસદથી અનુભવું છું. ખરોખોટો રસ્તો લીધા વિના કદાપિ મક્કસદે પહોંચી શકાતું નથી. એદાદીના સહરામાં ટળવળતા કળાના નિરાધાર પંથિકોને આત્મવિશ્વાસ સિવાય બીજો વધારે યોગ્ય રાહગર કયો મળી શકે?

બાઈથી અનામી રખે એમ માની એસે કે તેમની સાત્વિક ઇમદાદનો હું ઇન્કાર કરું છું. એમના કચ-નમાં જે હકીકત કોઇને ખૂંચે એવી હોય તે એ છે કે મદદ થઈને એમના પ્રીતિપાત્ર થવાને સાવ અયોગ્ય નહિ એવા એક સાહસિક શખ્સને નિર્માલ્ય પીછેહઠનો ઉપદેશ આપવાની બૂનભૂવામણીમા એઓ પડી ગયા. મારો બૂનપૂર્વ કીર્તિસ્તંભ કયે રથે છે તે હું જાણતો નથી. બાપાનું ખૂન કરી સાહિત્યનું ધોર અપમાન કરનાર કલકેના ધરાક તરીકે ઓળખાવાનું હું વિશેષ પસંદ કરું છું; કારણ કે બાપાને સંપૂર્ણ વાંકજી રાખવાનું વિશેષ દયાનનક પાપ કરવામાં શરીક થવું મને હરામ છે.

ફટ ફટ કે મિરા ડામન ફટ જલમેગા કહાં તક ?
અથ હોર ! ખોફ તેરા ખતલાયેગા કહાં તક ?
ને સો રહે હંય પતથર ફૂઓ મેં આયકોં કે,
ઉનકો હમારે સર પર જરસાયેગા કહાં તક ?
રહને દે-અનકે, મેં બી હું જાનતા યે કયા હય;
ખંજર હી સાથ ખંજર અથડાયેગા કહાં તક ?
ઓ મરન, મરત શાયિક ! હરરોઝ પીને વાયે,
તુ ફૂએ મયકદા સે કતરાયેગા કહાં તક ?
મેં આજ કા નહોં, હું કબસે પતીલ ! તેરા,
કેહ કે કે "ધાર મેરા દિજરાયેગા કહાં તક ?"

*જમાનમાંથી મતકક યાને ત્યકત યયેલા શબ્દોના બારજુવાળી ઉપરોક્ત પંક્તિઓ જીર્ણબાપાના એક પાઠ્યપુસ્તકમાંથી સહેતુક ટાંકી છે, બાપાના નિવેશોમાં નવા નવા અપવાદ દાખલ કરીને ધીમે ધીમે આપણે ગેયતાથી ફેર ચાલ્યા નહ્યે છીએ એ માડું છૂપું વિધાન સાચું નથી શું!

કોસિયો

દેવજી રા. મોહા

થંભી હુતી ગગનમાં ગતિ સૂર્ય દેરી,
ને વિશ્વને પવન મંદ પડી ગયોતો;
પંખી, પશુ, મનુષ્ય: સૌ નિજ સ્થાન માંહે
બેસી જઈ પડીક શાંતિ લઈ રહ્યાંતાં.

એવે ટાણે ઘુંટાઈને મધુરો સ્વર આવતો:
ધીકતા સનની વચ્ચે નાણે બેઠે સોત શીતળો!

ઘેરા, મીઠા, દુર્લભ આવતા એ ધ્વનિને
મેં ગાની લે વ, દિશા બદલાવી મારી;
ના માનવી તદ્દપિ કોઈ મળે જ શામે,
પાંખે ચડ્યાં વિહંગી મળતી સવારી.

પંખીની પ્રીત પામેલો દેશ ના નિર્જળો હશે:
તમ પાદે પદોવાયું ચિત્ત જીભડી ત્યા ધસે.

દીકું તહીં વિમળ વારિની વાવ માથે
ઝૂકી રહ્યાં તરુવરો તણું એક ઝૂંડ;
જાણે ન હોય મદમસ્ત ગત્તેની સૂંદ
એવી દીકી હીચકતી વડવાઈઓ મે.

દીકા મેં ડાળીએ બાંધ્યાં ઠીંગકાં જલથી ભર્યાં,
ન દીકાં પાણી પીવાને પંખી બે ચાર છિતર્યાં.

ને સાંભળ્યો કિચુડ કીચુડ કોસ દેરો
આવાજ, પાણી પણ કોસ મહુડી પુરાતાં
મેં સાંભળ્યાં, કૃષિકને કચકચ કાને
આળ્યો, સુપયો ગણગણાટ વળી જગાંને.

દુખળા બેસ દીકા, ને દીકા પુરુષ ઉમેળતા;
ગાસ-બેકા, કહે-હેકા, દેડ-ભાંગ્યા દિસાનને.

પાણી ભરી ઉપર આવત કોમ દીઠો
દીકા પડત જલ ત્યા ઠવવાઈ યાગે,
ને છિદ્રથી ઝરી જતા જલભિદ્યોને
વાગે ફરી ટપકીને પડતા ય દીકા

યાજામાથી ધસે વેગે, પ્રવેશે પરનાળમા,
ભણે દોડી જતા ભાડુ ખેલ્યા ભાડુની બાળમા

ને ભેઈ મે ઝીલતી સૂરજતાપ કેહે
કોદાળી ધારી કર પાણી કો કરતી
ને અર્થપૂર્ણ જવ સામુ નિહાળી રૂંહેતી
અગે હુતારાન જલાવતી એક બાળા

આમ આગે ધપ્યે વહત, વાગે ઓચિતી ઠેસ ત્યા,
ને પ્રવાસે પળ્યુ માડુ ચિત્ત પાણુ ફરત ન્યા-

ત્યા વાવ ના, પરખ પાણી તાણી ય ના ત્યા,
ના કે સિયો, વળી ન પાણીતવળી દન્યા,
એમાત્ર ના કંઈ તાડી, મુજ દૃષ્ટિ આગે
ઓચિતુ ફેક જુદુ દર્શન આપી લાગે

મ વિના પાણી જીવેચી ભૂતમા ભરતો જતો
દીઠો મે વૃદ્ધતા-જાદે નખેલો કાલ-કોસિયો !

ને ભાવિના અતલ દૂષ યદી ચડન્તા
એ ભાગ્યના મનિન નિર્મળ નીર કપાદે
વાળન્તી, ને સફળ નિષ્કૂળ યે રહન્તી,
રે ! ઘીંધ દીકી તહીં પાણીતિયાની શી મે !

“ચાકીના ચોરો”

: મને :

બેલ બજ્યો છેલ્લો, ‘યદ’ છટ્ટી,
બર્ગ વિપેથી હડીઓ મૂકી
સાઈકલ આવી જોયું મૂકી-
આકી - કયાં ખૂદી ?

ખૂણાખાંચા બધા તપાસ્યા,
શિક્ષિત જન ન્યાં કરે તમાસા
ત્યહીં મળે કયા ખીબા ખુલાસા ?
બલ કે નિરાશા !

મિત્રો ઉપડયાં કરી ‘નમસ્તે’
હાર્દિક ચારકયા ખસતે ખસતે,
હું એકલઉર ચાલું હમતે-
કાલે જ ને રસ્તે !

દિવાનપરામાં વાસ અમારો,
સુંદરતા ! ના ખીલે હઠારો;
બબ્બ ઘરો, રસ્તો - રઢિયાળો-
ચંઈ પડ્યો અકરો !

કયાં આ કોલેજ ? કયાં ઘર મારું ?
કોઈ માર્ગલનો પંથ વિચારું,
આ કી ચો રો. સાથ પનારું-
કયા પડિયું મારું !

‘સાઈકલને સૌ દેખે તાળાં,’
ખીન્સી પાલે કરેલ ચાળા,
ચાકીને કયાં દેવાં તાળાં ?-
કહો મુદ્દિવાળા !

આકી હવે નથી મળતી સસતે,
તેથી તો આ સૌ કારસ છે;
બાકી તો પગ ઘસતે ઘસતે-
પડવાનું રસ્તે !

આકી ના શિક્ષિત ચોરોની
વાતો કરવી શું વીતકોની ?
અનુભવે એ મજા રસોની-
લેવી કે દેવી !

‘શ શિ ન’ - ઓઝા

પ્રહાર ફિટકાર હાર મુજને બલે ને મળ્યાં,
બલે ને ઉર આ ધીખ્યું ધખધખ્યું ઊંડાં દુઃખથી,
ખમી ખમી પ્રહાર, રોઈ ખુબ રોઈ રીડું ચયું
હવે હલ્ય માહરં; હરફ એક દર્દો ભર્યો
કદી ન સરશે, અસલ પશુ આજ રહેવું હવે.
મયાં સ્વજન સૌ અગાખીઠ અધોર અંધાર લાં
રહ્યો જીવનમાં જીવાઈ; ઝીણી ધૂમરેખા ચડે
ઉંચે હલ્ય-ભેંતી; અમર-ગતી જેવી જલે,
જલી રહ્યું ૭ નિત્ય મંદ ઉર મંદ તેવું અરે,
જલે ઘડીક બે ઘડી અગરગતી તો ચે પ્રભો !
મીઠા મધમધાટથી હલ્ય કેંકે મહેકાવતી;
રહ્યું હલ્ય તેવું આ જલતું ને હજયે જલે,
પરંતુ નહીં બમ્બ એ વિલપ, ના ઉરોં મહેકવાં,
નથી જ, અફસોસ ઓ ! મુજ નશીય એવું કર્યું.
મધું બધું મધુ. ગણી જ ગતખાડ આ જાંઘી
જુઝા યદ જતી અને હલ્ય કેવું કે, છેક હા
તરે કડકડાતું તર્કીજ રે ફરી યુંજવું:
બલે અમરગતીના મધમધાટથી મહેકતી
બની ન કદી જાંઘી-કચુંજ દર્દ, રૂંધો કશો,
કશો જ અફસોસ ?

જીરી જવું, જલી જવું, ખમી જવું ખુમારી યકી
નહીં અફકં બબ્બ બબ્બતર જાંઘાની મઢી.

ઉપેન્દ્ર પંડ્યા

✽

તેથી શું ?

રત્નનીની નિરવતા બરી હતી નયનોમાં,
કીકીઓમાં બરી હતી રાતની કાળાય;
દુઃખોથી ભરેલાં આંસુ ખમી તારકોની પેડે-
તેથી શું જાપડી જશે ઉરનું આકાશ ?

બેજન દેશાઈ

જ ય હિં દ

સુસુપ્ત બળ ભૂમિતું તરવરાટતું આખરે
ધર્મી સડસડાટ એ જ જ્યહિંદના નાદથી
કતાર બની લોભની લડત મોરચે ઊભચે
પ્રચંડ પડકારથી, કરતું સુક્તિની ઘોષણા.
પ્રકાશ ધરવા અખંડ જલતી મશાલો ઘણી
કરે કર મિલાવી દૂધ કરચે જહીં સૈનિકો
જયે ચરચરી તૂટી પ્રબળ પાય સામ્રાજ્યનાં
અને દિશદિશે પ્રભ-વિજયનાં થયે તેરણો.

જિં દા દિ લી

સમગ્ર ઇતિહાસને નવલ રૂપથી આંકવા
અને સુભગ સંખના: જગ નવાજવા શાંતિથી, ૧૦
સદા બલિ બનો, અહો પરમ મંત્ર આલોભનો !
પુકાર જ્યહિંદનો ઉરઉરે રહે શુન્જતો
શુભામ અમ લોભ તો ય ઉરમાં વસે સર્વદા
મદીપ્ત રવિ તેજ શી વિમલ રંગની બાવના.

ર મ યુ પ ટે લ

જૂકાવું નેયા મઝધાર જૂઝવા
આરે અહીં ક્યાં લગી નાંગરેલી
પડી રહે એ, અતુલ વાયુની
ક્યાં કડું ક્યાં લગી હું પ્રતીક્ષા ?
અખી રહુ સાહસરૂર હેયું
હિલ્લોળવા ચઃ પ્રચંડ તાંડવે,
ને ધનુરને યૌવન મસ્ત પ્રાણ
તરંગ તોખાર તીખા પલાણવા !

નિર્ભાંકિ હું, નિશ્ચલ આત્મચદ્વા,
ને બાવનાં સાખૂત હોય આ, ત્યાં
'હુલ્લે સખે મંગલ આ પ્રયાણ'
કહેનાર એકું કદી હોય વા ના,
તમા કશી ? લાપરવા જૂકાવું
જિંદાદિલી છે બસ જૂઝવામાં !

“તો ત મ”

ગીત છે ગાવાં રે

(કાલિંગકેડા)

મારે ગીત આજ છે ગાવાં રે
દેવામહી જે ન સમાયાં રે.

આજ અનંત અસીમ દિશેદિશમાં પ્રસારાવું રે,
સાગર લોલવિલોલ ગિરિવરકંદર છાવું રે;
એવાં મારે ગીત ગજવા રે,
જનેજન માંજ ઝીલાવાં રે.

તરસતાં ઝરણાં ઉરરેડું રોદન રાવું રે,
વરસતાં ધન વાદળોરી વેદન વાવું રે;
એનાં મારે ગીત છે ગાવાં રે
દેવા મહી જે ન સમાયાં રે.

તિમિર ઘેર મહીય ચંદ્ર તથા ઉર આરડું રે,
મધુર આંદનીનું પૂર થીતલ સરલ નાચતું રે;
એનાં મારે ગીત છે ગાવાં રે
દેવા મહી જે ન સમાયાં રે.

દાગણના રસ-રાગગદેલ વિલાસ ઇશારા રે,
ધખધખેલ ધરાતટના ગૂઢ સ્વામ નિસાસા રે,
એનાં મારે ગીત છે ગાવાં રે
દેવા મહી જે ન સમાયાં રે.

નવલ પ્રણયમોરલીના સર મોહન મીઠા રે,
હલિતના કંઠજાટ પરાધીન અંતરપીઠા રે;
એનાં મારે ગીત છે ગાવાં રે
દેવા મહી જે ન સમાયાં રે.

જાકજમાળ મદાલય-મંદિરનાં તમ ઘેરા રે,
કાળજના ઢગ થી ઝુપડીનાં તેજ અનેરાં રે,
એનાં મારે ગીત છે ગાવાં રે
દેવા મહી જે ન સમાયાં રે.

રોશનકાલતણાં સ્મિત પોવનની નવ આંખડી રે,
કાળતણી ફૂકથી કરમાતી જીવન પાંખડી રે;
એનાં મારે ગીત છે ગાવાં રે
દેવા મહી જે ન સમાયાં રે.

આવ્યાં છે તો—

આવ્યા છે તો અહીં જ રહી જાઓ હવે, રાહ જોઈ
પાંચેમાં આ નયન મેલિયા દો તમારા ઉછંગે;
કહેવાની છે કથની હજી તો દુઃખની રોઈ રોઈ
ગાળ્યા લાંબા વિરહદિન આપાસનોના ઉમંગે.

લંબાવીને જીવન જરતો ગાઢ ઘેરે તમિસ
જેમાં તારાગણ નહીં, નહીં ચાંદની ચંદ્રમાની.
એકાન્તોના હૃદય અધરે મોન જામ્યું અભિજ્ઞ,
જેમાં ના કિરણ રવ તણી હેરતો કે' નિશાની.

આવ્યાં છે તો અહીં જ રહી જાઓ જરા, પાસ મારી:
હૃદયું મારે બવન છુતિછાયા તમારી છવાય;
જામે રાત્રિદિવસ રસના ઉત્સવો ચિત્તહારી,
સોની જામે વિરલ ઉજળું કામ્ય મારું ગવાય.

સ્થાને સ્થાને તમ સહ રહો નામ-ઉલ્લેખ મારો
કે વિશ્વે ના અસહ્ય અને યોગ મારો તમારો.

જ ય ન ત પા ઠ કે

માનવજીવનના નય-મંગલ આશમિનારા રે,
એના જીવનના અકલિત અજોયર આરા રે;
એનાં મારે ગીત છે ગાવાં રે
દેવા મહી જે ન સમાયાં રે.

મારે આજ ગીત છે ગાવા રે,
દેવા મહી જે ન સમાયાં રે.

હ સિ ત યુ થ

મિતાદશરી મતદર્શન

રામપ્રસાદ બક્ષી : અરુણ શ્રોફ

છીપણાં: લેખક મોહન ઠક્કર, પ્રકાશક બારતી સાહિત્ય સંઘ, મૂલ્ય છ આના.

કાવ્યની જીવાતુભૂત સ્પુરણાને બંધે સ્વયંબુ કહીએ, પણ પ્રત્યેક કાવ્યવ્યાપારમાં કૃત્રિમતા અનિવાર્ય છે. આ કૃત્રિમતા કૃતિમાત્રનો સદજ વ્યાપાર છે: કૃત્રિમ એટલે કૃત્વા નિર્મિતમ્. કલા એટલે કૃત્રિમતા. કૃત્રિમને સ્વાભાવિક બતાવવું એ કલા.

કોઈ પ્રૌઢ વ્યક્તિ પોતાના વય અને રચનાને અનુરૂપ ભાવોને કાવ્યવ્યાપારનો વિષય બનાવે એમાં કાવ્યસ્વરૂપના નિમીષમાં કૃત્રિમતાનું તરવ આવે, પણ વિષયભૂત વિચારસરણી એ વ્યક્તિની સ્વાભાવિક અને સદજ હોય. બાળક પોતાના અપકૃત વિચારોને અપકૃત વાણીમાં પ્રકટ કરે એ વ્યાપાર બાળકને સદજ છે.

પરંતુ ભ્યારે પ્રૌઢ પુરુષ નાનાં બાળકોના જીવનને અનુરૂપ પ્રસંગો કે વિચારો આલેખે ત્યારે એનો એ વ્યાપાર વિશેષરૂપે કૃત્રિમ મને છે એ કૃત્રિમતાને સ્વાભાવિક બનાવવાની કલા, વિચાર અને વાણી બંનેની અસાહજિકતાને લીધે, ભેતડી દુર્ધટ બને છે. જેથી બાલકાગ્યોની રચનામાં સફળતા સહેજાઈથી મળતી નથી.

બાળકના જ વિચારોને બાળકની જ વાણીમાં સમજીને પઢના ઢાળમાં ઢાળવાથી બાલકાગ્ય બની જતું નથી. બાલસાહિત્યના રચનાર પોત્તનારને બાલિકા અને બાલબોગ્ય શબ્દોનો અર્થ સમજીને ચાલવું પડે છે. શિશુની કાસી કાસી વાણીમાં બોલીને લાડ લડાવતાં પિતાની રીતે તો બાલસાહિત્ય નથી બંધાવતું પણ તદ્દન એ રીતે નહિ તો કોઈક એ પ્રકારે બાલસાહિત્ય સમ્પત્તો લેખક, બાલકાવ્ય ઘડતો કવિ, બાલકથા કહેતો શિક્ષક ભીત જૂલે છે; બાલકના રુચિતંત્રને, કંઈપનાપ્રિય માનસને, વર્ધિષ્યુ જિજ્ઞાસાને-

એ અચાંચ કરે છે; પાંખાળી બાલપ્રતિભાને થાલજ્ય ચોકકામાં જકડે છે; નવરસની રસિયણ બાલશુદ્ધિને બોધપાઠથી કાયર કરે છે.

અદ્ભુત, વીર, કડુણ અને હાર્ય એ રસનોક બાલમાનસનું પ્રકૃતિપ્રિય ક્રીડાંગણ છે; અયોગિતામ્ અર્પિદિતઃ પિદિતસ્ય કિંચિત્ એ કૃત્ત્વલને મક્કીપથી કરતો કાવ્યકોપડો બાલશુદ્ધિનો અખાડો છે; અભિનયકામ્યવસ્તુ એ બાલકો અનુકરણ વૃત્તિની રંગ-ભૂમિ છે; કાર્યવેગથી ધપતું વસ્તુવિધાન એ બાલ-જિજ્ઞાસાની ઘોડદોડનો પટ છે.

આજે બાલસાહિત્ય આ દિશામાં પ્રવૃત્ત થયું છે એ આનંદની વાત છે. આ દિશામાં સફળ પ્રગતિ સાધતો શ્રી મોહન ઠક્કરનો બાલગીતસંગ્રહ “છીપણાં” આવકારપાત્ર છે. એ છીપણાં જ નથી, મોતીની છીપો છે.

બાલગીતો એટલે બાલકો મારેનાં ગીતો. એનો વિષય અને એની વાણી બંને બાળકોની શુદ્ધિને ફાવે અને રુચિને ભાવે તેવાં હોવાં જોઈએ. આ ગીતોના વિષયો પૂરેપૂરાં બાલબોગ્ય છે; કારણ કે બાલકોના સહચાર દરમિયાન બાલકોના જીવનમાંથી જ એ વીણાયા છે. વાણી પણ એકંદરે બાલગમ્ય છે. બાલસાહિત્યનો ઉદ્દેશ આનંદદાતા અસક્ષિત રીતે બાલકની વિચારસંપત્તિ અને ભાષાસામગ્રી વધારવાનો હોવો જોઈએ. તે સાથેસાથ શબ્દાર્થ સમજવાનો શ્રમ આનંદમાં નડતર કરે એવું ન બનવું જોઈએ. આ દૃષ્ટિએ જોતાં, સમીરણ, સંજીવની, બાલુક જેવા શબ્દો, ગોરજટાણું, રજનીપૂર જેવા સમાસો, સર્વદમન જેવા ઉદ્દેશ્ય આ પ્રકારનાં બાલગીતોમાં ચોગ્ય નથી. આ વાતનો ખ્યાલ બાંધ મોહન ઠક્કરને જ હોય એવું ગીતોની સમગ્રશૈલી જોતા મનાવું નથી; નેથી આ પ્રયોગોમાં કંતો અનવધાન-

દોષ જોવા પડે કે પછી બાલકને શબ્દજ્ઞાનની સીડીએ જઈ જાય ત્યાં પાવવાનો ધરદો વાંચવો પડે

કથાકાવ્યો, રસમય વર્ણનો, રમુજ પ્રસંગો, પરીકાવ્યો જેવાં કથનામય કાવ્યો, બાલકના સ્વભાવને અને સદૃશ વ્યાપારને અથવા એના કૃતકૃતને અને અભિવ્યક્તિને આલેખતાં કાવ્યો—આવું બાલકાવ્યના ક્ષેત્રને સમૃદ્ધ કરતું દૈવિખ આ સંપ્રદય રમુજ કરે છે. બાલકગીતોના આવા અનેક પ્રકારો શક્ય છે. તેને, રમુજાતના બેદની દૃષ્ટિએ, બે વર્ગમાં મૂકી શકાય. એક, જેમાં બાલકને લક્ષમાં રાખીને, બાલકને માટે લખાયેલાં કાવ્યો; બીજા, જેમાં કવિ પોતે બાલકના વ્યક્તિત્વની એકાદ છુપાઈને બાલકમુખે જ બોલતો હોય તેવાં કાવ્યો. આ સંપ્રદયમાંના મોટા ભાગનાં—લગભગ ૨૨—ગીતો આ બીજા વર્ગનાં છે. એમાં બાલકોએ સ્વમુખે પ્રતિનિવર્તોનાં રમણીય, અતિમય, પ્રકાશમય સ્વરૂપો પામવાની અંખના ગાઈ છે; અને એથી આ ગીતો કવચિત આછા અભિનય સાથે ગાવા માટેની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે છે. ‘કુળગાથો’, ‘આડિયો’, ‘વેપારી’ એ ગીતોમાં બાલકને તે પાત્રની ભૂમિકા અનુભવવાનો અવકાશ હોઈ અભિનયતત્વ વિશેષ છે. રમુજ પ્રસંગો આલેખતાં ‘બોલવે જાદાદર’, ‘દાદા-જનાં ચરમા’, ‘માટ પડ્યા’ એ ગીતોમાં માનવ-મુક્ત અથવા બાલકમુક્ત સ્વભાવશક્તિના કે મુખ્ય ભુલિના, પ્રસંગમાં દાસ્યજીવ રહ્યું છે.

પરીગીતોમાં બાલક મોહનની કથના દૂંકા પ્રવા-લ્યથી, યોદ્ધા કૃતિ કે ચેષ્ટા વર્ણવેલીને, અટકે છે; એમાં પરીપ્રદેશનું છત્ર અણુછત્ર અદ્ભુત સ્વરૂપમય મોહક વાતાવરણ વિસ્તર્યું નથી. તેમ પરીનાં કથોત્તે, મર્ત્યજીવનની મર્થાદાએ તોડીને ચત્કર દારા ઉપકાર કરવા માટે કે તે માનવની અસ્પર્શિતને મુજબતી મસ્તી મથાવવા માટે, બાલકના જીવનમાં પ્રવેશ થતો નથી. બાલક મોહન દરેકની પરી દરની દૂર રહે અને પોતાના પરનાથ પા તો ટીખજો રવ-ભાવનાં પારખાં કરાવતી નથી તેથી ‘પરીની’ ખરી મોહકતા આ ગીતોમાં અનુભવાતી નથી.

બાલક મોહન દરેક જીવનમાં બાલક નીતિતત્વોને બે બાલકગીતોમાં સરળતાથી અને સહેલપણે ઉતારવામાં મુલ્ય સજ્જતા મેળવી છે. આ બે ગીતો તે ‘કથ-

કથિયો અને કોપક’ અને ‘ઝરણુ અને સાગર’—; સંપ્રદના છેલ્લાં બે ગીતો. આ દિશામાં ગીતની માધુરીમાં કથિય-દેખવો જેવું કયાવસ્તુ મેળવીને ખરા કાવ્યાનંદ સાથે શુભ દેવુકતાનો યોગ સાધવાની શક્યતા રહેતી છે

આ સંપ્રદનાં—અર્થાત કવિમાનસનાં પંચ-સાદા-શ્લોક ગીતો જોવાં હોય તો ક્રમાંક ૧ થી ૭ અને ૧૪ થી ૨૬ એ ગીતો જોવા એમાં જે પ્રતિનાં સુંદર તત્વોની લગનીમરી કરે છે, સાંકડી જીવનપરિપાટી તટને વિશાળતામાં વિદરબાના સાદસ-ભણે કાઠ છે; મનોદર પ્રકૃતિ તત્વોમાં મુખ્ય બાલ-માનસના ભાવોનો પ્રતિબિંબ છે અને નિર્મલ બાલમાનસમાં તેજસ્વી સ્થિતિત્વોનાં પ્રતિબિંબો છે, તે બાલ મોહન દરેકની કવિતાનાં સાદશ્લોક તત્વો છે. એ ગીતોમાંનું પ્રત્યેક બાલક મોહન દરેક છે.

વિષયની વિવિધતા મેળી ઉપયોગની વિવિધતા—પંચ ‘છીપકાં’માં છે. ગાનાની મુખ ખાતર ગાવાં ગમે તેવાં લયમધુર ગીતો છે; છતાંથી પાક કરી શકાય તેવી રચના પળ છે; મગજને કથનાની પાંખ આપે અને આંખને અંખનાથી ઝીણી બનાવે એવાં અભિ-સાધ ગીતો છે; સાદાં અનુકૃતિ ગીતોથી માંડીને સરસ અભિનયને યોગ્ય પાત્રગીતો અને રંગભરી પુષ્પ તેમજ પ્વનિમય વાતાવરણમાં શોભે તેવાં નાદય ગીતો પળ છે.

આપણા બધા બાલકગીતોમાં એક વાતે ઉલ્લુપ રહેતી દરો ગીત રચનાર, બાલકગીત રચે ત્યારે, કુમાર દરો કે યુવક દરો, બાલક જેડે સાચી બાવ-સમાનતા અને સકલ્પના સાધવાની ઉમરે—Second childhood માં—બાલકગીત રચનાર યોગ છે. બાલક મોહન દરેકને લક્ષમાં રાખવા જેવી આ વાત છે. દરેક રાગોર જેને રેસા વગરની પાટી દાઢુસ સાથે સરખાવે છે તેવી પ્રુપ્ત-પ્રુપ્ત જ નહિ ‘ધણડી’—વધે રમણેલાં બાલકગીતો પળ દાઢુસ જેવાં મધુરાં અને બાલકોને એ કાવ્યદાધુમે જોઈએ; તેઓ કહે છે:—

“આંખ તારા મોર મધુરા
મીઠી મહેક પસારે;

પળ અમને તો મોર યદી એ
કરી અદા બાવે

ટૂંકું ને ટયઃ લેખક મૂળરાજ અંનરિયા,
પ્રકાશકઃ એન. એમ. ઠક્કરની કું. મુંબઈ
૨. પૃષ્ઠ. ૨૧૦. કોમલ રૂ. ૩-૮-૦.

ઉદ્ભા કેટલાક વર્ષોથી 'નવચેતન' માસિકમાં
કટાક્ષકલિકાઓ લખી શ્રી અંનરિયાએ સાદિલ
જગનનું ઠીક ઠીક પ્યાન ખેંચ્યું છે. કટાક્ષ કરવામાં
એમણે કાષ્ઠ જ ક્ષેત્ર ખાટી રાખ્યું નથી. ત્યાં ત્યાં,
જે જે ક્ષેત્રમાં, વ્યક્તિમાં કે પ્રજાતિમાં તેમને કુટિ,
દંબ, કે નયગા કડી દેખાણી છે તે તે પકડી લઈ
તેમણે તે પર પોતાના કલમકટાક્ષ કરે રાખ્યા છે.
“ટૂંકું ને ટય,” “હેમે તેવું લોકે” તથા ‘નિત નરી
વાતો’ના અધ્યાનાં હેઠળ પ્રગટ થઈ ગયેલી એ કટાક્ષ
કલિકાઓનો સમઢ આજે પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થાય છે.
ટૂંકામાં ઝાણું કહી દેવું, સો વાતની એક વાત
કરી નાંખવી, એ આપણે ત્યાં લેખનની દૃષ્ટિએ
પણાં ઝાઝાએ સાધ્ય કરી છે. વિદેશોમાં તો આ
હથોડીના ધણા લેખકો છે અને એ દરેકને તેમની
પોતાની શૈલી છે.

આપણે ત્યાં એકાદ જ્યોતીન્દ્રને ખાદ કરનાં આ
ક્ષેત્રમાં મૂંઝવા નીકળેલા બાદ અંનરિયા પહેલા જ
છે. અને હથોડી પણ ઠીક નેત્રવી લીધી છે. જો કે
તેમના કટાક્ષો કેટલીક વાર હથોડીના ધા જેવા
આકરા પણ હોય છે. તે તેમાં રહેલો દંડ રપટપણે
તરી આવે છે, જે લેખકની નયગા કડી કહેવાય.

આમાંના ધણાં પ્રસંગો જોતાં લેખકે વિદેશી
સાહિત્યનો, હાસ્યસાહિત્યનો વિપુલ ઉપયોગ કર્યો
છે. તે એમની ટૂંકી ને ટય શૈલી જાણે એમનાં
એ વાંચનનો જ પરિચાક હોય એમ રપટ દેખાઈ
આવે છે.

હાસ્ય ઉપજાવવા લેખકે હોનરજવાળી અને
સામાને મહાત્ કરવા વાક્યાનુર્વાના ધણા પ્રસંગો
રખી કર્યો છે. કટાક્ષકલનનો સુંદરમાં સુંદર નમુનો
તો “સામગ્રહાસ” તારી માંદગી “વાજો” કરે. પોં
પાડે છે, જે આપણાં દૈનિક પત્રકરાત્રમાં ધૂસી ગયેલી
આડંજરી ભાષાનો સફળ ઉપકાસ છે.

સાહિત્યનાં સુરસુરિયાં, રાગકીય રમુજો, રમવાડી
રમુજો. અક્ષર જાડી કે ભેંસ, અભિનય અને અદા-
કારો, તંત્રીકથાઓ, કવિકથાઓ, વેપારવજીવના
બંગો, જોડેરખજારોની ઝમક, રવિકિરણો, વિગેરે
દર વિભાગોમાં વહેંચાયેલું, આ પુસ્તક લગભગ
દરેક રુચિ અને કક્ષાનાં વાંચકને રમુજ પુરી પાડી
જાય છે. ટીખખજ, ટયાંકવેડા, ચત્રાકિયાપણું, એ
જાણે લેખકને સદજસાધ્ય ધર્મ પડ્યું છે. તે લેખક
એમાં પૂરજાદારમાં ખીસી જો છે.

“રવિકિરણો”માંનાં કવિત્વ ટાંગોરના કેટલાક
અપ્રગટ જીવનપ્રસંગો હલવરપડ્યાં છે. પ્રતિકાઓમાં
લેખક ધાંખા નથી. એકાદ “ઝીણેગીના”વાણું મૂકી
દેતાં ખાટીનાં નયગાં છે.

રમુજનું તત્વ પારખી, તેને પકડી, ચોખ્ખ કલમ-
મરોડ આપરાની અનોની શક્તિ આ સમઢ દારા
લેખકમાં દેખાઈ આવે છે. તે તેઓ જીવનના દરેક
ક્ષેત્રમાંથી રમુજ ઉપાડી લે છે.

સંમહાયતા ૫૦૦ રમુજ હકરાઓમાંથી એક
પણ નયગો નથી જતો. શ્રી જ્યોતીન્દ્રની પ્રસ્તા-
વના એ આ પુસ્તકનો ચિરમેર છે.

ખાસ નોંધ

અનિવાર્ય સંજોગોમાં આ વખતે કવિતાના સંપાદનમાં ખૂબ ઉતાવળ
કરવી પડતાં કવિતાનાં મુખ્ય અંગો પડતાં મૂંઝવા પડ્યાં છે. તે ખલ વાંચકોની
ક્ષમા ચાહીએ છીએ.

મૃત્યુ ને—

બળવંતરાય ક. ઠાકોર

["પંચોતરમે" એટલે પ્રે. ઠાકોરે ભાવનગરથી પુના લગીની સાત સમારંભસભાઓમાં કરેલાં સાત પ્રવચનોનો સંગ્રહ. આ 'પ્રવચનોની' વિશિષ્ટતા આ છે કે એમાં પ્રે. ઠાકોરે પોતાના અનુભવ અને વાંચનચિંતનમનને બાંધેલા પ્રમુખ આચારવિચારસિદ્ધાંતો એમાં વક્તાએ પોતાની હસાત દાયકાની રમ્મિઓની સાથે વણી લીધેલા છે. એ સંગ્રહ છપાઈ મળે છે અને થોડા સમયમાં બદાર પડશે. તેમાં અંતે પ્રે. ઠાકોરે "મૃત્યુને" એ શુદ્ધવંકી પદ નવું રચીને હાથ્યું છે. શ્રી ન્દાનાલાલ ઠવિના અમદાવાદમાં અવસાનના માફા સમાચાર અહીં ખીછ સવારે આવ્યા તે જ તારીખે પ્રે. ઠાકોરે આ પદ પાછલે પ્રકરે રચ્યું હતું. તે પોતાના "કવિતા" ઉપરના પદપાતને લખને અહીં અમારા વાંચકો માટે આગળથી છાપવાને અમને આપે છે તેથી અમે એમના ખાસ ધન્યવી છીએ.—તંત્રી 'કવિતા'] [શુદ્ધવંકી

મૃત્યુ રે ઉપાડિ લે મ્હને.

સર્વ પુરતકો અપૂર્ણ, કામ્યસ્વપ્ન અર્ધદષ્ટ,
છે ન જે ધણાં, ન મોટ એક જ્ઞેહમાં,
તે કરી પુરાં કું હોઈ હીચ્છેતો ચડંત ધૂમ-
ચક શૂન્યનેત્ર ને નિહાળતો સુપ્રપત્યિત,
મારિ ત્રાપ ત્યાં જ તું ઉપાડે મ્હને,
પડંત કાપખોણું ધખ્ધ હોડ—

હાક તાદરી બલે બને !

મૃત્યુ રે ઉપાડી લે મ્હને !

પુત્ર પૌત્ર મોહ મોટ મારિ મોષ દર્પજેર
દર્પ એ મ્હને ય હોય દૈ સકયો, અને પ્રસંગ
જૂત દર્પનો ઈં મે. સુષાવતો જ એવને
રમણું એહ હોઈ હું રસંત જૂનને નિવંત આદિને,
મારિ ગપ ત્યાં જ તું ઉપાડે મ્હને,
મજંત વાસ ખોણું બાપ ખામનો જ—

મૃત્યુ રે ઉપાડિ લે મ્હને !

મુહર્ત શેષ રાત્રિ ત્યાં રતુરંત સોણું મોહડું,
જાણું સોણું, તોપ મુગ્ધ એહને કુંડી જરા
પુષાવતો ખિસાવતો મથેચ એમ માણુવા
હોડું તિહાં જ ખાર હોડ કાપખોણું વિસ્તરે, અને
હોઈ બેઠું જામનાર મૃત્યુમોહમાં મ્હને
નોંદશે નિહાળિ આર્ત સાંકરે બધાં ય—

મૃત્યુ ત્હારિ હાક એ બલે બને !

૨૪

મૃત્યુ રે હશે જ કાન સાત બાન ગઢિર ચે લ્હને ?

ચિનંતિ સાંબળે તું યં ? કહી તું યં કવ્યં કરે ?

પાસ નાખતાં તું ય જુલે શિકારની ભણી ?

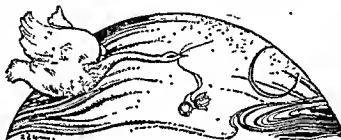
તું જાણતો તું ખાંડપુવાદક બેદને ?

તું પ્રીછતો તું કવિ-ચક્રિ ? મોદમુગ્ધ મુનને !

ફૂર-સૌમ્ય મિષ્ટ-કડુ તરિત-મંદ આવશે તું તાદરી ધૂને !

જેં હું સન્નદ, દાપું, ધર્મ, ધર્મ તુન્ન

કવિથી ન્હાનાલાલના અવસાને ગુજરાનના સંખ્યાબધ કવિઓને, ન્હાનાલાલ પ્રેમીઓને મમતીન કયો છે “કાવસમ્રાટને અંજનિ”મા આપણા જાણીતા સુવાન શાયર બાઈ આસીમ રાદેરી મહાકવિ ન્હાનાલાલને એક બધા અંજલિ અર્પે છે. એક સાંજે હું રડુડિયો પર બેઠો હતો ત્યાં બાઈ આમીચ આવી ચઢ્યા. એમણે મને આ કવિતા બતાવી મેં ગૂંચળા માંડી-જેમ જેમ ગૂંચળો ગયો તેમ તેમ હું મારી દુનિયા બૂનતો ગયો. ન્હાનાલાલની આ અંજલિએ મને ઘેરો રંગ લગાવવા માંડ્યો બાઈ આમીમની આ કૃતિનાં વખાણ કરવાને પૂરતા શબ્દો નથી. જો ન્હાનાલાલ જીવતા જ હોત તો આસીમની આ કૃતિ ન્હાનાલાલની સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રિય કૃતિ ચર્ચ હોત. એક નહિ પણ અનેક પંક્તિઓ પહેલવાર હીરાની

હિન્દ-ગોરવ તું, તને ગુજરાન ! હો સો સો નમન,
તારી રજ રજ ચાંદ-સૂરજ, તારી ભૂમિ છે ગગન !
તારા દરગેા તારી કીર્તિતું કથે નિશદિન કથન,
સદ્કૃતિથી પૂર્વની ચોભિત હજી છે તુજ વદન !
તુજ પ્રયુક્તિત છે ઉધા ચેતન તણું બિર્મિ વહન,
તારી સંધ્યા, એક જાણે શાન્તિ કેરું છે સદન,
તારી નદીઓ કેરાં અમૃત અર્પે મનને શાન્તવન,
પાનખર જોયાં ન જેણે, એ છે તારાં જીવન !
તારી મસ્જિદ, મદિરાની બન્યતા એવી ગહન,
અપ્સરાઓ, દેવ જ્યાં આવી કરે ભક્તિ-ભજન !
કૂખથી જન્મ્યા છે તારા સેંકડો એવા રતન,
જેટલાં ગાઉં છે થોડાં એમના યશનાં કવન !
આજ ફિનતુ એક તુજ ખુલખુલતું કરવું છે રૂઢન,
ઉદયનથી જોના, તારું ચર્ષ ગયું ઉજ્જડ ચમન !
આવ આવી કર નજર ગુજરાત મારા હાલ પર,
અશ્રુનાં પુષ્પો લૂંટાવું છું હું 'ન્હાનાલાલ' પર !

અંજલિ

રાં દેરી

માળા જેમ ચૂંથાઈ છે. આ અંજલિમાં શોકનું એક ભૂખર્તમાં વહેતું અણુ છે. પણ મદાન ન્દાના-
લાલની મદતાનો એમણે જે ખ્યાલ આપ્યો છે તે જટિલ મૌલિક છે તેટલો જ મદાન છે. “સ્વર્ગની
અંબુમન”ની બે પંક્તિઓ ગુજરાતી કવિથી ન્દાનાલાલના નામ સાથે કાપખતે માટે ગુજરાતમાં રહેશે.
ન્દાનાલાલને અંજલિ અર્પતી કૃતિઓ લખાઈ છે ને લખાય છે. એ ત્રીમાં સર્વશ્રેષ્ઠ અંજલિ આ
છે અને એ કૃતિને હું “કવિના”માં રજૂ કરું છું આ કૃતિનું લાંબું વિવેચન અનિવાર્ય રીતે આવશ્યક
છે છતાં અવકાશ નથી એ એક દિશગીરી છે. છતાં એ કૃતિની વિશેષ વિવેચનાનો વિષય ગુજરાતના
લઘ્વપ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાન વિવેચકો માટે રહેવા દ્યશું.

—કાલક

એ કવિના મોત પર “અન્નિમ” રજું ના શં રૂઢા ?
હું છું ગુજરાતી અને ગુજરાત છે મારું વતન !
બાલ, નર્મદ, નરસિંહ, દલપત ને કલાપી ગોસ્વમી,
પ્રેમાનંદ, વાલ્મીકી, દયારામ સમા ગુર્જર-સુમન,
સ્વર્ગમાં ગુર્જરગિરા હરગારનાં એ નવ રતન,
શું, યથા વ્યાકૂળ “ન્દાનાલાલ”નાં સુભાષ કવન ?
કે, કહર ના ઘણ અહીં, એથી કયું સ્વર્ગ ગમન ?
કેમ રીસાઈ ગયા એ મોતનું પહેરી કક્ષ ?
પણ તહીં, દારણુ લુહું લાગ્યું, કયું જ્યારે મનને,
ઘણ ગયું હા, એ યદી કય મારી શંકાનું શમન !
સ્વર્ગ-ગાગે જ્યારે જગ-કવિઓ બધા રચના કવન,
દાગોદરા, ઇકબાલ, ગેરે, શેક્સપિયર-માતું મિલન !
ગાતાં સૌ બંગાદી, ઉર્દૂ, જર્મન, દરિદ્રશનાં કવન,
કિન્તુ ગુજરાતી વિના ફિદ્દી હતી એ અંબુમન !
એથી આમંત્રણ મર્યું ને એ ગયા દારી વતન,
પૂર્ણ કરવા સ્વર્ગમાં નો જગ-કવિનું ઇમ્મેલન !

દાદ લેવા દાવ્યની પસંદોકમા આવી ગયા
હાય ! એ ગુર્જરગિરા વાડી તણા માળી ગયા !

છેડો કાં....

[ભાઈ નંદકુમારની આ ટૂંકી છનાં અત્યંત મીઠી ગેયકૃતિ "એક વાર ગાઇ જૂલાય નહિ" એટલી સમર્થ બની છે 'છેડો કાં નેણલાં હઠીલાં' એ ભાવ અનુકૂળ સંજોગોમાં વ્યક્ત થયો છે-કેડો કે એ ભાવ વ્યક્ત કરવાને આ જ અનુકૂળ રચના છે શ્રી નંદકુમારની આ વિશદ મધુરી ગેયકૃતિ આપણા મુંદર ગેયગીતોમાં ગૌરવથી સ્થાન લેશે એમાં સંકા નથી. -તંત્રી]

છેડો કાં નેણલાં હઠીલાં,

છમીલવર, છેડો કાં નેણલાં હઠીલાં;

છેડો તો નાચના તેડો,

છમીલવર, છેડો કાં નેણલાં હઠીલાં.

છેડો કાં હૈયા છમીલાં,

છમીલવર, છેડો કાં હૈયાં છમીલાં;

છેડો તો મૂકો કાં કેડો,

છમીલવર, છેડો કાં હૈયાં છમીલાં

છેડો કાં જોગન રસીલા,

છમીલવર, છેડો કાં જોગન રસીલાં;

છેડો તો હુખડા કે દેડો,

છમીલવર, છેડો કાં જોગન રસીલાં.

નંદકુમાર પાઠક

હું કેમ લખું છું ?

કોલક

હું જે કેમ લખું છું તે વાંચવાને અને વંચાવવાને અન્તરની લાગણીઓને વ્યક્ત કરવાને લખું છું અને કેટલીયે વાર લખી રહ્યા પછી લખાણમાંથી જ હું આધાસન મેળવું છું. છતાં હવે હવે આ પ્રશ્ન મને પણ મહત્વનો લાગવા માંડ્યો છે. હું જે કેમ લખું તેની પાછળ વધુ ઉદાર હેતુ રાખવાની હવે ઇચ્છા રહે છે. છતાં એક વાત તો નક્કી જ છે કે પૈસા કમાવાને ખાતર તો લખતો નથી જ. અને જો પૈસા ચોંટાડણી આમતેમથી કમાતો હોઈ તો તે માત્ર ગુમાવ્યા વિના સાચવી રાખવાને પણ લખવાનું બંધ જ કરવું જોઈએ.

જે વાંચે તેને માટે લખું છું. કલકત્તા કાંઠાથી માંડી અનંત આંધ્રપ્રદેશમાં અસ્પષ્ટ રહેલા પ્રભુ સુધી સૌને માટે લખું છું એમ કહી શકું. છતાં મારા અન્તરમાં જેમને રથાન છે તેમને માટે જ લખાવું આવ્યું છે, રીજાતી માનવતા, ધવાતાં અન્તરો અને વજોવાતો ઈશ્વર એ સૌ મારા લખાણના પ્રાણ અને છે.

કલમ-કાગળ-શાહીમાં ખાસ શોખ નથી. માત્ર આરામખુરશીમાં બેસીને લખવાનું હોય તો વિશેષ અનુકૂળ થઈ પડે છે. ઇન્ડિયનથી લખું છું. ઘણા વખતથી 'કેમલ' ઇન્ડિયન વાપરતો પણ તે ચોરાઈ જતાં બીજી ઇન્ડિયન આવી પડી છે એનાથી લખું છું. કાંઈગળમાં તો હું વર્તમાનપત્રમાં (હવે તો વેન્ગાર્ડ રુડીઓમાં છું) હોઈને સહેજે સાધારણ રીતે હલકામાં હલકો ગણાતો કાગળ લખવામાં પસંદ કરું છું કારણ કે પૈસાં પણ નથી બેસતા.

લખતી વેળા ખાસ ટેવ નથી જ. લખતા પહેલાં કંઈક છે. ચઢા પીવા મળ્યા હોય, પાન ખાવા મળ્યું હોય, સીગારેટ-પીરૂંટી કૂંકવા મળ્યાં હોય તો ગાડીના એન્જનને કાલસો મળે તેમ લખવા માટે તૈયાર થયો હોઈ એમ માસે છે. છતાં ઘણીયે વાર એમાંનું

એકે ન મળ્યું હોય છતાં સાડું લખી શકું છું. મારાં જાળકો અને વીંટળાઈને ગડબડ કરતાં હોય તો જે હું લખી શકું છું-પણ બીજું કોઈ મોડું માલુસ ખલેલ કરે તો ખવાસ !-સ્વમાત્ર તીર્થો થાય છે.

લેખકજીવનમાં ગમે ઘસડી લાવવામાં શરૂઆતના મુખ્ય ભાગ ભગવ્યો હોય તો મી. જ્યોતીન્દ્ર દવેએ અને પાછળથી અતિ મહત્વનો-શુર તરીકેનો-ફાલો આપ્યો હોય તો તે કવિશ્રી ખજરદાર છે.

ગ્રેરજા જેની વસ્તુ હું જોળખી શકતો નથી. એક વાત છે. અમુક સંજોગોમાં તાન આવે છે. ગીત ગૂંજવા માંડું-એક વખત સારી જઠાંના બાદ-શાહની જેમ ગીતપંક્તિ ગૂંજવામાં તક્લીન બની જઈ-પછી સહેજે ગીતને કાગળ પર ઉતારું છું. લાંબાં કાળોમાં પણ તાન મુખ્ય ભાગ ભગવે છે. એ તાનમાં ખસો ખસો લીટીઓ એક સાથે લખી શકું છું.

એકી દિવસે ને એકી મોડે પણ લખાય અને બેત્રણ મોડે પણ લખાય. વર્તમાનપત્રની આદિસમાં રહેવાને કારણે કાઠિનનાં ઝર પાનાં ચાપ એટલું જે લખી નાખું. પણ કવિતા લખી છે ત્યાં સુધી એકી મોડે 'પ્રેમધનુષ્ય' માંના બેત્રણ ખંડો લખાયેલા છે-એ પ્રત્યેક ખંડ ૨૫૦-૩૦૦ લીટીનો છે. પણ એની જ સાથે બીજી હજીકત એ છે કે એક રચના અને બીજી રચના વચ્ચે દિવસોના દિવસો પણ નીકળી જાય છે.

લેખકોના તો ઠીક પણ વાંચકોમાંથી વિચિત્ર કામગીરી આવે છે ખરા. 'પ્રેમધનુષ્ય' બહાર પડ્યા પછી કોઈ અગત્ય વ્યક્તિએ મારા પર કાગળ લખ્યો કે 'બાલા કલક, તારી કવિતા 'પ્રેમધનુષ્ય' પર પીદા. પણ એમાં 'કખર' સખદ કેમ પ્રાપ્યો?...વગેરે.'

આવા અનુભવો એક નહિ પણ અનેક છે. પણ એમાંથી એક વસ્તુ હું જોઈ શકું છું કે મારાં પુસ્તકો રસપૂર્વક વંચાય છે અને એથી અને સંતોષ થાય છે.

લેખકજીવન જરૂર ગમે છે. જગતમાં આનંદનાં અનેક સાધનો છે તેમાં સર્જનનો આનંદ પરમાનંદ છે. એનાં ફળ પણ એટલાં જ સુંદર છે. શ્રુત્ય પછી કોઈ અમર ચિહ્ન આ ધરતી પર મૂકી જવું હોય તો તે એક અમર સાહિત્યકૃતિ છે. જગતમાં એના જોરથી ચિર આયુ કોઈ વસ્તુનું નથી. અને એ અભિલાષા હોય તેમાં નવીન નથી. દુનિયામાં બે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની-એસો કે પ્રતિષ્ઠા. એમાં એમો તો છે નહિ-મેળવવા છતાં આવતો નથી. પ્રતિષ્ઠા એની મેલે આવતી જાય છે સર્જનના આનંદમાં પ્રતિષ્ઠા એનો પંથ કરે છે. એટલે જ લેખકજીવન ગમે છે.

રાતે લખું કે દિવસે લખું એ પ્રશ્ન ઉપરિચત થતો નથી. ધણી વાર મને સાજનો સમય બહુ અનુકૂળ આવે છે. સાજના વખતે એકલા આરામ પુરશીમાં પડી વિચારવાનું-જૂંજવાનું મને એટલું બહુ ગમે છે કે એ સમયે મને મારા બાળકો સિવાય

કોઈની પણ ખલેલ પસંદ પડતી નથી-મારાં પત્નીનું પણ નહિ. બાકી દિવસે પણ લખાય છે અને રાં પણ લખાય છે. ઊંઘમાંથી એકાએક જાગીને કંઈ લખવા એકા નથી. સવારમાં જાગતાંની સાથે કોઈ કોઈ વાર એકાદ ગીત ટપકે. પણ એ બધામ સંખ્યાકાળે હું મસ્ત બનું છું-અને એ જ લખવાને સારામાં સારો સમય મને લાગ્યો છે.

“સાંધગીત” અને “સ્વાતિ” નાં ગીતો અંતે કાવ્યો છૂટક છૂટક લખાયેલાં. ખૂબ લોકપ્રિય બનેલું ‘સાંધગીત’ કોઈ અનોખા રંગમાં જ લખાયેલું બીજી વાત એ છે કે મારી લાંબી કૃતિઓ હું એક વખતે જ લખું છું. પણ ‘દક્ષસુતા’ કવિતા પાંચ પાંચ વાર લખીને ફાડી નાખેલી. ત્યાં સુધી મને પોતાને મારી કૃતિ હૃદયગમ નથી થતી ત્યાં સુધી હું તેને એક દિવસ પણ મારી સાથે રહેવા દેતે નથી. અને જે સારી રીતે શરૂ થયે તે સારી રીતે જ પૂરી થાય છે એનો નમૂનો ‘સ્વાતિ’માંની ‘તાજમદાલ’ કૃતિ છે. તે એકી સપાટે લખાયેલી. ‘ત્રિમધનુષ્ય’ કેવી રીતે લખાયું તેની હકીકત તો મેં ‘ત્રિમધનુષ્ય’ ના નિવેદનમાં આપી છે.

‘નવચેતન’માં પ્રગટ થએલ

:૦:

જીવન

ચાહે જિયે ઘટ્ટ વર્ષ મનુષ્ય ફિન્નુ
જોતા નહોં જીવનકે દર દર ફળવયકો ।
હો ચેતના સ્ફુરિત અન્તરમે-જીવનમે-
ફળવ વે હો સચ્ચે ફળવ હૈં જીવન જો ॥

તો ચંદ્ર ચર મિસ જિન્દગીકે
ફળવ ગયે તો રંજ કયોં ?
જિયે જરા-હૈ જી લિયા,
તો ફિર અધિકસે મોહ કયોં ?

—મન્જુલ

‘કેહીમે’-શ્રી માનુશંકર વ્યાસ ‘વાદરાયણ’ની
મિસી નામકી એક કવિતાકા પદ્યાનુવાદ ॥

મોતી સમપ્ત્યાં

હેવા મહીંથી સ્મૃતિવારિ ઊંચકી
જની ગઈ પાંપણ લીની વાહણી:
ધીમે ધીમે ઢાંકી આનંદ આંખને
મોતી સમપ્ત્યાં મરુભોમને સૂકી.

ઈન્દુલાલ ગાંધી

ફૂલ માતરી

ગઝલ એ કોઈ છંદનું નામ નથી. કાવ્યનો એ એક પ્રકાર છે. અનેક છંદમાં અનેક રીતે ગઝલ કહેવાય છે. ગઝલનો શબ્દાર્થ પ્રિયનમાના મિલન અને પ્રણયની વાત કરવી એવો નીકળે છે.

ગઝલ નામ કેમ પડ્યું હશે? એમ કહેવાય છે કે અરબસ્થાનમાં ગઝલ નામનો એક માણસ રહ્યો ગયો, જેનું સમસ્ત જીવન પ્રણયઆજમાં વીતી ગયું હતું. હરદંમેશ એ ત્યાં જતો ત્યાં, જેને મળતો તેની આમળ પ્રેમ અને રૂપની જ વાતો કરી કરતો, અને એવી કવિના પણ રચતો. એ પછી જો કોઈ કવિ કાવ્યમાં રૂપ અને પ્રેમની વાત કરે, કે તરત લોકો ગઝલની યાદમાં એવી કવિતાને ગઝલ તરીકે ઓળખતા થઈ ગયા.

સાધારણ નિયમ તરીકે ગઝલમાં, બેઝામાં બેઝી પાંચ અને વધુમાં વધુ ૧૧ કડીઓ હોય છે. પણ પહેલા ઉર્દૂમાં ત્રણ શૈર કહેનાર હતા. અને વધુમાં વધુ ૨૫ શૈર લખનારા પણ હતા. પ્રાસમ રીતે દેખાડવાની એ એક ફેશન ગણાતી, અને એ માટે કવિનું ગૌરવ પણ મનાયું.

શૈર, અરબી બાવાનો શબ્દ છે અને તેનો અર્થ કેસ થાય તે રૂપની શોભામાં કેટલો મહત્વનો દિરસો છે. સુંદર મુખ પર પ્રિયનમાની અલકલટ પ્રેરણા મુગ્ધ બનાવી દે છે. કેટલિનાની ઓ કદશી દેખાય. ગઝલને સુંદરી કદશીએ તો શૈર એ તેની મેલી ભરી ખૂંદ છે. ગઝલના એક ચરણને મીસરા કહેવાય છે. ગઝલના પહેલા શૈર મત્લા અને છેલ્લા શૈરને મક્તા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. કાદિયાને ગુન્નરાતીમાં ઉપાન્ય-પ્રાસ કહી શકાય. જેમકે બનાવી ગનાવી, સમ્ભવી, વગેરે. કાદિયાના પછી આવતા શબ્દોને રદીફ કહેવાય છે. તેને માટે 'અન્ય પ્રાસ શબ્દ વાપરી શકાય. જેમકે કોઈ તને મુલામ બનાવી નહીં શકે.'

આમાં 'બનાવી' કાદિયા તરીકે રજુ કરાયો છે.

અને 'નહીં શકે' તે રદીફ છે. દરેક ગઝલના પહેલા શૈર એકસરખા કાદિયા હોવા જોઈએ. અને રદીફ પણ હોવો જોઈએ. ત્રીજી લીટી રવનંત હોય છે ત્યારે ચોથી લીટીમાં નવા કાદિયા સાથે રદીફ વાપરવો પડે છે. બેઝી પંક્તિઓ માટે રદીફ જલ્લાતો જ નથી. આ પ્રમાણે જેટલા શૈર બનાવવા હોય તેટલા બનાવી શકાય. આ પંક્તિ પર ગીરહ બાંધવી જોઈએ એવું કાંઈ નથી અને માત્ર ચાર લીટીમાં સર્ગમ વિચાર રજુ કરવો જોઈએ એવું પણ કાંઈ નથી.

અદિ ઉર્દૂના મુશાવરાનો આછો ખ્યાલ આપવો જરૂરી છે. પહેલાં એક પંક્તિ આપવામાં આવે, અથ્થક સમય આપવામાં આવે. એ સમયમાં કવિ તે પંક્તિના માપમાં ગઝલ તૈયાર કરે. મોટે ભાગે મુશાવરા માટે રાતને જ સમય પસંદ કરવામાં આવે છે. ત્યારે વીજળી નોતી ત્યારે મુશાવરામાં મીઠું-બત્તીઓનો પ્રકાશ માટે ઉપયોગ થતો. એક 'મોરે મજલીસ' અર્થાત પ્રમુખ ચૂંટી લેવાનો. સૌ પોતા-પોતાની જગ્યાએ બેસતા અને પ્રકાશમાં ડોલવા લાગતા. જેનો ગઝલ બોલવાનો વારો આવે તેની તેની આગળ એક માણસ બત્તી ચૂકતો અને કવિ આગળ પ્રકાશ ચૂકાતો. કોઈ બેઠું નહીં. બધા બેઠા બેઠા જ ગઝલ પઢતા. એમા દરીફાઓ જમતી, તરકાજ શૈર બનાવતા, ચોટ પર ચોટ જમતી. ઉર્દૂમાં તથા મુશાવરામાં એવા પ્રસંગો બનેલા જેમાં મોટા મોટા ઉસ્તાદ ગઝલકારોને પહેલી જ વાર ગઝલ લખનારાઓએ હરાવી દીધા હોય. ઉર્દૂના વિખ્યાત કવિ 'સૌદા' એક મુશાવરામાં બેઠા હતા ત્યાં બાર તેર વર્ષના એક બાળકે આવીને એક ગઝલ વાંચી જેનો એક શૈર આ હતો:

દિલકે ફોડાલે જલ ઉંડે સીનેકે દાગસે

હસ ધરકે આગ લગ મઠ ધરકે ચિરામસે

'સૌદા' એ પૂછ્યું: આ શૈર કોણે કહ્યો?

હોકરને આગળ લાવવામાં આવ્યો. આખી સભા

આશ્વપંચુગ્ધ બની ગઈ. 'ઝોદા' ડોલી ઊઠ્યા, અને એ શેરનો એટલો બધો પ્રભાવ પડ્યો કે બધા શાયરો પોતપોતાની ગઝલો ફાડીને મુશાવરામાંથી ઊડી ગયા !

મીર તકી ઉત્તમોત્તમ ગઝલકાર તરીકે સ્વીકારાયા છે. દિલ્હીથી તંગ આવીને એ લખનૌ ચાલ્યા ગયા. ત્યાં તે દિવસે જ એક મુશાવરો હતો. કવિદ્વંદ્વ ત્યાં ગયા વિના એન કેવી રીતે મેળવે ? લખનૌમાં એમના નામની ધૂમ પથ્થુ હતી પથ્થુ કોઇ દીકે ઝોળખતું નહોતું. પહેરવેશ ગામડિયા જેવો એટલે કોઇએ આગળ જવા દીધા નહોતું. ગઝલ બોલવાનો વારો આવ્યો ત્યારે સૌએ ઠેકડી કરી કે 'આપ સાહેબ કયા ગામના ?' મીરે તે ધડીએ જ કાવ્ય રચ્યું અને જવાબ આપ્યો:

કયા છુરો બાસ પૂછે હો પૂરખ કે સાડીનો
હમકો ગરીબ જાનો હંસ હંસ પુકાર કે,
દિલ્હી ભે એક ચહેરે થા આલમમે ધન્તખાખ
રહેતે થે યુન્નખીખ હી જહાં રાઝગાર કે,
ઊરો ફાકને છુટકે વીરાન કર દીયા,
હમ રહેને વાલે હય ઉસી ઉઝડે ફયારકે

આ સાંભળીને શરમિલા બની ગયા. અને સમજી ગયા કે મીર વિના આ ગાનાર બીજો કોઇ હોઇ હોઇ શકે જ નહોતું. પછી તેમનાં બારે સન્માન થયાં.

'સોઝ' પણ જાણીતા કવિ હતા. મુશાવરામાં અજબ હંગામી ગઝલ પઢતા અને એવો હાવભાવ કરતા કે સૌને અનેરા વાતાવરણમાં મૂકી દેતા. પોતાના કાવ્યમાં પેલે ખોવાઈ જતા. એક વાર મુશાવરામાં તિયેની ગઝલ પઢી:

મથે ફરસે જો હમ અપને સમેરે
સલા મુસ્લાહ ખાં સાહબકે ડેરે,
વહાં દેખે કંઈ તીફલે પરી ર
અરેરે ! અરેરે ! અરેરે !.....

કવિએ સુરવરૂપ ઊકારા નેવા હતા. અને એમનું સૌન્દર્ય લેખાસક મન મુગ્ધ બની ઊઠતું હતું. ગઝલની ચોથી લીટી પઢતાં એ એટલા તદુપ થઈ ગયા

કે પઢતાં પઢતાં જ બેઠોસ થઈ ગયા. ઘણી વાર એમને મુશાવરામાંથી ઊંચાડીને ઘેર લઈ જવામાં આવતા. કાવ્યમાં એ એટલા બધા તદુપ રહેતા અને એટલું અસરકારક લખતા.

'ધન્ના'નું નામ પણ ઉર્દૂના જાણીતા કવિઓમાં મોખરેનું છે. એમના હરીફ કવિઓએ એક વાર એમની ઠેકડી કરવાનો નિર્ણય કર્યો અને મુશાવરો યોજ્યો. 'ધન્ના' કાબેલ માણસ હતા. તેઓ મુશાવરામાં ગયા અને જવાબગેર નીચેની કવિતા પઢી:

યક તીફલ દખીસ્તાં હે ફલાતું મેરે આગે
કયા મુંહે અરસ્તુ ને કરે યું મેરે આગે,
કયા માલ બકા કસરે ફરીફું મેરે આગે,
કાપે હે ખડી યુગ્મજે અરફું મેરે આગે,

આ સાંભળીને સૌ ચૂપ થઈ ગયા.

દવાસાગર 'નસીમ' પણ સારા કવિઓમાં ગણાય છે. કવિ 'નાસીમે' એકવાર 'તેમને' બનાવવો મુશાવરામાં તિયેનો મીસરો પડ્યો.

શેખને મરજહ બના બીરમાર છુતખાના કીયા,
અર્થાત: શેખે મરજહ બનાવીને મંદિરનું ખંડન કર્યું. આ પઢતી વખતે નાસીમે નસીમ તરફ ખાસ આંગળી ચીંધીને કહ્યું: 'પડિતજ કયું ફેરી રહી ?'

પડિતજએ તરત જવાબ આપ્યો.

'તજ તો યક સુરત બી થી
અજ સાફ વીરાના કીયા !'

અર્થાત: ત્યારે તો કંઈ નિશાન હતું પણ હવે તો સાવ વેરાન થઈ ગયું !

'નાસીમ' બની ગયા !

મુશાવરાની આવી રંગત છે. એમાં સાચા કવિની તરત પરખ થઈ જાય છે. કવિ 'દાગ' બાર વર્ષની વયના હતા અને એક મુશાવરામાં આ ગઝલ પઢી હતી.

રખે રોશન કે આગે યહ
સમા રખ કર થે કહેતે હય

ઉધર જતા હે દેખો યા

ઉધર પરવાના આતા હવ !

નો તુમ હસનેકો હો મુસ્તાફ

મે' રોનેમે' કામીલ હું

તુમે ખીજલી ગીરાના

મુજકો મે ખરેસાના આતા હે

આ ગઝલે સૌને તડપાવી દીધાં. ખીરે કહ્યું:
આ છોકરો મહાકવિ સર્જાયો છે.'

ખીસરો કહેવાની પણ એક જખરી કળા છે. ઉર્દૂમાં એવા ઘણા પ્રયોગો થયા છે જેમાં એક કવિએ ખીસરો કહ્યો હોય અને ખીમએ ખીમો કહીને રો'ર પૂરો કર્યો હોય. એમાંથી ઘણી વાર મનોરંજન પણ ટપકી પડતું.

'શુરઅત' નામના કવિ આંધળા હતા. એક વાર ખૂબ વિચારમાં બેઠા હતા ત્યાં 'ઈન્શા' પઢીઆ.

'શુ' વિચારમાં છો?' કહ્યું: એક ખીસરો સૂઝ્યો છે પણ ખીને જડતો નથી.'

કહ્યું: 'ઓયો.'

શુરઅતે ખીસરો કહ્યો:

ઉસ ઝુલ્ફ પદમતી રખે દેખી મુઝી

ઈન્શાએ તરત કટાક્ષમાં કહ્યું:

અંધેકો અંધેરેસે' બડી દુરખી સુઝી

અને ઇન્શાને આ ખીસરો ઠેરઠેર આજે વપ-
રાઈ રહ્યો છે.

બાદશાહ બહાદુરશાહ 'ઝકર' કવિ હતા. એમના કાવ્યસુર જોઈ હતા. દરબારમાં એક વખત આ બાદશાહ સાથે 'જોક' બેઠા હતા ત્યાં એક નાનો બાળક બાદશાહ પાસે દરમમાંથી આવ્યો અને બેઠ-
મનો કોઈ સંકેશ બાદશાહના કાનમાં આપીને તરત ચાલવા લાગ્યો. 'જોકે' છોકરાને કહ્યું: 'પસ: આટલી વારમાં જ આવ્યા !'

છોકરાએ તરત જવાબ આપ્યો.

'અપની ખુશી ન આવે ન અપની ખુશી મરે.'

બાદશાહનું કવિહૃદય કડકી ઊઠ્યું, જોકને તેમણે કહ્યું:

ઉસ્તાદ ખીસરો સાફ છે, રો'ર બાંધો.

જોકે લખ્યું:

લાઈ દયાત આવે કઝા હે ચકી મરે
અપની ખુશી ન આવે ન અપની ખુશી મરે

કેવો સરસ રોર ?

ગઝલમાં હાસ્ય રેલાવવાના પ્રયોગો પણ થયા છે. અકબર હવાદાખાદી એ ગાટે મશહૂર છે.

'દિન્દુ અને મુસલમાનના ફક' વિષે તે લખે છે:

અય, ખીરહમન હમારા તે રાહે એક આલમ
દમ ખાખ દેખતે હવ તું દેખનાહે સપના

આવી રંગન યુગરાતી બાપામાં રેલાવવા માટે યુગરાતી ગઝલકારો કટિબદ્ધ થયા છે. જનતા એ રમમાં રનાન કરવા માટે તૈયાર છે. યુગરાતી બાપામાં ગઝલની ખીસવણી સંપૂર્ણ શક્ય છે.*

આપણા બહોળા ગઝલકાર અને ગઝલઅભ્યાસી બાઈશી ફૂજ માતરીએ સુરત વિદ્યાર્થી સાહિત્ય મંડળના આશ્રયે તા ૨૧-૨-૪૬ ના રોજ 'ગઝલ-કળા' વિષય પર કરેલા પ્રવચનમાંની કેટલીક કટિબઓ શ્રી મશ્હૂરીએ આ પ્રવચનમાં ચોતાના અભ્યાસને પરિચ્છેદને રસપ્રદ દર્શાવ્યો. આખ્યા છે જે દરેકજોઈ ગઝલકાર-ગઝલશિષીને માટે રસપ્રદ ગઈ પડશે. ગઝલપ્રવૃત્તિ વિશેની પ્રે. વિષ્ણુપ્રસન્ન ત્રિવેદીની ટીકા આ પ્રવચનમાં બાઈ માતરીને રાખ્યાનમાં એ ટીકા રંગરંગ કરેલો ઉદ્દેશ્ય એ બનેને અદ્દો અમે સ્પર્શ કરતા નથી કારણ કે 'સાંસ્કૃતિકતા'ના સાહિત્ય સમીક્ષાના પાત્ર પર આ પત્રના સંપાદક એ અંગેનાં ચોતાનાં મંતવ્યો બતાવેલાં જ છે. —તંત્રી.

કવિવર ન્હાનાલાલને અંજલિ

વિનય બટ્ટ

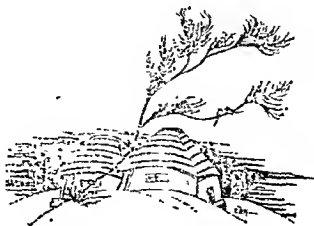
શ્રી વિનય બટ્ટ સમરાજ્ય કે વિક્રમાદિત્યના દિગ્દર્શક-સર્જક જ નથી પણ તેઓ સાહિત્ય અભ્યાસી અને સર્જક પણ છે એ હકીકત એમના નિકટના મિત્રો જાણે છે. 'કવિતા'માં આ અગાઉ પણ એમની કૃતિઓ આવી ગઇ છે. અહીં શ્રી બટ્ટ ડાહ્યાને શૈલીમાં જ મહાકવિને અંજલિ આપે છે. અંજલિનો ઉત્તરાર્થ હૃદયરપણી અને સૂચક થયો છે. —તંત્રી.

પરબ્રહ્મને! ઉપાસક,
પ્રેમલકિતને! ગાનાર,
શુર્જરીને લાડલો પુત્ર;
શુર્જરકુળની રસરસિયેણ શકુન્તાઓને
રાસનો મધુરસ પાનાર,
રસિકેશ્વર રસકવિ,
'ન્હાનાલાલ યુગ' કહીએ
તો યુગપ્રવર્તક ખરો
અને આગમવાણીનો ભાખનાર.
આર્ય કૃષ્ણાયે ખરેં
શુર્જરીને પાઠે વિરાજ્યા
અનેક કવિરાજો,
પણ આ તો કવિસમ્રાટ,
અનેકે સિંચી શુર્જરીની કવિતાલતા,
ન્હાનાલાલના અમીસિયને
શુર્જરીની કવિતાકુળે ફૂલી અને ફાલી.
'જયા-જયન્ત' અને 'ઉવા'નાં ભવ્ય કાવ્યો,
'ઓજ અને અગર' નાં પ્રણય ગીતો,
'ઈન્દુકુમાર' ને 'ગોપિકા',
'કુરુક્ષેત્ર'ની વીરવાણી,
'શકુન્તલાતું સંભારણું'
ને 'મેઘદૂત'ના મીઠા મહેરામણ,
'વસન્તોત્સવ'નો રસોત્સવ,
ને 'દ્વારિકા પ્રલય'ના તાંડવ તાલ,
'જહાંગીર-નૂરજહા' ને 'અકબરશાહ'

કવિએ ભીટકીને ઉઘાડ્યા
જગજૂનાં એ જવાહિરો.
'જગત્ પ્રેરણા'માં ગાયો
લુહ્લુહુગેને જરસૈયો
ને જોગંદર શો ગિરનાર.
હરિવરને ગાયા
ને ગાઈ હરિવરની ગીતાને—
શુર્જરગિરાતું આ અનર્ગલ કવિતા-ધન,
વૈકુંઠવાસીને આ ભવ્ય વારસો.
કલ્પનાલોભથી આવ્યા
કે કલ્પનાતીત અવધૂત,
લાવ્યા કવિતાકુસુમ
ધરવા શુર્જરીને થરણે.
અણખોલ પુષ્પે પૂજ્યઅર્ચન કીધાં,
અનેાખાં અણુદીઠ તપ આદર્યાં,
લોભ ને માયા ત્યાગી,
નિસ્વાર્થે લલિત કરી.
શુર્જરી દેવી ત્રૂક્યાં,
પણ ભકતે વરદાન ન માગ્યું;
માગી અચૂટ લલિત.
મા શુર્જરીના પુત્રો
ઓળખશે આ લલિતને ?
ઓળખીને સાચવશે
આતમનાં જિંડાણમાં
એના અનુભવ ખોલ !

અકબર્તીઓ તો ચાર દિનના ચમકારા,
 પણ કવિઓ તો યુગયુગના અમર દીવડા
 કાળને ઝપાટે એ નહિ ઓલવાય.
 અને કવિએ પણ એ જ ગાયું છે ને ?-
 “બાદશાહો તો બે ઘડીનાં ચોઘડિયાં,
 અમર છે પૃથ્વીને માટે પુણ્યને ખીલતું પુણ્યવંતાં”
 ત્યાં નુનંદનવતની કવિકુળોમાં
 વિરાજતા હશે કવિકુલશુર કાલિદાસ,
 ભવભૂતિ ને ભાસ,
 ભારવિ ને માઘ,
 દલપત ને નર્મદ,
 ને દિલસુદ્ધ ‘કલાપી’ મસ્ત.
 સ્નેહથી સ્વાગત કરશે—
 “આવો પનોતા પુત્ર !
 પિવડાવો સુધારસ પાન
 રહે ના અધૂરાં અરમાન.”
 પણ ત્યાં તો નરસૈયો ને મીરાં
 વૈકુંઠમાંથી આવતાં હશે

કદી કદી કવિકુળે માં યે.
 દેખીને જાણું હેત કરશે
 કહેશે: “તમે પણ ચાલો વૈકુંઠમાં.
 છે તમારો અધિકાર
 પ્રેમભક્તિના ગાનાર !
 હરિવરના ઉપાસક !
 નમારું પણ સ્થાન છે ત્યાં.
 જયદેવે કહાવ્યું છે કે
 ‘લઈ આવજો વૈકુંઠમાં
 એ પ્રેમભક્તિના ગાનારને,
 આપણા સહધર્મીને.’
 પણ પૂછશે પિતા દલપત
 ભે એક જ વિકટ પ્રશ્ન કે;
 “ભેટા, કલમ કેને મોંપીને આવ્યો ?
 કેલુ સાચયશે-આપણી
 ગુર્જરગિરાની પૂજાપરપરા ?”
 ત્યારે શું કહેશે કવિ ?
 કે હાથ ભેડીને અનુસ્તર જીજ્ઞા રહેશે ?

કવિ.કથા.ઓ

મૂળરાજ અંજરિયા

કવિતા-લવિતા

“કલ્પનાથી રસેલ કોડીકી યુવતી પરણ્યા પછી પ્રિયતમની જીવનકવિતા થશે” વેન્ગાર્ડ રુદ્રીઓઝની જાહેર ખબર.

ને “મનહર” કલ્પનાને “છટે” ચડેલ એ બોળી બાળા જ્યારે પતિના “શાર્દૂલવિક્રિડિત” જેવા “શુન્ન”ગી” સ્વભાવનો એકાદ પરિચય પામશે ત્યારે “રોળા”તા જીવનના અરમાનો પર આંસુઓની “મુક્તધારા” “મદાકાતા” દાગ રેલાવશે.

જીવન કવિતા મરી લવિતા બનશે; “ધન્દ”ના “વજો” તેના પર તૂટી પડ્યા હોય એવું લાગશે કુન્મળના કુગરની “શિખરિણી” એ પહોંચેલી સ્થામા “પૃથ્વી” પર પોતાને અટૂલી પડી ગયેલી અનુભવશે દિલ “તોટક” “તોટક” થશે. જીમિઓને “ધ્વનિત” કરવાનું સામર્થ્ય ગ્રામાવી બેડી હશે. હાકારિયા “સોનેટ” સમ આ ખગ્ગચડા લગ્ન સસારમા કયા સલવાઇ ગઇ તેનો વિચાર કરતા મગજ “બેડે ક” (બેડેર) મારી જશે ન પરિસ્થિતિ “વસ” (વિષમ) બને તે પહેલા પતિને એકાદ કવિતડું લખવાની ટ્રેરણા આપી જશે

કવિની ભવિષ્યવાણી

બાળાના એક વેળાના નવલસમ્રાટ બંકિમચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયના માનમા એક સત્કારસમારમ થયો હતો. તેમાં બંકિમચંદ્રએ તેમને પહેરાવતા આરેલો હાર ઉતારી બાળ રવીન્દ્રને પહેરાવ્યો ને કહ્યું: “બંક સાહિત્યનો સાચો ઉત્કર્ષ તો આ બાળકવિને હાથે થવાનો છે.”

તેમની આ ભવિષ્યવાણી સાચી પડી.

કવિશ્રી ખચરદાસને જ્યોતિષ અને ભવિષ્ય જ્ઞેવામાં ઘણો રસ છે. એ બાળક થઈ એમની

સલાહ પણ લે છે. જ્યોતિષની રૂએ એઓ માને છે કે કવિઓને અને આંખોને લેણાદેણી હોતી નથી.

એક વાર કોલક અને જ્યોતીન્દ્ર એમની સાંથે સાહિત્ય અને જ્યોતિષ સંબંધી વાતોમાં પાંચ કલાક ગાળ્યા પછી જ્યારે દાદર સ્ટેશન પર ટ્રેન ચૂકી ગયા ત્યારે જ્યોતીન્દ્રથી રહેવાયું નહિ; “અલકમલકની બધી વાતો કરી પણ આપણને ટ્રેન મળશે કે નહિ તે પૂછવાનું બૂલી જ ગયા!” તેમણે કોલકને કહ્યું.

સહુનો દાસ ધઈ જા !

‘શ્રી શયદાને જ્યારે જ્યારે કોઇ સમામાં “ગજલ સમ્રાટ” તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે ત્યારે ત્યારે તેઓ નમ્રતાથી નીચેના ચાર ચરણો કહે છે -

“અનોખો દાખલો દુનિયાને દર્દન,
અવિચળ ને રહે તે વાત કહી જા;
પછી સમ્રાટનો સમ્રાટ યાજે,
પ્રથમ ‘સયદ’ સહુનો દાસ ધઈ જા”

આવી જાઓ કાલથી આપણે ત્યા, શયદાબાઈ, ધારી રોજ ખાડા પાડે છે !

બેમિસાલ શાયરી

એક રસિક ઉર્દૂ શાયરે તેની સનમને ઉદેશીને ક્યાંક કહ્યું છે કે:-

“બેશક તેરા ફુકન હૈ બેમિસાલ,
ગર મેરા ધરક જા તો કોઈ યાજ હૈ”

શાયરે આજમ, કયા ખવાહિશ દિલમે જીતી હૈ ફિ કરુલું વેવિશાલ ?

અન્યથા નૈં !

“છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા

બંહેન સોબાઅયી કે;

વીનો હોયે પતિજીવનનો

તો જ, હોં, અન્ધારા નેં!"

—શ્રી નરવરસાદ જીવ.

મુંબઈની બસમાં

I rose with great alacrity

to offer her my seat,

It was a question whether—

she or I should stand—

upon my feet !

લખજો ખાકે પડી આંહી...

"મારી ખાંભી કપર એટલું જ લખજો કે
હિન્દની જીવાનીને એ ચાહતી હતી." શ્રીમતિ સરો-
જીની નાથક કહે છે.

અગીઆર વર્ષની વયે સરોજીની બીજગણિતનો
એક દાખલો ગણુતા હતા, દાખલો ખેસતો ન હતો. તે
વખતે આ કિશોર કુમારિકાના અંતરતઃખમાં પહેલું
કાવ્યમંત્રણ અચાનકે પ્રગટી જીલુ અને દાખલાના
ઉકેલને બદલે એ કલ્પન પર છુલછુલે હિન્દની પહેલી
કવિતા ધસી આવી

જેનામાં કાવ્યનું બીજ રહેલું હોય એવી
અગીઆર વર્ષની કિશોરી બીજગણિત ગણુવાને
બદલે કાવ્ય કહીએ. ગણુગણુ ને દાખલો ભેસે
એવાં કાવ્યમૌલિકાં વેરી તમ તો બીજા વિષયો
આપમેળે એની પાસેથી અગીઆરા ગણુ જન્મ એ
સ્વાભાવિક છે.

સમઢુ:ખીઆ

એક કવિ કહે છે: "જ્યારે જ્યારે હું દિલગીરીમાં
હૂખી જાઉં છું ત્યારે કુખનો ખાર એણે કરવા
મારાં કાવ્યો ગાઉં છું."

ને સાંભળનારા તમાગ કુખે કુખી થાય છે,
ખડું ?

માતરી ને મુશાયરો

શ્રી કમ્પાતરી કહે છે: "બોલીન્દમાં મેં
કવિતા જોઈ."

"—ને માતરીમાં મેં મુશાયરો." બોલીન્દ હવે
કહેશે એમ લાગે છે.

કોષ અને કવિતા

ગૂજરાતી ચિંતન ગદ્યના આદ્ય પ્રણેતા શ્રી કુમા-
રસંકર મહેતાજી કવિતા વિષે પશુ લખતા ને શબ્દ
કોષ વિષે પશુ લખતા." શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી.

એવી કવિતા તો નહોતી લખતા ને કે સમજવા
શબ્દકોષ ઉચલાવલો પડે ?

"નર્મદની શૈલિ દમણીઆ જેવી છે."

ને હવેના કવિઓ પુરસ્કાર માંગી દમડીઆ
શૈલિ કેળવે છે ! અર્થઘન કાવ્યો લખતાં લખતાં
અર્થઘન થવાની વાત પશુ વિચારતા થયા છે.

"બખરદાર અને નરસિંહરાવમાં ફિલ્સુફીનો કણો
કાવ્યો માલ પડ્યો છે."

તેને લીધે જ આપણા આ સાક્ષરો "બાર ભૈયા
ને તેર યાત્રા" જેવા જુદા જુદા ચોકા જમાવી
બેસા કરો ?

નર્મદ ફરિયાદ કરે છે કે ગૂજરાતીઓ તેના
સંગારના કાવ્યો વાંચે છે તેટલા શૈયનાં નથી વાંચતા.

ને હજુય ગૂજરાતીઓ "મીઠા લાગ્યા તે મને
આજના હિતગરા"થી આગળ વધ્યા નથી. પછી
ભલે ગૂજરાતી કવિઓએ હિતગરા કરી ઉચ્ચ કવિ-
તાઓ લખી હોય !

"નર્મદ આપણો આદ્ય વિવેચક હતો."

આપણો આદ્ય બચુચક કોણ હતો તેની પશુ
શોધ થવી ધટે છે હવે !

આવતી પેઢીના કવિઓ: કિસ્મત

સંપાદક: કૌલક

‘આવતી પેઢીના કવિઓ’ એ ભગી ચૂકેલા કવિઓ છતાં કવિતાઓ અંચરથ નથી થઇ એવા સાચા કવિઓની ચારપાંચ કૃતિઓ એક સાથે જ ટિપ્પણ સાથે આપવાનો આ એક પ્રયાસ છે. મુશ્કેલી એ હતી કે તમામ કવિઓની કવિતાઓને કવિતામાં આપવાનો અવકાશ રહેતો નહિ. જે કવિઓનાં પુસ્તકો બહાર નથી પડ્યાં છતાં-પુસ્તકો બહાર પાડીને નવીન કવિની પેઢીમાં પોતાનું સ્થાન જમાવી શકે એવી પ્રતિભા જેમને વરી છે એવા કવિઓની કવિતાઓને નોંધવું સ્થાન કવિતામાં આપી શકાતું નહોતું. આ કવિઓની કવિતાઓને “પગ-દંડીને પથે” વિભાગમાં મૂકવી એ એમનું અને ગુજરાતી કવિતાનું અપમાન કરવા બરાબર હતું. બેશક, આ કૃતિઓમાં પણ ઓછેવતે અંશે જામીઓ હશે જ, અને છે જ. છતાં-એક સારી કૃતિ તરીકે હું એને જરૂર આલેખું. એક કવિ પાસે નોંધતી શક્તિ આ કવિઓમાં છે-બેશક એનો વિકાસ અપૂર્ણ છે એટલે જ ફેર. પણ એ વિકાસ તો એમની કૃતિઓને ચોખ્ખું પ્રકાશન સાપડ્યા પછી એની મેળે જ મળી રહે

આ ઉદ્દેશથી મેં આવા બાર કવિઓનાં નામો હાલમાં મારી યાદીમાં નોંધ્યા છે. એ પ્રત્યેક કવિની ચારપાંચ કૃતિઓ પ્રત્યેક અંકમાં એક સાથે આપવી અને ટિપ્પણ આપવું. આથી વાચકને તેમજ કવિતા રસિકને એ કવિની સમગ્ર શક્તિનો આછો ખ્યાલ આવે. બીજી વાર એ કવિતા ઢગલાઅંધ કવિતામાં દબાઈ ન જાય અને પ્રોત્સાહન મળતું રહી ન જાય એ બીજી વાત. ત્રીજી વાત વિવેચકો પણ એ કૃતિઓ પર લક્ષ આપી શકે. છતાં એક હકીકત સ્પષ્ટ છે કે આમ જે કવિની કૃતિઓ પ્રગટ થાય તે કવિનો

પારો વર્ષમાં એક જ વાર આવી શકે. બાર મહિના સુધીની એ કવિની બીજી કૃતિઓ છાપી શકાય નહિ. આ ઉદ્દેશથી આ એક નવો જ વિભાગ શરૂ કરીએ છીએ. એક વાત ચોક્કસ છે કે આ કવિઓમાં એક પણ કવિ એવો નહિ જ આવે કે જે પાણી મૂકે. એ આવતી કાલે પ્રતિષ્ઠિત રથાને ગિરાજશે એટલી આશા આપનાર અવશ્ય છે. છતાં એ કવિએ પણ એક વાત સમજી લેવાની છે કે એની શક્તિને પગ-દંડી કે બીજી કોઈ રીતે ન નવાજતાં વિશિષ્ટ સન્માનથી એવાને આ વિભાગ શરૂ કર્યો છે. આ વિભાગમાં આવતા કવિઓ જે પ્રયત્નશીલ રહેશે-તો બેશક મારી આંચા ફળીબૂત થશે એમાં મને શંકા નથી-લેશ પણ શંકા નથી. એ કવિઓ કહી દીકાથી માડું ન લગાડે અને પ્રેરણાથી મર્વ ન કરે એટલી જ વિનંતિ.

બાઈ કિસ્મતની કવિતાઓ પરી જ હતી એટલે એમને પ્રથમ લીધા એમાં કોઈ ગુણુકમ નથી. અહીં એમની ચાર કૃતિઓ રજુ થાય છે. આ કવિતાઓનો પ્રધાન ગુણ છે હૃદની હથોટી અને ભાષાની સરળતા અને વિચારની વિચદતા. કાવ્યગુણે પણ રુબાઈઓ સિવાયની કૃતિઓ સરસ છે. કિસ્મત છંદો-બદ્ધ કવિતા તેમજ ગઝલ અનેમાં સફળ રહે છે. “તવરીએ તાજ”માં કવિએ એક નવીન વસ્તુ જ ઉપાડી છે. નહુંદ જોળાઈના વકાલની ગાથા ગૂંથાઈ છે. તાજમહાલનું ચણતર નહુંદના સૂચનથી થયું છે એ હકીકત સૂચવાઈ છે. અહીં જ કવિતાઓમાં ધણી પંક્તિઓ હૃદયંગમ છે. એમની આ કવિતાઓ પર વિશેષ ચર્ચા કરવાની જગા નથી. છતાં આ કૃતિઓ પરથી એમની શક્તિનો ખ્યાલ સહેજે આવી શકશે

તવારીખે તાજ—

હું હોઈ' બેતાં । - ઇતિહાસકાર,
ખંડેરમાં ના અટનો કડું તો,
કે ના નિહાળું ઇતિહાસ-સ્થાનો
વા ના ચિલાલેખ ઉઠેલવા મથું;
મંથાલયોમાં જ પડાવ નાળી,
પુરાવિદોનાં મંતવ્યથી જુદા
મારા અભિપ્રાય કરી પ્રસિદ્ધ
સંતોષ સંશોધનનો સગર્વ
લઘ તવારીખ-દિશા ઉભળું
તવારીખે તાજ વિશે ધૂનું કું. ૧૦

(બલે નન્બેયો યમુના કિનારે)
ને શોધ હું એકે કડું નવીન:
પ્રેમાળ બેની હતી શબ્દહાને,
જ્ઞાત્રી હતી ને મુમતાઝને ચે.
સલેલ આલે યમુનાતટે ને,
મૂતી હતી માંદગીને બિહાને;
શાહેજહા' ને બગિની ધડીયે
તજે ન શૈયા મુમતાઝ કેરી,
બેચેન બેસી બસ અશ્રુ સારે.
વસી મઝ'તી મુમતાઝ-હેયે. ૨૦

નિઃસ્વાર્થ સેવા નથુદી તણી અને
માબી તણાં લોચન નેહબીનાં
ત્યારે બિડાયાં-ન કદીય ખૂલવા-
નથુંદનું અંતર નંદવાયું.
તજ જહાં શાહેજહાન કેરી
રે, ખાક-હેયે મુમતાઝ પોતી;
એ પ્રેયસી પ્રીતમની રહી ના,
રહી ગઇ પ્રેમજાળોત પ્રેમની.
શમ્યા નહીં પ્રીતમના નિસાસા,
અર્પી સકયા ના સ્મરણે દિલાસા. ૩૦
હચ્ચારવા અંતરની દુઆઓ.

ચ દાવવા ને ન ન-બિંદુ માલા;
આરામગાહે મુમતાઝ કેરી,
એ બેન ને બંધુ સહે મયાં હતો.
પ્રિયા તણી કૃષ્ણ પરે ઝૂંકેલા
વિપાદના સાગરમાં સરેલા
એ શાહને શોકબપો અવાળે
અર્પી રહી સાંત્વન બેનડી ત્યાં:
'અમ્યુ' ખુદાને બસ એ જ સાચું,
તો આપણો આ ગમ વ્યર્થ બાઈ! ૪૦

આકાર દેવા દિલની વ્યથાને
ને પ્રેમને મૂર્ત રવરૂપ આપવા
અનોડ એવો અહીંયા રચાવો
મઝાર ને ચિત્તપી-કલાધરોનું
બની રહે તીર્થ અને પ્રવાસી
બને જનો દર્શન કાજ બેના,
ના વિશ્વ ભૂયે અહીં પોહનારને,
બૂલે નહીં કો'ઈ બનાવનારને.
વૈતન્ય વ્યાખ્યાનું તવ ધન્ય હૈયે,
ઝીંડી લઘ સૂચન બેન કેરું. ૫૦

પાપાણુમા પ્રેમ ભરી રચાઓ
એ તાજ શાહે યમુના કિનારે.
સ્થાપત્યનો એ સરતાજ મ્હેત,
પ્રવાસી કો કેરું પ્રવાસબ્ધેય,
સૌંદર્ય-શોભા યમુના-કિનારની
એ શાયરોનું દિલચરૂપ ગીત,
એ પૂણિમાનો શુભગાર રમ્ય,
એ પ્રેમનું દિવ્ય, છવંત કાવ્ય
એ તાજ, એ ગૌરવ હિંદ કેરું
એ તો-
બેની તણી ઉન્નત પ્રેરણા અને
નથુંદના પ્રેમ તણો નતીલો.

રૂખાઈઓ

નિસ્મરણ

નિગર ભૂલ્યું નથી તારા મિલનને,
નયન તુજ પાદ છે મારું નયનને;
વચન કિંતુ હતાં શાં તુજ વચનનાં,
નથી એ પાદ ભૂલકણા જીવનને.

કસમ

કસમ આ ચંદ્રના, આ તારલાના,
કસમ આ રાતના, આ પૂણિમાના;
તને ભૂધી ભૂધી પાછો સ્મરું છું,
કસમ મુજ પ્યારના, મારી વશના.

બહોલો

ન વીણા ફું ચફું, બસ તાર માણું;
ન મારું ગીત, બસ ઉદ્ગાર માણું;
ફું આજે મુજ જીવન-સર્વસ્વ માટે
ન માણું તુજ જીવન, તુજ પ્યાર માણું;

આત્માર્તુ સ્વાગત

નિગર મારું હવું તમને ન પ્યારું,
કદી ગમતું નહું આયુષ્ય મારું;
હિમખતે આજ આત્માએ તત્ત્વાં છે,
છતાં પામે ન કાં સ્વાગત તમારું ?

લૂંટારા

નિરાને ચૂંદી ઓઢાડનારા,
અને એમાં સિતારા ટાંકનારા,
તિમિરની બાયમાં એને કસાવી
ગયા ક્યાં ચંદ્રમાના લૂંટનારા ?

અશ્રુ પછુ નથી

ભયાનક શી ધડી આવી પતનની,
કે અશ્રુ પછુ નથી પાસે જીવનની;
નિરંતર વેદનાને સાથ આપી
મરી ખૂદી એ વસ્તી પછુ નયનની.

નથી ભૂલ્યો

એ ખેડેલી સુગંધાતના ઉદ્ગાર નથી ભૂલ્યો,
એ રનેહભર્યો તારો વ્યવહાર નથી ભૂલ્યો,
એ સત નથી ભૂલ્યો, એ ચાંદ નથી ભૂલ્યો,
એ આપણી નોકાનો સંચાર નથી ભૂલ્યો,
એ ગીત નથી ભૂલ્યો, એ કંઠ નથી ભૂલ્યો,
તારાં એ નૂપુરોનો અંકાર નથી ભૂલ્યો,
એ રૂથ નથી ભૂલ્યો, એ આંખ નથી ભૂલ્યો,
તારો એ અલૌકિક હું શણગાર નથી ભૂલ્યો,
શું થઈ ગયું એકાએક એ તારી કૃપાઓને ?
એ ક્રોધભર્યો મારો ચમત્કાર નથી ભૂલ્યો,
અપમાન તો કયારેય મને યાદ નથી રેતાં,
કયારેય પ્રિયા ! તારાં હું દ્વાર નથી ભૂલ્યો,
'કિસ્મત'ની વફા યાદ કરી કોઈ મળી જાજે,
નિજ હસ્તી એ ભૂલ્યો છે, પણ પ્યાર નથી ભૂલ્યો.

કદિ ના અંખેલું

નહીં કંપેલું કે કદીક તુંજ મારી પ્રિયતમા
બની આવી જાશે જીવનસફરે સાથ કરવા,
અને મારે પંથે પ્રણય તણી સર્જી શીતળતા
બની જાશે મારી અડગ સહભાગી સુખદુઃખે.
કદી તારી સાથે લગીર નવ વાર્તા કરી હતી,
મિલબ્યાં મોંતાં મેં નયન પણ તારાં નયનથી,
અટ્ટહી કેં વારે નીરખી હતી પંથે વિહરતી,
છતાં ના જાગેલી તુજ સહ થવા લેશ મનીષા.
ભલે ચાલી આવી મુજ કુટિર-દ્વારે રિમતભરી,
વસી જા હૈયામાં વિષમપથમાં હામ બનવાડ;
તને ચાહી મોંતી 'હૃદય-તલથી કાવ્યરમણી !
અભણી ના સોયે લગીર તુજ કાં પ્રીત દીસતી ?
કદી ના અંખેલા તણી થઈ જતાં પ્રાપ્તિ સહસા,
ન કાં જન્મે એના પ્રતિ જીવનમાં ગાઢ મમતા ?

વિખ્યાત કવિ યુગલની પ્રેમકથા

મસ્ત ફકીર

જગતના તમામ પ્રેમ કિસ્સાઓમાં સૌથી બધા પ્રેમ કિસ્સો ઇંગ્લેન્ડના એક મશહૂર પ્રેમી-સુમત્રનો છે. જાનેની દ્રષ્ટિ મળી તે પહેલાં જાને એકબીજાને એમની સર્જન-પ્રતિભાથી પિછાનતાં થયાં હતાં.

રોબર્ટ બ્રાઉનીંગે કવિતા લખવાની શરૂઆત કરી હતી એલીઝાબેથ બેરેટ પણ કાવ્યો લખતી. જાનેનાં મિત્ર મારક્ટ રોબર્ટ અને એલીઝાબેથને એકબીજાનાં કાવ્યોનો પરિચય થયેલો. પરસ્પર થોડો પત્રવ્યવહાર થયેલો અને પછી એ મળ્યા અને એ કવિ તથા કવિવત્રીનાં દિલનાં તાર ઝલુઝલૂ બેઠ્યા !

રોબર્ટ બ્રાઉનીંગનો જન્મ ૧૮૧૨માં કેપરનેશ ખાતે થયો હતો. એ બહુમુલ્ય સ્કૃતિવાળો અને અત્યંત તેજસ્વી મુવાન-હતો. જરા દેશનેજાણ પણ હતો. એલીઝાબેથ તેના કરતાં છ વર્ષ મોટી હતી. જાય-પણમાં થોડેસવારી કરતાં તેની કરોડનું હાડકું બાગી ગયું હતું અને તે વર્ષો સુધી પથારીવશ રહી હતી.

એલીઝાબેથના પિતા મી. બેરેટ એ અચકલ અને અપંગ થઈ ગયેલી છોકરી ઉપર ખૂબ મમતા રાખતો હતો પણ એલીઝાબેથને જાણે એ કેદી હોય એ રીતે પોતાના માંદગીના ઓરડામાં પડ્યા રહેવું પડતું હતું. એલીઝાબેથનું ચરીર બાગી ગયું હતું પણ તેના મનની ચંચળતા તેમજ તેની કાવ્ય પ્રતિભા જરાય નબળી પડી નહોતી. એનાં કાવ્યો કોઈ કોઈ શિષ્ટ માસિકોમાં અવારનવાર દેખાવે હતા અને એ જમાનાના સાહિત્ય સ્વામીઓની પ્રશંસા પામતાં. રોબર્ટ બ્રાઉનીંગના કાવ્યો પણ એ જ અસામાન્ય બહાર પડ્યાં હતાં રોબર્ટ અને એલીઝાબેથને એકબીજાના કાવ્યો વાંચતાં અસપરસ આકર્ષણ થયેલું.

રોબર્ટ પહેલવહેલો એલીઝાબેથને મળવા ગયો

ત્યારે પોતાની માંદગીના ઓરડામાં એલીઝાબેથ સૂતી હતી. એ બ્રાઉનીંગ સામે જોઈ રહી. આંખોએ જ એક જીવંતતા આત્માને પિછાન્યો. આ એમનું પહેલું મિત્રન હતું. છેલ્લા મિલન વખતે પણ ઇટાલીમાં બ્રાઉનીંગના હાથમાં જ એલીઝાબેથે જરા સંતોષનું સ્નિત કરી છેલ્લો શ્વાસ લીધો.

એ પહેલી અને છેલ્લી મુલાકાત વચ્ચે ૧૬ વર્ષના અદ્ભુત પરિશ્રુત જીવનનો આખો ઇતિહાસ આવી જાય છે. છેવટ સુધી જાને પ્રેમી જ. રહ્યાં હતાં જંગલી કે બનાવટી પ્રેમને, હવસ કે વિલાસને આ બે બધા આત્માના જીવનમાં જરા પણ અવકાશ નહોતો. પહેલવહેલી એલીઝાબેથને રોબર્ટ બ્રાઉનીંગે જોઈ ત્યારે એ સદા માઠી પણ અત્યંત તેજસ્વી પ્રતિભાવાળી સુવર્તિને સુખી કરવા, તેને માંદગીના ઓરડાની જગ્યાનાંથી છોડવવા રોબર્ટ નિર્ધીર થયો.

બ્રાઉનીંગ માનતો હતો કે એલીઝાબેથ લગ્ન કરે. દક્ષિણના પ્રદેશની સુધવાળી અને સૂકી હવામાં જાય તો તેને તંદુરસ્તી પાછી મળે. રોબર્ટે એલીઝાબેથના પિતા મી. બેરેટ પાસે એલીઝાબેથના હાથની માંગણી ચૂકી. એ મામાણુ બાપે પોતાની સંભાળ હેઠળથી દૂર જાય તો ન જ જીવી શકે એ ખ્યાલથી બ્રાઉનીંગની માંગણી નકારી. પ્રેમીઓ પિતાની આ નડનરથી જરાય દિલ્લગીર ન થયાં. રોબર્ટે એલીઝાબેથની રજા લઈ લીધી. જાને જણ્યા છૂપી રીતે લડનના એક દેવળમાં જઈ પરણી આવ્યાં. અને ત્યારપછી મી. બેરેટની નજર ચૂકવી જાને જણ્યાં ઇટાલી પહોંચી ગયાં અને ત્યાં ૧૬ વર્ષ તેમનાં બહુ જ સારાં ગયાં.

રોબર્ટે એલીઝાબેથને સુખી કરવા અને તેને તંદુરસ્ત બનાવવા માગતો હતો. જાનેનાં લગ્નથી એ જાનેની કાવ્યપ્રતિભા ખૂબ ખૂબ ખીલી. એકલા

ધારે તો તે શયતાન અનેક ઇશુ જેવો પોતાનો ચહેરા રાખી શકતો, પણ તેના ચહેરા પરથી તો અતિશય પવિત્ર, એટલી અધી પવિત્ર નિઃશ્ચી ગાળા હોય કે તે નિઃશ્ચીથી કંટાળી છેવટે પવિત્રતાનો નાશ કરવા કટિબદ્ધ થયો હોય એવો મનુષ્ય લાગતો ને કહેતો, 'એ બધું સરખું છે; મને એની કે નથી પડી.' અને આનો અર્થ શું હશે તેની તો તેને ખબર અવારનવાર-દૃષ્ટિએ પડે ત્યારે તે સ્પષ્ટ ને આંતરિક સ્વચ્છતાવાળો લાગતો. તાજ જ હજમત કરેલો તેનો ભરાવશ્ચર ચહેરા જોતાં તે કોઈ સાધુ જેવો લાગતો. રેષસના ચોપાનિયાં ભેંતો કે ઘોડાનાં નાંમ હચ્ચારતો. તે ગમગીનીભર્યું હસ્યા કરતો.

જલે કેવો તે તો ખબર નથી. એની જાત સાથે મારે કે નિરખત હતી નહીં. મેં એ બાળતમા ક્યો પ્રશ્ન પૂછ્યો નહીં પૂછ્યો, હતો તો સીગારેટ શોખીન પણ પૈસાં ટકે કંમેશાં ખાલી. મારી પાસે સીગારેટનો સારો જથ્થો હતો. કોઈ પાસે તે સીગારેટ માંગતો નહીં-ખરું પૂછો તો મારી પાસે પણ કોઈ દિવસ તેણે માગણી નહીં કરેલ. હું તેને એકાદ પાકીટ કે બીડીની ઝુંડી આપી હતી. એમ મૈત્રી જાહેરી. કાયમ માટે અને ખાસ કરીને હજમત કરાવી હોય ત્યારે તો તેના દુઃખ છવાયેલા ચહેરાથી ઇશુ જેવો લાગતો. એકાએક વાહું ફરી જતું. દાદી સુંઝી બંધ રાખે-બંધ રાખે રાખે તે બે ત્રણ અકબાડિયાં સુધી.

તેની ગરીબી અને દુઃખજનક યજ્ઞ પડી. બને ત્યાં સુધી બને તેટલી મદદ કરવાનો મારાથી જાણે અજાણ્યે નિશ્ચય યજ્ઞ ગયો. રેષસકોર્સ પરથી નજ-દિકમાં આવેલ પતરાંની ખૂંપડીમાં આવેલી એક મંગાર હોટલમાં પૈસાનો 'સીંગલ' ચા પીવા અમે જતા-અને ત્યાં ક્યા ઘોડા રમવા તે તેને હું પૂછતો.

એટલે જીવું તો તેને ગૌરવહાનિ ક્યાં સિવાય પૈસા આપી શકું. પણ તે ઘોડા ભાગ્યેજ જીવતા પરિણામે સરતના રોડામાં, તે અર્ધ ગાંડાની જેમ જખડતો ફફડતો વ્યગ્રતાથી આંટા મારવા માંડતો.

હતો ચાળીસ-પિસ્તાળીસ વરસનો પણ લાગે જીવાન. પડતી દશમાં હતો પણ ચહેરાગોહરા પરથી તેનું વ્યક્તિત્વ દુર્ધર્મ લાગતું. સ્થિતિ હતી ગરીબ પણ તે તો કોઈ બૂલ કે અકસ્માતથી હિપ્પલ યજ્ઞ હોય તેમ લાગતું. ખરી રીતે તો તે માણસ જાત પર હુકમ કરવા જાન્યો હોય તેમ કિસતું હતું. જાણતું વ્યક્તિત્વ. પૈસાના અભાવે જો દિ' નેને કૂટપાય-પર સુવાયું આવતું તે દિ' મારે જુગારખાનામાં જવું પડતું. ઘોડા દરતાં પાનામાં હું નસીબવાળો નીવડતો. જો જીવતા તો હાથમાં રૂપિયા-બે રૂપિયાની નોટનો કટકો કોઈ ન જુવે તેમ સરકાવી દેતો. તે કથું ન બોલતો, હુમ કથું ન બોલતો પણ કે' બન્યું જ નથી કોણ જાણે કેમ મેં આપેલ પૈસા જુગાર રમવા માટે નથી આપ્યા તે તે જાણી જતો ને જીજી દિવસે સવારે તેને, જોતાં જ અને ખમર પડી જતી કે મિરાદરને સુવાખાવાળી સગવડ ગઈ કાલ રાતે મળી છે.

દરરોજ, મંદિનાઓ સુધી અમે આમ મળતા અને ઘોડા વિશે વાતો કરતા-તેના જેવા બીજા કંઈકોને હું ઓળખતો. પણ શૈલીઆ-એક બીજાનું નામ કોઈને કહેવું નહીં ને નામ કોઈને જાણાવવું-પૂછવું નહીં. હું તેને પકાણુ તરીકે મનમાં સંબોધતો ને ત્યાં ઓળખાણ પૂરી થતી.

સ્થિતિ ખરાબ ગરીબ વિષમ બની. અમારી યાગીની હાલત ચીંધેદાલ યજ્ઞ ગઈ, બેગો હું ય છેલ્લે બે રૂપિયા લાઇ રમવા માટે રોડામાં ગયો ત્યારે પકાણુ કોઈ સાથે ઘોડા સંબંધી વાત કરી

હતો. અમારી આર્થિક પરિસ્થિતિ સુધારવાનો તેને એક કીમિયો જાડ્યો'તો, પણ તેજ છાવતાં તેને કુખ્ય મત્તુ હતું. ચોરી કરવા વિચાર કરે તેવો એ આદમી નહોતો; ગમે તેમ પણ તેનો વિચાર રમ્ય નથી એવું તો તેના ચહેરા પરથી લાગતું હતું. છેવટે તેણે મને ખોલાવ્યો, એ સ્વરમાં કંઈ એવું હતું કે એકદા આ ડોહ ગૌરવશાળી પ્રતિભાવન્ત, સારા દિવસો જોધેલો માણસ હતો એમ જણાઈ આવ્યું. ફોર્સ જહાઝ આવી, પોતાની વાત સાંભળવા તેણે મને વિનંતી કરી. કેટલો વિવેક! કેવી નમ્રતા! છતાં કેવી છટા! અમે એકસા પડ્યા એટલે ખીસામાંથી તેણે એક પાકીટ કાઢ્યું.

વેદનાથી તેનો મહેરા ફિક્કો-નિર્જીવ લાગતો હતો. 'મારે તમારી સાથે એક કામ છે', તેણે કહ્યું, 'શું કરવું' તેનો મને કંઈ ખ્યાલ નથી, મારી પામે તો આ એકજ વસ્તુ છે. 'પાકીતુ' તમારા પર છોડું છું. આથી વિશેષ મારું ગળું નથી. આના પરિણામે થોડાકલા પૈસા આપણને મળે તો સારું.'

તે મારી સામું જોવા સિવાય નીચું ધાલી જોતો હતો. વાત સાંભળતા યશું કે આ માણસના ગૌરવાન્વિત શ્વનમાં ધૂળ મેળવનાર હું કેટલો અધમ છું.

'મિલકત, આજીવ, જે ગણવું હોય તો આ છે સાવ મંદાં ચિત્રો ડોહ હલકા ફોટિના ચિત્રકારે દોરેલાં. લમે કહ્યો તો દશ દશ આને વેચી નાખું. એક ડઝન મારી પાસે નીકળશે.'

મારી જાત તરફ નકરત ને પકાણુ તરફ અનુકંપા ઉપજી. અમે વાતો કરતા આગળ ચાલ્યા. મને કંઈ

સૂઝતું નહોતું. તમને નવાઈ લાગશે પણ પડાણુને મારે એકજ વસ્તુ કહેવાની હતી કે જાણું સદન થશે પણ તારો ગૌરવભંગ થાય તે મારાથી સદન થાય તેવું નથી. મારે તેને એ કહેવું હતું કે તારું મન ના પાડે એવી કોઈ વસ્તુ કુખ્યા યમને કરતો હું તને જોઈ શકું તેમ નથી. ને હું આવારે દેવાળિયો, ઘરખારકીન, જુખ્યો, વેદનાથી રીખાતો બની ગયો છું એવું જ્ઞાન તેને અંધ ન હોત તો તે પોતાને માટે કશું કરવા તૈયાર નહોતો તે હું મારી પેઠે જાણતો હતો. ચાલતા ચાલતા મયકાષ અમે જિભા રહ્યા. મારા કંઈ કુખ્યા જવાથી બોલી શકું તેવી સ્થિતિમાં નહોતો. મારા દેખાવ પણ ખૂબ કરણ લાગતો હોવા જોઈએ કારણ કે, છેવટે, તેણે જ કહ્યું: "સલામાલેકુમ, આપકા અહેવાન મંદ હું. શુક્રિયા." હમુને જોતું રિમત કરતો ચિત્રકારે આવેખ્યો છે તેવું દયામયું નિર્મળ રિમત કરી તે જોયો પડ્યો. ચાલતાં, થોડે દૂર, એક દુકાન આગળ પડેલ શતા દીપમાં ખીસામાંથી પેશું પાકીટ કાઢી મને બતાવી નાખ્યું ને પછી ઝપાટાખંધ માલવા માંડ્યો તેના પગની સ્ફૂર્તિ જોતાં મને થયું કે ચાલતાં ચાલતાં તે વિચારતો હશે કે, 'આલો દીક થયું જોવા ગણિતેવો પણ મેં તેને મદદ કરવા પ્રયત્ન તો કરી જોયો, હવે છૂટયા.' રસ્તા પર કામ કરતા દારિયા અને મચ્છરીના ટોળામાં તે વિદ્યુત્ત થયો. ત્યારે ય હસના ઇસુનું ગૌરવ તદ્દન ખડિત નહોતું થયું. હજી તે તેનો તે જ હતો-અજબ, અચૂનમ, ગૌરવન્ત, અમ્મયક.*

*William Sanyanti The man with the French Post Cards નામની વાતી પરથી.

ગુલે ચમન

‘ભર’

બિહારનાં લોકગીતો

(શ્રીમતી માયાશુપ્તાના બંગાળી લેખને આધારે)

બિહારની સ્ત્રીઓ ‘કરમા’ નામક એક ઉત્સવ ઉજવે છે. એ પર્વ બાદરવા મહિનામાં આવે છે. બાદરવા સુદ અગીઆરસે સ્ત્રીઓ આખો દિવસ ઉપવાસ કરે ને કરમવૃક્ષની શાખાની પૂજા કરી બહેન, ભાઈના મંગળ માટે પ્રાર્થના કરે. એટલે આ ‘કરમાપર્વ’નાં ગીતોમાં ભાઈબહેનના મંગળ પ્રેમનું આલેખન થયું છે. રાત્રે જંગલથી કરવાનું હોય ત્યારે બધી સ્ત્રીઓ ભેગી મળીને ગીત ગાય છે. બહેન ગાય છે.

“બરિ ભાદો ફૂલે ફૂલોયા બેલાંજન.

ધોડા ચઢે આવે મોર ભાઈઆ

અહે—સખિ કે ભાઈ આ”

“કયો ભયો બાદરવો મહિનો છે, બેલાફૂલો ટેરેર ખીઆ છે—મારો ભાઈ ધોડા પર ચઢીને આવે છે—પણ મારો જ શા માટે, બધાનો ભાઈ ધોડા પર ચઢીને આવે છે.” આમ નાયિકા માત્ર પોતાની જ વાન નથી કરતી, પણ પોતે બધી બહેનોની વતી બોલે છે. એટલે મારો ભાઈ આવે છે એમ કહ્યું તો ‘ખુ’ પણ તરત જ પોતાની શૂઢ સુધારે છે. નાન-પણમાં ભાઈબહેન બેલાફૂલે રમતાં, પણ એ બાલિકા-બહેન તો માતા થઈને બેઠી. ભાઈ તો નાનો છે; ભાઈ આવીને પહેલાંની જમ બહેનને કહે છે, -

“લે હ હે બહનિ—ફૂલોયા બેલાંજન હે”

પણ બેન કંઈ હવે રમવા નેવડી છે? એ ભાઈને પોતાની સ્થિતિ સમજાવતાં કહે છે કે:—

“ફૂલે લિઉ હે ભાઈયા ફૂલ બેલાંજન
મોરે ગોદે બાલક ગદાધર.”

“ભાઈ, હું ફૂલની રમત કેમ કરી શકું? મારી જાદમાં તો બાળક ગદાધર છે.” આમાં હજી

રમવા નેવડી છે, રમવાના કોડ નેના પૂરા થયા નથી, જેને કુવાની જરા આવી નથી, તેવી બાળમાતાને રમવાની ઇચ્છા પુત્રની માતા થતાં પરાણે દબાવી પડે છે તેથી એને થતું દુઃખ ઝાઝુતાથી વ્યક્ત થયું છે. પણ બાળક ભાઈને કંઈ બાળક ગદાધર નહતર નથી લાગતો, એટલે એ બહેનને કહે છે.

“બાલક સુતાઉ બહનિ—સોનાકે ખાટોલ મેં
લેલિ લેહ ફૂલ બેલાંજન”

“બાળકને સોનાના પારણામાં સુવાડ ને તું ફૂલ બેલાંજન લે.” ભાઈને બિચારાને શી ખબર કે હવે બહેનથી એના છોકરાને મૂળીન રમવા ન જવાય!

ખીજું મહત્વનું પર્વ છે ‘તીજપર્વ’. એ પર્વ

પણ બાદરવા મહિનામાં આવે છે. એ દાણે આખો દિવસ ઉપવાસ કરીને રાત્રે બધી મોહાસણ સ્ત્રીઓ મળી જંગલથી કરે ત્યારે ગીતો ગાય, નૃત્ય કરે, પૂજા કરે ને ખાસથી પાસેથી કે કોઈ જુદા સ્ત્રી પાસેથી પર્વની કથા સાંભળે. એ ‘તીજપર્વ’માં નીચેનું ગીત પ્રચલિત છે,

“મહાદેવ બીંજોલો યૈયા ચાકિતો રે રામ

ગોરીકે શિરે નાહિ પાની રે.”

“મહાદેવ વરસાદથી બીંજોલો તરબોળ થઇ ગયા છે, પણ ગોરી તો આટલું આટલું પાણી પડ્યું તોયે સાવ કેરી રહી ગઇ.”

ગીત આગળ ચાલે છે તેમાં આમ કેમ બન્યું તે સમજાવતાં કહે છે: -

“મારિ પઈસ કે કડર નાહિ બાંગડું હે રામ
ઓહિ વિધિ શિરે નાહિ પાનિ પાનરે.”

“ગરીએ અસાધ્યપણે ચાલવાથી ડેસ વાગતાં બાગથી તોજ ફૂટેલી કુમળી કુંપળાને કચડી નાંખી નથી” ને

“શાશીકે નિપવા પેરે નાહિ ધરણું
ખડો નેટ કે તુકાર ના મારણું” હે રામ
ઓહિ વિધિ શિરે નાહિ પાની રે.”

“સસરાએ ગાયતા છાણથી લીંપાવેલી લીલી ભૂમિને
પગલાં પાડી એણે લીપણુ ખગાડયું” નથી ને જોઈયું
કે એવા પ્રોટેરાઓની સામે એ ઊંચે સાટે જોયી
નથી, તેથી ગૌરીનું શિર ડોરું રહ્યું” અહિં ગૌરી
એ સ્ત્રીઓનો આદર્શ છે, સુરીલ સ્ત્રીઓ માટે શુ
નિષિદ્ધ છે તે દર્શાવ્યું છે. આ રીતે ઉત્તમ ને
અધમને પોતાની જરૂણીનું કૃપા મળે છે તે દર્શાવવા
મહાદેવ ભીંજાયા ને ગૌરી ડોરા રહ્યા એમ
જણાવ્યું છે.

ત્રીજું મહત્વનું પર્વ છે ‘છટ’પર્વ. એ પર્વમાં
બે દિવસ ને એક રાત્રી ઉપવાસ ચાલે છે એમાં
દંડા પાણીમા ઊભા રહીને સૂર્ય દેવતાને અર્ધ
આપવાનો હોય છે, પ્રથમ અર્ધ આયમતા સૂર્યને
આપવાનો હોય છે, બીજો ઊગતા સૂર્યને. કારણકે
મહિનાની સાંજે અને સવારે ન્હાતી વળતે એ
અર્ધ આપતાં સ્ત્રીઓ ગાય છે કે—

જોડે નારીયારે બોળાજિ સોરી નૈયા
કે નૈયા પાર ઉતારે હે—
રામ ખેવૈયા કુળ્યુ બોળ રૈયા
હરિકુળ્યુ પાર ઉતારે હે.

“સ્ત્રી હાથ જોડે છે ને પૂઠે છે કે મારી ભારે બોળ-
વાળી નાવડી પાર કોણુ ઉતારશે? રામ યજ્ઞે ખેવૈયા
ને કુળ્યુ ભાર ઉપાડશે ને એમ મારી નાવડી પાર
ઉતારશે.” પછી કહે છે

સાસુ કે જનમલ દેવરકળ્ય રહતે રે
હાસતે ખેલતે નૈયા પાર હે.
માધવ્યા કે જનમલ ભાઈઆ જગ રહતે રે
હાસતે ખેલતે નૈયા પાર હે.”

“સાસરામાં દિયરની જોડે હસતાં ખેલતાં મારી
નાવડી પાર જાય એવું કરતો.”

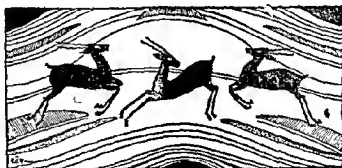
ભાઈનું જે સ્થાન પિયરમાં છે તે સાસરામાં
દિયરને આપ્યું છે.

ચંદ્રકાન્ત મહેતા શા. પ. પ

કવિતા કોઈનું સર્જન નથી, એ તો સ્વપ્ન
છે. હૃદય એનું ઉત્તમસ્થાન છે; ભીંમિ એની પાંખ
છે; અને અનંત પ્રહારમાં એનું ઉત્થાન છે, કહેવાતો
કવિનર નાજ સપાકે જ છે.—નિર્દોષ

જીવન જાણે સ્વપ્ન સમું—
ને શીવજીવન અવશ્ય સમું.

—શરદ્ ભેખી

પગદંડીને પંથે

રમેશ પટેલ

'પગદંડી'માં મૂકવાનાં કાચો એટલાં જ્યાં યજ્ઞ ગયાં છે તે એ દયાળુમાં 'પગદંડી' પર મટીને મોટો માર્ગ જ યજ્ઞ જાય. છતાં જેમની કૃતિઓ લેવાનું મેં સ્વીકાર્યું એમને મોઢ પજુ સં રચના તે આપવું જોઈએ. ત્યજ્ઞ ચાર મદિના સુધી આ દયાળુ રહેશે. આ કૃતિઓ ધણી ખામીએ બરેલી છે-છતાં એ કૃતિઓના કવિઓને છેલ્લું નિગમ કરવા જેવું નથી. પ્રેરણાદન ખાતર અહીં કૃતિઓ લેવાય છે. અહીં આ આ વિગતવાર ટીકાટિપ્પણ કરવાની જગ્યા નથી. આવના અં રાખેતા મુજબની સમીક્ષા આવશે, છતાં ઉલ્લેખ કરી લઉં કે ધૂળધોયો, રાત જાતી નથી, અંજા જળ, જવાબ, એ કવિઓ ખ્યાન ખેંચે તેવી છે. એમાં કવિઓ સહેજ સંભાળ લે તે આજ કૃતિ વિશેષ સારી થાય.

ધૂળ ધો ચો

અરજી આલે પગથી બરે ત્યાં
એ નિત્ય આવે જ અચૂકે ત્યાં,
જાણીક પધો નિજ વદાસ સોયો
ના ચૂકનો એ હદિ ધૂળધોયો.

આનંદાથી સહેરિયા લોલતી હગ્ન સુપડી
મટીને ગીત લાલકારી છોકરો નિજ ખૂંપડી.

પારખ દારે પથરાઈ ધૂળ 'ને
રમી રહે રોજ કયેલ કાળને,
વાટી મૂડી ખાંચર લાલ ખૂણા
સુવર્ણરવખોઃ ધૂળમા સુને કુંખાં

તલાવડી તીરે આવી, હાટયો મોટ ઉનારનો
આરંભી પ્રીતથી કાલ રિમનખુએ છલાવનો.

ગોરામ્પથી માટક દેવ પાંચે
ઉનારનો ને કયરો નકામો
ને ચાળખાથી રજ માળી માળી
ચોખ્ખા જામે ધોવજ કે અગોળી

પાણીને પરમેવો એ એક હરી પ્રવંચથી
પામનો રક્ષમાં સાંજે મોક સોનાવણી કણી.

સુવર્ણ રી તેજ છોળો ઉઝાગનો
અરજી સાંજે મક્કા હરી જતો
ત્યજ સાંજ દાણે રજ એ સુવર્ણ
મૂંઝે બરી હરને, સુવર્ણની કળી!

આમ છૂટયાં રરિન તે જ દરને રજ અગારતાં
હરને અગાર દાસ્ય તે જ દેવે જાત દલાવતાં

નિરાળ જનાં તિથ્ય સો જામે ત્યાં
ચંબી જતાં નીરખતા સુવર્ણ જ્યાં,
અમે જયજ્ઞ નવને નિદાળી
દયેલીમાંની રજ એ છૂપાવી
વિમાસનાં "ધૂળ મદી સુવર્ણ છે ?"
અન્યોન્ય પ્રશ્નો સહ એ જ પૂછે:
"ખરે જ શું ધૂળ મદી સુવર્ણ છે ?
મને થતું આજ "દશે શું મોઢ
છો અગારી સન ચૂપડીથી
પૂછે એ ચટયાં ને ઉર માનવીનાં !"

ધૂળથી દંકાયેલાં માનવી ઉર-રતને
કે પ્રકાશવંતા મો, મેવા ત્યામ પ્રવંચથી !
ધૂળ ધોયો અહીં આવે સર્થ વિવેકચાગણી
માનવી અંતરે શું ના જગાવે મોજલી કણી !

ગે ઝ લ

ફેશન રૂપે સું ફેરે છે પુષ્પ-પાંખડીમાં,
કાં દે ન દિવ્ય-દર્શન-ગિરિસુખ-આંખડીમાં-૧
હસ્તી હસે તમારી, મસ્તી રહે અમારી,
રેતાં ન કાં હસાવે, આવો ન અખણડીમાં-૨
હું જાઉં છું, ન આવો, 'શાને સતાવી નાઓ ?
હું કે ન કો દમારો આ વિશ્વવાહડીમાં.-૩
આંસુ કહે ન એને 'મસ્તીનું' માન મોતી,
કો વીરલા ગૂંથે એ દિનરાત આપલમાં.-૪
તે છે કિરણ કળાનું, ને છે કળા કિરણની,
ચમકાર થઈ ચમકતો રૂપેરી ચાંદનીમાં.-૫
હીરાંવસુ, નયનના આ બે હીરા ધસીલ,
કે જોઉં દિવ્યદર્શન તારું ગલીગલીમાં.-૬
ઉપદેશ-દેશદેશે દેશે, અમર ન એકે,
ચુસળી કહી ખપી છે મધુમિષ્ટ બંસરીમાં-૭
તે બાજુલી કે મારો શૂરવીર યુગ યારો,
જન્મેયો, પરંતુ જન્તુ તે ખીલતી કળીમાં.-૮
મન મોત શું અહુમે ધરી હામ વીર-દરિયે,
તૂટી લગામ, રૂંથે તે અથ દિલ્લગીમાં.-૯
લાલીમ જીલમ નહીં કર, ગણ રંકને ન ઠંકર
મચ્છરથી મોત, મોટા માતંગનું ઘડીમાં.-૧૦
મીઠાં અતિ થયો તો લોકો ગળી જશે સૌ,
કંઠમાં અતિ થયો તો કરશે યુધ્ધ ઘડીમાં.-૧૧
ભસૂસ વિનાશના તે 'કે'કે 'પનાર' વાર્યા,
ક્યાંથી પ્રમાદ પેઠો, આજાહ કાવણીમાં-૧૨

ખંદેરાવ માનાજી પવાર

★

વિમો એ હાંડગીની

જરિયાત છે

પણ

કયાં ઉતારવો તે જ પ્રશ્ન છે.

જે સંસ્થાની મોટી
ધાપણ છે વિશ્વાસ
ઉત્પન્ન કરે એવી
હાયરેક્ટરોની બોર્ડ છે
-જેની કાર્યપદ્ધતિ
ઝડપી અને વ્યવસ્થિત
છે-એવી જ કંપનીમાં
વીમો ઉતારવો જોઈએ.

સત્તાવાર થ પણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦
બહાર પડેલી રૂ. ૫૦,૦૦,૦૦૦
ભરપાઈ થયેલી રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

હાંડગી—આજ

દરિયાઈ—અકસ્માત

જયભારત

વીમા કંપની લિ.

૨૨, એપોલો સ્ટ્રીટ મુંબઈ

“કાં ભૂલી જાય.”

ચિંતનની ધન્ય ક્ષણે—

મનવા કૃષ્ણ ને કાં ભૂલી જાય,
સુખદુઃખ આવી વહી જાય...મનવા.
દીપક આપે છે અજવાળું,
અધારું તેલ ખૂટેથી થાય...મનવા.
પથિકાશ્રમ જેમ નગર માહી છે,
મુસાફર એક આવી ખીન્ને જાય...મનવા.
ખીલી પ્રભાતે પુષ્પકલી ને,
મધ્યાહ્ને કરમાય .....મનવા.
કામ, ક્રોધ, લોભને તારા,
તે * ભજતાં દુઃખ જાય...મનવા.
“કનક” પ્રભુના ચરણ કમળથી
ભવ સાગર તરી જાય.. મનવા.

લેખિકા: ગાં. રવ. *કનકકુંવર
(રાણી સાહેબ માળીયા)

ઝાંઝવાનાં જળ

શ્રી યાતના મુક મને સહીને,
ને હાસ્ય વેરી જગ ઇવવાનું;
જલાવીને ઇવન-જ્યેત આંહી,
એના પ્રકારે બસ દોડવાનું!
શું બાળને દોષ દધ દધને,
શુભાભીમાં છે સુખ માનવાનું!
એકાત ખૂણે ચાખ અશુ સારી
આયુષ્યનું દદ ભૂલી જવાનું!
મુઝીધ રેલા ઉર-પુષ્પને આ,
આશા તણા સિંચન સિંચવાનાં;
ધીખી રહેલી કદ નિંદગીને,
નિશ્વાસથી મચન દારવાના!
અદીક આયુ પય કાપવાને.
આ ઝાંઝવાનાં જળ છે પીવાનાં!!

રમણલાલ વ્યાસ

પણે ગમનગંગમાં વિજયવંત ભાતું તણા
રૂડા પૂજન કાળ, કોડ-અંતુને, ધસી પૃથ્વીના
ભયો કનક યાજ્ઞથી કંઈ સુલાવ-કંકે દગ્યે
તળાવ જળસાલ લાલ અર્ધો: ઓકળી પાકીને
પટુપ્રકૃતિએ પણ વિસ્તૃત ગોળી ટરી
દૂરે બળદ, ગાય બે, મનમુકી ચરે સીમમાં,
પ્રવંચ લલકારતા ભજનિકો અહો આજ કાં:

હૃદય મર્મ ભેદી જતા!

યથા ક્રમ દિગંતમાં રવિ ઉગી, ગયો આચર્યો!
અને દિવસ આજનોય મુજ અસ્ત થાતો હવે!
કલાક-દિન-વર્ષ, ભાવિ સદૃશ જરો આમ શું!
કયો સહન ના વિરોધ પ્રતિપક્ષીનો, ના ગમ્યા
વખાણ મુજ, આપ્તનાં નખુદ સ્વજનનાં શાંત મેં
ન સાંખ્યું તલમાત્ર એ અજગતું મુરખખીપણું
હવે-ઉઘડતી વયે-ખટકતું મને કે જગ
યથા રિચત નથી: થતી ગતિ વિષે કશું છે શ્રુતિ
તદા જનાખધો, નિયમિતપણે સૌમ્ય-શ્રમી,
દયાયા સ્વચ્છદો શરીર મદના શ્રી જગવીને,
જુઝાનીને તાને પ્રમળ હર તંત્રી બજવી છો:
નમા નવ જરા, તણી જરીકે વર્તમાને હવે
ઝંઝવાતે, વિટપજ્ય કે પર્વતે પધ્ધરો ના,
રેલી કેરા રણકણ વિશે, ને ભૂભંગે વીળેના
જૂકંપે વા પવન ઝડીએ, ધૂમગોટે છૂપેણું
ન્યાં હો ત્યાથી, ઉતરી પડને આધીનું રોદરૂપ
આવોરે જડતા જની, પડરિયું ને પાપવી કૃતિઓ,
ખીન્નેથી હડધૂત થે કૃષ જન્યાશેતાન આવો, જુઓ
દંભી, સ્વાયંભેરો, હું તોપ ઉજળો, ધન્યક્ષણે યાતું કે
ડહોળો દો મુજ ચિત્ત આ રસકર્યા કાંતિ તણા ખાતરે,
સંકાંતિ કાળકેરા આ ઉરસાગર મંબને
ચક્ર કે લાપશે હાથ, સુધુપત ચક્તિ રત્નો.

પ્ર શાંત

જ વા બં

મારાં શુંજન બધ કરું શું ખરે ?

તારી કલ્પના કેટલી કુર અરે !

પૂછું આજ છાંછળો યે તુજને, કયમ બાઈ પૂછે : “કવિ કેમ ગમે !”

તુજને ન ગમે ? શું મને ન ગમે ? પણ પ્રશ્ન પૂછી પૂછી તું શું ચહે ?

કવિતા રસ, સંગીત, જ્ઞાન વિના,

નથી રે ! જડ જીવન ભોગવવાં.

બલે લાખ મરીખની જિન્દગી આજ હમર ધનિકોને હાથ રમે,

બલે લાખ શુભામ દુઃખે દવળે, કારાગાર તણી નાની કોઠડિયે !

એના કંદન કોણ નહિ રે ! સળે ?

અહ્યા નેત્ર સમક્ષ બધુયે બળે !

બલે શાયરી છે, લવરી છે બધા ! કવિતા અમ, એ જલતાં જીવને,

તદ્વપિ હર ભિમિ ચહે ને પડે, તું કહે નવ તેથી જ થંબી શકે,

બલે માનવી પુષ્પ નથી ખોડતાં,

પ્રભુદિને આકાશ અરે તણુખાં;

બલે બંસરી, બોલ ક્રિડા પ્રભુની તારે મારે વિહાસનું ગીત ક્યે,

પ્રભુ, જીવન, પ્રાણ, પ્રદુષ્ક હમેદને કાવ્ય કદાપિ ન હાંસી ચહે

નવ બન્ધ થયા, નવ બન્ધ - થશે !

કદી કાવ્ય શું બાખરી દેજ શકે ?

તારા વિશ્વની ને દિ' ક્ષુધા સમરો, ગુજ કાવ્ય શું તે નિ સ્ફુરી શકશે ?

આને ગીતઅરે, ફૂલ તારકના મારે માટે આ ધન્ય પ્રખાત ઊગે,

મારાં ગીત ન મગલ હોઈ શકે !

શું પ્રચારને કાલિજ શાંતિ રચે ?

મમે નીલ આકાશની સુન્દરતા, ખમફૂજન, ફૂલપરાગ મમે;

નિત પ્રકૃતિ બહાર નિહાળવાથી મારું જીવન ઉન્નત ધન્ય બને;

મને સાગર અંકે સુવાનું મમે,

નદી ગીતથી તો ગીત શુંજી બહે !

કવિતા, કવિતા રહીને જ જીવે; નવ જુસ્મ ને બૂખ હાલી શકે,

ને દિ' જુસ્મીના અંતરમાં કવિતા ઝરશે - તે દિ જન્મ જ શાંત થશે;

શું એ દ્રેષ ને કોઈ ક્ષુધા અશુ ?

દિલને સ્પર્શે શ્રેષ્ઠ, તેજ નવું.

પ્રભુતા કવિતા, સમભાવ ગીતા; આને - કાવ્યથી કાવ્યનું પદ્મ ખીલે,

પ્રતિભામય મંગલ કાવ્ય જ કાવ્યથી મંગલ જગત બનાવી શકે;

આપીઆપજ કાવ્ય બધે ઝરશે

ત્યારે જન્મ એ કાવ્ય સમુ જનશે.

નાનુ દેસાઈ

- ચંદ્ર -

ઝુલે નભમહી રૂપાળો, પેલો ચંદ્ર જો જીગ્યો,
 ખીલે સુહિર્નુ સોદર્ષ, પેલો ચંદ્ર જો જીગ્યો.
 ચંદ્ર આબનો ઉત્તસ,
 કરે પૃથ્વીમાં પ્રકાશ;
 બરે અંતરે ઉત્સાસ, પેલો ચંદ્ર જો જીગ્યો,
 રાગી હૃદયમહિ ચંદ્ર,
 કુમુદ હૃદયે મકરંદ,
 પ્રણયી ઉરનો આનંદ, પેલો ચંદ્ર જો જીગ્યો.
 યીગો સમીર વહે મંદ,
 આબ આંગણું અનંત;
 સુધા સૌમ્ય મુર્તિમંત, પેલો ચંદ્ર જો જીગ્યો,
 નાજે દેવનો પતંગ,
 જીડે નભમહી અમંગ,
 બર અગમાં ઉમંગ, પેલો ચંદ્ર જો જીગ્યો.
 ઝુલે નભ.....
 ખીલે સુહિ.....

દિનકરરાધ દેશનલાલ વૈધ

પર્વો પ્રેમની ઝડી

પ્રેરણા અપરિતો ડોસો
 કાર્યે નિત્ય સુવાન શો
 સારીયે ભારતી બ્રહ્મિ
 ભવ્યતા ભરતો ધૂમે
 સત્ય-અરેલેખનાં સુત્રો
 અહિંસા બ્રહ્મચર્યને
 પ્રેમને આત્મશાંતિના
 અમોઘા બોધ આપતો.
 વાણીને મન-કામાથી
 વિશ્વને પ્રેમથી ભરી
 શત્રુને મિત્રવત્ લેખી
 દેશ-નાવ ચલાવતો.
 વિસારી જ્ઞાન પોતાની
 વિસારી જ્ઞાત બાપની
 વિચારી મુક્તિ માતાની
 હંકારી આત્મ-નાવડી

મુક્તિના મંત્ર તલેં બાખ્યા
 આત્મના યાનના બળે
 ઉધાડ્યાં ઉર શત્રુનાં
 સત્યને પ્રેમની કળે
 અણું સત્ય-નિધિનો ઘું
 સત્યની રેખ નિરખી,
 આદ્યકલ્યાણના પથે
 પળેલો રાજ્ય-માનવી.
 ધર્મે-શસ્ત્રે નિતિમાં, કે,
 દામ્પત્યે, રાજ્ય કારણે
 સમાજે, કાર-બંધેવા રે,
 એક ઘું-નિવમાવકિ.
 દેશ-નિદેશથી દષ્ટા-
 કવિ શું, કાંતિઝર શું,
 તહારી અગ્રાધ શક્તિથી
 અંબાઈ, આત્મસાધકે.

મુક્તિ સાધુજી લેવા કે,
 પ્રેમ-પેગામ ઝીલવા,
 દૈવી તું-દેહ-પણિના
 દર્શને હિંદ આપતા.
 તારાં કૃત્ત અને કહેણી
 શંકાવે આપત વર્મને,
 'હયુ' શું વેણ શીતાનું
 'સંમવામિ યુગેયુગે'
 વૈષ્ણવી, બકત-તું સમ્યો,
 'હરિ'ના 'જન' આજખી
 દોડી ઘું ભેટતો પ્રેમે
 માત શું બાળ નીરખી.
 કોધથી, વૈર જીરસાથી,
 આવે કે રાજ્ય મોવડી,
 શમતો કોધથી જ્ઞાના
 વર્ષોવી પ્રેમની ઝડી.
 કૃષ્ણલાલ અંબાલાલ

મિતાક્ષરી મતદર્શન

આ વિભાગ છેલ્લા બેએક અંકથી સિધ્ધ થયો છે. પણ એ અંગે ફરી નવેસરની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. જે પુસ્તકો મળ્યા છે તેમનો સ્વીકાર અહીં કરવામાં આવ્યો છે. એ પુસ્તકોનું મિતાક્ષરી મતદર્શન આવશે અને આપવામાં આવશે. -તંત્રી.

(૧) જ્ઞાન પ્રચારક મંડળી (ભાવજી) ૧૮૪૬: જુદા જુદા વ્યાખ્યાતાઓએ મંળીના આગ્રહે આપેલાં બાષ્પોનો સંગ્રહ, (૨) ઉમ્મીદ: તંત્રીઓ: અગ્ર અને બેખુદ: હાઉદી બહોરા લીદરરી એન્ડ વેલફેર સોસાયટીનું ગૈમાસિક, કિંમત રૂપિયો એક. (૩) કલ્યાણયાત્રી: લેખક કરસનદાસ માલિક, પ્રકાશક: નાલંદા પ્રકાશન, એમ. એમ. ત્રિપાઠી લિ. કિંમત એક રૂપિયો. (૪) સોવિયેત રશિયા: લેખક ભોગીલાલ માંધી, પ્રકાશક: ભોગપ્રકાશન ગૃહ ખેતવાડી, મુંબઈ. કિંમત રૂપિયા પાંચ. (૫) આચાર્ય પ્રફુલ્લચંદ્ર રોય: લેખક નિરંજન વર્મા અને જયમલ પરમાર. પ્રકાશક પદ્મ-પન્થીકેન્સ લિ. મુંબઈ. ( ) ઊઠતાં પાન: (નિર્માધિકા સંગ્રહ): લેખક પ્રા. વિનયરાય ક. વૈદ. પદ્મની પ્રકાશન: કિંમત સદાગ્રે રૂપિયા (૭): કુખ્યાર્થયાત્ર અને ઊમ્મીદા કાવ્યો: લેખક દરગાવિદ પ્રેમચંદ્ર કવિ, સંપાદક નાયાલાલ દવે.

મુખ્ય વિદેશી આર. આર. શોની કંપની. મુંબઈ. કિંમત રૂપિયા ચાર (૮) નર્મદ: લેખક: રામનારાયણ વિ. પાટક, પ્રકાશક ભારતી સાહિત્ય સંઘ, મુંબઈ. કિંમત રૂપિયા બે. (૯) અનિલકુમાર: (એનોક આર્ડનનું પદ્યાન્વયી ભાષાંતર. ડો. એમ. એ. મુરૈયા મુંબઈ. (૧૦) રસધોળી: લેખક રમણિક અરાસ-વાલા. પ્રકાશક જીવન સાહિત્ય મંદિર. કિંમત છ આના. (૧૧) ક્રિષ્નારા: લેખક 'દિલાવર' કિંમત દસ આના: પ્રકાશક રશીક, બહારપુરા, કુતિયાણા. (૧૨) ગીતા માધુરી: લેખક શ્રી ગદાલાલ જ્ઞની, મિત્રી મહોલ્લો, વડોદરા. (૧૩) સાહિત્યનો તપસ્વી: (મદાકવિ ન્હાનાલાલને અંગ્રજિ) લેખક: દેવીભાઈ શંજુભાઈ આરોડ. નાગર રોડ, જુનાગઢ.

★

ક્ષમા યાચના

'કવિતા'નો માર્ચ અંક પ્રગટ કરી ચકાયો નહિ. તે.બદલ આહોની તેમજ જાન્ય આપનારાઓની ક્ષમા માંગું છું. ગયા માસમાં મારા પુત્રની જિભા-રીને કારણે તે કશું કાળું કરી ચકાયો નહોતો. દવેથી અંક નિમ્નમિત રાખેતા મુજબ બહાર પડશે.

સ્વ. કવિશ્રી ન્હાનાલાલ

કિલક

૧૯૩૮માં અમદાવાદમાં સાત દિવસ રહ્યો હતો. એ વખતે-ઉતારો ડે. દરિઅસાદ દેસાઈને ત્યાં એટલે કે સાગરમતીને પેલે પાર હતો. ડોક્ટર સાહેબ અને કવિશ્રીના નિવાસસ્થાન વચ્ચે ઝાઝું અન્તર નહોતું. સાગરમતી ઝોળખતાં કવિશ્રીનું ઘર સામું આવે. એ વખતે મારી ઇચ્છા કવિશ્રીને મળવાની હતી. પણ આવા મોટા કવિને મળવા જરૂં અને તે થે ડોક્ટર સાહેબે લીધા વગર એ સહેજ સંકેપનો વિષય બનેલો. પણ સામાન્ય રીતે ગમે ત્યારે મહાન વ્યક્તિઓને મળવાના પ્રસંગ સાંપડ્યા છે ત્યારે એકમેક જ ગયો છું અને આજસુધીમાં એક પણ અપવાદ સિવાય સોની પ્રીતિ મેળવી તેમના બારણેથી પાછો ફર્યો છું.

એ મહાન વ્યક્તિઓમાં ન્હાનાલાલ એક. હું એમને ત્યાં જયોરે ગયો. ઘર તો પૂછતાં પૂછના શોધી કાઢ્યું. એ વખતે એમની તબિયત ખૂબ લયડી ગઈ હતી. માણેક્યા હતા, એમની સેવામાં જ હતાં. “આવો” શબ્દથી મહાકવિએ મને આગકાર આપ્યો. મેં નમન કર્યો. સાથે ડોઈ દડું નહિ એટલે મેં જ મારી ઝોળખાણ કરાવી કે “હું માધુરીનો તંત્રી.” તે વખતે “માધુરી” ગૈમાસિઝનું સંપાદન કરતો હતો એમણે ઉતર વાળ્યો “હા, મળે છે. વાંચું છું.” એ મારી પ્રથમ મુલાકાતમાં એમની સાથે બે કલાક ગાળ્યા.

અનેક વિષયોની ચર્ચા કરી. રાજકારણમાં ન ઉતરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો જ હતો. મારા એક મિત્રે પણ મને સૂચના કરેલી. છતાં રાજકારણનો વિષય એની મેળે જ અમારી ચર્ચામાં આવશે જ. પણ એ છેક બે કલાકને અંતે આવ્યો ત્યાં હું પણ વેળાસર સંખ્યાકાળ ચર્ચા જવાને કારણે જીવાની રજા લેવા પ્રેરાયો. આ વાતને આજે ૮-૯ વર્ષ વીતી ગયાં છે. અને એ ૮-૯ વર્ષના માળામાં કવિશ્રીને એકથી અનેકવાર મળ્યો છું. ડોક્ટ વાર મિત્રોને લઈને ગયો

હું તો ડોઈ વાર એકલો ગયો છું, અને એ બધા પરિચય પછી એક વરસ ૨૫૪ હતી કે ન્હાનાલાલના દિવસમાં કવિશ્રી ખજરદાર માટે પ્રેમ હતો અને એમની કવિતા માટે એટલો આદરભાવ પણ હતો.

સૌથી ચિરમરણીય મુલાકાત મુખ્યમાં ઘઈ. કવિશ્રી બાઈ અનુપમને ત્યાં હતા. હું એમને મળવા ગયો. એમની તબિયત પણ તે વખતે લયડેલી જ હતી. પણ એ તકલીફની થે પરવા કર્યા વગર એમણે આનંદથી અને પ્રેમથી મારી તેમજ કવિશ્રી ખજરદારની ખજર પૂછી, બીજા સમાચારો પૂછ્યા. સાર્વિક તપની વાતો ઘઈ, નવા સર્જનની વાતો ઘઈ. એ જ કણે ડોઈ રાજનીનો ક્રાઈવર આવ્યો. ઘઈથી રાજની આવ્યા. આજે હું જુલો ગયો છું કે એ રાજની કર્યાના હતા. કવિશ્રીએ મારી તેમજ રાજનીની ઝોળખાણ પણ કરાવેલી. એ રાજની આવીને ત્યાં બેઠા હતા છતાં કવિશ્રીએ એમની મારી સાથેની સાહિત્યચર્ચા માણુ રાખી. અને એ ચર્ચામાં મુખ્ય વિષય હતો “દરિસંહિતા”નો.

પછી મેં જ રાજની તરફ ઈશારો કરીને કવિશ્રીનું ખ્યાન બેચ્યું-“બાપુ બેઠા છે.” તે ત્યાં કવિશ્રી બેઠ્યા: “મારા શિષ્ય છે. નિરાતે બેસશે.” એમણે દરિસંહિતાના બે વ્રજુ શ્લોકો સંભળાવ્યા. પણ મારે થે પાછી જવાની ઉતાવળ હતી, એટલે હું જાયો. સાંજે પાછું મળવાનું કહી, સાંજે પાછો ગયો. દરિસંહિતા આગળ આશ્ચર્ય અને કવિશ્રી બેઠ્યા. “આ માડું વિરાટ કાવ્ય-૫૦૦૦ લીટીઓ થશે. દર બાર હળદ લખી નાંખી છે. તેમાંની આઠ નવ હજાર લીટી તો અનુક્રુપ છે, અને બીજા સંખ્યાબંધ ગીતો છે.” મેં પણ કવિશ્રીને તે વખતે એ જ વિનંતિ કરી કે અહીં તેમને અમદાવાદ કરતાં વિશેષ અનુકૂળ વાતાવરણ છે. તમે એ વહેલી તકે પૂડું કરો. એ વખતે એમણે કવિશ્રી ખજરદારના

“મનુરાગ” શિરે પણ મારી પાસેથી કેટલીક હકીકત મેળવેલી અને ત્યાર પછી કવિતાના એક અંકમાં પણ ગુજરાતને મળનારાં આ જાને મહાકાવ્યોના સમાચાર આપેલા છે.

કવિશ્રી ન્હાનાકાલ એ તો ગુજરાતના મહાકવિ હતા જ. એમના અવસાનથી ગુજરાતને ખોટ ગણ છે. છતાં એઓ મહાન વારસો મૂકી ગયા છે. એ વારસો ગુજરાતની જનતા ભોગવી જાયું તો ન્હાનાકાલનું જીવ્ય સદાયે સફળ છે ‘હરિસહિતા’ અધૂરી છે કવિશ્રીનાં સ્વર્ગનો તગ્ધથી એના પ્રકાશનની ભોગવાઈ થશે જ માણેકમાનુ નામ યાદ કરતાં એ મૃત્યુ કણ્ઠાનો વિષય અને છે માણેકમાની દુનિયા ‘કવિશ્રી’ એ આખી દુનિયા જ સમેટાઈ જતા માણેકમાના દુનિયાને ખ્યાલ કરી શકાય તેમ છે પ્રભુ એમને એ સહન કરવાની શક્તિ આપે.

ન્હાનાકાલ સાથે થયેલી અનેક મુલાકાતોમાથી

હું એમની પાસેથી શીખ્યો છું ‘ખુમારી’ એમની ખુમારી એ વીરત્વની હતી ‘લાચારી’ શબ્દ એમને મોઢે સાંભળતો નહોતો. ખુશામત એમના સ્વભાવમાં નહોતી કદાચ પણ ગુજરાતીને ન્હાનાકાલનો સર્જન-માથી કદને કંઈ નવીન તત્વો મળશે જ.

હું મારો આઠો છતા ગાઢ પરિચયની અંખના કરું છું ત્યારે દિવ-કરણાથી ઘેરાય છે. પણ હાયા કાપમ રહી શકતી નથી જાવાને રથાને પ્રકાશ પાથરવો એ પ્રત્યેકની ફરજ છે.

આજે હું એ પ્રસંગોને યાદ કરું છું કારણ કે ન્હાનાકાલને મળવાનો આ જગતમાં હવે અવકાશ નથી. એ પ્રસંગોમાથી જે કંઈ પામ્યો હોય, તે માટે કવિશ્રીનો નાણી છું એ પ્રસંગો મીઠાં નિરાકાર સરખરણો છે જૂઠ્ઠી મહાકવિના મંદિરનો મુણાઈ રહેલો ઘટારવ છે. એમ શાન્તિ...

○

યુવતીના અંગ્રાહામાં ફેલની વેણી:
સામયિકામાં સાપ્તાહિક “વેણી”

વેણી

તંત્રી : બદરી કાચવાલા

નટનટીઓ કહે છે:

ચિત્રમા કામ ક્યાં પછી જનતા અમારા કામ વિષે થું કહે છે તે મત લાવવાને અમે સાપ્તાહિક ‘વેણી’ વાંચીએ છીએ.

સિરનેસિકો કહે છે:

નટનટીઓની સત્તાવાર રસપ્રદ માહિતી અને ચિત્રોનું નિઃસ્વ વિવેચન આપનાર તે “વેણી” જ.

સાહિત્યરસિકો કહે છે:

લોકલોચ સાહિત્યનો રસધાન બે સમતોલ રીતે આપતો હોય તે તે “વેણી”માં જ.

ગુજરાતણો કહે છે:

અંગ્રાહામાં વેણી હોય અને હાથમાં સાપ્તાહિક ‘વેણી’ હોય તે એ છે સૌરભ સૌન્દર્યની ઉત્તમ શ્રેણી.

ફેરિમાઓ કહે છે:

સામયિકા વેચવાં હોય તે પહેલી તકે “વેણી”ની એજન્સી મેળવવી જોઈ જાણમાં જાણી નકલો જોણમાં જોણ વખતમાં ખર્ચ અને કમાણી થાય.

વેણી કાર્યાલય, ખેતવાડી ૧૨ મી ગલી—મુંબઈ, ૪.

વર્ષ ૫. ● અંક ૫-૬

કવિતા

મે-જુન ૧૯૪૬

ઈતિ વાલ્મીકિનું રામાયણ

ગળખંતરાય ઠ. ઠાકોર

હે સીતમાતા, તું ન તારી, શ્વાપદા ન, ન એવરી
 નાગર્ણી, ન જંતુડી, તું માત્ર ફલવેલે કળી
 રામભૂંઁ ધવત પરચી, ઠસી કુંકેથી, અને
 રાવણે ચૂંટી, પુરી નિજ કોઠિ-સિંહલમાં, લહે.
 રાગિ રાવણ, ફેડિ કોડી, ફરી ન્યાં રથનંદને
 તું મેળવી, કળિ ખીલિ ત્યા તે ગનિ રહીતી યકવ ને.
 રસદાર ફલ તું: એ નિહાળી રૂપરંગામેદને
 સૌમ્યશીલ સુસંયમ નૃપ યુયુધિ લોગવવા લહે
 આસ્તેકકમ ન્યાં ઉપકમે છે, સુવિધ સચોલ કલા,
 ત્યાં તે ગજજા! એ ચોકવે ચૂં! ત્રાટકી વિજા શી બલા!
 કો માકડો હૂકે છ વામે? ચીળડી કો ખીજડે
 ભૂંડી હસે છે હાડ ખડખડ? ફૂડ અપડખ કે ઉડે?
 જેણિ ટુટે કે ધરા માં તેણે કંપારી કુદુરે?
 એ કોઈ ઉત્પાતે અમલકારે સળગ, વિપલાંતરે
 એ ધીર હા! રથુવીર સાંગોપાંગ વેકલ્યે ગરે,
 લતખેલ સીતા રૂપફલ એ ભુજાજાટ મ્યુત પ્રુત
 દડિ બય, કુચાપ અલોપ, -ઈતિ વાલ્મીકિનું રામાયણ,
 વાલ્મીકિ રૂપે, કુગવેલ, સંકેદયું અષ્ટાદશપદ,

વસંતને વંટોળિયે

જહો નખ્યાં નમનમાં તુજ રનેહબીતા
ને પ્રુષ્પ પ્રુષ્પ ઝાતુરંગ થયા નખીના;
પરમોતણી મૃદુલ મંજરી આજ દાણે
મખ્યાહનને રહી નિમંત્રો પ્રસન્ન પ્રાણે.
પડેસ પગલાં તણી રજ ચૂમેછ વાણ નખી
મધુર રિમતથી પરાઝીની રહી નવો રસંદનો;
દસંત કુસુમો, છુપાવી મુખ અર્ધ ને પાંદડી
તણા ધૂંધરમાં—
નિહાળી તવ નર્તનો; ચરણ, ઘર ને ચણુનો?
સાણુ ખેંચે પવન તુજ, હું ખેંચતી સાથ એને
ને દષ્ટિ તો અધીર હજને દોહતી સર્વ ખેલો:
નાનું દેહું હરણપરમે દષ્ટિથી દૂર જવું
એ દેખીને રવરની સુખણી કાઢિયા બોલી બૂઝી—
‘તું’ તો સપાટી પરથી સિયુતી,
વંટોળિયે આજ ચહી વસંતને.’

ઈન્દુલાલ ગાંધી

દ્વિધા તળાવ—

જાજીં યદા વિકરતા દ્વિધા તળાવે,
સો દર્પ પ્રકૃતિ તણું ઘરને પુષાવે;
સખા શીંગા હસી રહે નિજ વેરી ઘાલી
જાણે પરા કિરમલ વસને મહાલી!
રિમંતમાં દૂર દૂર રવિ રકત વિશે
ધીરે ધીરે સરી જતો અણદોહ વિષે;
જાયા નવાણ મહી ને પડતી સરંગી
હારી રહે નવનને સદુ ચાર અંગી-
ભાગે મનોદર સહિસ તળાવ ડેડું,
ભેજું કહે દૂધ મહી કુમકુમ અનેડું!
ફોરોદધિ મગનમાં હસતો કહે છે
પોરાણિકો, પણુ કદા કવિરૂપના એ;
દિવાલિ સાનસપ્તરોવર ડેડું રથાન.
લોકોહિત છે યજ્ઞ બેદક એ નિદાન;
કિન્તુ તળાવ દ્વિધા નવચારીમાં ને

ફોરોદધિ શું ચળકતું દૂધખેડ સાને!
દક્ષિણ-પશ્ચિમ તડુ દરિયાળ સોજે,
વેકેદેવું વિપિન નંદન એજ હેણ!
પંડારોજી ભગવતના વળી હાં મુણાના.
મંદિરમાં પૂજનપાઠ સદેવ ચાતા;
પાસે જ મરિચક રહી જહો સાંજ દાણે
ચૂરજીનો ઉઝરવે દહ્યાંગ જાણે;
રહેમોન-નામતણું એમ અહીં જાણું
કેમીપણું કુદરતી લવના સમાર્પ!
કુમારવાડ સગીયે વળી આવી રહેનો,
ઓઝાપિના જગતણી રજીન એજ દેલો
હાલિમાં મુકુટી દિસવાં ચુનિડા પોસાં,
જાણે કહે, ‘મનુજ તો અમ સાંખનેલાં;
આવુધ્ય છે અમજયું સજુનું’-જનોનું,
નિધ્યાનિમાન સહા તોય ગયુંકે કોનું!

મધુર મિશ્રણ

[ગદ્ય]

શાં મધુર મિશ્રણ છે તવ નયન-અસાણીમાં
દે તરત ને કુદાડી કે અસર અગણીમાં
મન લટકે સમ લહેરે રચી ધુમટ ધુમરીઓના,
નહીં હલ્ય રહે હાથે ઉ-માલ-ઉ-ભલ્યો;
હોહા પરથી તેના પદબદ્ધ ચતી પ્રમા,
બદ્ધ રખસન કરે છુદિ સંજમ મથી વાણીમાં
અમણિત વિરતો દીઠા પટપર વસુધરાના,
ના હકે પડશે કાંઈ મમ પ્રીત પુરાણીમાં
નહિ તવ સુદોળતા છે દિનકરણી પુલોમાં,
દોરમ ન અપર ફેરી કે રાતની રાણીમાં
નથી દસવ ફેરી શોભા કાપ્યા અનાર દસમાં,
નખ ફેરી નહીં આખા સાગરની છિપાણીમાં
તવ રોટિક વદન રહેશે શિશુની કળા માંદે,
મમ પ્રણય તુજ તરતો રોમચિ-કલાણીમાં
ત્રોટી પ્રતિજ્ઞાના એ સખજ હાણીઓએ
મુકી ચરમ દોડી ટીકે-ગઈ સાજ લહાણીમાં
છલમણથી હા પડાવે મિત્રો પતીલ પાસે
કે હું રહો એ પે નિઃશંક હાણીમાં
પતીલ

[જેહાંગીર મલિકના દર્શાવ]

શાંતિ સદા નિરવ ને અહીં રાખ્ય રથ
કેલાકલો દૂર જાગર મહી જ આપે
સામે ઉભા બવન બે સહી ચારદાનાં
મુરિશમ-દિલુ શિશુ લે તહીં મોનલકા
સમુદિના પ્રતીક છી ઉભી મંજરી
પાસે વસી કુદિર કે માતની વળી આ
સાથે જૂમિ ઉપર વાપરી લોક રહેતા
એની જલ્દ મરતણી વખરી ન છે તાં
લોકો તણી કા રિસેજ તમામ પામે
વિશ્રાંતિ કાળ અમિતો જાજ જાજ
આહવાદ ત્યાં સમીરની લહરી ટીમે
જૂસે વ્યથા જનમણે-પૂજીએની
આંધી તણા ઉતરતા જ્ય આંધ
ત્યાંથી ઉડી સદુજનો મરણે સિધરિ
કાચાર એવું દૂધનું નથી એ અંગે
અલુક્તિના અચૂતનું ગણી શોખને

વીક કવિ

“આ તમારા હિન્દુ કવિઓ શરીરે વીક (નળજા) કેમ હોય છે?” એક પારસી મિત્ર પૂછે છે.

કવિ રાજ સાથે જ નળજાઇ સંકળાઓલી છે: સજ્જને ઉલટાવી જુઓ ને તરત ખમર પડશે.

ખંડકાવ્ય !

એક હિન્દી કવિએ તેની પુત્રીનું નામ “કવિતા” રાખ્યું છે. આ જ સત્તાવીસ વર્ષની તેની ઉંમર થઇ પણ તેને વર મળતો નથી.

જો જો, વધી વધીને એ બિચારી રમે ખંડકાવ્ય બની નામ !

કવિનું રમારક

ખંગાળ સરકાર કવિવર રવીન્દ્રનાથનું ધર ખરીદ કરીને રવીન્દ્રમારક સમિતિને સોંપવાની છે. એ માટે ખંગાળ સરકાર તરફથી સ્ત્રિઓ એક સાળ રમારક સમિતિને આપવાની ભેગવાઇ માટે આવના અંદાજપત્રમાં રાખવામાં આવી છે. સમિતિને આજ સુધીમાં ચૌદ સાળ રૂપિયા મળ્યા છે. પણ આખી યોજનાને પહોંચી વળવા માટે ખરચીલ સાબની જરૂર છે.

મુશાયરાનો મિસરો

આઝાદ હિંદ સેનાતું સુવ દલુ:

‘કુરો સુખ નિઝાવર

બનો સખ ફકીર”

શો સુંદર મીસરો છે, કોલક, આ પર એક મુશાયરો. બલે મધ જનમ પાસોમાં. પણ જો જો, એમાં રમે લાભચંદને યોગાવતા. નાહક બખ્ત-જંતર બહુ કરી દેશે.

રાસ-ગરબા

કાઠિયાવાડના “ગરબા” નામે ગામમાં સચ્ચ ધાડપાકુઓએ લૂંટ ચલાવી હતી.

હવે ગૂજરાતના “રાસ” પર બપ ઝૂઝી રહ્યો છે !

“ગરબા અને રાસ આપણું અમૂલ્ય કાવ્યધત છે” એમ આપણને વાર વાર કહેવામાં આવે છે, પણ એ ધન પર ધાડ ખેરેતો !

ગઝલ અને ગઝલકારો

મગલ એટલે પ્રેમકાવ્ય. ગૂજરાત-મદ્રાસગૂજરાતના મગલકારોમાંથી પ્રેમ બહી મધો છે, હવે કાવ્ય ન હી જાય તો સારું !

શાયરીના ઠોંટા

હાથે દાદી કરેલ રાધદાની દાદી પર બે-ચાર વાળ રહી મથેલા જોઇ દોષ્ટએ દોષ્ટ કરી તો પામે બિભેષા ધીનએ કલુ

“એ તો શાયરીના ઠોંટા ફૂટવા લશે, ઠોંટા !”

હવનની કવિતા

“પોતાનું હવન સમજવાનો પ્રયત્ન તેનું નામ કવિતા.” ધૂમકેતુ

ને એ કવિતા સમજવાનો પ્રયત્ન એટલે ?

કવિ કથાઓ

મૂળરાજ અંબરિયા

મેઘાણી-મિલન

“સુખધના લેખક મિલનને આશયે શ્રી. ઝવેર-ચંદ મેઘાણીનું મનાડું પ્રવચન”

એક મથાણું:

‘રવીન્દ્રવીણા’ની ત્રીજી આવૃત્તિની કરાવામાં રહેલી તૈયારી.”

એક ‘કરાવાવું’ જોઈતું મથાણું.

સાપના બારા

શ્રી ઉમાશંકર જોષી દ્વારા “સાપના બારા” નાટકોની બીજી આવૃત્તિ બહાર પડી છે.

ત્યારે પ્રકાશકો ફરિયાદ કરે છે કે નાટકો ને કાવ્યપ્રથે આશરે ત્યાં “સાપના બારા” થઈ પડ્યા છે તે વાત હવે ખોટી સમજાવી ના.

ક્રાન્તિકારી ક. દ. દા.

“અંગ્રેજો જે હિન્દમાંથી નહિ જાય તો તેમને કાન પકડીને હાકી કાઢીશું” સરદાર વડનભભાઈ કહે છે.

ક્રાન્તિકારી કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈએ હવે, કહે છે કે, ફેરવી તોળ્યું છે ને નીચેની ‘કવિતા લખવા માડી છે -

“દેખ બિચારા અંગ્રેજનો હવે

સહુ કોઈ પડે રસ્તે કાન,
એ ઉપકાર મળી વક્ષસનો

હરખ હવે હું હિન્દુસ્તાન!

રે પંખીડાં.....

ધ્રાંગધ્રા રાજ્યે ચક્રાને ચણુ નાખનારને પંખી રપિયા દંડ જાહેર કર્યો છે.

“કાઢીને કણુ ને હાથીને મણુ” આખનાર પ્રણુ ચક્રાને ચણુ પણુ આપી રહેશે રાજ્યે મનાઈ

ફરમાવી લાગે છે.

આ પછી કલાપીએ સ્વર્ગમાંથી કલાવી છે કે:-

રે પંખીડાં! મુખે ન ચણુજો
ગીત વા કંઈ ન
રાગ કેરા હુકમે કરીને
દેરા બીજે ઉડી

કવિમેળા

બંગાળની “વીરબૂમ” (વીરોની પરગણા સાથે ત્રણ મહાન કવિઓનાં નામ એલાં છે: જયદેવ, ચંડીદાસ, ને રવીન્દ્રનાથ.

સંસ્કૃત ભાષાના કવિ જયદેવનો જન્મ” ખાતે થયેલો મનાય છે. ત્યાં સિકાઓ થય નામથી દર જન્મપુઆરીમાં એક મેળો મેળો આવે છે, જેની મણુતરી અંગાળના સૌથી અને પ્રાચીન મેળામાં ગણાય છે. આ વર્ષે અંગે માણુસોની સંખ્યા કંઈક ઓછી થઈ તેઓએ જ રોપેલા એક પ્રાચીન વટવૃક્ષ નીચે દિવસે ભોજન તથા આરામ લે છે. અને ગાય છે.

કવિવર રવીન્દ્રનાથે પણ શાન્તિનિકેતન એવા મેળાની યોજના કરી હતી. દર વર્ષે 1 જરમાં ત્યાં મેળો ભરાય છે. દેશની પરિશિ અંગે વર્ષો સુધી બંધ રહ્યા પછી આણુ વર્ષે મેળામાં ભરાતા અધિધિઓની સંખ્યા “રે સમાન હતી. કેંદુલીતા મેળા કરતાં આ મેળા પ્રમાણુનો હોવા છતાં ત્યાં આવેલી પ્રસિદ્ધ બંધોને અંગે તે ખૂબ પ્રખ્યાત થયો છે. આ પ્ર બીજા અસંખ્ય મેળા ભરાતા હોવા છતાં દાસના નામથી કોઈ મેળો ભરાતો નથી જાણીતો છે. (પુસ્તક

વીક કવિ

“આ તમારા હિન્દુ કવિઓ શરીરે વીક (નળળા) કેમ હોય છે?” એક પારસી મિત્ર પૂછે છે.

કવિ રાહદ સાથે જ નળળાઇ સંકળાએલી છે; શબ્દને ઉલટાવી જુઓ ને તરત ખજાર પડશે.

ખંડકાવ્ય !

એક હિન્દી કવિએ તેની પુત્રીનું નામ “કવિતા” રાખ્યું છે. આ જ સત્તાનીશ વર્ષની તેની ઉંમર થઇ પણ તેને વર મળતો નથી.

જો જો, વધી વધીને એ બિચારી રજો ખંડકાવ્ય બની ગય !

કવિનું સ્મારક

ખંભાળ સરકાર કવિવર રવીન્દ્રનાથનું પર ખરીદ કરીને રવીન્દ્રસ્મારક સમિતિને સોંપવાની છે. એ માટે ખંભાળ સરકાર તરફથી ઓછો એક લાખ રૂમારક સમિતિને આપવાની જોગવાઈ માટે આવતા અંદાજપત્રમાં રાખવામાં આવી છે. સમિતિને આજ સુધીમાં ચોદ લાખ રૂપિયા મળ્યા છે. પણ આખી યોજનાને પહેંચી વળતા માટે પચ્ચીન લાખની જરૂર છે.

સુશાશ્વતો મિરાદો

આઝાદ હિંદ સેનાનું સુત્ર હતું:

“કુદો સખ નિછાવર

ખતો સખ ફકીર”

રો સુંદર ખોસરો છે, કોલક, આ પર એક મુઠાથરો બલે થઈ જાય પાસીમાં, પણ જો જો, એમાં રજો લાભાર્થને જોડાયતા. નાહક બખડ-જંતર બેસું કરી દેશે.

રાસ-ગરબા

કાશિવાડના “ગરબા” નામે ગામમાં સરાસ ધાડપાડુઓએ લૂંટ ચલાવી હતી.

હવે ગૂજરાતના “રાસ” પર બધા ઝૂંમી રહ્યો છે !

“ગરબા અને રાસ આપણું અમૂલ્ય કાવ્યધન છે” એમ આપણને વારંવાર કહેવામાં આવે છે, પણ એ ધન પર ધાડ પડેતો !

ગઝલ અને ગઝલકારો

ગઝલ એટલે પ્રેમકાવ્ય. ગૂજરાત-મદ્રાસગૂજરાતના ગઝલકારોમાંથી પ્રેમ બીડી ગયો છે, હવે કાવ્ય ન હોડી જાય તો સાડું !

શાપરીના કોંટા

હાથે દાડી કરેલ શપદાની દાડી પર જે-ચાર વાળ રહી ગયેલા જોઇ પાછો દેખાર કરી તો પાસે બિચેલા બીજાએ કહ્યું:

“એ તો શાપરીના કોંટા ફૂટ્યા હશે, કોંટા !”

અવનની કવિતા

“પોતાનું અવન સમજવાનો પ્રયત્ન તેનું નાચ કવિતા.” ધૂમકેતુ

ને એ કવિતા સમજવાનો પ્રયત્ન એટલે ?

ઉમર ખૈયામ :

નસીમ

ઉમર ખૈયામની રૂબાઈઓના અગ્રેષ્ઠ ભાષામાં જુદા જુદા અનુવાદ થયા છે, અને તે બે પ્રકારની વિચારસરણીમાં વિભક્ત થયેલા છે. પ્રથમ વિચાર સરણી તેમને 'જડવાદી વિચારક' તરીકે રજૂ કરે છે, જ્યારે બીજી વિચારસરણી તેમને સુધી વિચારક તરીકે આપણી સમક્ષ આણે છે.

ઉમર ખૈયામના પહેલા અને વિખ્યાત અનુવાદક એડવર્ડ ફિટ્ઝરલ્ડ પ્રથમ વિચારસરણીના સમર્થક છે. ત્યારે લેનપોલન, એલ.એસ. ડી, વિનફિલ્ડ તથા બીજાઓ 'બીજી વિચારસરણી'નું પ્રતિપાદન કરે છે.

ફિટ્ઝરલ્ડનો અનુવાદ વારતવિક રીતે 'અનુવાદ' નથી પણ 'અનુકૃતિ' છે, અને તેમાં પણ અનુકૃતિકારની સ્વતંત્ર દૃષ્ટિ પ્રધાનતા ભાગવે છે. ફિટ્ઝરલ્ડે ઉમર ખૈયામની કાવ્યકૃતિઓને જે રંગમાં ભેળ, તે રંગમાં તેમણે પોતાની કાવ્યકૃતિઓ સર્જી. ઉમર ખૈયામનો પ્રથમ પરિચય આગ્રહવાચક જનતાને ફિટ્ઝરલ્ડ દ્વારા થયેલો. એટલે જનતા પણ એ દૃષ્ટિએ જ એમને નિહાળતી થઇ. ખૈયામ વિશે અગ્રેષ્ઠ ભાષામાં એ સમયે 'ગીચ' સાહિત્ય નહોતું, બીજી દૃષ્ટિઓ નહોતી. ફિટ્ઝરલ્ડની અનુકૃતિઓ ખુબ લોકપ્રિય જનતા સંશોધકો અને પુરાવિદાનું લક્ષ્ય એ તરફ ખેંચાયું એમણે એ દિશામાં અભ્યાસ કર્યો તેમની કૃતિઓના અનુવાદ કર્યો અને 'ખૈયામને જુદો જ રીતે ફિટ્ઝરલ્ડે રજૂ કર્યો છે' એવું મંતવ્ય ફુનિયા મક્કા મુકુન્ન પ્રથમ અક્ષર બળવત્તર હોય છે. એ ન્યાયે આજે પણ વારતવિક વસ્તુરિધિત રજૂ કરનારા અનુવાદો અને અભ્યાસીઓના મંતવ્યો એટલા લોકપ્રિય જ નથી.

ફિટ્ઝરલ્ડમાં સ્વાભાવિક કાવ્યપ્રતિભા હતી અને તેનો અનુવાદ સ્વતંત્ર અનુકૃતિના પ્રકારનો

હેઈ તેણે જનતાની મનોવૃત્તિ પણ એને અનુકૂળ હતી અને આજે પણ અનુકૂળ છે. એટલે પાછળના અનુવાદોને સીકારતાં સમય લાગશે, એમ આપણને લાગ્યા વગર રહેતું નથી. પાછળના અનુવાદો ખૈયામને તેમનાં મૂળ સ્વરૂપમાં અનુવાદ દ્વારા રજૂ કરવાની ઈચ્છા રાખતા હોય તેઓએ જાણ અને ચરણતે વળગી રહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, વળી એમના અનુવાદમાં 'કાવ્યતત્વ ઓછું' દૃષ્ટિએ પડે છે. મૂળના બધા જ અંગોને વળગીને બીજી ભાષામાં અનુવાદ કરવાની વૃત્તિ આ વસ્તુ બધું અંશે ઉત્તરદાપી છે, એમ કહીએ તો કાંઈ ખોટું નથી કાવ્યતત્વ ઓછું તેમ લોકપ્રિયતા પણ ઓછી. બધા જ અંગો સીકારીને અનુવાદની ચાળણીમાં કાવ્યને ચાળવાથી કાવ્યતત્વને હાનિ પુરે એ સ્વાભાવિક છે.

ફિટ્ઝરલ્ડની પુલનામાં પોલને ખૈયામની સુધીવાદી વિચારસરણી વધારે સારી રીતે રજૂ કરી છે અને તે પ્રસ્તાવનામાં એ વસ્તુનો નિર્દેશ કર્યો છે. પોલનનો અનુવાદ મૂળ કૃતિને વળગીને કરવામાં આવ્યો છે પોલનમાં અનુવાદની વફાદારી છે એટલે અંશે કાવ્યતત્વ ઓછું છે. અલખત તેણે વારતવિક ખૈયામને રજૂ કરવાનું મંથન કર્યું છે, એમાં તો કશો સંદેહ નથી.

મી. પોલને ઉમર ખૈયામની રૂબાઈઓનો અનુવાદ જ કર્યો નથી. પોતાની સ્વતંત્ર દૃષ્ટિએ અભ્યાસ પણ કર્યો છે, જતા પરિણામરૂપ એમની નાની પદ્ય મહત્વપૂર્ણ પ્રસ્તાવના છે. તેઓ લખે છે:-

As a great Astronomer and a true Mos-
lim he believed in One God and he realized
that good and evil alike come from God and
that Allah the Ultimate was always with him

creatures in all their joys and woes, and look upon himself full responsibility for & His on creation in all its details. Omer's creed was that "All things were of God", and that 'all-things worked out the precise ends intended and desired.'

આગળ આણતાં જોત પોતાન વિશેષ રચયિતકરણ કરતાં કહે છે:

He saw no reason why he should wait for happiness till he was dead, and so he made his little garden on earth as much like heaven as he possibly could and he revelled in the Rose, the Nightingale, and wine To the mystic wine was the symbol of spiritual pousports, the eye of divine severity, the lip of divine loving-kindness, the mole of the divine unity."

આ અવતરણે પરથી જાણી શકાય છે કે તેઓ તવહીદ પરત હતા. બધું અને ધરુ' ધર તરદથી આવે છે, એમ માનતા હતા. પોતાનાં સર્જનના હથ' કે શોકમાં ધર તેની સાથે છે. સર્વ વસ્તુ ધરની છે અને સર્વ વસ્તુ તેની ધરજાને અનુસરે છે એવો તે સત્તારીક છે. મરણ પામવા પછી અનંત સુખની આશા રાખીને એસી ન રહેતાં આ દુનિયામાં સુખનું સ્વર્ગ કાં ન સર્જવું? પોતાની આ કિલસુરીને સામાન્ય ફારસી કવિઓની જેમ ગુલાબ, શુદ્ધશુદ્ધ અને સુરા એવાં નિદેશનમાં એ મૂર્તિમંત કરે છે. એક આધ્યાત્મિક સુરા એક પ્રતિક છે અને તે એ ફારા આધ્યાત્મિક એકતા સાથે છે-તન્મય બને છે.

અલગત એ ખરું છે કે 'કવિ' તરીકે ખેયામનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ છે. એમની પોતાની સ્વતંત્ર વિચાર સરણી છે. તેઓ માત્ર સુરી જ નથી, એક કિલસુર પણ છે. પોતાની એ બિશ્વ દષ્ટિથી તે જીવનની વારત-વિકતાઓને જુએ છે. આ ઉપરથી તેઓ પોતાની પંક્તીના સુરી છે, એમ કહીએ તો ખોટું નથી. મોઢવી નજમુદ્દીન અને સૈયદ સુલેમાન નદવી પણ એનું એ પ્રકારે સમર્થન કરે છે. ઇરાનના કેટલાક

સુરીઓ એમની કૃતિમાંથી સુરી અર્થો તારવતા હતા, એ વિષેના પ્રમાણો મળી આવે છે. ખેયામની કૃતિ-ઓમાં વિશેષ સંશોધન અને એમના કિલસુરીનું વાર્તાત્મિક હાર્ટ સમજવાને લગત વિચારણાને સ્થાન છે. ખેયામને એ સિવાય મોઢવ ન્યાય આપી શકાય એમ નથી.

હવે અત્રે (Jhon Pollen) જહોન પોલનના અનુવાદ અને તેના ગુજરાતી અનુવાદના થોડાક નમુના બોધશું.

Jhon Pollen:-

Khyyam! for sin why sorrow so?
What profits great or little woe?
Who sins not can not mercy know,
For sin came Mercy here below.

ગુજરાતી:-

ખેયામ! શાને પાપના પરિતાપથી, અંતર હલે?
ઓંછા કે અદકા! ખેદ અંશુ વહાળ્યે શું વળે?
જાણે નહિ જે પાપને ધરધરૂપા જાણે નહિ;
જો! પાપ અંગે કૃપાનું આગમન નમના તજે!

Epicurian દષ્ટિએમાં પાપની સંભાવના અને ઉત્તેજન જ નહિ પણ પાપનાં સમર્થનનો આડકતરો પરિહાસ પણ જોઈ શકે પણ વસ્તુતઃ ખેયામનો આશય એવો નથી. વસ્તુતઃ પાપથી ધરધરૂપાથી નિરાશ થવું જોઈતું નથી. 'લાતકનતુ મિન'રદમ તિલ્લાહાના મુત્રોનો આ પ્રતિબોધ જ છે.

Jhon Pollen

In schools, in church, in cloister cell,
Some seek far heaven, some fly from hell,
But who in soul god's secrets knows,
Such seed within his heart ne'er sows.

ગુજરાતી:-

વિદ્યાલયે કે મંદિરે મઝવાસ કે મઢી આંગણે.
કો નકંથી ઉડી જવા-કો સ્વર્ગ જંબે છે પણે.
આત્મા મહિં પણ ધસ કેરો મજે જે જોજે નહિ,
અને રહે એ બીજ કયાંથી ઉગશે આરો પણે?
- આત્માચિંતનનું આસ્થસ્વરૂપ વાર્તાત્મિક રીતે

ફળી નથી પણ આત્માચિંતનની જ ઈશ્વરનો મર્મ
જાણી સકાય છે, એવો નિર્દેશ અત્રે કરેલો છે
આત્માચિંતન 'મુરારિયા'નું સમર્થન એમાંથી મળી
રહે છે વળી વડેદતની મૂળ સર્વવ્યાપી ભાવનાનું
પણ પરાક્ક દર્શન આ કવનમાંથી મળી રહે છે.
Jhod Pollen

The spring-a fairy-form and wine
If this on meadow's slop be mine,
Through every one the thiny should blame
Better a dog if heaven I'd name

ગુજરાતી —

ઉપવન વસંત, વન અપ્સરા, ઉત્સાસની પૂરક સુદા,
દોળાવવાળી ખીડ ભૂમિ પ્રપ્ત હો મારે કંત,
પ્રત્યેક જથ્થુ આ વસ્તુને દપ્પો અને દેગે જરૂર,
સગરો નહિ કા બાવિનો એક શ્વાન રૂપે દેહ આ ?

આ રમાધમા પાર્થિવ ભાવના રપ્પટ રીતે જાણી
ચકાય છે મોહની નમ્રમુગ્ધની તથા સૈવદ સુનેમાન
નદનીના મતલ્લો જોડ્યે તો તેઓ ખેરામના મૂળ
કવન ॥ ખીલઓના મિશ્ર થયેલા કવનને એનું
કારણ માને છે શોડધીન લાપજેરીની ખેરામની
રમાધમેની પ્રમાણ્યુત ગણ્યની પ્રતમા ૩૦૦ થી
વધારે રમાધઓ નથી વળી વિનહિંદના અનુવાદમા
પણ વધુમા વધુ ૪૦૦ રમાધઓ જ ખેરામની
હોવાનું ઓટો રેપ દિંદ માને છે એ કરતા વિશેષ
પ્રમાણ્યુત ખેરામની રચેરી રમાધઓ હોવા વિશે
પુરાવિદો શંકા દર્શાવે છે ખેરામના સ્વમાર અન-
સાર એની 'દિન્દાનાગોધ'ની થોડી રમાધઓ જાદ
કરીએ તો પછી તેમને ઓછો જ અન્યાય થાય એમ
છે આગમગદની પ્રતર્મા પણ ૫૦ રમાધઓથી
વિરૂધ્ધ રમાધઓ નથી આજે ૧૨૦૦ રમાધઓથી
જેટલી સખ્યા ખેરામના નામે ચડાવેલ છે આવી
એક રમાધઓમા ઉપરોક્ત રમાધ હોય તો ચકા
જેવું નથી.

Jhon Pollen

No man may pass behind the veil,
Nor of its secrets tell the tall,
In earth's dull dust alone is rest
Drink wine ! here silence-sunteth best

ગુજરાતી

રે ! આવરણ પાછળ કોઇ માનવ ન જઈ શકે જ્યાં
કે જિંદગીના બેઠ કહેનારા નથી નિર્જની કષ્ટ,
આ પૃથ્વીની માટી મદિ કેવળ રજુ શાન્તિ-સદન,
એક મૌન ઉત્તમ છે અહિં પી રસઝરિણી વૃક્ષગ.

જિંદગીના મર્મો અણુ ઉકેલ્યા રજા છે તેના કેવ
ડાનો ઉકેલવાનો પ્રયત્ન કરનારા અમંજ્ય લોહો
થઇ ગયા હતા એ અણુઉકેલના રજા છે ખેરામના
કોષડાઓનો ઉકેલ અસંભવિત માને છે અને તે
માટે ત્રણજ વસ્તુને અગત્યની ગણે છે મૃત્યુ પછી
કથનું શાન્તિસદન, જીવનકાળમા આ મર્મો માટે
પ્રમાદ મૌન અને જીવનમા ચકા આજુબા મુરામાન
શોક ખૂનાવનરી માનસિક પ્રવૃત્તિ કારણ કે એ
વિના માનવી માટે ખીજો ઉપાય નથી

ખેરામની રમાધઓમા દર્શાવવામા આવેલા
વિચારોની જાખી આ ચાર રમાધના અનુવાદમાંથી
મળી રહે છે ખેરામ ઇંગ્લેન્ડ રચે છે અણુકર
કારાથી જેવા ફિલસુફ નથી હતા એમને ફિલસુફીનો
અભાસ અને રપ્પટ છે જવાહરુદીન રમી અણુમર્મ
જેવા તેઓ પ્રકાશ સૂચી નથી હતા તસબુદનો
રગ એમના આત્માને રપ્પટ વગર રહેતો નથી
આ ઉપરાંત ખેરામનું પોતાનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ
છે અને કારણ કે કવિતાની 'દિન્દાના ગોધ' જેવી
એમની લાક્ષણિક 'દિન્દાના ગોધ' છે, ખેરામના
જીવન અને કવનના ધણા એવા સવાસો છે, જેમા
ઉકેલ અત્યારપર ત પુરાવિદોએ આપ્યો નથી
હતા ખેરામ ગદ્યાને જ પ્રાપ્ત ગમે છે અને એની
કાવ્યાવાણીમાંથી ગદ્યા પોતપોતાનો રસ મેળવી
લે છે ઇરાની ખાકગાથી ઉત્પન્ન થયેલા અને
અત્તરરાષ્ટ્રીય ખ્યાલિને વરેલા કવિઓમા ખેરામ
પણ પોતાનું સ્થાન ધરાવે છે ખેરામ વિશે મત
એક જ દષ્ટિપાત કરવાનો મારો હેતુ દતો અને તે
અનુસાર દિટ્ઠરેફના ગદ્દ જ જાણીતા થઇ ગયેલા
અને પોલનના ઓછા જાણીતા એવા મતલ્લો
મતલ્લોની એક સાધારણ જાખી અને
કરાવવામા આવી છે

આવતી પેઢીના કવિઓ: 'શશિન' ઓઝા

આ આશારૂપક નવીન કવિએ તાજેતરમાં જ ગુજરાતી વિષય સાથે એમ. એ.ની પરીક્ષા આપી છે. 'કવિતા'ના વાચકો સમક્ષ આ અગાઉ એમની કૃતિઓ રહ્યું ચએલી. બાષ્પ શશિન ઓઝાની કવિતા-એના સંગ્રહ પ્રગટ થયો નથી છતાં એક ચાર સંગ્રહમાં નોંધએ એવી કૃતિઓ એમની પાસે મેળવુ છે. એમની કૃતિઓમાં સરળતા, વિશદતા, સચોટતા અને લાક્ષણિકતા પણ છે. એમની રમૂય-વૃત્તિ પણ એમની કૃતિઓને ઝોપ આપે છે. આવતી પેઢીના કવિઓમાં આ ઝરણુ મંગા થવાને સળચે છે એમાં શક નથી...પણ એ ઝરણુનો વહેણ બહુ સ્વચ્છ છે ન વહે તો.

સારા કવિમાં આવશ્યક એવા બધા જ ગુણો આ કવિને વેરલા છે અને આથી જ આ નવીનતર કવિનું આશારૂપક રહે છે. અહીં એમની છ કૃતિઓ સમેટવામાં આવી છે. "શિશુને પ્રાર્થના" એ આ સૌમાં વિશેષ કરણુ અને ચિંતનપ્રધાન છે. એમાં લાગણી છે તેટલી જ એક બાળકના મનો-બાવને સમજવાની આવના છે. બાળક અને જીવન એ બે બિન્દુઓને એમણે વિચાર વૃત્તિથી વિકસિત કર્યા છે. એક નહિ પણ સંખ્યાબંધ પંક્તિઓ હૃદયસ્પર્શી થઇ છે. શરૂઆતમાં કરણાતું ચિત્ર છે પણ પરિણામે સૌંદર્યનું દર્શન છે. એ દર્શન મૂર્ત થાય છે. "કેશ બંધિલા તણી બે લટ હોરાઈ બને છે બીની અશ્રુમાંથી" બાળકના રૂઢને સમજવા કવિ પ્રયત્ન કરે છે. અને પૂછે છે "ગયું કોણુ હરી તારા મંજુ જીવનહારપને?" બાળકને ન રહવાની સલાહ આપી કવિ કહે છે, "કે હમણાંથી જ

મું કામ આંસુઓ ખૂટારી દે છે. ભાવિ જીવનમાં પણ રહવા માટેના પ્રસંગો એક નહિ પણ અનેક આવે છે. આ કવિની દૃષ્ટિએ જીવન એ આંસુમય લાગ્યું છે. પણ બાળક આજે રહે છે એ કવિ પોતે સહન કરી શકતો નથી. આખી કૃતિ મનોહર છે, સરળ છે. કરણુધેરી છાયા, સુમધુર શબ્દાવલી છે છતાં "ગયું કોણુ હરી તારા મંજુ જીવન હારપને!" એ પંક્તિથી કવિ જુદો જ વિચાર-સરણીએ આગળ વધ્યા હોત તો આ વેગમાં હજુ વધુ ચિંતનથીયે કૃતિ સાપડી હોત. "વિવેચક ચતુષ્પદ"માં પણ કવિએ વિવેચકોના મુશ્કેલી વણી લઈ સુંદર શ્લોકો બનાવ્યા છે. "વાદળી વરસી બીની"માં સહજ સ્વાભાવિક શબ્દાવલિ, વેગ વગેરે લાક્ષણિકતાઓ વાદળીના વેગને-સારી રીતે રજુ કરે છે. આખી કૃતિ છેવટ સુધી સરળ પ્રવાહી રહે છે-એક બાળુ ક્રીડાનો પરિતાપ અને બીજા બાળુ નાનીશી વાદળીની વૃષ્ટિ એ બંનેની સ્થિતિ કવિએ સુંદર શબ્દચિત્રો દ્વારા રજુ કરી છે. 'અનુત્તર'માં પણ પ્રાસાદિકતા સુમધુર છે. એ કૃતિમાં મૃદુતા વિશેષ સ્પષ્ટતાથી તરવરે છે. આ કવિની અહિં રજુ કરેલી તમામ કૃતિઓ પરથી એક વાત તો ચોક્કસ ક્ષિત થાય છે કે કવિ પાસે બેઠોતો શબ્દગંધાર છે, પ્રાસાદિકતા અને પ્રવાહિતાના આવરણ લક્ષણો એમની હથોટીને વરલા છે. પરિણામે છદોરચનાની દૃષ્ટિએ કોષ પણ કૃતિમાં સિથિલતાના દોષ જણાતા નથી શી ઓઝા દેક સમયમાં જ ગુજરાત સમક્ષ પોતાનો સુંદર સંગ્રહ રજુ કરશે એ અપેક્ષા રાખવી વધુ પડતી નથી જ.

અમારું જગત

અમારી આકાંક્ષા, હૃદયગત ભાવો અવનતા,
યુનાની આશાઓ, મધુર સુખદા ઇવનદશા
અમારા સ્વપ્નોના જગત મહાનિ કલ્પનધરા
વિશે દીર્ઘ સર્વે અનુભવ્યુ, પત્તી ઈતર રૂપા
વસે ના આ હૈયે-રચૂળ જગતની શી અગમ્યા!

કુમુદિની

પ્રકાશે છે ઈન્દુ રવિ તણું લઈ તેજ ઉછીનું
ન નિદો આરાધો પરછવી મણીને લગુપલ્લ
પરતુ બાળે છે અસહ કિરણે જે અલ્પઅલ્પ,
સમાધી એ જ્વાળા બિતર, છોને જળુમળુ"
શરીએ આત્માના અભિમય રસોથી ક્ષીરધી
પ્રસારી કાન્તિ ને જગ ઉજવી રહેવું કુમુદિની

અનુત્તર

રજત ધવલા રંગે વર્ષી રહી હતી અદ્રિકા,
અનિલલહરે પહોં સાથે શરુ કરી ગોહડી,
હૃદયસરમા જાગી ઊઠ્યા તરંગ-વિવર્તનો,
રસિક રસના બોની ઊઠી 'કુ . ઉ' મદયેનમા!
ઘડીક પ્રસરી શાન્તિ બ્યોમે હસી રુપચદ્રિકા,
અનિલલહરે ડોળી ઊઠ્યા તરુવર સામંટા,
દંષુ ન યઇ ત્યા સામે ઊઠી કરી સ્વ કદરા,
રજુજળી ઊઠ્યુ હૈયુ સુણી જવાણ નિસર્ગના!
વહવી ઉરની ધારા, શણ્કો નહીં-હિલ આ ધર્યુ
પ્રલયનિતર્યુ પોતે, શણ્કો બની કવિતા રચ્યુ,
સફળ ઉરને દ્વારે દ્વારે અજ'ય દિલે ર્યુ,
નિરખી 'મના' રસ્તે રસ્તે હતાશા બની ર્યુ.
ઠરુ શુ તુજને કિંતુ ?-
નીરવ પ્રસરી મૃત્યુ જેવી લયાનક શાન્તિમા
અધર ફરકયા લેશે નહિ ને ઉભી તુ અનુત્તરા!

શિશુને પ્રાથના

[અનુક્રમ]

૨૬ મા બાલ, ઓ બહાલા! લૂછી લે નેત્રખિંદુમાં,
વર્ષો ના મધુરા કિર્ણો રીફી હાસ્ય છન્દુનાં!
૮૫ ૮૫ પડે છે આ કપોલે અશ્રુનાં ટીપા.
ધરે છે નેત્રની આંડે હથેળી કેરા બંકિયા
તણી બે લટ દહોરાઈ બને છે બીની અશ્રુમાં!
(બાળ! આ રોદણું કે છે, સૌન્દર્યવદિતી લીલા!)
ના, ના, તોય નથી જાતાં સજ્જા આ તવ હૂસકાં,
મીરતાં કંઈતો તીણાં સ્વરો, આ સહ હીજકાં;
જેવી આ વદને લાગી લટથી શ્રદ્ધિ રુપની.
તેવી ના કંઈને લાંબી બહેતી ગંગા પીયુષની! ૧૦

હૂસકાં દરનાં તોયે માહરા ચિત્તદેશમાં
ગંધનો જગવે ધોર અસલા આજ એ બધા;
છકળાટ બરે દિલે જગાવે ગૂઢ વેદના
બધાનાં પીડતા તીરો અંગેને એક સામટા!
કરુણાર્દ્ર બીસો તારી હરે છે મુજ સ્વાસ્થ્યને
ગયું કેણુ હરી તારા મંજુ જીવનહાસ્યને?
હા! હા! તારે હરો કે આ કુંખો કેરા દાવાળે
રડવાતું ધણુંયે છે માનવીને ડગે ડગે
શીશવે રડીને રાખું જોણું અંત્ય વિભાગમા
એવું કંઈ મળીને છેડમાં આંખેથી ધોધ અશ્રુનાં? ૨૦

રડવું તો રડી લેવું બધુંયે એક સામટું,
આંસુ વચ્ચે રચી દ્રોપ નકાસું ચિર જીવન ?
જામતી શર્વરી ધોર છે ને વ્યોમવિતાનમા
પહેલેથી જ અને જીગે છે ને ચંદ્ર ન તારલા!
જીવનાકાશમાં જગે પ્રવાતો રુદ્ર કાળના,
અધારા ગાજતા છે ને જંદગીના જ પહોરોગાં!

આવશે, આવશે હિયા પછીથી વૈભવે ખતી,
લાવશે રંગસમૃદ્ધિ કંકુના સ્વરિતકો રચી!
આજ ઉલ્લાસ ને ભર્ગિ કેરી બહેશે તરંગિણી,
ફૂટેશે ચેતના પાંખો જીરાશે દેવની બણી! ૩૦

રાજશે ભારકર વ્યોમે, પ્રતાપી તેજ-ઉજ્જવલ
વિદ્યારી તખના ઓલો-શુભંકારી નિરંતર!
-એવી એવી દૂરાશામાં કરે શું બાલ, કુંદન!
ના, ના, એવું નથી બાલ! આંહી તો રડનારને
નસીમે વધતાં રોણાં, કૈતવેપણું આ જગે
નિપતિ યે કરે ફેંક્યા રુદ્રો રડતા શિરે.
અને ક્યાં રડવાનું છે જોણું આગળ કે પ્રિય,
આજથી ખૂટવી નાખે આંસુ કેરા સમુચ્ચય!
સ્વાર્થ, હિંસા, દગા કેરા પ્રતિરુપો ડગેડગે
બેટશે, અગ્નિ શા દહશે કૃતિધિ પ્રરુપો જગે-૪૦

મિકકાર, અપાતિ: ને વૈર, ક્રોધ, વિવાદના
મેરશે જૂતડાં ધોર, વ્યાપશે દિલ, વેદના!
જનશે જેવલા પ્રિયા આશિર્ગીને ઉરસતલો
જૂરશે એકજુ ઢેચું સહે ના વિધનાં શરો!
રુધારો, રડાશે ના પૃથ્વીના ભવહારમાં!
ત્યારે હે દેવદીધેમાં! એકાંતે એકલાં ખૂણે
કે કા સહૃદયી સાથે ખોલવા ઉરઆગળા
દીલનાં હૂસકાં છૂટા જોઈશે ધોધ અશ્રુનાં
રાખ એ માટ સૌ આજે-હીજકાં ને પ્રલાપ સૌ!! ૫૦

તારી આંસુ ભરી આંખે સ્ફુરાય જ્યોતિ હાસ્યની
પ્રેરી દે ચીનગારી તું મારે અંતર સ્વાસ્થ્યની!
કલ્પોલે ગૂંજવું પાણું થઈ જા બાલ મસ્તીમાં,
ધરી લે ગીર ગાલે આ ફરીથી હાસ્યલાસિમા!
૨૭ મા પ્રાર્થુ ઓ બહાલા! લૂછી લે નેત્રખિંદુમાં
ફરીથી મધુરાં કિર્ણો વર્ષો ના હાસ્ય છન્દુનાં!

વાદળી વરસી ભીની

વરસી ગઈ રસવાદળી

ઉના ધખ્યા સહરા તણા વાતા હતા જ્યાં વાયરા,
ને ઊડતા ચારે તરફથી શુષ્ક રેતીકાંકરા !
ચારે દિશા પ્રજળી રહેતી આશતડકા આકરા—
ઉરની ભૂમિ રસકસડીણી—

ત્યાં વાદળી વરસી ભીની !

ઝરણું તણા કલકલ ધનિ, મંજુ સૂરાવટ પંખીની,
ઠંડી સુગંધી ટહેર વાયુની નહીં, પુષ્પો તણી—
નહીં સુરભિ ચેતન ઝરી—

ત્યાં વાદળી વરસી ગઈ !

રુપ નહોતાં, રંગ નહોતા, કર્ષણ ન'તાં અનર્થનાં,
અંતર હતાં અંધાર, ભામેલા ધનો તિમિરે ભયાં,
ધર શીતતા ભમ્યા રથગેરથળ, ઓઘ કાળા ઉમટયાં;
સ્વપ્ન ન'તું જલભિદુતું—

ત્યાં વાદળી વરસી મૃદુ !

પાગચાં પુષ્પો, વહ્યો વાયુ સુગંધી, મંજુલા
જોડ્યા ગપૈયા તૃન, કુળ્યા ઠોકિલો ને મોરલા !
કયાથી વહી આ ચાંદની સમ શીતલા મીઠી હવા ?
તૃણ ન'તાં ત્યાં કુંજ લીલાધામ યાં કારમીરતા !
કણકણ સુધારસ વાહિની—

અહીં વાદળી વરસી ભીની !

‘વિવેચક ચતુષ્કય’

(૧)

તેની ફરી ચિત્ત દૃષ્ટિ સરસ્વતીના
ક્ષેત્રે, દીકું ઘણું અપૂર્વ, ઘણુંય હૃદ્ય,
વિવેકહીન દિલને નવ કાંઈ રુચ્યું,
મીકું બગાડ્યું શતધા ‘નથી કે’ નથી જા’

(૨)

તેની ફરી સકળ દૃષ્ટિ સરસ્વતીના,
ક્ષેત્રે દીકું ઘણું અપૂર્વ ઘણુંય તુચ્છ,
મોહી પડ્યું દિલ ‘અપૂર્વ, અપૂર્વ સર્વ’.
આનંદ મુગ્ધ જન વાણી વધો: ‘અપૂર્વ’

(૩)

તેની પડી વિરુધ્ધ દૃષ્ટિ સરસ્વતીના
ક્ષેત્રે, વસ્ત્રો કુટિલ મત્સર રામરત્ના
ઈર્ષ્યાસૂચા વડી દીકા ગુણને ય દોષ
ચંચુભરા મળ, વીતે દિન કાગડાના !

(૪)

તેની પડી રસિક દૃષ્ટિ સરસ્વતીના-
ક્ષેત્રે દીકું ઘણું અપૂર્વ, ઘણુંય તુચ્છ;
સૌન્દર્યગ્રાહી ઉરનો બસ તત્ત્વ પેપ્રે,
ને દૃષ્ટિ દિગ્ધ્ય રસરોધનમાં વિસરે !

“સંસ્કૃતિ આર્થકારિક રાજશેખરે વિવેચકોના ચાર પ્રકાર પાડ્યા છે. ગરોત્તમી, સતૃણા મચ-
હારી, મસ્તરી અને તત્ત્વાલિનિવેશી. પહેલાની દૃષ્ટિમાં કોઈનું સારું વસતું જ નથી. ઉત્તમ કૃતિ જોઈને
પણ એ મોઢું જ બગાડે ! બીજાને બહુ જ સારું લાગે ! ત્રીજામાં નમણા કૃતિથી માંડી જીવ કામકૃતિ સુધી
ત્રીજો સ્વભાવે અદોષો લેખકોની એ અદોષાપદ્ય કમી કરે, તેના ગુણને પણ મારા દોષરૂપ જ બતાવે !
ને માત્ર મળશે એક સ્વભાવથી ચોતાની વાતવચ્ચિ પ્રગટ કરે છે. આ ત્રણે દીકાઓ ! વિવેચક એકમે
નહિ. સિવાય કે વિવેચકનો નિષ્કૃષ્ટતમ અર્થ કરીએ સાચો વિવેચક તે મોથો વર્ગ. તત્ત્વાભિનિવેશી,
આજ સાહિત્યને સાચો ઉપકારક વર્ગ છે ને કૃતિનું હાથ પડી તેનું અવિતમ રસોદ્યોધન કરે છે !

વંદેમાતરમ્

આ ગીત ભારતભરમાં રોજજરોજ હાજરે. આસપાસ પરથી ગવાય છે. મહાન બંગાળી નવલ-કથાકાર બંદીમચંદ્ર ચેટ્ટરજીએ ૧૮૮૧ માં રચેલા આ ગીતની તે સમયના બંગાળીઓ પર બહુ અસર થઈ હતી. ૧૮૮૩માં મહાન બંગાળી દેશ-ભક્ત શ્રી સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી સામે સહનતાના અત્યાચારોએ ખટલો માંડ્યો ત્યારે આ ગીતનો કેપયોગ એક કાનેથી બીજે કાને જૂંએસસૂત્ર તરીકે થવા લાગ્યો. આ પ્રચાર યાંત્ર પડ્યો પરંતુ આ ગીત માટેનો જનતાનો પ્રેમ જેવો ને તેવો રહ્યો.

આ ગીત આપણને અઠારમી સદીના છેલ્લા દસકાઓ વખતની બંગાળની યાતનાઓની યાદ આપે છે. વોરન હેસ્ટિંગ્સની એકમાત્ર ધૂન બંગાળમાં અને તેટલું મહેસુલ ઉધરાવાવાતી હતી. જનતાની રિયલિટી તેને પરવા ન હતી. સુરિશ્વર અમલ છેવટનાં કચકા ખાતો હતો. અને તેના સત્તાધારીઓને પ્રભાતી દુઃખ તરફ જોવાનો સમય નહોતો.

"૧૭૭૦માં બંગાળમાં બપોર દુકાળ પડ્યો અને એ આખા વર્ષ દરમિયાન તેજું જોર ચાલુ જ રહ્યું. આ આફતમાં પ્રાંતની વસતીનો ૩૦% ભાગ નાશ પામ્યો, છતાં ૧૭૭૧માં ઉધરાવાયેલી મહેસુલનો આંકડો ૧૭૬૮ (જે વર્ષ ૧૬ આની પાકતું હતું) માં ઉધરાયેલા મહેસુલ કરતાં પણ વધુ હતો. સ્વાભાવિક રીતે જ એવી આસા રાખવામાં આવે કે આ મહાન આફતનાં પ્રમાણમાં મહેસુલ પણ ઓછી આવે, પરંતુ તેમ ન થયું તેનું કારણ તે અગાઉના જેટલી જ ઉધરાવાને કારણેની સખતાઈ હતી." (૧૭૭૧ના નવેમ્બરની ૩૩મી વોરન હેસ્ટિંગ્સે ક્રાઈ ઓફ કાયરેફ્ટર્સ પર લખેલા પત્રમાં જન-રાહિયી મહેસુલ કયા બદલ વડાઈ લેવા આ ધુણજનક એકરાર કરેલો છે.)

.બં. સં. ૧૧૭૫નું વવ સાડું હતું. તે વર્ષમાં ૧૫૨ લાખ રૂપિયા મહેસુલ ઉધરાવાયેલી, ૧૧૭૬માં અડધો પાક નિષ્ફળ જવા છતાં ૧૨૧ લાખ રૂપિયા ઉધરાયેલા, ૧૧૭૭માં દુકાળ અને રોગચાળો પૂરેપૂરેમાં હોવા છતાં રૂ. ૧૪૦ લાખની મહેસુલ ઉધરાયેલી, ૧૧૭૮માં જ્યારે અડધો દેશ ઉત્તર થઈ ગયો હતો અને જમીન પડતર પડી રહી હતી ત્યારે અડધામાંથી લોકી ચૂસતા હોય એમ ૧૫૭ કરોડ ઉધરાવાતાં લોકો બેફામ બન્યા અને સત્તા-વાળાઓ સામે માથે જાયકધું. બૃહદ બંગાળના સાધુસન્યાસીઓએ કાપડો અને વ્યવસ્થા પોતાના હાથમાં લીધાં અને ખાસ કરીને ઉપર બંગાળ અને આસામમાં સરકારી તિબ્બેરીઓ લૂંટવા માંડ્યાં. મહેસુલ લઈ જતા અમલદારો અને તેમની વચ્ચે ધોગાણું જમતાં અને કેપ્ટન થોમસ અને કેપ્ટન એડવર્ડ્સના કાપ નીચેના સિપાઈઓને તેમજે દરબ્યા હતા. આ ધાર્મિક અન્યાયના ત્યાગીઓને ક્રાંતિપણ ગુલાવતાનું નહોતું, જ્યારે દરેક લાખ મળી શકે તેમ હતો. તેમને પ્રામજનતાની છૂપી મદદ અને સહાનુભૂતિ હતી. તેઓ ખડતલ અને હિંમત-વાળા હતા અને જૂને ચરતા હાજરો તેમની જમા-તામાં જોડાયે જતા હતા. આ લોકો તરફથી મહેસુલની થતી છુટે સરકારી નોકરોને વરો સુધી તોખાઈ પોકસાઈ હતી.

બંદીમચંદ્રએ 'આનંદમઠ'માં આ પાર્શ્વભૂમિ પર તેની વસ્તુકથના કરી છે. ૧૮૮૧માં આ પુસ્તક લખાયું અને ૧૮૮૨માં જ્યારે શ્રી બંદીમ-ચંદ્ર હાવરામાં મેજસ્ટ્રેટ હતા. તે વખતે તે મગદ થયું હતું. તે સમયે બંદીમચંદ્ર વવ ૪૩ વર્ષની હતી અને બંગાળી સાહિત્યકાર તરીકે તેઓ સારી નામના મેળવી ચૂક્યા હતા.

આનંદમઠની ઉચ્ચ મંજીર અને માનવના

રૂપથી વસ્તુસંકલનાએ જંગાળી હૃદયોને હલસલાવી મૂક્યા. તેમના પ્રથમ પ્રકરણની શરૂઆત એકાદી પ્રશ્નથી એકાન્ત જંગલની નિરવતામાં પડતા જંગમી થાય છે: “શું મારી ઇચ્છા પરિપૂર્ણ નહિ થાય?” આ પ્રશ્નનું ત્રણ વખત પુનરુચ્ચારણ થાય છે, અને તેને એક મૂઠું અવાજ જવાળ આપે છે: “તમે તે માટે શું યત્ન આપવા માંગો છો?” પ્રશ્ન પૂછનાર નિખાલસ અવાજથી જણાવે છે, “હું તે માટે મારો જીવ આપું.” તરત જ તેનો રહીઓ મળ્યો. “છંદગીની કાંઈ વિસાત નથી, ફરેક તે આખી શકે છે.”

પૃથક આશ્ચર્ય પામ્યો અને બોલ્યો, મારી પાસે તે સિવાય બીજું છે શું તે આપું? આ પ્રશ્નનો ગર્જના ભરેો જવાળ મળ્યો: “બકિત”.

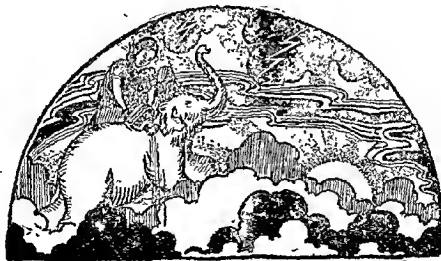
ખરે, આવેશમાં આવી જઇને માણસ પોતાનો જીવ સહેલાઇથી આપી શકે છે પરંતુ એક આદર્શને પોતાની આત્મ અને અનન્ય ભકિત અર્પણ કરવી એ સહેલી વાત નથી. ‘વદેમાતરમ’ પાછળ માનો-મને અનન્ય ભકિત આપવાની આ ભૂમિકા રહેલી છે.

આ ઉચ્ચ કાવ્યકૃતિમાં દેશ પ્રત્યે માતા તરીકે અનન્ય ભકિતભાવ રાખવાનો ખતી છે. ૧૭૭૦નાં જંગાળનાં કુખદદોની રજુઆત કરતી એ નવલ-

કથા લેખકે જાણે પોતાના હૃદયના રક્તમાં કલમ બોળીને લખી હોય એવી છે. લોકો ન છુટકે પોતાનાં સ્ત્રીસંતાનોને વેચવા ફરતા હતા પણ કોઇ લેનાર નહોતું. તે પરિસ્થિતિમાં ફક્ત મહેસુલ મેળવવામાં તલિન બનેલી સત્તા સામે સફળ બળવા બાદ સંતાન (સંન્માસીનો એક વર્ગ) નેતા બવાનંદ પોતાની આંખમાં અશ્રુ સાથે વદેમાતરમનું ગીત ગાય છે. ભારતને તેમાં માતા તરીકે વર્ણવ્યો છે અને કવિ વારંવાર જણાવે છે કે એ તેનાં સંતાનો એક સંપ્રદાય તો તેને કદી પણ લાયકાર બનવાનું હોય નહિ. હિંદુ કવિ મા ભોમને દુર્ગા દેવી કદ્યે છે પરંતુ તે તો સરખામણીની કદવતા છે અને તેને થર્તિપૂજા સાથે કંઈજ લેવાદેવા નથી.

આ ગીતે ભારતભરના યુવાનોને આકર્ષતાં સત્તાવાળાઓનો તે સામે લાલ ડેળો થયો. ‘વદેમાતરમ’ એ જે શબ્દોને વર્ષો સુધી ભયંકર રાજદ્રોહી લેખવામાં આવ્યા હતા. હમરો દેશપ્રે-મીઓએ પોતાના હોઠથી એ શબ્દોને ઉચ્ચારતાં લાડીઓ અને જેલપાતનાઓ સહી છે. અરબિંદ થોષ, બીપીનચંદ્ર પાલ, સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી, લાલા લજપતરાય, આત્મગંધાર તિલક અને બીજા અનેક ‘આનંદમઠ’માંથી પ્રેરણા મેળવી છે.

‘યુવરાત્રી પંચ’

गुलाम

भी उमाशंकर जे., जोषी गीतको प्रशानुवाद.

मैं गुलाम ?

फुदरत के बागका अमूल फूल आदमी गुलाम ?

खिलते कितने आजाद गुल ये-खिलते !

उडते कैसे आजाद पंछी—उडते !

उडते हिलाते डाल पेड़की-
कोभी नहीं फड़ता 'ना' ।

सर सर सरती सरित निर्मला,
कल कल सरता हरना प्यारा,

धीरे बढ़ती लहरे उसकी
सोधी नहीं क्यों रोके ?

गर्जन करता सिंधू देखो
चपल तरंगे उसकी देखो

उसके गीत न रोके कोभी
नय-नित हमेशा गाता ॥

फुदरत है आजाद नगम
आदमी ही क्यों अंक गुलाम ?

मञ्जुल

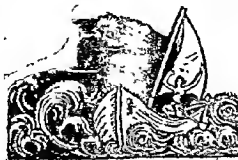

પગદંડીને પંથે

કોલક

આ વિભાગમાં આ વખતે સાત કૃતિઓ લેવામાં આવી છે. એમાં “પૃથ્વીછંદ” કૃતિ પૃથ્વીમાં જ લખાયેલ છે અને તે ઉપરાંત પૃથ્વીપિતા સમા પ્રે બળવંતરાય હાથરને સ્પર્શને કવિએ આ કૃતિને રસપ્રદ કરી છે. પૃથ્વીનો બાર ‘શેષ’ ન ઉપાડી શક્યા ત્યારે સમર્થ બળવંત જ એ વિકટ કાષે સિદ્ધ કરી શક્યા અને તે ફેટલી આસાનીથી—‘પહાડ ટચલી થરી આંગળા!’ આમ આ કૃતિ સિધ્ધિ હોવા છતાં કહેવાની વસ્તુને ઠીક ઠીક સ્પષ્ટ કરે છે. પણ છેલ્લી ચાર પંક્તિઓમાં એમણે પૃથ્વી-પ્રયાસને પો’રૂ શંખ સાથે સરખાવ્યો છે. પણ કવિએ પોતે જ ન્યામ આ છંદ અનુસાર લે છે ત્યાં ખીનું શું કરી શકાય? ‘પૃથ્વી’માં માધુર્ય કે એવતા નથી એમ કેમ પણ કરી શકાય? ગમે તે હોય—અહિં તો આ એક કવિતા કવિ-બ્યક્તિની પલ્લવધ વિચારકશ્ચિકા તરીકે મૂકી છે. સમગ્ર પૃથ્વીના શુદ્ધકાય ચર્ચવાનો અવકાશ અહિં નથી પણ જે પૃથ્વીમાં આ કવિતા લખાઈ છે તે પૃથ્વીની ચર્ચા જ મયારથાને લેખાય આ ઉપરાંત શ્રી પ્રાણુલાલ, શ્રી શ્રવણ જયસ્વાલ અને શ્રી “શશી” તેમજ શ્રી “અશ્વ”ની કૃતિઓ પણ હિસેબ માંગી લે છે. ‘અંતરમાં વસી મુ’ એ સરળ મનોહર રચના છે. જેની હતી તેવી જ અંતરમાં વસી રહેલી પ્રિયતમા પ્રત્યેની લાગણી કવિએ ઠીક સજ્જતાથી

આલેખી છે. “સ્મરણ સદા” ‘શુપત’ શબ્દ ખૂબે છે! કૃતિ સરળ છે—કૃતિમાં કવિને નવું કશું જ કહેવું નથી છતાં કવિ પ્રિયતમા પ્રશસ્તિમાં પાછીપાની કરતા નથી. “ભગિની હવે”માં રચના વધારે સરળ, સચોટ અને વિશદ છે. એમાં ભાંગેલા દિનની કથા છે અને તે છેલ્લી પંક્તિમાં વેધક થતી રહી જાય છે. એક વખતની પ્રિયતમાને—તાર તૂટ્યા પછી ભગિની તરીકે ઓળખાવતા કવિ સારામાં સારી પંક્તિ ભીની કરવી જોઈએ ત્યાં ‘ખડી છે’ જેવો તદન માધુર્યનો શબ્દ મૂકી આખી કૃતિ પર પાણી ફેરવે છે. બેસાક, તેથી આખા પ્રયાસને અવગણી શકાય તેમ નથી. છેલ્લી બે પંક્તિઓની રચના પર કવિએ વિશેષ લક્ષ આપ્યું હોત, તો આ કૃતિ ખરેખર હજી અધિક મુંઝર યદ્ય હોત ‘એક યાચના’ અને ‘આરાધના’માં પણ પ્રયોગશીલતા દૃષ્ટિએ ચાલે છે. બંનેમાં કદાચ ખાસ વસ્તુતથ્ય પણ નથી— છતાં પગદંડીના પંથીના એ પ્રયાસો છે. બંનેમાં પ્રયોગશીલતા છે છતાં તે આચારપદ પ્રપારો છે એમાં શક નથી. ‘નવા કોડિયા’ એ ‘ભજનના ઢાળ’ની કૃતિ છે આ ભજનનો પાઠે જૂના કોડિયા અને નવાં દીવેલ જેવો યથો જ છે. હજી એ ઢાળના જાજનોમાં જેવી અસર જામવી જોઈએ તેવી જામી શકતી નથી. તેમ છતાં એવી અસર જમાવે એવી કૃતિ આપવાનું આ કૃતિ વચન તો અવશ્ય આપે છે.

અંતરમાં વસી તું !

ભગિની હવે !

ના હોય આ ચંદ્ર અટાલિકા આ
ના હોય આ ચાંદની રાત મીઠી
ના ફૂલથી હોય ભરી ખિછાત
ના અતરોની પ્રસરી સુવાસ.
ના વેણીમાં ફૂલ સખિ ! ગૂંચ્યાં તે
ના હોઠપે પાન તણી જ લાલી
ના રેશમી વસ્ત્ર સજ્યાં પ્રિયે ! તે
ના અંજને આંખ ભરી જ કાળી
કરાંશુભિમાં લઈને નખત્રી
વીણા નહિં તે સખિ ! છે બબલી,
ના નૃત્યમાં નૂરનાં રવે તે
આંધી લીધી દૃષ્ટિ સમગ્ર મ્હારી.
ના નેનમાંથી શર તીવ્ર ફેફી
તેં ના વીંધ્યું છે ઉરતંત્ર મ્હારું
ના ફપરશિમય તણી પ્રભાથી
રહેં મુગ્ધ કીધાં અખ ઘેય મ્હારા
ન જાણું તોયે તુજને સખિ મેં
સમાવી લીધી ઉરના ઉડાણે
છે જેવી, તેવીજ મને પ્રિયે ! તું
ગમી રહી, અંતરમાં વસી તું.

પ્રાણુસાલ

સખી ! મિલન પામતાં હૃદયમાં નહોતું ચઢવું !
રહે અકળ ભાવનું અતુટ રમ્ય સાતત્ય તે !
છતાં થઈ ગયા હવે અલગ દૈવતા નોરથી
અને તલસતાં રહ્યાં દિલ્લેતણાં મનોમંથને.
સખી, ધસધસી જતા પર મનોરથો દાગતી
હદીક, પથમાં નથી પ્રિયતમા જ્યમ હૃદયેરતી
વડે સરિત હાર્યાં ઉદ્ધિનાથને ભેટવા
યશે સરિત શા સદા ત્યમ મુગ્ધેય ધાયું છતાં
ગઈ નિકટતા અને ઉરતણી બધી ઐક્યતા
વળી નવખરતી 'પ્રિયા' 'પ્રિતમ' આજ સંબોધ !
સખી મમજમાં હોને ઉભય ના હવે એક છે
પછી અપર ભાવના હૃદયછેદની અર્થ છે.
ભવે સદયરી નથી તદપિ દૂર ના ભાસતી
સખી ઉરપટે ખરી છે ભગિની બનીને હવે !

“શશી”

ક

રમરણુસાદ

હવે ન રડશે કદી, શુપત આંસુ ના સારશે
અને રમરણુભાન અંતર ધરી ન સંતાપશે
વિશુદ્ધતમ આત્મને, બજવળે સદા સ્નેહની
સિતાર મધુરી, અનેક ગીત જાન આશાપળે
અને રદન જો ઉઠે રામવી ગીત મુવેદના
અજ્ઞાન ઉરમાં પ્રિયે ! પ્રણય રાખને દારજો !
અને હૃંચ જઈ હવે દૂર સુદૂર આ વિશ્વથી
રામીશ અજુગતણુ, જ્યાં જીવનના મીઠા સ્નેહના
મુણાપ નહિ સાદ, નાદ નહિ વિષ સંબંધતા
ઉઠે હૃદયમાં, અને નીરવ રમ્ય એકાન્તની
પળેપળ જઈ સદાય નિત ગીત ગાયા કદી
અનંત ધનકારમાં જૂલવી આત્મનું ભાન દે.
પ્રિયે ! કહું કું આટલું નવ પરંતુ તારું કંઈ
નિરંતર ભુલી શકું રમરણુસાદ મુલું જઈ

અવણુ જયસ્વાલ

પૃથ્વી. છંદ

(પૃથ્વી)

ત્વરીત ફરતી હુતી અતિ નિહારિકા તપ્ત થૈ
ત્યહીં સૂરજ, ચંદ્ર, તારક-શહેા સ્વ પૃથ્વી બધાં
ધ્રુતાં થઈ પડયાં; કંઈ ગગનમાં જઈને પડયા
અને પૃથિવી બાપડી ફક્ત એક નીચે પડી
ઝિલી તરત એહ મસ્તક પરે જ શેરે લીધી.
થયું ત્યમ હશે જ કાવ્યની-નિહારિકા દૂમતાં
અનેક ગ્રહશા પડયા વિવિધ છંદ વેરાઈને
ધણા નજરમાં ચડે ત્યમ પડયા હતા છંદ ત્યાં
અને ફક્ત એકલો પૃથિવી છંદ નીચે પડી
રહ્યો કિચડ માંછ વિસ્મૃત થઈ ખૂંપી છેક એ
છતાંય કવિઓ બધા ગગનમાં સદા ભાળતા
અને નજર આવતા સકલ છંદ ઉપાડતા
પરંતુ દરકાર કે નજર કોઈ પૃથ્વી ભણી
જરાય કરતા નહીં.

ન 'શેષ' ઉંચડી શક્યા પ્રથમ એહનો ભાર, ને
બધા ગુણ વકાસી રાહ "બલવંત કો" હોય જે
ઉપાડી સહુ ભાર એ પૃથિવીનો શકે"-એમ જ્યાં
વિચાર કરતા હતા, નિરખતા હતા; ત્યાં ધસી
પ્રચંડ બલવંતરાય પડછંડ છંદ ઊઠાડવા
વિચાર ધનતા તણે કલમ દંડ લે આવિયા
અને અતિ સહેલથી પૃથિવી છંદ ઉચે કર્યો.
કર્યો જ્યમ હતો પહાડ ટથની ધરી આંગળી
મહાન પ્રભુએ પડેલ પડછંદ ગોવર્ધન
ગયા જ્યમ હતા અનેક ધસતા જ ગોવાળ ત્યાં
ગયા ત્યમ બધા કવિ પૃથિવી છંદમાં દોડતા.
છતાંય સુરલી તણે મધુર નાદ આંહી નથી
પરંતુ કુરુ-ક્ષેત્ર મધ્ય બડવીર લીમે ધસી
કુંકેલ નિજ પૌંદ્ર શંખ સરખો મહાનાદ આ
અગેય સ્થનાં તણે પૃથિવી છંદનો બચવો.

કુમુદચંદ્ર મ. મહેતા

કવિતા કવિને:

(મિશ્ર લીમપલાસ : હ્રીંચ)

મને આલલાંની ઠોરથી ઉતારો, કવિરાજ !
મને આલલાંની ઠોરથી ઉતારો—કવિરાજ—
ગોઝારી લોમ કેરો જોયો છે આજ માટે
રંજો રૂધિરનો મિતારો, કવિરાજ—
કંઈક દિ'ની તારલિયા વૃન્દમાં મૂંઝાઈ મરૂં,
આરૂણતા આંદનીમા રમતાં દઝાઈ મરૂં,
મને 'આંજલિયા ડાળ'થી ઉગારો, કવિરાજ—
ખરતીની ધૂળ માથે આપવા ઘો ચરણ જરી,
પીડિત કેરી ઝુપડીઓ જોવા ઘો નયન ભરી,
મને ઝાલવા ઘો હાથ કો નોંધારો કવિરાજ—
ટહુકન્તી ટાયલમાં કઠ મારો રૂંધાયે,
હૈયું મારૂં મરતી માનવતાનું ગીત ગાયે,
હવે શ્યામગીયો લાગે અકાશ, કવિરાજ—
સાધ્યો સધાય કેમ સૂર મારો રહેજમાં,
જ્યા રક મારી રાય સૂતા ફૂલડાંની સેજમાં,
મને શોભશે ગરીબ 'એક તારો'. કવિરાજ—
શબ્દોના શણગારે રીઝે નહિ મન મારૂં,
વાણીના વૈભવમા કરતાં સૌ મારૂં-તારૂં,
હવે ખોટાં આંસુડાં ના સારો, કવિરાજ—
જીવનને વીણવા ઘો ! જીવનીયુ માણવા ઘો !
કોઈક દિ' તો લોકસંગ આંસુડાં સારવા ઘો !
હવે સંજ રહી સાધો સથવારો, કવિરાજ—*

ધનસુખલાલ મહેતા : અવિનાશ વ્યાસ

*ધનસુખલાલ મહેતા અને અવિનાશ વ્યાસની સંયુક્ત રૂપિત 'અવોચીના' નામની સંવાદ-સંગીત નાટકમાથી

બન્ને નહિ લખે। તમે પ્રણયપત્રિકા નિત્યકે
કહેલ દિવસે, પછીય, અથવા કહો કોઈ દી;
અને રહિશ વાટ જોઈ જુરતો સદા હું કે:
'હવે જરૂર' આજ તો અવધ આવશે મૌનની.'
મને સતત ઘેરશે ધનદ કે' નિરાશ તણી,
તદા સપ્ત પેરના, સમજુતી, દયા, કોષનાં
તુમ્હાર રમખાણની છુમરીઓ મને ભીંસશે;
સહી કયમ રાકીશ હું ઉછળના રાજધા ઉરે!
સખી! નહિ, ન - ધાતકી કદિ, કહું તને, તું મને,
દયા ભ્રમ પરે જરીક ઉરમાં સદા રાખજે,
અને વિરહની છુરી અગન તું, બધી, કારજે,
ફડા તપ કરે લખી મધુર પંક્તિઓ, સુંદરી!
હવે નવ કરીશ હું તું જ કને જીજ યાચના,
ધેરીય ઉર આશ કે: 'સફળ થે જશે સાધના.'

મણિભાઈ અમીન

આરાધ્યા ઓ !

આરાધ્યા ઓ ! દરશ મધુરું તાંદરું પામું ક્યારે ?
પુખ્તો મૂક્યાં પ્રિય કવનનાં તાહરા પાદ પાંગે
મોતી મૂક્યાં મુજ નયનનાં કંપતા મંદ હાસે,
મોંઘા અર્પ્યો જીવનઅગિલાયા તણા હોંસયી મેં
મૂક્યા તારી ચરણરજમાં; તેં નકાર્યાં સરોવર
તો મે તારી સુભગ પ્રતિમા અંધુ બળ્ય પ્રકારે.
પશ્ચિમે જો મહન ધનની છે ધટા આભરેલી.
અંજા ફૂટે પ્રચુર જલથી ઉર્લી આખી મુજની,
વીંઝે પેલી અસુર ચક્રને દામિની દેવ લાવી,
વર્ષો આને અતલ જલને મદિરે ટોળતી ર,
આ તુફાને વિકલ બનીને આંખ મોંઘાવ ધીરે
તો મે અંગે હૃદય મુજ કાં પ્રાપ્તિ તારી અકેલી ?
આરાધ્યા ઓ ! સતત કરતો તારી આરાધના હું,
પૂરી ક્યારે કરીશ વરદે દેવિકે સાધના હું ?

રઝનમ

એ...જૂતાં દીવેલ નવા કોડિયા હોઈ !

એ...મોંઘા છે મનખાએ મેળાઓ ર
એનાં મેળામાં માટીડા માથા ફોડે.
માથા ફોડે એનાં શોષિત ઝરે
એવા મનખાનાં મેળા હોઈ ! - જૂતાં

એ...આજ માનવનાં ગેલ જાય ધોવા ર
એનાં મેલને ધોવાતું ના ર ગમે.
મેલ ન ધોવાય, ધોયે વધુ ચડે
એવા મેલનાં ધોનાર યાય રાજ હોઈ ! - જૂતાં

એ માનવનાં જૂથ મોંઘી ડોકો વાગે ર
એનાં ડોકાનાં નાદ આજ મોઢા મોયે.
મોઢા મોલે, કાન તારી ઊંડે
એવા ડોકા નિશાન આજ અકારો હોઈ ! - જૂતાં

એ...આજ ધરણી ફૂળે એની કાયા કંધે ર
કાયાની કાજ એને રોતું પડે.
એનાં જળા જળે વટલાઈ:
એવા માગીતયાથી માડી રાવે હોઈ ! - જૂતાં

એ...દીસે છે રંગ રુડા માનવહૃદાનાં ર
એનાં હૃદાનાં એધ આજ ખૂટી ગયા.
એધ ખૂટ્યાં, એના સાને છૂટ્યા
એવાહૃદાઓ આજ સૌ પીલાયા હોઈ ! - જૂતાં

એ...સતિયા માનવના ભોમ માતા માગે ર,
એનાં ભોમથી ન ધરતી તોષાતી,-
એવા માવના વિડેલાં એને ના ર ગમે
એવા ભોમીનાં ભોમથી ન રીડાયે હોઈ ! - જૂતાં

એ...આવે ભોમકાભેખીનાં સંદેશાઓ ર.
એની હાકે ઊંડે, એના પગે આલે;
એની ચાલ આજ રાતે પાછી પડે ?
એવા ભેખીનાં ભેખ કાં ન અધૂરાહોઈ ? - જૂતાં

એ...જૂતાં દીવેલ નવા કોડિયા હોઈ !

અજ

શ્રી કરસનદાસ માણેક (પરિચય)

મધુસુદન એમ. એ.

બોવાતાં સુહિણી, વિગ્નેય સદનો મેદાર મૂલો પડ્યો
તો તે અન્ય નહીં પરંતુ બસ આ-માણેકમેદાર છે !
સિન્ધુતીર તથા અહિં અવનવા ક્ષેત્રે સદા રાચતો
એવો શાયર મગત ગુર્જરમિરા માટે જ માણેક આ !

તરી કવિતામાં સુહિણીએ શાયર હોય તો તે
માણેક ! માણેકના કદમનગનમાં કવિતા ખુદ
સુહિણી થઈને ફરે ! સુહિણીની ગાથા ગારામાં
માણેક મેદાર બને છે-હામિસિન્ધુ દિલ ! ધૂધવે
માણેક તો સુહિણી-નિખળાત શાયર છે

માણેકે કવિતા આપી, વાતાંગો આપી, પણ
સૌથી વધુ લોકપ્રિયતા મેળવી એમણે વૈશમ્પાયનના
પાટલે જેસી કટાક્ષકાવ્યો આપીને 'પત્રકારિત્વને
એમણે કવિતાથી શબ્દગાહુ' એ છે માણેકની
અસાધારણ સિદ્ધિ !

માણેકની નગર નાનુક અને મીઠી છે પણ
એની કીકીમાં થનગનતા ધોડીવા છે માણેક શરણી
છે પણ એમની શરણ છે શાયર-સુહિણીના હાથે
અપાતી મદમર પ્યાની !

માણેક ગુજરાતી સાહિત્યમાં પણ એક
માણેક જ છે ! ગુર્જરદેવીના મુગટમાં માણેક એક
બુદ્ધરંગી રતન છે.

માણેક કલમના ઘોડા છૂટા મુકી બાણે છે
તેની જ સાથે જીભની લગામ પણ ટીક્કી મૂકે છે !
માણેક સભાને ડેલાવે એવા વક્તા છે અને
સુહિણીને સાક્ષાત્કાર કરાવે એવા સિન્ધુકાળને
કવિ કીર્તનકાર છે ! આ છે મણેકના વિશિષ્ટ ગુણો.

ગુજરાતી કવિતાને નવા સ્વરૂપે આગળના
સમક્ષ પહેંચાડવાનું માન માણેકને ફાળે બળ છે.
'વૈશમ્પાયનની વાણી'એ લોકહૃદયમાં વાસ કર્યો છે.

એનો આનંદ ફાણુથી છે પણ એની લોકપ્રિયતા
અમરબંધિત છે.

માણેકની પ્રકૃતિ છે સવાર પડે ને નવો પાઠ
બજાવવો ! પત્રકારિત્વ, સિનેમા, રંગમંચ-ગમે તે
ક્ષેત્રમાં માણેક અંપલાવે એવી વ્યક્તિ છે છતાં
ગદ્યામાં એકસરખી સદૃશ ન થઈ શકે એવી એમની
શક્તિ છે. પણ શક્તિમાનો એમનો વિશ્વ સપ્રાણ
ધમકાવે છે ક્ષેત્રે ક્ષેત્રે.

એમની કવિના લખનાર શાયરની આખો સુહિણીના
વિચારે રડી રડીને નાનુક થઈ દશે-છે પ-પણ એ
આખો દગિના લોચનિયામાં આસુ બુએ છે માણેકની
કવિતામાં તરવરાટ છે પણ તેની અસર ફાણુથી છે

કૃષ્ણને રાધા ન હોત તો કૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ ન
હોત, તેમ ગુજરાતી સાહિત્યે પણ આ કરસનેને
માંબવમૂર્તિના ગદ્યા ન હોત તો ભોળા અને મસ્ત
માણેકનું ક્ષેત્રે દિવસે લીલામ થાત ! કૃષ્ણનું સદ્
બાળ્ય રાધાનો સગ !

માણેક મોઢે મીઠા છે, સ્વભાવે સ્વચ્છંદી છે.
માણેક મુગળના રસ્તા પર ચાલતા હોય તો જે
અનુભવાને હાથે કે સિન્ધુકાળથી જુઓ પડેલો
મેદાર સુહિણીની શોધમાં નીકળ્યો છે. હકીકત એમ
નથી. માણેક રસ્તાની રંગે રંગે સુહિણીથી કવિનાનું
દર્શન કરે છે. માણેક તો સુહિણીમાં કવિતાને જુએ
છે, પણ કવિતામાં 'સુહિણી' જોતા નથી.

માણેકની શક્તિ હજી નવા નવા રંગ સજીને

પ્રગટે છે. હજીયે નના કૌતુકો પેડી મિશ્રિતતા વ્યક્ત કરે એવી વેગીવી એમતી સક્રિય છે. “નવસિકાઓ” એમનો પ્રયત્ન છે અને પ્રયત્ન રહેશે-નવનકસ્યા લખી નથી પણ તેયે કરી શકે એમ છે ‘આલખેલ’ - અને ‘મહોજ્જ્વલને માંડવે’ એમના કાવ્યઅથો છે

નવી કવિતામાં “આવેગ” પ્રધાન છે-આવેગ રહેશે ત્યા સુધી એનું આધુષ્ય છે-આવેગ પોતે અપ્રજ્ઞવી છે. આવેગ વિનાનું સર્જન એમની પ્રતિભાને સુંદર સ્વરૂપે વ્યક્ત કરે છે અને તે તે કૃતિ-લોકપ્રિયતા અને દીર્ઘાયુષ્યને બરેલી રહેશે.

એક સુધારો

મયા અંકમાં કવિત્રી ન્હાતાવાપનો ને ફેરો મુખપૃષ્ઠ પર હતો તે “વે-ગાર્ડ”ના સૌન્દર્યથી પ્રગટ થયો હતો. શરતચૂકથી ઉઠવેખ રહી ગયો હતો.

ખિહારનાં લોકગીતો.

ચંદ્રકાન્ત મહેતા.

એક દષ્ટિએ જોતાં ખિહારનાં વિરહગીતોમાં અને ગુજરાતનાં વિરહગીતોમાં ભાવોનું અને ભાષા-લેખનની રીતિનું ઘણું સામ્ય છે. ગુજરાતનાં લોક-ગીતોમાં છે તેવી રીતે ખિહારી લોકગીતોમાં પણ સ્ત્રીઓએ જ મોતીનાં વિરહવ્યથા ગાણ છે. અને આમ પણ આ ગીતો વિશેષતઃ તો સ્ત્રીઓ જ ગાય છે, પણ ક્યારેક સ્ત્રીઓ અને પુરુષો એકા મળીને ગાય છે, તો ક્યારેક એકલા પુરુષો પણ ગાય છે.

સ્ત્રીઓ આ ગીતોની સાથે તૃત્ય પણ કરે છે. આ ગીતો શિયાળાની કે વર્ષોની રાત્રીમાં અથવા ઠાંધ ઊત્સવદિને એક સ્ત્રી ગવડાવે ને અન્ય સ્ત્રીઓ ઝીલે છે. પણ ઝીલવાવાળા સાથે ન હોય તો એકલી સ્ત્રી પણ ગીતો ગાય છે. ક્યારેક જ ગલમ્મા કે ખેતરમાં સ્ત્રીઓ મળુરી કરે, ને કામ કરતા કરતાં ઘાડી જાય ને આરામ લે, ત્યારે મન ખડેલાવવા, ને થાક ઊતારવા બધી સ્ત્રીઓ બેઠે મળી ગીત લલકારે. એક જથ્થું ઊપડે ને બીજી બધી ઝીલી લે છે. વળી, કામ કરતી હોય ત્યારે પણ એ સ્ત્રીઓ ગીતોને ભૂલે એ કેમ બને ? બી વાવતાં પણ પગને હમકારે એ ગાતી હોય. લણણી વખતે પણ, એક હાથમાં ધાનનાં ઉખેડેલા છોડ ને બીજે હાથ જમીન પર રાખી એ ગીત ગાતી જ હોય. એ માન ક્યારેક સંભોગ-શુગારનાં હોય તો ક્યારેક વિપ્રવંબના.

એ ગીતોના શેડા નમૂના અહીં આપ્યા છે. વિરહની લાગણી તો માનવહૃદયની સનાતન લાગણી છે, એટલે વિરહકાવ્યો, -શુ ગુજરાતનાં કે શુ ખિહારનાં-એની પ્રસંગની પસંદગીમાં ને માંડણીમાં ઘણે અંશે સરખાં જ હોય છે. ગુજરાતનાં લોક-ગીતોમાં ખારમાસી એ વિરહના ભાવને વ્યક્તિત્વવાળી પ્રચલિત લોકપ્રિય રીતિ છે. એમાં રાધા કે સીતા નામની પ્રેમિતમવૃક્ત નાવિકા પોતાના પ્રિયતમ-

વિરહની વેદના ઝળુ ને હૃદયભેદી રાખેલાં વ્યક્ત કરે છે. ખારમાસીના વિરહને આરંભ કારતક, ફાગણ, અષાઢ, કે એવા ઠાંધ માસથી માય ને પછી તેમાં દરેક મહિને પલટાતી નિસર્ગ શોભા વર્ણવી હોય ને એ નિસર્ગશોભા વિરહિણીના વિપ્રવંબના હૃદયના વિભાગનું કાર્ય કરે. આ જ રીતે જે ગુજરાતની ખારમાસીના લોકગીતોમાં છે તે ખિહારના લોકગીતોમાં પણ છે. એક દષ્ટાંત લઈએ. અહીં વિરહમાસ અષાઢથી શરૂ થાય છે.

વિરહવાસિનીના ખારમાસીયા.

૧

પ્રથમ માસ અષાઢ હે સખી

સાજી મલત જલધાર હે.

હે પ્રીતિકારણુ સેત બાંધેલો

સીયા ઉદેશી સીરી રામ હે !

“પડેલો મહિનો અષાઢ આબો, હે સખી, ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસે છે, આ સમયે મને શ્રી રામચન્દ્રે સીતાને માટે સમુદ્રે સેતુબંધન કરેલો તે પ્રેમકથા યાદ આવી.

૨

જાગન હે સખી સર્વ સહાગન

રિમિઝીમી બરિસયે છુન્દ હે !

હે પ્રીતિકારણુ સેત બાંધેલો

સીયા ઉદેશી સીરી રામ હે !

“ત્રાવણુ મહિનો આબો હે સખી,

આરે દિશા સુન્દરતાથી છવાઈ ગઈ છે, વરસાદ રમણ વર્ષે છે. એ સમયે મને સીતા પ્રત્યેના પ્રેમને કારણે સેતુબંધન કરનાર રામની કથા યાદ આવી.

૩

બાહો હે સખી રૈણી મિયાગન

ફુજે અંધારિયા રાત હે !

લોકો ને લોકો રામા
જિ જી રી ને ચ મ કે
સો દેખિ નિવારા ડરામ હે !

પછી આવ્યો બાદરવો મદિનો. અધારી રાત,
મેંઘનું ભયાનક ગજન ને વીરળીના ચમકારા નોંધ
મારું હૃદય ભયભીત બને છે. કાપ, આ એ જ
ગ્રેમ છે, કે જેને માટે એક વેળા પોતાના પ્રેમપાત્રને
મેળવવા રાગે સમુદ્રમાં સેતુનું બંધ અધિસો !

૪

આશિન માસ સખી આસ લાગીયે ગેલો
આરા ના પરિસો હમરો હે !
એ આરા પુરે રામા કુશરી સૌરત કે
નિન સ્વામી રખસો લૂગાઈ હે !

આસો મદિનો આવી પહોંચ્યો. મારા મનમાં
નવી નવી આશાઓનો સંચાર થયો. પણ એ
આશાઓ પૂરનાર છે ક્યાં ? એ આશા તો મારા
સ્વામીને લોભાતુર કરનાર મારી રોકમ કૃપાતલી
પૂરાઈ !

૫

કાર્તિક માસ સખી ગંગા સનાને
સમે સખી પેન્થે રામા પાટ પીતાંગર.
હમ સખી હુશરી પૂરનો હે.

કારતક મદિને જાણી સંખીઓ મંગારનાન
કરીને રંગબેરંગી વસ્ત્રો પહેરે છે, જ્યારે મારે તો
જૂનું હાથનું વસ્ત્રું જ પહેરું પડે છે.

૬

અદગન હે સખી, અમરુદારન
ચરોવા ચક્રેયા રામા, જેલ કરતો દે
સેદ સખી નિવારા લૂગાઈ હે !

માગસર મદિના (માગસર મદિનાને જંગમીમાં
પણ અમરુદાન મદિનો કહે છે. ને જિદારના લેલક-
ગીનમાં એનું અગદન એ અપમટ ૨૫ છે) મારે
ખાલુ પાકા માન્યનાં ખેનરોથી ભૂમિ સેનાના જેવી
લિલ્લપજ ને સુરોભિત બની ગઈ છે; ચોરસોરી
કોડમાં મગસૂલ છે, ને મારું હૃદય પણ મારા
પ્રિયતમ માટે આકુળ બને છે.

વિમો એ હંદગીની

જરૂરિયાત છે

પણ

ક્યાં ઉતારવો તે જ પ્રશ્ન છે.

જે સંસ્થાની મોટી
થાપણ છે શિવાસ
ઉત્પન્ન કરે એવી
હાયરેક્ટરોની બોર્ડ છે
-જેની દાર્ઘ્યપદ્ધતિ
ઝડપી અને વ્યવસ્થિત
છે-એવી જ કંપનીમાં
વીમો ઉતારવો જોઈએ.

સત્તાવાર થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦
બહાર પડેલી રૂ. ૫૦,૦૦,૦૦૦
લરપાઈ થયેલી રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

હંદગી—આગ

દરિયાઈ—અકસ્માત

જયભારત

વીમા કંપની લિ.

૨૨, એપોલો સ્ટ્રીટ. મુંબઈ

પૂપ હે સખી ફૂલ, પડિયે ગેલો,
બીજી ગેલો લંબી લંબી ફેરા હે
ચે ત્રિધા ને બીજો રામા, કાઠાઓ કે,
જોઈના બિંબોએ અનમોહ હે.

પોષ મહિનો આવ્યો ને સાથે ધુમ્મસ લેતોર
આવ્યો. ને નેથી મારા લાંબાં વાળ બીંજાઈ ગયા.
ને મારી ચોળાએ બીંજાઈ. આ મારું અણમોહ
જોઈના બીંજાઈ છે તેમાંથી મને ઉગારનાર ક્યાં?

૮

માઘ હે સખી ઝાડ પરિપે ગેલો
થર થર કાંપે કરિની હે
સમે સખી ખેલે રામા પિયાકે સમે હો
હમરો પિયા પરદેશ હો

મહા મહિનો આવ્યો ને એની કડકડતી કડીમાં
મારું હૃદય કંપી ઊઠ્યું. મારી બધી સખીઓ એમના
પ્રિયતમ પાસે ભેરાતી સુખએનમાં. દિવસો વીતાવે
છે પણ હાથ, મારા પ્રિયતમ તો પરદેશ ગયો છે !

૯

શાશ્વત્વ હે સખી ઋતુ બસન્ત હે !
સમે સખી ખેલે લાઝ ગુઝાલ હે !
સમહિ ખેલે રામા પિયા ગુઝાલે સમે
હમરો પિયા પરદેશ હે !

પછી આવ્યો શ્રાવણ મહિનો. વસંત ઋતુના
માનમાં બધી સખીઓ ગુઝાલ ઉઠાડી હોળી ખેલે છે.
બધી સખીઓ એમના પ્રિયતમ ભેડે પ્રેમના તોફાને
ચડી છે. ને મારા પ્રિયતમ પરદેશ એટલે મારે
એકલા દિવસ વિતાવવાના !

૧૦

ઐત હે સખી ગેલા ફૂલીપે ગેલો
સબ સખી ફૂલે રામપિયા કે સંગ હો !
હમરો ફૂલવા મહિન હે !

ઐત માસમાં બેલફૂલનો ઉત્સવ આવ્યો. આ
ઋતુની જરા કંડી, જરા ગરમ, એવી મધુર હવાથી
સખીઓ લહેરમાં આવી પ્રિયતમની ભેડે કંડેલાલ
કરે છે. હું મેલી રહી ગઈ, કારણ મારે તો એ

૧૧

વૈશાખ હે સખી આદિત ખર મેલા
જિયારા તાવિત હમાર હે !

વૈશાખ મહિને સૂર્યના પ્રચંડ તાપે ધરતી
ધીબી ગઈ છે, ને એવી જ રીતે વિરહના પ્રચંડ
તાપથી મારું હૃદય પણ ધબી રહે છે.

૧૨

જેઠ હે સખી, પિયા ઘર આવશે
પરિ ગેલો આશ હમરો હે !
એ પ્રીતિકારણ સેત બાંધવો.

જેઠ મહિને મારા પ્રિયતમ પાછા ઘેર આવ્યા.
મારી આશ પૂરાઈ. મારી વર્ષ દિવસની વિરહવેદના
દર થઈ. હા, આ પ્રેમને કારણે જ સીતા મેળવવા
રામને સેતુ બાંધવો પડ્યો !

બિહારનાં બારમાસીનાં ગીત બધાં આ જ
પ્રકારનાં હોય છે. આ જ રચના; કરુણની વેદના
ક્રમશઃ જોમ માસો વીતતા જાય તેમ વધુ અને
વધુ તીવ્ર બનતી જાય. આ ગીતમાં જ જુઓને,
આરંભમાં નાવિકા રામસીતાની ભેડે પોતાની
વૃક્ષના કરીને દુઃખી થાય છે. પછી કુખળ શોક
પર ચિકકાર વરસાવે છે, પણ, પછી દુઃખના
અશ્રુને લીધે વિરહમાં ઉગ્રતાને બદલે કામળતા
આવી છે. પછી સખી ભેડે પોતાની સરખામણી
કરી, પોતાનો પ્રિયતમ નથી તેથી દુઃખી છે. પણ
આરંભના જાગમાં જે જ્વાળા છે તે નથી, એ
જ્વાળા પરિણામે છે કરુણતામાં.

બીજું એક આવું જ વિરહગીત લખ્યું. એમાં
પણ પ્રાપ્તિભર્યા પોતાની વિરહવેદના આવેબે
છે. એની વ્યાકુળતા, એની આનંદહિનતા વ્યક્ત
કરતાં એ કહે છે:

મલગો બારન તેજિહે સુંદર
જહાં બેસે રઘુનંદરી કુમાર !

ન્યાં રઘુવંશકુમાર વિરાજે છે ત્યાં મારી
બધી કલ્પના ને બધું સુખ દોડી જાય છે.
આમ રઘુનંદનું સ્મરણ કરી પછી કહે. છે

કે, પ્રિયતમ તો ફર છે, એના વિના આનંદ શાનો ?
એ કહે છે :

બીનુ સોનાકે કેસન આભરણ
બીનુ મોતીયે કિયા મનોહર
અંગન મોર લેજે બીજુજન્દ
હુનિયા સગરો. આધાર

પતિ વિના સુખ નથી તે સમજવતાં અનેક
દૃષ્ટાંતો આપતા એ કહે છે; “સોના વિના ધરેણાં
નહિ, ને મણિ કે મોતી વિના અલંકારની ગોભાષ
શું ? મારું આંગણું સ્વામી વિના યનું સડું લાગે
છે, આખું જગત અધકારમય લાગે છે.

વિરહ દુઃખની કહાની અહીં જ પૂરી થતી નથી,
એ આગળ ચાલતાં જણાવે છે,

સેજ પર કારી નાગીન

કુઃખ અખ સહયો ન વળ્ય !

બિનુ રે માઇઆ બિનુ કેસન નેહાર

સ્વામી બિનુ કેસન સમુદાર !

“પતિ વિનાની મારી શય્યા તો કાળી નાગ-
ધીની જેમ મને ડંખે છે. હવે કુઃખ સહ્યું જતું
નથી. મા મરી એટલે પિયર હવે રહ્યું નહિ ને
સ્વામી વિના સાસરામાંથી પ સુખ ગયું.” પછી તો
કુઃખની પરાકાષ્ટા આવે છે. નમીજ પણ આડું
ફાટયું છે. એને કમનસીબે કોઇ સંપરતું નથી.
પોતાના બાળ્યકુઃખની કહાણી એ કાપક શબ્દોમાં
કહે છે :

વિપદ લાગેલું નદિયા કે તીર,

દલવા જોતે મુકાપડો

વિપદ લાગેલું સખ ત્રિરિહ તર.

ત્રિરિહ બોલે પાતઝ,

વિપદ લાગેલું નેહર મોર

ભોજિ લેકિહાન-લવડાર !

“કુઃખથી તપ્ત થયેલા હૃદયને શાંત કરવા,
નદીતીરે નાહવા ગઇ, તો મારા જેવી હનુમાગિનીના
સ્પર્શે નદી સુકાઇ ગઇ. ઝાડનાં પાદર્માં, ટું ત્યાં
જતાં જ, ખરી પડમાં. વિપદથી તારી આખરે
સાંત્વનાની આશાએ દૃ પિયર ગઇ, તો ત્યાં. મને
ત્યારે માગ્યું કે સ્વામી વિના મારું ક્યાંયે સ્થાન નથી.”

સંગીન પ્રગતિ.....

નવું કામકાજ

૧૯૪૪

૧૯૪૫.

રૂ. ૪૦,૦૦,૮૯૫.

રૂ. ૫૨,૨૦,૫૮૦

—સંગ્રહ ૩૦ ટકા ઉપર વધારો—

બામ્બે કો-ઓપરેટીવ

ઈન્સ્યુરન્સ સોસાયટી લી.

ચેરમેન

માધવલાલ મહેનશી ભટ્ટ જે. પી.

મેનેજર

ગણેન્દ્ર એચ. ઠાકોર એમ એ. (ફિન્સ)

કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યુરન્સ પીલ્ડર્ડોંગ

સર શ્રીરાજશાહ મહેતા રાઠ, કોટ, સુખર.

લાગવગવાળા અને ઉત્સાહી ગૃહસ્થોને

ઉદાર શરતોથી એજન્સી આપવી છે.

આપણાં યુદ્ધરાતનાં લોકગીતોમાં પણ આમ જ વિરહવેદનાની સાથે દુર્ભાગ્યની કદાચી સાંકળી લેવામાં આવી છે. આપણા મધ્યકાલીન રાધાકૃષ્ણના વિરહમાં પણ, નરસિંહના પદમાં, રાધાના વિરહે નદી સૂકાઈ ગઈ ને દરેક પવન ગરમ થવાના ઉદ્ગેષો આવે છે. આ ગીતમાં માતા પિતાના પિયરમાં બાળીને નિરસ્કાર ને બહાર, નદી, ઝાડ વગેરે તરફથી યે પ્રેરિતભર્તૃકાની થયેલી અવમાનના, કરુણ ને વધુ અસ્કારક અને મર્મરૂપી જનાવે છે.

આપાદ મહિનો આવે છે આપાદ મહિનો એટલે તો વિરહીઓનો મિલનભાસ, આપાદે વિરહાન્તે મિલન થવાથી એ શુભારના આલેખન માટે અનુકૂળ ભાસ ખતે છે. એટલે આપાદ આમ મૂળે તો સંબોગશુભારને અનુકૂળ વિષય, પણ એક વિરહિનીના પ્રિયતમ ન આવ્યા તે બિચારી પોતાની કરુણ દશા સખીને વર્ણવતા કહે છે:

એમસે આપાદ માસ ગરજે ગમનવા
ચૌહ દિસે ધરા લાગે બેખાનવા
પિયા પરદેશ એવો !

નીરા દારકે નયનવા દિન શુનિ શુનિ
ત્રા મોરા છિન બેસો બદન મલિન
હાઠ બેસો કંગન હમારિ !

જે મોરે કહી દેતો પિયાકે આવનવા
તાક દે મે હાયકે કંગનવા

ચીર કરુ ચીર કરુ અપનિ મનોવા
આ જે આવ્ય જેતો સાંકે મિહાનિયા

આપાદ મહિનો આવ્યો. આકાશમા ગર્જના થવા લાગી. ચારે દિશામા ધનધોર મેઘની વટા છવાઈ ગઈ. પણ મારો પ્રિયતમ તો પ્રવાસે ગયો છે. આંસુ સારતી સારતી એના આવવાના દિવસો કું ગણવા કરુ છું. મારો દેહ તદન દુર્ગંજ બની ગયો છે. મોઢા પર કાળાશ છવાઈ ગઈ છે. ને સખી, આમ તો જો, આ મારા કંકણ મને દીઠાં પડવા માંડ્યાં.

"હે સખી ! જે મને મારા પ્રિયતમના-આવવાનો ચોકકસ દિવસ કહે તેને હું આ મારા હાથનું કંકણ બક્ષીસુ આપી દઉં."

સખી સાંતવના આવે છે: "તારું મન રિશ્તે રાખ. જરા ધીરજ ધર. તારો પ્રિયતમ જરૂર આવશે જ."

આ ગીત ઝાંઝર પહેરીને એના તાસ જોડે સ્ત્રીઓ ગાય છે. આ ગીતમાં જ એવો લય છે કે જેથી ઝાંઝરના તાલે બરાબર રસજમાવટ થાય.

બીજું એક એવું જ વિષયબળુ પ્રચલિત ગીત લઈએ. એમા પણ પ્રેરિતભર્તૃકા પોતાની વિરહવેદનાની કથા વર્ણવે છે. ન્યારે યોવન શાશુ-વાતો રસભોગનો સમય, ત્યારે બિચારીના પ્રિયતમ દૂર હોય એટલે પોતાની કરુણ દશા તે એક પથિકને કહે છે છે.

એકે નારી પતરી, લયકિ કમરવા
દોસરા હિ ટામલ શરીર હે બિદેશિયા
"એકે તો પાતળા કમરની ને તેમાં વળા
ટામળ શરીર, ને પછી:
સાદિયા કરિકે ધરે બેઠેલે અપનિ ગેલે પરદેશ
એઈ સન ઉમરીઆ હમમ બેરીઆ
કોન મોર હરતપરે કહેશ !

અપને ન અમને, પાતિયા ન મિખબે
છપાદ ના પરેલે બિદેશી હો !
નારોહ જરસ પરદેશ બેઠેલે
ધનિ તોર કહિન કહેળ હો !

નાની ઉમરમાં એને પરણીને ધરે આવી ને. સ્વામી પરદેશે આશી ગયા ને પછી તો યુવાની આવી. મનમજ જગે છે, એટલે પોતાના નસીબને દોષ દેતી બિચારી કહે છે: "આ મારી ઉમર જ મારી વેરી યદને એકી છે. આવી ત્યારે બાળકી હતી, પછી તો જાર જાર વર્ષ વહી ગયાં તો યે સ્વામીનો કરોશ પત્તો નથી. મને આ દુઃખમાંથી ઉગારે પણ કોણ ? એ જન્મેય તો આટલા વર્ષોમાં ન આવ્યા, પણ એણે તો કટકી પત્ર પણ ન લખ્યો. મને તો હવે એવું રમરણ પણ રહ્યું નથી." (નાની શી બાળિકા હતી ત્યારે આવેલી, પછી જાર વર્ષ એમ ને એમ નીકળ્યા ગયાં ત્યાં બિચારીને કયાંથી કશુંય રમરણ હોય ?) તે પછી સ્ત્રી કટાક્ષમાં કહે છે: "ધન્ય છે એના કંકણ કાળજી ને!"

જો પરદેશી સમક્ષ નિવેદન કરે છે
તેના હૃદયમાં આ કહાણીથી પોતાને માટે
હમદર્દી જાગાવી, પછી એને પોતાના પતિની પાસે
પોતાનો સંદેશો લઈ જવા વિનવતાં એ કહે છે:
ખાટ ખટખ્યા, નવું હું મોર ભાઈએ,

લે જન્યો બહિન કે સન્દેસ હો !

“હે રસ્તે જતા પ્રવાસી, હવે તો તુંજ મરો
ખરો ભાઈ છે. તો અંદેનનો આટલો સંદેશો
એમની પાસે લઈ જા ને.”

પરિચ પોતાની મુશ્કેલી રજૂ કરે છે કે
તોહાર બાલમ કે ચિનહિ એ ના જન્યો

કે કર હાથે દેવો જાનિયા ?

“તારા ધણીને હું જોળખતો નથી, તો પછી
હું તારો આ કાગળ આપું કે ના હાથમાં ?”

સ્ત્રી પોતાના પતિનો પરિચય આપતા એની
સૌંદર્યભાવનાને મૂર્તરૂપ આપતા એક સુંદર શબ્દ-
ચિત્ર રજૂ કરે છે:

‘હમરો બાલમ કે બડે બડે આખિયા.

બોર શુગિત આખિયા.

બોમે સિલહ-અંદન કે ટિકા

ખીમુરી ચમકે દાતિયા !

દમારો બાલમ હે પૂરજા જનિજ્યો !

બેડેમે હો રે રાગદરગારીયા !

‘મારા ધણીની કાળી ભરમર આખો

છે. ચંદનચરિત એનું ગંધું લલાટ છે. એના
દાંત એટલા ઊંજળા છે કે જાણે વીજળી ચમકતી
હોય એમ લાગે છે. ને પુર્વદેશમાં વેપાર કરવા
ગયા છે, ને ઘણું કરીને ત્યાં રાગદરગારમાં મળશે.”

કેવી સરળ આ ગ્રામ્યાલિકા ! એને ખીમરીને
શું ખજાર કે આ પરિચય તો પરિચય જ ન
કહેવાય. પણ કાવ્યમાં ભાવની પરાકાષ્ટા તો હજી
હવે આવે છે. પેલા મુસાફરને બોતાં, એ વિરહિનીને
એ મુસાફરની પત્ની પણ પોતાના જેવીજ વિર-
હદુઃખિત અવસ્થામાં હશે તે સ્મરતાં એ બેની
બેડે પોતાના પ્રિયતમને સંદેશ મોકલવાનું નક્કી
કરે છે તે પ્રવાસીને ઉપાસંબ આપે છે :

‘હિયા હે બિદેશિયા, ચિઠ્ઠકાર તોહાર

ઘની બેડો વિરહ વિયોગ હે !

“હિ, હિ, હે પરદેશી પ્રવાસી, તને ચિઠ્ઠકાર છે.
તારી સ્ત્રી તારા વિરહે મરવા પડી છે ને હું અહિં
પરદેશમાં બસે છે !”

આમ સમસંવેદનાથી, પેલા પરદેશીની સ્ત્રીનું
હૃદય એ સમજ, જે કાવ્યની શરૂઆતમાં આતમ-
લક્ષી હતી એની દષ્ટિ પરલક્ષી બની, એમાં જ
ખરું કાવ્યતત્ત્વ રહેલું છે.

[શ્રીમતી માયા ગુપ્તના બંગાળી લેખને
આધારે]

સંપાદકીય

‘કવિતા’ને એ અંક પ્રગટ થઈ શક્યો નહીં. સંખ્યાબંધ પત્રોમાં એ અંગે પૂછપરછ થઈ, એ અગાઉ આજ વર્ષમાં ફેબ્રુ. અંક (અંગત કારણોસર) પ્રગટ થઈ શક્યો નહોતો. ખરી હકીકત એ છે કે ‘કવિતા’ને એ અંક ન પ્રગટ થવાનું સૂખ્ય કારણ પ્રેસ છે. સુરતમાં કોર્પોરેટરની ભારે તંગીએ સંખ્યાબંધ પ્રેસોને ગૂંગળાવ્યાં, હુતાં, પરિણામે એ પ્રેસોમાંના સામયિકો પણ ગૂંગળાયાં, અને એ જ કારણસર એ અંક પ્રગટ ન થઈ શક્યો. તથા તથા દૂરમાનો એક કાઢવાની વિચારણાનો પણ અમલ ન થઈ શક્યો.

‘કવિતા’ માટે દિનપ્રતિદિન પ્રતિકૂળ સંલેગો ઊભા થતા જાય છે. છતાં ‘કવિતા’ નિયમિત રહેવું જ જોઈએ એ માટે અમે સતત પ્રયત્નશીલ છીએ. અમેએ જીલ્લાઈ માસથી નવા પ્રેસની વ્યવસ્થા કરી છે ત્યાં ‘કવિતા’ નિયમિત પ્રગટ થાય એવી જોગવાઈ પણ કરી છે. પણ એ નવી વ્યવસ્થા થાય સુધીનાં ‘કવિતા’ને જે સંલેગોમાં મૂકાવું પડે છે એ સંલેગોમાં અન્ય માર્ગ નથી.

ગમે તેવી સુરકેલી આવશે છતાં ‘કવિતા’ની જ્યોત તો જલતી જ રહેશે. ગુજરાતે આજે ‘કવિતા’ને જે સ્નેહથી વધાવ્યું છે એ સ્નેહથી પોષાઈને ‘કવિતા’ ગમે તેવા કપરા સંલેગોમાં જીવંત રહેશે જ. હાલ પૂરતી અનિયમિતતા આવી છે તે અનિયમિતતા હવેથી દૂર થશે જ.

આ સંલેગોમાં પણ ‘કવિતા’ કંઈક નવું નવું કરવા માંગે છે. પ્રથમ તો એ કે જીલ્લાઈ માસથી ‘કવિતા’ બે રગમાં છપાશે. એ તેનાથી વિશેષ સમૃદ્ધ રીતે સચિત્ર થશે. આ કે હવેથી નિયમિત રહેશે જ. જે આંકે પ્રગટ થઈ શક્યા નથી એમાં કાળ જ એવું કામ કરી ગયો. એ જાદલ કવિત પ્રેમીઓ અમને ક્ષમા કરશે.

વર્ષ ૫ ● આંક ૭

કવિતાં

જુલાઈ ● ૧૯૪૧

જનાળા

કહે છે તે સઘળું જ છે દૈવમાં, ઔદાર્ય છે, ધૈર્ય છે,
કર્મીધીન મનુષ્ય તે પણ લહું, ના દૈન્ય છે અંતરે,
વેઠ્યાં કષ્ટ અનેક સર્વ સહવા ઘોળી પીવા હામ છે,
કિન્તુ એક જ વેદના જખમ એ રૂઝાયના કો પળે.

મેઠાંની ભરી મેઠની, નયન એ, એ હાસ્ય ને વેણ એ,
ભૂલ્યાં કેમ ભૂતાય અંધ તનુને જે ધા કર્યા અંતરે;
સ્વામી થી નતમસ્તકે નિરખતું એ ધર્મ શું તે સમે ?
આને એ અપમાન સર્વ વિસરી શું કહેણું તે પાઠવે !

'કૃષ્ણ' કહે નહીં ! આજ પ્રજાવત્સી રહ્યો ભાર્યો હતો અંતરે,
અગ્નિ, અગ્નિની જ્વાલ ઉઘડી હતી આને જાની હું હવે,
તારો કૌરવ-વંશ ખાક જનશે હું શું કહું તે કહે,
ઇન્દ્ર ના, પણ આજ અંતર કહે સંહાર પામે હવે.

હતું જે કુળ માડું ને તારું એ ગૌરવે ભર્યું,
શુદ્ધિ બધે યજ્ઞ તેથી દેખું નષ્ટ યજ્ઞ જતું;
હુઝ છે અંતરે તો થે માણું છું એ જ યોગ્ય છે,
ધર્મ છે ? સ્વજનો છે એ ? સ્વપ્ન સર્વ ગયાં હવે !

જયમનગૌરી પાઠકજી

તને મેં આહોતો હૃદયરસમાં મસ્ત બનીને
તુંથી હું મોહોતો અવિરત સુધાએ વરસીને
નહીં એવું કિન્તુ ઘણુભર કદી માન્યું હૃદયે
‘મને તું આહે તો હૃદય મુજ તારે ચરણ છે.’

હતી આશા કે-તવ હૃદયમાં સ્નેહપડે
પડી ગૂંછ રેશે દ્રવ્યહૃદયના તાર-સમમાં;
પરંતુ એ આશે, અગર બાદલાની શરતથી
સમર્પ્યું નહોતું મેં; હૃદય નિજ મેળે જઈ લખ્યું.

હતો મારે તો તું પ્રથમ થકી મારે પ્રિયજન
નહીં કે હું મોહો નીરખી તવ સ્નેહોમિ સદય;
બલે તું આહે કે નહિ, હૃદય આ રોજ ઝુરશે
દીકું જે તારામા કયમ કરી હવે તે ભૂલી જશે ?

અને મિથ્યા યત્ને હૃદય નિજ કે. છેતરી શકે ?
દીકું મારે હૈયે તવ હૃદયમાં દિવ્યતમ જે
રહેશે જુમી એ મુજ હૃદયે હૈરતુભ સમ
મને હૈયે શ્રદ્ધા પ્રણયકણી જે જાય ન વૃથા.

ભોગીલાલ ગાંધી

દિલસાંની વાત

અમને ન આવડે કંઈ દિલસાંની વાત,

કે'તા દિલસાંની વાત—અમને.

દિલસાંની વાતું એવી,

વાદળ માયલી વીજળી જેવી.

હે છ એને કેમ રે જાધાય,

એને કેમ રે જતાય !

એથી અમે સાવ રે અગન્યાત—અમને.

કૂલસાં સમી ને હોયે,

માળા ગૂંથી તો તો લઈયે.

હે છ આ તો કૂલેસાં નહીં ને

કેવળ લમતો પરાગ

એને કેમ રે જાધાય !

એને કેમ રે જતાય !—અમને.

માછલાં સમી ને હોયે

રાખ દળ જે ગાંધી લઈયે,

હે છ આ તો કલ દલ જળદળ

એને કેમ રે જાધાય

એને કેમ રે જતાય—અમને.

દિલડું હોયે ને, વાતો

દિલની અવાયે એ તો;

બલે હોય વીજળી પરાગ,

કે ઠલકલ એ અવાજ;

એ તો સદુ દિલડે જાધાય,

એ તો સદુ દિલડે જતાય—અમને.

પ્રહલાદ પારેખ

આવે છે

અદ્ભુત સુંદર સુંદર એ તો આવે છે મુજ પાસે ।
વીજળીના ઝમકારા સમ એ આવે તેમ જ -હાસે ।
આવે છે મુજ પાસે ।

આવે છે એ અતિશય પાસે,
સુરક્ષિત એના ધાસોચ્છવાસે
મૂર્ચ્છિત કરી દેતી મુજને એ !-એવું તે કઈ હાસે ।
આવે છે મુજ પાસે ।

વિરિમ્બન, ભગ્નત-નિર્મીલિત નેને,
દેખુ, હજી નવ દેખુ જ એને,
ભરી જતી ત્યાં । પથ એને નવ નિરખાયે આકાશે ।
આવે છે મુજ પાસે ।

તેજ મહીં વીટાયુ એતું
લાવણ્ય-હજી નિરખુ શેતું !—
ને મુરબી !-જાપે પ્રતિવેલા અધિગ રેશમપાશે ।
આવે છે મુજ પાસે ।

પ્રજ્ઞરામ રાવળ

ટાગોરનાં સંસ્મરણો

સ્વં વિશ્વકવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને માણ નથી જાણતું ? તેઓ 'ગુરુદેવ'ના નામથી હિંદુસ્તાનમાં ને બહારની દુનિયામાં જાણીતા હતા. આજે પણ એ જ નામથી ઘણાં એમને ઓળખે છે. ખીમ છે શ્રી. આચાર્ય સિતિમોહન સેન, જેઓ સાંતિનિકેતનમાં 'હાકુરદાદા'ના નામે ઓળખાય છે. સિતિમાણુ ગુરુદેવ સાથે સતત ૩૪ વર્ષ રહ્યા હોય એમણે આલેખેલાં ગુરુદેવનાં સ્મરણોનો આ લેખ આપણને નવીન-રસમદ માહિતી પૂરી પાડશે.

ગુરુદેવ સાથેના હાકુરદાદાનો સંબંધ ૩૪ વર્ષનો છે એ ખરું પણ જોની પાસે દેશ-પરદેશના લોકો એકાદ કલાક વાતચીત કરીને પણ એક એક ચોપડી લખી ગયા હોય તેને માટે આટલાં વર્ષોનાં સંસ્મરણો દુકામાં લખવા અસંભવ છે. હાકુરદાદાના પૌત્રે એક વાર તેમને પૂછ્યું: "રાવજીને શું ખરેખર દસ માથાં હતાં ?" જવાબ મળ્યો. "હા" "ત્યારે એની ગા ઘું કરતી હશે ?" પ્રશ્ન ન સમજનાથી હાકુરદાદાએ પૂછ્યું: "કેમ ?" વાત સામન્ય હતી— "જારે રાવજી રડતો હશે ત્યારે બે મોઢાં તો બે રતનને ધાવે, પણ બાકીનાં આઠ તો રડતા જ રહેતાં હશે ને ?" એ જ હાલત શ્રી. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનાં સહિત્યની છે. કેઈ એક જ બાલ્યુની વાત કરીએ તો બાકી રહેલાં રડવા માંડે છે ભાવેના સંબંધમાં પણ એમ જ છે. જેમ આગળનીયાં જોસતી વખતે પંને ઠેકાણે ૧૫૦ જેસી બપ અને નીકળતી વખતે બધા સાથે જ નીકળવા માગે તો એક પણ નીકળી શકે નહિ !

હાકુરદાદાની પાઠશાળાં એક માણસ રહેતો હતો. તે રાજ સવારમાં દીવો સળગાવીને તમાકુ પીતો. એમણે તેને પૂછ્યું: "અધ્યા, દીવો સળગાવવાનું શું કારણ ?" તેણે કહ્યું: "જ્યાં મુધી તમાકુનો ધૂમાડો દેખાય તહિં ત્યાં મુધી મજા આવતી તથી

કે તમાકુ પીએ છીએ કે નહિ." એ જ હાલત હાકુરદાદાની હતી. રવીન્દ્રનાથના સહિત્યનું વાચન તો કરતા હતા પણ ત્યાં કશી તેમને નજર ન જાય ત્યાં લગી કેમ ચેન પડે ?

સને ૧૯૦૪ની વાત છે. ખખર મળી કે ગુરુદેવનું કલકત્તામાં બ્યાખવાન છે. હાકુરદાદા આ વખતે જનારસમાં હતા માતાને સમજાવીને પહેંચા કલકત્તા. ગિતાઈ ધિયેટરમાં 'રુદેશી સમાજ' પર 'ગુરુદેવનું બાવણ હતું. પણ ધિયેટરથી અધી માઈલ મુધીનો રસ્તો જ જાધ હતો. છતાં એ અપરંપાર ખીર-દીમાં હાકુરદાદા તો ધૂસ્યા. થોડે દૂર લગી તો ગયા પણ શ્વસ ધૂંટાતાં પાછા નીકળી આવ્યા. બહાર બાવીને જુએ છે તો શરીર પર પડેરણ જ ન મળે ! ખખર મળી કે કાલે કર્ઝન ધિયેટરમાં પણ આજ બાવણ ચવાનું છે. દરવાને ખુલામન કરી હાકુરદાદા તો બધોરે બાર વાગે જ અંદર જઈને બેઠા. ત્યાં એમનાથી પણ પહેંચાં ખીજ છ ગુદસ્થાને બેઠેલા જોષ દિંગ ધઈ ગયા. એમાં શ્રી. પ્રમથનાથ તર્ક-ભૂખણ પણ હતા. હાકુરદાદા પડેલી જ હરોળમાં જઈ બેઠા ગુરુદેવના મંચ પર આવતાં પહેલાં એને ચંકા થવા કરતી હતી કે ક્યાંક ગુરુદેવ કદરૂપા તો નહિ હોય ? પણ ચંકાઓ નકામી હતી કેમકે પર-માત્રાએ ગુરુદેવને દિશ્ય રૂપ આપ્યું હતું એક મિત્રે બાવણ રાર ધાય તે પહેલાં જ એમને ગેલેરીમાં બેઠાવાની લીધા બાવણ તો સંભળાણું પણ ગુરુદેવની બાવણ-જના રૂપેટ ન જોવાનો અસંતોષ રહી ગયો. શીશન એકેટીમાં ગુરુદેવ હંમેશ જતા હતા ત્યાં ગયા ને પાસેથી દર્શન કરી જનારસ જતા રહ્યા

૧૯૦૬ થી ૧૯૦૮ સગી સિતિમાણુ હિમાલય, ડેલહોરી, અગા વગેરે સ્થાનોમાં કરતા રહ્યા. અગામાં એક દિવસ ટપાલ લેવા ગયા ત્યાં અગા-

નકે જ એક પરખીડિયું મળ્યું. તેમાં યુરહેવે એમને શાંતિનિકેતન બોલાવ્યા હતા. એમણે ત્યાં જ ઊભા ઊભા જવાબ લખ્યો: 'હું' તો 'કવિ' રવીન્દ્રનાથને બોળ્યું'હું, અને તે આજ જ હો તો ભલા મારી તે એકી શી મોટાઈ છે? હું' આપનો અત્યંત આભારી છું.' જલદી જલદી તૈયારી કરી શાંતિનિકેતન પહેંચ્યા ને ત્યારથી આજ સગી એઓ શાંતિનિકેતનના આદરણીય સભ્ય છે.

ગીતાંજલી છપાઈને બહાર પડ્યા પછી યુરહેવે ઔપચેશન માટે વિશાપત ગયા. યુરોપ ને ખાસ કરીને ઈંગ્લેન્ડ માટે તો યુરહેવે એક રૂપંત આશ્ચર્ય સર્જાઈ હતો. જ્યારે જુઓ ત્યારે સાહિત્યકારો એમને ધેરી વળતા. એ દરમિયાન જુવાન એમહરટ મળ્યા આવ્યા. તેઓ બહાર જ ઊભા રહ્યા ને યુરહેવે નીકળ્યા એટલે કહ્યું: 'હું' એમહરટ' - 'હું.' તરતવા જન્મેલા બાળકનો પરિચય આપવા માગ્યાપને ખૂબ પાઠવી પડતી નથી. એ તો બાળક પોતે જ રહીને પોતાની બોળખાણ કરાવે છે. તેમણે યુરહેવને પૂછ્યું: 'હિંદુસ્તાનની દરીદ્રતા દૂર કરવા આપ શું કરો છો?' યુરહેવે ૬૦-૭૦ હજારની જરૂરિયાત બતાવી. એમહરટ તરત કહ્યું: 'હું' આપણે આપ કામ શરૂ કરો.' ત્યારથી આજ સગી એઓ શાંતિનિકેતનને દર વર્ષે આર્થિક મદદ આપતા રહ્યા છે.

આ ઘટના પછી એ વર્ષે જાદ એમહરટ' હિંદમાં આવ્યા. શાંતિનિકેતનમાં આવતાં વાર પૂછ્યું 'યુરહેવનું જીવનચરિત્ર કોણે લખ્યું છે?' કહેવામાં આવ્યું કે: 'કાઈએ નહિ.' એટલે એમણે તો બધાને તિરસ્કારી કાઢ્યા ને કહ્યું: 'હું' લખીશ' અને બીજે દિવસથી નેણા કરવા લાગ્યા. હમેશાં યુરહેવની સાથે જ રહે. તેઓ કંઈ કહે કે લાગવા કાપરીમાં નોંધી જ લે. 'યુરહેવ પોતાના પુસ્તકાલયમાંથી જૂની ચોપરીઓ કાઢી નાખી તેની જગ્યાએ નવી ચોપરી રહ્યા છે. આ રીતે એમણે પોતાની ૧૪ હજાર ચોપરીઓ 'વિશ્વભારતી'ને આપી. એમાં ૧૧ હજાર તો વિદ્યાર્થીની જ હતી.

શ્રી. જગદીશચંદ્ર બોઝ તથા પ્રો. આઈન્સ્ટીન એમના મિત્રો હતા. ચીનની કળા-એમને ખૂબ જ પસંદ છે. તેઓ કહેતા કે યુરોપની કળા તો એની આગળ બાળકિડા છે. તેઓ ૪૫ કલાક સુતા હતા. બોદ્ધ ધર્મ વિશે પણ વાત કરતા હતા. વગેરે વગેરે"

આ રીતે પૂરાં ૬ વર્ષ સુધી એમહરટ નોંધ લેતા રહ્યા અને છેવટે એક દિવસ ક્ષિતિયાણુ પાસે જઈ કલમ મૂકી દીધી. ક્ષિતિયાણુએ પૂછ્યું: "શું છે?" બોલ્યા: "જસ, એમના વિશે પૂરેપૂરું લખતું અથક્ય છે, અસંભવ છે." કોમરદાદા ક્ષિતિયાણુએ પોતાની સહજ કટાક્ષપૂર્ણ બાલામાં પૂછ્યું: "તો પછી તે દિવસે અમારો તિરસ્કાર કેમ કરેલો?"

નેત્રણ પારિતોષિક મળ્યા પહેલાં યુરહેવની આર્થિક દિયતિ ઠીક નહોતી, એક ઉમાચરણ નામે નક્ષત્ર ને સીધો નોકર હતો. તેના મરી ગયા બાદ આવ્યા ઘણા જ મંજીર સાધુચરણ. ક્ષિતિયાણુએ યુરહેવને પૂછ્યું: "આ બીજો નોકર કેવો છે?" યુરહેવે કહ્યું: "તે મૂત્ય છે! આગિર્ધન છે, મજાના કરે છે."

દક્ષિણથી એમના આવેશા શિષ્યોમાં ચિંતામણિ નામના એક સંન્યત પણુ હતા. ૧૯૫૭ ને લોખંડી ચરીર હતું. યુરહેવે એક દિવસ તેને પૂછ્યું: "શું ખાઓ છો?" જવાબ મળ્યો: 'હોંગકાના પાનનો ગોચો' યુરહેવે તરત જ ઉમાચરણને મોલાવી કહ્યું: 'રશિવાનું બધ કરી દો. આપણે પણ હોંગકાનો ગોચો ખાઈશું.' ચિંતામણિ હોંગકાનું શરણત પણ પીતા હતા. યુરહેવે, એ એમણે કે તરત ઉમાચરણને પૂછ્યું: 'હોંગકાનું શરણત બતાવી શકોશો?' 'હા'ની જવાબ મળતાં જ યુરહેવે બનાવી લાવ્યા કહ્યું. પીયશ્વે એવા પૂરા વિશ્વાસથી જ કહ્યું હતું. પણ શરણત આવ્યું ને ત્યાં એક મુટકા જ પીધું કે વરત બહાર નીકળી મળું.

રવીન્દ્રનાથ પહેલાં એક મોટા મકાનમાં રહેતા હતા. એ પછી પોતાને માટે એક 'નાનું' મકાન

પસંદ કરી તેમાં રહેવા લાગ્યા. મકાનનું નામ એમણે ‘પુનથ’ રાખ્યું હતું. જ્યારે એ ઘર મધ્ય-ધર્માં એક વાર એમને પૂછવામાં આવ્યું કે, ‘જ્યાં આટલું નાનું કેમ ?’ એમણે કહ્યું: ‘જો ઘર મોટું હશે તો તેનું જ મહત્ત્વ વધી જશે ને અપણે નાના જ રહી જઈશું.”

શુરહેવને કેરીઓ ખાવી ઘણી ગમતી હતી. ૧૯૨૪માં એઓ જ્યારે ચીનમાં હતા ત્યારે જીન-ઓને ખગર પડી કે એમને કેરી જલ્દી જાવે છે. તરત જ ફિલિપાઈનથી તાર આવ્યો કે: “ધીમાન

માર્ગે કેરીઓ મોકલીએ છીએ. કિંમત લેવાની નથી. માત્ર રવીન્દ્રને માટે.” કેરીઓ આવી ગઈ. કહી દીધું કે આજે રોટલી નહિ ખાઈએ, કેરી જ ખાઈશું. શુરહેવ કેરી સમારવા લાગ્યા. રેસાં પ્રમાણ વધારે હોવાથી કાપનાં કપાતી નથી એ જોઈ ઠાકુરદાદાએ પૂછ્યું: “આ શું કરી રહ્યા છો ?” “હું” આને પ્રણામ કરી રહી છું” કેમકે એ તો મારી પણ મોટી બેન છે અને અને મારાથી મધુ વૃદ્ધ છે.”

[“દાંડીઓ”માંથી]

રાજસ્થાની લોકગીત-કથા

રમણિક કીશનલાલ મહેતા

પિતા તખ્ત ગિલાવીને બેઠા હતા એ સમયે હાડેગવનો-પરવાનો દુકમ આવ્યો. સગ્ગનાએ પિતાને ચિન્તાતુર બનેલા બેઠને કહ્યું: “જેરા કાગળમાં શું લખ્યું છે એ મને-વાંચી સંભળાવો.”

“જેટા સગ્ગના! પત્ર વાંચ્યો વંચાય એમ નથી એ વાંચતાં જ હૃદય ક્ષાત્રી ગયું અને હૈયું વ્યાકુળ બને છે. કાગળની ચારે કોરે સાત સાત સલામો લખી છે અને વચમાં હતાવજે ચાકરીએ જવાનું લખ્યું છે.” પિતાએ ઉત્તર આપ્યો.

“પિતાજી! ત્હમે કુઝી ન થશો. ત્હમારે બદલે કું બાર વર્ષ માટે ચાકરીએ જઈશ.” દીકરી જરા પથ્થુ સંકોચ વિના પિતાના દિલનું દર્દ મીટાવે છે.

સગ્ગના પુરુષવેષ ધારણ કરીને રાતના પાછલા પકોરે હાંટ પર ચડીને ચાલી નીકળે છે. મારગમાં સગ્ગનાએ ગાયોના ગોવાળને પૂછ્યું: “હે બાહ! હાડેરાવના રાજની સીમા ક્યાં આવી?”

ગોવાળ ઉત્તર આપે છે: “હે: હે ઝોડી! (હાંટ-રવાર) આજ હાડેરાવના રાજ્યની સીમા છે. આ દેશમાં મેદાન થોડાં અને સરોવર ઝાઝાં છે.”

આગળ આગતાં સગ્ગનાએ માળીના દીકરાને પૂછ્યું: “હે બાહ! કહે તો ખરો, રાજ હાડેરાવનો બાગ ક્યાં આવ્યો?”

માળીનો પુત્ર જવાબ આપે છે: આજ રાજ્યજનો બાગ છે: “એમાં કેરી પાકેલી છે. અને રસભળી લીંછુ છે.”

સગ્ગના આગળ જઈને પનિદારીઓને પૂછે છે: હે પનિદારીઓ! “હાડેરાવનું તળાવ ક્યાં આવ્યું?” પનિદારીઓ જવાબ આપે છે: “સમદર જેવું વિશાળ આ રહ્યું તૈયોવ.

સગ્ગના તળાવના કડિ પોતાને મુકામ કરે છે.

પછી કડિવાના પુત્રને પૂછે છે: “હે બાહ! હાડેરાવનો મહેલ ક્યાં આવ્યો?”

“ઝોડી! આ રહ્યો રાજ્યજનો મહેલ જેનાં દાર આગળ કદલી રતંબ રાખેલા છે.”

સગ્ગનાએ નિયમિતપણે રાજ્યજની નોકરી કરવા માંડી. પુરુષવેષમાં એને કોઈ પારખી રાક્યું નહિ એક દિવસ રાજને સન્દેહ પડે છે. તે પોતાની બાબીને કહે છે “હે બાબી! મ્હને આશ્ચર્ય થાય છે. એનાં નેત્રો નારીનાં જેવાં છે, પથ્થુ બેલી તો પુરુષના જેવી બોલે છે.”

બાબી કહે છે: “હે દિયરજી! એક વાર એને બાગમાં લઈ ચાલો ત્યાં નરનારીઓનો ભેદ પરખાઈ જશે નારી હશે તો શ્વશુ પરચી પડેલાં ફળ ખાઈ પીણી ખાશે: પુરુષ હશે તો મુકામનું ફૂલ ચૂંટશે. પરંતુ એમ ન જાન્યું. રાજ જયમક પડેલાં ફળ છે, સગ્ગના મુકામનું ફૂલ તોડે છે.

બાબી બીજી પરીક્ષા બતાવે છે. હે દિયરજી! એને એક વર સમદર તળાવે લઈ ચાલો. ત્યાં સ્ત્રી પુરુષની પરીક્ષા થઈ જશે. સ્ત્રી હશે તો તે કિનારે બેસીને ન્હાશે. અને મૂછાળો મરદ હશે તો સરોવરની મધ્યમાં જળને દિગોળા દેતો રનાન કરશે. આ વેળાએ પથ્થુ સગ્ગના છતી. રાજ જયમક કડિ બેસીને

નહાયો. સજ્જનાએ તળાવ વચ્ચે જઈને જળને દિવેળતાં રનાન કર્યું.

બંને પરીક્ષામાં નિષ્ફળતા મળતાં રાગ મુસો થાય છે. બાબી ત્રીજી પારણું કરવાની રીત બતાવે છે. આ વેળાં એને રસોડામાં લઈ ચાલે. સ્ત્રી હશે તો ધીમે ધીમે ખાશે; અને પુરુષ હશે તો ઝટ જળી લઈને કોમળા કરી બિટ્ટે. સજ્જના આ કસોટીમાં પણ પાર બેતરે છે.

છેલ્લી વાર બાબીએ ખૂબ બ કરી કસોટી રાખી તેણે કહ્યું: આ વખતે એને રમ્યા પર લઈ ચાલે એટલે નર છે કે નારી એનો ભેદ સમજવો. નારી હશે તો ફૂલની મારફ કરમાઈ જશે મરદ હશે તો મનમાં કોઈ પણ બદલોનો સંકેત નહિ રાખે.

સજ્જનાનો નોકરીનો સમય પૂરો થઈ નુકસાન હતો તે બધી કસોટીઓમાં પાર બેતરી હતી. છેલ્લી વેળાએ એ કેમ દ્રસાય ?

સજ્જના ધોડેરવાર થઈ ચાલી નીકળી અને સૂર્યોદય થતાં થતાંમાં તો પિતાના દેશમાં જઈ પહોંચી. માર્ગમાં સમુદ્ર જ્યાં વિશાળ સરોવરો ઝોળાયા અને આંખોને પિતાને પોતાના હાથનો ચૂસો બતાવેલાં તે બોલી બીડી: "પિતાજી! બંધ બારણું બિઘાડી નાંખો. તમારી દીકરી સજ્જના બાર વર્ષ પથંત રાજ્યની ચાકરી કરીને પાછી આવી ગઈ છે."

ઐશ્વર્યા બાબીજી તખત મિલાય
કાગદિયા તો આયા છ ગાંબાજી રે હાડેરાવ રા
કાગદ, બાબીજી, મોંઘે પાંચ સુણુપ
કાંઈ રે લિખ્યો છે, બાબીજી, કારે કામદાં
કાગદ, બાબીજી, વાચ્યા એ ન જાય
છાતી તો ફાટી, એ બાઈ સજ્જના, દિવડો બૂઝાઈ
એવડ-એવડ લિખી છે સાત સિલામ
બીચમે તો લિખ્યો, એ બાઈ સાજના, વેગ પધારણા
થે, મહારા બાબીજી, વેલિલ મત હોય
બારે તો વરસાં લગ કરસાં ચાકરી
કરિયા સજ્જના મરદના બેસ
કરજા લલકાર્યા એ બાઈ સજ્જના ઢગલી રાતરા
ખૂલ્યો સજ્જના ગાથા રો મુવળ
સીવ બતાવ્યો, રે બાબીજી, હાડેરાવ રી
યા હી છે, બાબી, રાજ્યજી રી સોવ
તાલર થોડા, બો બોડી, સરવર મોડળા.
ખૂલ્યો સજ્જનાં માલીકે રો પૂત
વાગ બતાવો, રે માળી કો, રાજ્યજી રો ફૂણસો.

યા હી છે, ઓહીડા, હાડેશ રા જાગ
 આખૂ તો પાકયા, ઓ ઓહીશ, નીંજૂ રસ જારવા.
 સજના જૂઝી પાણી રી પહિયાર
 હોદ બતાવો, એ પહિયારમાં, હાડેરાવ રા.
 યો હો છે ઓહી, સમંદ-તળાવ
 ડેરા તો ઢળ્યા એ બાઈ સજના સમંદ-તળાવ પર.
 જૂઝયો સજના જેઠરે રા પૂત
 મહલ વતાવો, રે બાઈડા, હાડેરાવ રા.
 યો હી છે, ઓહી, રાગનશ રા મહલ
 કેળ ઝરખે, રે ઓહીડા, રાગનશ રે બારજો
 બાબી, મ્હોં ને અચરજ હોય
 નૈયુ નારી રા એ, આ બોલી બોલે મરદરી.
 એક જર, દેવર, વાગો મેં લે ચાલ
 વેરા તો પાડા, ઓ દેવરિયા, નારી-મરદ મે
 નારી હોય તો પડ્યા-રિડ્યા ફળ ખાય
 મરદ કુરે તો તોડે ફૂલ યુલાખ રા.
 રાગ જૈમલ પડ્યા-રિડ્યા ફળ ખાય
 ગાગડમલ રી સજના ઓ, આ તોડે ફૂલ યુલાખ રા
 બાબી, મ્હોં ને અચરજ હોય
 નૈયુ નારી રા એ, આ બોલી બોલે મરદ રી.
 એક વર, દેવર, લે ચાલો સયં-તળાવ
 વેરા તો પાડાં, ઓ દેવરિયા, નારી-મરદ રા.
 નારી હોય તો ઓંરા-તીરાં ન્દાય
 મરદ મુંઝાજો ઓ યો ન્દાવે સમંદ ઝોળા કે.
 રાવ જૈમલ ઓંરાં-તીરાં ન્દાય
 ગાગડમલ રી સજના તો યા ન્દાવે સમંદ ઝોળા કે.
 બાબી, મ્હોં ને અચરજ હોય
 નૈયુ નારી રા એ, આ બોલી બોલે મરદ રી.
 એક જર, દેવર, રાવ રસોઈ લે ચાલ
 વેરા તો પાડા, ઓ દેવરિયા, નારી-મરદ હે.

નારી હોય તો ધીરે-ધીરે ખામ
 મરદ મૂઝાલો તો ઓ જાદુ હૈ જમ ચખુ કરે.
 બાબી, મદારે મન ગે આવૈ રીસ
 નૈણુ નારી રા એ, આ બોલી બોલે મરદ રી.
 એક ખર, સેમ્ત મેં લે ચાલ
 બેરો તો પાઠાં, ઓ દેવરિયા, નારી મરદ રા.
 નારી હોય તો ફૂલ બવૈ મુરખ
 મરદ મુઝાલો રી સેમ્ત, ઓ દેવરિયા, મળવટ ના પડે.
 હોગી સજના, ધુડલે અસવાર
 દિન તો ઉગાયો એ બાહ સજના બાબોછરે દેસમેં
 હોગી સજના સમદ તળાવ
 મુડલો દિખાયો છ બાઈ સજના બાબે હાય રા
 લેદ ઓ ગાબાહ, હકિયો ફજસો બોલ
 ખારે ખરસાં રી ઓ બાહ સજના કર આપી ચાકરી.*

*જુદ્દ હાકુરને ચાકરીએ જવા માટે હાડેશનનો
 પરવાનો આવ્યો. પરત જ રહીને નોકરી કરવી એ
 હાકુરના સ્વતંત્ર માનસને અનુકૂળ નહોતું. કામ પુત્ર
 હોત તો પોતાને જાણે તેને નોકરી આપત, પણ
 એને તો એક દોકરી જ હતી. પરંતુ એ દોકરી
 અનેક દોકરાઓની ભીડ બાગે એવી હતી. એનું
 નામ સજના. સજનાએ કેવી રીતે પોતાના પિતા
 પર આવેલું સંકટ દૂર કર્યું એ આ ગીતમાં
 આલેખવામાં આવ્યું છે.

આવતી પેઢીના કવિઓ : ભૂપેન્દ્ર વડીલ

કોલક

આ કટારે દિવસે દિવસે નવીનતર કવિઓનું અને સાધોસાય સુપ્રસિદ્ધ કવિવિવેચકોનું ઠીક લક્ષ્ય ખેંચ્યું છે એ જ આ કટારની સાર્થકતા છે. છતાં જે નવીન બહુઓની કૃતિઓ આ કટારમાં છપાય છે તેમની સાથે લાનગતી ધરવાની આનંદશક્તિ છે. આ કટારમાં કરિતાઓ પ્રગટ થતાં કે આઠો પરિચય અપાતા કવિ નથી જ થઈ જવાતું. બેશક, જે કૃતિઓ અહીં રજૂ થાય છે એમાં કરિની પ્રતિભાના અમકારા છે સારી કૃતિને આવરતક એવા અશી આ કવિઓને વરલા છે તેમ છતાં કવિ નમનશીલ રહે એ જ પ્રચિત છે.

શ્રી ભૂપેન્દ્ર વડીલ

આ અંકે શ્રી ભૂપેન્દ્ર વડીલની કૃતિઓનો સમય અહિં રજૂ કરવામાં આવે છે. કૃતિઓ વાચતાં એમની રસિકતાનો પરિચય થાય છે. દૈનિકાં ખ્યાલ અવે છે સૌથી વધુ આકર્ષક તો એમની છંદો પરની દૈયોદી છે. છંદમાં ધણી જ આસનીયી એઓ. કવિતા ઉતારે જન છે રંધો પર્વત' એ સાદી સીધી વાત છે પણ એમાં રસિકતા છે એ રસિકતાના આનંદે નાચક પોતાની કરજ પણ લીમરે છે રસિકતામાં લીન પ્રયેનો કવિ છે. રી કરિતામાં (રસિકતામાં) જ દસાય છે આખી કૃતિની સરગતા-સચોટતા આકૃતિને હૃદયગમ કરે છે.

'મારા કાવ્યો'માં કવિને પોતાના કાવ્યો કેવા લાગે તેની વાત છે. એમાં જે વિશદ રચના છે ભાષાની પણ મૃદુ મીઠાશ છે જગત એને તિરસ્કારશે છતાં કવિને મન તો એ કુવતારા સમા જ છે. આ કૃતિમાં એક કવિની એની પોતાની કૃતિ પ્રત્યેના અપાર પ્રેમ એની વશાલી વ્યક્ત થાય છે. માને બાળક અને કવિને પિતા એ દાર પ્રતીકો પણ એટલા જ સચોટ છે 'શુકતારા', 'પૂછ', છંદ

મુશહાની' ત્રણે મુકાદો છે અને તેટલા જ અર્થમાં સર ભાવ વ્યક્ત કરતા મળુન મનોહર કાવ્યો છે. કારાવાળા ફૂલ પસદ કર્યા છતાં સૌરભ પ્રસરી રહી છે કટાર દત્તા તેથી અચૂકમે વ્યક્ત થતા નથી શુકતારામાં પડેલુ કોણ મદાર પડેલ 'શુકતારા' બહાર પડી એને કુવ મારગદર્શક બનાવે છે એ દષ્ટાંત આપે છે-નને છે એ ભાવના સારી છે અનેત આકાશના મુક્તવિહારમાં પણ કવિ 'લીરતા' જુએ છે-ત્રિપાની એસિયર એ છાની વાતને કવિ મુક્ત મને એકળા કરે છે એમાં અત સારો છે આ કવિતાને હજી વધુ સરી રીતે વિકસિત કરાઈ હોત પણ 'અવેશ કવિતાનો પ્રાણ રૂપી કે છે છતાં પ્રવાસ ખોટો નથી 'અગી નર શકુ'માં મિથ નિરાસાઆશાની લાગણી વ્યક્ત થાય છે તમામ કૃતિઓ એક છાપ અનંત પાડે છે કે કવિ પાસે વસ્તુ છે દૃષ્ટિ છે છદ પર હથોળી છે અને વિશદ રીતે વલેવાવવાની તાકાત છે હૃદયે વધુ સારી કૃતિઓ મળશે જ એમાં શંકા નથી.

રાઈનો પર્વત

- મિત્ર

હું 'રાઈનો પર્વત' વાંચતો'તો
પ્રશાન્ત એ નાટક પ્રેમકેરું
મ્હાલતો'તો.

ત્યાં તો પધારી સખીએ જમાવ્યું
યોગીસમું જાસન.

આસાનીથી કાળનું જાન બૂટી
ઘેરી રહી એ, નહીં કાંઈ જોલી
હું એ ન જોઈયો સુજ પાડ વાંચતા.

-ચિન્તા ચિન્તામાં જલતો પરીક્ષા
કેરી વડે શું?—

૧૦

સારે ઘેરી પ્રેયસીને, વિસારી
કાંકા-માર્થા વાંચવા મેં જ પાડ.

મચી રહી'તી ઉરમાં ધમાલ,
જોડું ન જોડું—ઉરદાર જોડું....

ના કાંઈ નહી
કરી શક્યો હું.

ત્યાં તો ભીડી એ બળદી જ વ્યંગમાં:
'ખતેલ હું' વાંચનમાં તમારા;
નહીં ?'

એમ કેહેતી ર૦

તૈયાર જવા થઈ એ જહીં ત્યાં
'રાઈનો પર્વત' ફેંકતા હું.

જોલી પડ્યો કે, 'સખી ! વ્યય ક્યાં તું' ?
છે વાંચવાનો નિતનો જ જોજ.

'રાઈનો પર્વત' પ્રેયસીનાં
સૌન્દર્યનાં - પ્રેમપ્રકાશ માંહે

ઝાંખો પડ્યો ને વિસરી ગયો હું
આવી રહેલી પૂર વેગ માંહે

કપરી પરીક્ષા !

પછી પરીક્ષા જયયુગ્મ વેરે ૩૦
કેવી રીતે લાગ્ય પર જ મારાં ?

મારાં કાવ્યો

મ્હાકાંતા

મારાં કાવ્યો ઉપર મુજને કેમ ના હોય મમતા ?
છાને લાગે જગતજનને છેક એ તો નકામા;
કિન્તુ મારે હૃદયવસતા પ્રાણથી એ જ પ્યારા.
તંત્રીઓ છા હમ વગરનાં માનીને ટોપડીમાં
કચર ભેગા સજાત જનીને દેવ દેંદ્રી છતાં એ—
સંજાણીને જાતન કરતો જાણ શું પ્રેમભાવે.
કોઈ માતા બદસુરત શું જાળને નિજ' કેસં
ત્યાગી કે છે કદી અણુગમે લાવીને ઉરમાં ?
ચાહે એ તો નિજ જીવન શા પ્રેમભાવે સદાએ;
જોવી રીતે કવન સુજનાં જાણ છે જહાલસોચા.
ધિક્કારે છા જગત સઘળું—કોઈ ના લાવ પૂછ;
તો એ એ તો સુજ હૃદયનાં પ્રેમનાં હંઠદાર
ને રેવાનાં અચળ ઉરમાં ધુવતારાસમાં એ.

ચહી નવ શકું—

૪૬૨

ત્રિયાની ટ્રેસિયરને

ખંડ મંદાકાંના

તમ નસ થની છાતહી બંધમાંહે

હામા ! પ્રજુપિની ! હામા !

ચહી નવ શકું તને સમીપ આપણે હો વરનાં !

હવું હૃદય મુજનું તત્ત્વપતું સદા એક દિં

અને નયન વાટમાં અગીટ તુજની અંખતાં.

રમી રમત રનેહની પ્રજુપ વ્હાણુ લૂટી ઘણી

હસ્યા, શબ્દ પ્રેમથી સગર કેં વધા ને વળી

કરી પ્રજુપમાં જ કે કવન જે કવિ ના શકે.

હજુ ય હર તુજનું

ચહે જ મુજને છતાં નવ ચહી શકું હું તને !

કહી રમરણુ જંગતાં હૃદયમાં વ્યથા યાપ છે,

અને અગ સાધના નિરખતાં દ્રવે હરતો,

છતાં નવ શકું તને પ્રજુપિની, હામા આપણે !

કહું પ્રજુપિની, કહે નવ ચહી શકું કેમ હું !

મણી મૂરખ ના હસી પડતી એ સખી સાબળી !

કયે દિવસે પ્રેમીઓ નગત ઠાંપણે છે જાયાં ?—

તને વિસરી છે ગયુ હૃદય તે જમરે અન્ન કે

સ્વરૂપવાન તુજથી વધુ

રમણીના મધુ રનેહમાં !

નથી સમીપ એ છતાં હૃદય પ્યાલમાં મસ્ત રહે

અને સ્વપ્નસેવને સમય ભલે છે વેગમાં ! ૨૦

પુધાન હરમાં કરે રમરણુ અદ્ય છે જે છતા.

રને પ્રજુપમૃતિ તો નજલ, નેન સામે સદા.

ધસે સમીપ હું અને સ્વરૂપવાન છો ને અથે

છતાં નવ ચહી શકું !

હામા ! પ્રજુપિની ! હામા !

બાધી તેં તો મુજ પ્રજુપિની બરી મસ્ત રાગે.

તારી માંહે

બીલી જેવાં સ્તનયુગ્મ એનાં ગ્લાં ચોર દીપ્ત,

જે આકર્ષી યત્રિપરમમાં હાઈની ભિમિ જે ચી

સરિતજળ સખી દર્શને નિત રહેતાં.

એતાં એને તડ તડ કરી તાર લૂટી જને કે

દૈયા કેરા

ધાતું એવું-અકળ હરમાં વેદના યાપ મીઠી !

મીઠી તોમે સદન નહીં એ હાઈથી કેમ યાપ ? ૧૦

બૂલી રિયતિ

અંખે દૈયુ બસ નિષ્ઠ એની જલભોગથી લે

હરલગનને બૂલી દેવી મ્હાલી !

મ્હાલાગીએ અધિકતર મારો નહીં વેગવાન

ખાતો એવી નવ મ્હં શકે કોઈ ના કેમ એની !

મારે હેરે હરસમિપની ભિમિનાં પૂર જેમ

મરણ મરણ ધૂધવે સર્વ બૂલી;

એવી રીતે તુજ છગરમાહે છીપી છાતહી શું.

મારે કાતે નંદી તલપતી પ્રેમસીની રડંતી ?

જે બૂરે તો

૨૦

તોડી તારા બીન સધળા મુકત ના કેમ યાની ?

બૂલ્યો હું તો

રડીત છો ને રૂપતી રહી ખંધમાહે જ તારાં !

જે બધેથી વિરૂપ નહીં જે રૂપ યાતું હીએ

તે બધાને તણ દર્શિયુ શીદને રૂપ હીન ?

સૌન્દર્યોતુ જાતન કરવા બંધ છે જે જરૂરી

ત્યાગી તેને કુરૂપ જાનવું શીદને આપ મેરે ?

પ્રાચીન પરશીઅન કવિતા

સર રુસ્તમ મસાહી

અનુવાદ: છોટુ હરિયાકર

ન્યારે પરશીઅન સાહિત્ય કે કવિતા સહિત્યની આપણે વાત કરીએ ત્યારે ઘણું ભારે અર્વાચીન કે ઇસ્લામી કાળની કવિતા એવો અર્થ આપણે કરીએ છીએ. મુસ્લીમોના પુરાગામીઓ એરેસ્થીઅન હતા. તેના મહાન રાજ્યોએ એશિયા તેમજ યુરોપના ઇતિહાસમાં પોતાની પ્રતિબાતું પ્રતિબિંબ પાડ્યું છે અને તેના કાન્તદર્શી ઉપદેશકો તેમજ સાક્ષર રત્નોએ પૂર્વ તેમજ પશ્ચિમની સંસ્કૃતિને ધડાધમ મહત્વનો ફાળો આપ્યો છે. ઇરાનનું રાજ્ય નાનું હતું છતાં વિશ્વપરંપરાથી તેણે ધીન અને રાજ્યો પર પોતાનો ઝંડો ફરકાવ્યો હતો. સાઈરસ (Cyrus) રાજ્ય સિંધુથી જૂમપ સમુદ્ર સુધી તેમજ કોકેસસના નામાચ્છાદિત શિખરાથી પરશીઅન ગન્ધ અને અરબી સમુદ્ર સુધી પહોંચેલું હતું. દેરીઅસ (Darius) નું રાજ્ય ઇજિપ્ત અને એથેન્સ, એસીરીઆ (Assyria) અને હિન્દુસ્તાન, મીડીઆ (Media) તથા લીડીઆ Lydia અને એવા અનેક રાજ્યોની પ્રશંસાને પાત્ર બન્યું હતું. પ્રાચીન ઇરાનીઓ પોતાની ગાનપિપાસા અને કાવ્ય પ્રતિભાને માટે નાણીતા છે. તેમનું રાજ્ય તેમના કરતાં પણ વધારે પ્રાચીન રાજ્યસત્તાના ખંડેર ઉપર રચાયેલું હતું; અને જેમ તેમના ખનખંડાર છતાંયેલા દેશની ધૂટથી-ધનદોલતથી સમૃદ્ધ થતો હતો તેમ નાકનવેલ Nineveh અને એથેન્સના સંસ્કૃતિપ્રવાહોથી તેમની સંપત્તિ શીંચાઈને પરિપૂર્ણ બનતાં તેનું સાહિત્ય પણ તત્ત્વજ્ઞાન, કવિતા તેમજ પુરાગામીઓની શૈર્ષિકયાઓથી સમૃદ્ધ બન્યું હતું.

ઇરાનની જૂમિ ઉપર, મુસ્લીમ સંસ્કૃતિએ ઇરાની સંસ્કૃતિ ઉપર વિજય મેળવ્યો તે પહેલાં વિવિધ સ્વરૂપે વપરાતી પરશીઅન ભાષા અતિ વિશાળ તેમજ સુંદર અસાતત્યનું વાહન હતી. આ

લિપિનું અસલ સ્વરૂપ ઘણું જુદું હતું. એ કયુનીફર્મ Cuneiform મૂળાક્ષરો લિપિ, Darius જેવા કેષ મહાપ્રતાપી રાજ્યોના વિજય કે નેમની રાજનીતિના વર્ણનો કાતરવા માટે વાપરવામાં આવતી.

આ લખાણ તેમજ ખિતાબોને વાદ કરતાં ઇરાનનું આજે પણ હયાતી ધરાવતું અતિપ્રાચીન સાહિત્ય તે એન્ડ એવેરયા પારસીઓના ધર્મગ્રંથોની ભાષા. આધુનિક સંશોધનને પરિણામે માત્રમ પડ્યું છે કે આ ધર્મગ્રંથો કાષ્ટ પૂર્વે દસ સદી જેટલા જૂના હોવા એકાએક પાછળથી પહોંચી ભાષાને આધારે રચાયેલા મૂળાક્ષરો-લિપિએ કયુનીફર્મ Cuneiform લિપિનું સ્થાન લીધું. આ લિપિ શિક્ષામેયોને ખિતાબો માટે વપરાતી એટલુંજ નહિ પણ જંદ-થોરતના પવિત્ર ધાર્મિક પુસ્તકો પર વિવેચન કરવા માટે પણ વપરાતી, જે આજે ઇરાન તથા હિન્દમાં વસતા તેના અનુયાયીઓએ સાચવી રાખી છે.

ઇરાનમાં ઇસ્લામ ધર્મની રચાપના પછી આરાજ્ય રાજ્યકર્તાઓએ તે દેશની પ્રચલિત ભાષાને તિજાંજલી આપી, એરેબીક ભાષા દાખલ કરી; પરંતુ પરદેશી ભાષા માતૃભાષાને સહતર નાજુક ન કરી શકી. માતૃભાષા પ્રત્યેનો પ્રેમ, તેની શક્તિ તથા ખ્યાતિ એટલી બધી હતી કે શિક્ષણ પ્રત્યે પ્રીતિ ધરાવનાર સમન Saman વંશના રાજ્યકર્તાઓના વખતમાં એને તક મળતાં તે પાછી સહેલાઈથી વિકાસ પામી. ને કે આજે હિન્દમાં બોલાતી ગુજરાતી મરાઠી તેમજ ઉર્દૂ ભાષામાં જેમ અગ્રેષ્ઠ શબ્દો ઘૂસી ગયા છે તેવુંજ અરેબીક અને પરશીઅન ભાષાનું મિશ્રણ હતું.

ઇરાનની જૂમિ પર જગતભરની પ્રગલ્ભ પગ

મોડ્યા છે અને અનેક વિજેતાઓના આક્રમણે
 એના પર એટલી મંથી અસર કરી છે કે ઇરાનના
 પ્રાચીન સાહિત્યનું આજે નામનિશાન પણ રહ્યું
 નથી પ્રાચીન ઇરાની સાહિત્યનું એ કે પ્રમાણભૂત
 સર્જન આજે હાવાતીમા નથી એટલું જ નહિ
 પણ મુસ્લીમોના આગમન પછીની બે સદી સુધીનું
 એકે કવિતાસર્જન મળતું નથી એલેક્ઝાન્ડરના
 વિજ્યથી માંડીને દસમી સદી સુધીનો પર્સીઅન
 કાવ્યસાહિત્યનો ઇતિહાસ તપાસતા માનવ પક્ષે
 કે કાવ્યસાહિત્યનું ઝરણું કયાંયે લુપ્ત થઈ ગયું
 હતું પરશીઅન કવિતાનો પહેલો સર્જક કેલ્લ એ
 નકકી કરવાનું કામ આજે પણ મુશ્કેલ છે
 સામનદ Simand રાજ નાસર-ખી-આહમદ
 (ઈ. સ ૯૧૩) ના રાજ્યકાળ દરમ્યાન થઈ
 ગયેલા અથુ-ન હસન એ રૂઢીને પરશીઅન
 કવિતાનો પિતા હોવાનું માન થઈ છે છતાં એ
 સમય અગાઉના પણ ઘણા કાવ્યો મળી આવે
 છે, કે જેનાથી પરશીઅન કાવ્યસાહિત્યનો ઉદય
 મળે એમ માની શકાય અને એનું માન જુદી
 જુદી વ્યક્તિઓને ફાળે જાય છે સુસાન બાદશાહ
 બહરામ ધોરને પ્રાચીન કાવ્યોનો રચનાર ગણવામાં
 આવે છે, (ઈ સ ૪૨૦-૪૩૯) એવું માનવામાં
 આવે છે કે બહરામ ધોર, દિનાગમને કાવ્યપકિત
 એમાજ સંબોધતો તેનામાં પણ મધુર કાવ્ય
 પકિતઓની સર્જનપ્રતિભા હતી અને તેથી તે
 તેના આત્માનું દિવ્યસંગીત તાલજલ્લ પકિતઓમાં
 પોતાના અધરફારા મૂર્તિમત કરી શકતી હતી

ખીજ માન્યતા પ્રમાણે સુમાનીઅન બાદશાહ
 બુશર પરવીઝના દરબારનું છુત્તનું ગણાતો બારમાદ
 (Barbad) મુદર કાવ્યોનો સર્જક હતા અગ્રિય
 કે દિલગીરીભર્યા સમાચારને કાવ્યમાં વણી તેને
 બાદશાહ આગળ જૂબીથી રજુ કરવાની અર્પૂ

કબાલિદિ અને વરેલી હતી, જે એના સમક્ષની
 ખીજ કાઈ વ્યક્તિમાં નહોતી

પરવીઝ બાદશાહ પોતાના બે કાને એટલું બહુ
 સ્થિતો હતો કે

'He with an oath most solemn, and
 most binding,
 Not to be loosed, had sworn upon Fire
 That who so first said "Shabdir" has
 perished."
 Should die upon me cross in torment's
 dire'

એક દિવસે ઘેરો અયાનક મૃત્યુ પામ્યો. એના
 રહકે આ શોક સમાચાર બાદશાહ આગળ પહોં
 વાનું કપુર કાર્ય બારમાદને સોંપ્યું

'Four strings wasted over him, while
 the minstrel kindled
 Pity and passion by the witchery
 of his left hand, and while the strings
 vibrated,
 Chanted a wailing persian, threnody'

આ દિલગીરીભરી ઉક્તિનો ભાવાર્થ સમજ
 જતા બાદશાહ એલ્યા 'હું આમત કુખી છું
 મારો શાબ્દીક મૃત્યુ પામ્યો.'

'બાદશાહ પોતેજ આ શોકજનક ખબર કહે
 છે બારમાદે તમ્મ ઉમેયું અને આ રીતે ઘોડાના
 મૃત્યુના સમાચાર લાવનાર વ્યક્તિ માટે સોગન
 લઈને નકકી કરાવેલી મૃત્યુની સભામાંથી એ
 છટકી મળે.

...*આર પી સસાણીના 'The court poets
 of India and Iran'માંથી

પગદંડીને પંથે

‘પગદંડીને પંથે’માં આ વળત ‘નગોળ દીક્ષિત’ ધ્યાન ખેંચે એવું કાવ્ય છે. કમ નસીબી એની શિયલતા છે પણ જે નવીન છે, પગદંડીને પંથે છે તેની પાસે વધુ આશા ફેટલી રાખી શકીએ છતાં આખા કાવ્યની વસ્તુ અને વેગભરી રમુઆત આ કૃતિને રસપ્રદ બનાવે છે “નેક જન્મો તણા દુખ વામો” કૃતિ કવિની હુયોગીનો નમૂનો રમૂ કરે છે. નવી કવિતાથી જુદી પડતી એની લાક્ષણિકતા ધ્યાન ખેંચે છે ‘મુખ્ય’ તખ્તસ હેઠળ કૃતિ ‘વધારે સારી આશા આપે છે એમની દૈની પણ નવીન કવિતાની લઢણુમાં જોતાપ્રાત છે સુકતકોમાં ‘તું સાલરી-’ ચુકતક સુદર અને સચોટ છે

કેલક

નગોળ દીક્ષિત

‘અહો અહો’ના સાદ મુણાના કાશીગગાઘાટ પરે દીક્ષિત નગોળ ર્યાન તહીં જ્યા વેદવાક્યની ધાર વહે પડિત કેરા પડિત તો પણ ઘરમા ગરીબી નાથ કરે અધ્યયનમા મનકુ કેવળ, નહિ અન્ય કયા ધ્યાન કરે હક્ષિણના રાજેશ્વર રાજા પેરવા તેની માતા સાથ એક વાર એવું જન્યુ કે આવ્યા કાશી જાત્રા કાજ મનમા સોચ્યુ રાજાએ કે દીક્ષિતજીને મળવું આજ નહિ તો કાશી નામ નકામું જાત્રા કેરું કામ નકામું દીક્ષિત જ્યારે ધ્યાન ધરે ત્યાં મળવાનું તો નામ નહિ અધ્યયનમા આચ જરા તો નગોળની કઈ કૃપા નહિ આવ્યા રાજા દ્વાર કને ને કહ્યું જાઇને હર્જ નહિ કહો ફક્ત કે રાજા આવ્યા, તહીં તમારી ફર્જ રહી ઉત્તર આવ્યો ‘આવો અદર’ રાજા મદન કરી ઊભા મહત્તા પ્રીછયા વિષ્ણુ રાજાની દીક્ષિત બેઠા, ખરયા નહિ ક્ષણભર શાંતિ, વધા નગોળ, ‘તમે, તમારું રાજ અને ધારુ છું’ જાણું ગરાગર કુટુંબ તમારું સાથ ખરો સુણ્યા ‘શબ્દો, મનમા ધાર્યું જોવી નાજુ ઘણું’ બધું નહિ ઉપડતી જીભ તહિં કરે રાજનો નિશ્ચય શું ? અટક્યા રાજા વળી વધા જસ ‘હા’ કહીને ચલ્યા ત્યાં હાથ કરીને શ્વાસ લીધો ને દીક્ષિતજી જસ મજ રહ્યા

પૈસાએ તરછોડયે। જેને દીક્ષિત, એવાં ધ્યાન ધરે
 મહેનત કરતા ઘણી બધી ને, શાસ્ત્રોતું એ ચિંતન કરે
 મનમાં ધાર્યું, કું વિનંતી ક્રીડશે મારું દળદર આજ
 શાસ્ત્રો સાથે દોસ્તી ગાધીશ, નહિ અન્ય કૈં ચિંતા ખાસ
 મનમાં સોચ્યું મનમાં સમવા બાણે ના સરભથ્થું હોય
 એમ ખરે પણ 'અરે અનુચિત નહિ નહિ એવું ન થાય'
 'ઠીક નહિ, એ ઠીક નહિ' ના ભયમાં દીક્ષિત ડૂબ્યા બહુ
 પણ આંખ લાલે રબાને લાલ, મનકું શોધે તત્ત્વ નવું
 આંખ હુતી રાજાની ઉપર, મનકું પુસ્તકમાંહી રમે
 શબ્દ એકના અર્થની ખાતર મન અગોચર સ્થળે ભમે
 સદીઓ પહેલા મનકું એવું કાર્યકરણતુ ચિંતન કરે
 પુસ્તકમાં પરિપાકરૂપે એ 'નતુ' વિચારની ધારા ઝરે.
 પરીવાતમાં જેમ કુમારે। પરીદેશ સૌદર્ય લહે
 વેશકેશના ભૂપણ પરથી દષ્ટ નહિતું કલ્પન કરે
 છૂપા પગલા ચિહ્નનો પરથી વ્યઘ્રપાદ કે બ્યાધ લેવે
 તેમ નગોણ દીક્ષિત આજે 'નતુ' શબ્દને મનમાં રટે.
 આજ નગોણ દીક્ષિત પણ એ 'તત્ત્વ' સહાયે બાધ ભરે
 વિચારનું એ ચિંતન ઝરણું, નાહવું એવું મનમાં ધરે
 ક્રીડી જેમ માર્ગોની વચ્ચે જકરાન ભેતા શંકા ધરે
 તેમ એ દખ્ખકુનો રબ દીક્ષિત દેખી ચિંતન કરે.
 "નક્રી એ પૂછતાં અચકાયે હોણ જરા એ મુખ વદે
 મુશકેલી દીક્ષિતણ મોહો હોય જરા પણ કહો મને
 સહાય થશે બે તમને તો તો મારુ ગૌરવમાન ઘણું
 કહો કહો એ દીક્ષિત, પંડિત મુજને સેવામાન ધરે।"
 એક જ ફાણ બસ, બાળ્યા દીક્ષિત રાત્ર પાને અંથ મૂક્યો
 'મુશકેલીમાં મદદ કરો' કહી 'નતુ' શબ્દનો અર્થ પૂછ્યો
 શબ્દ 'નતુ' અહિં શા માટે છે સોચો જલદી, કૃપા કરો
 મુખથી શબ્દ સચો ન એકે, રાત્ર ફાણમાં કુખ બન્ધો.

મધુરમ

નેક જન્મો તણાં દુઃખ વામે

(મુલજી-છદ)

દેદ પિતૃ મદિ આપીને ઠે વરણ,
આપીને ઠે અર્દા બોલ બોલે,
દેદ બીજા તણા તારેઠા ઇન્નું,
ઠેજી બેગી અર્દા આજ રોતે !
દશનનવા પદે થાપેઠા આપીને,
ધમધો ધમધો ઠેજી બજવે !
નાડી ॥ તાપ પગ થે થે નાચતુ,
સાસ ઉભાસ મુગ ઠેજી ગજવે !
રાગ દીપક થતા જોન દે જગદગે,
અતરમ જુવનમે ગયા કુળે,
વજ્ર કોમળમમા આજ અતરમદિ,
પ્રજ્વલો નાદ મુ મધુર મુળે,
સાનસામર ઉરે અ ન દેને અડવા,
આત્મઆનદની દેર નમે !
કહે "દરિસિદ" એ મદનચન થતા,
નેક જન્મો તણા તાપ વામે,
દરિસિદ રા. પરમાર

○

રણુ અને રણુદીપ

(સાદુલ)

આજે જ્યા સદગા મુખ રણુ બધા જ્યા જ્યા પડેલા છે ત્યા
પડેલા તેા વનસાઈથી સમર ફે લીધા દરે જગલે
કિન્નુરયા રજનુ દરે બડાતો આવ્યો, અને દરથી
'ઓ ! લેવા' વડતો જતો ત્રડતો આકાંઠથી, તેડના
ઉન્દા આદ નિસાસથી બગી જતા લીધે વનસી બધી
પેલા ત્યા પલગાડને રણુ થયા દેની તણાં ઉમ ને
આજે જે મજનુ તણા દરબની ચારી જ આપી રવા

*

"બુદ્ધાવા ! ઓ, મજનુ" કહી વિરદથી લેતા દરે મુરની
ને આમુ વડતી દરે કાંચેની જેની રડે સારસી
તેના અમુપમે પડવા બળમદી જ્યા જ્યા દરે સર્વજન્યા
અને ને રણુદીપ ઉભાડ રણે દર પડે તે બધા

કુમુદચંદ મ. મહેતા

અજંપ ?

તને ચાહું છું કદુ હાં દવે !
પટે ન, કોમે લાગી દવેના,
બધા કહેશે બકવાદ એ છે
તનાં ચાહી છે, સક ના કમો દવે

*

*

*

ન્યાગે અકગમાત દીડી તને મે
ઉત્તેખ ના વાત કહી ન ચાલી,
કલાય તારી મગીએ દેધુ કુલુ,
ને આમ સામે નિગખ્યા કહ્યું ત્યા,
ઉન્માદ અગે ઉઠળી રજોતો
આ લેખ રેવા વિધિના રચાયા,
ને આર વાંઘ પત્રીની દયા આ
ના રાગ બોદ્યા, બસ મામ સામે
નેવાજ મીધુ રસ મુટકા ત્યા !
પરાઈને મન્નુસ ગ્રેમ ધાગ
પીંથી પગી અમૃતથી ફરીને-
એમા જ શાન્તિ દત્તી ના દવાની !
તને નિદાગી પજુ ના ગમી છું
ગાઝી પડેચાન દની ન આપણી,
દત્તી જમાના જુની કદપના ને
પદમે યદ આરુદ આપી બેલી,
સુરેખ છું સચર કાલ અગે
ન આજ છું તે, પરવાય ના કહી
તું ને દત્તી તે મનમા વસી રહો
એ એક વાળા મનમા રહી છે.
જોને કુનેલી કદગી કુમારી,
છ આજ દીએ, રપ ના રણુ તે
ચારે ન કોસા બખબાબ એની

બોલુ આમ છતા ધીમે દધુ આ કા કવવા કરે,
જુગને ટેવ એ ઠોળ પાડી ગધુ, અ ન પ સુ !

*

*

*

ન્યારી ન્યારી સદુથી છું ન્યારી વિશ્વે વસુ પદે
ને તેથી છે વધુ ન્યારી દર્પ આ વ્યથા ઉરે

મુખન્ધુ

અમૃત ઊર્મિને

(પૃથી)

નથી સમદમી જરી હર ઉગળતી ગમતા
નહીં સુમન મૂલ્યથી અવતરી છટાથી ભરી
નહીં અણુધમા હળે જગતની હજી ગમ્યતા
નથી કવિનની કના અવગથી કાને કે વગી
હળે હૃદયદાગે મધુર મૌઝવની પાખડી
કળી લલિત આત્મની સકલ પ્રાણથી ના લહી
હળે જગત માપવા ઉભય નાનકડી આખડી
ત્યા મનુજ તોનના સરિત માદરી ના વહી
હરે અગણ્ય જાતી સદૃશ રગમા ભાવના
હરે વસન અગપે નવનવા કૃષ્ણ ધારતી
વહે વિપત ભોગમા અમિત અગમા સુરજા
છતાય ગિરિમાળ કે હૃદયગમને વારતી
અમૃત સહુ ઊર્મિઓ મુલ્ય કુલથી જો હરે
સજીવ રહતી-જગે નહિ સુવાસ શુ એ બરે ?

રમેશ જાની

મિત્રની મહત્તા

અનુકૃપ

પત્નિ માત પિતા છોડી લગિની, બન્ધુ મુક્તિને
હેયાની વાતડી છાની, કે' છે સૌ કેઈ મિત્રને
બલવન્ત મહેતા

તું સાંભરી

આપાદગ્ય રસિક રચનીએ જરી ભારીએથી
દૃષ્ટિ મહારી ખગ શી ઉડતી બ્યોગમા સચરે ત્યા,
ઓચિતી કે હમુહમુ થતી તારિકા કો' અબૂકે,
તે જોઈને શરી મવપતો ને નવોદા શી ત્યા તો
પેવી તારા ઘનપટવના મુગ્ધ અવશુ કનેથી નું
દે છપાવી કમવમુખને, વહાલી તું સાંભરી ત્યા

“પ્રશાન્તિ”

પતંગ

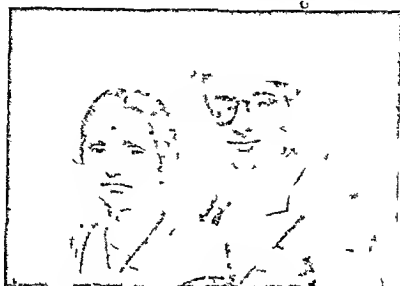
દોરી કરી કેા લટની સુવાળી
પતંગ બાધુ નલકલપનાનો,
ત્યા કિન્તુ કેા પેચ લડાવી કાપે
પતંગ મારેા હાથ તે કપાયો !

જગવંત શાહ

આવતી કાલની પેઢીના કવિ શ્રી હસિત બુચના લક્ષ્યપ્રસંગે

શ્રી હસિત બુચને અભિનંદન

શ્રી અનંતરાય રાવળ આજ પ્યંત “એમી પ્રાઈસર” તરીકે ઓળખાતા આવ્યા છે. ગણ્યુ દરે એક બીજી વ્યક્તિને પણ આપણે એમી પ્રાઈસર કહેવી પડશે એ “એમી પ્રાઈસર” છે શ્રી હસિત બુચ. શ્રી હસિત બુચ ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઠીક ઠીક નાણીતા છે એમની કૃતિઓ અનેક સામ વિદ્યામાં આજ પહેલા પ્રગટ થયેલી છે. ૧૮૪૨માં એમણે ગરોડા કોનેજમાંથી બી.એ.ની પરીક્ષા પસાર કરી અને તે જ કોનેજમાં ફોનો નીમાયા. ૧૯૪૪માં એઓ એમ.એ.ની પરીક્ષામાં ગુજરાતી લખને પ્રથમ વર્ગના ઉત્તીર્ણ થયા અને દિ. ૭ ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૬ થી સુરજીયદકે મળ્યો તા. ૧૮ ૫-૪૬ ના રોજ વડોદરા મુકામે શ્રીમતી જ્યોત્સ્ના સાથે એઓ લગ્નકથિથી મૂકાયા છે. શ્રી હસિત બુચના પિતા વર્ષો જૂના પત્રકાર છે તેઓ વડોદરાના સવાજીપત્ર ના ૩૦-૪૦ વર્ષથી સંદર્ભી છે. શ્રી હસિતના માતૃશ્રી પણ ગરબા ગીતો કા. યો. લખે છે. આમ શ્રી હસિત પર સાહિત્યના સરકારો જન્મથી જ પડ્યા છે.

શ્રી હસિતની જુન માસથી વીસનગર કોનેજમાં પ્રાઈસર તરીકે નીમણુંક થઈ છે. પ્રાઈસરની પગતમાં શ્રી હસિતથી નાના જોવા જડે તેમ નથી આથી જ “એમી પ્રાઈસર” નો વધુ હટકાજ આપણે શ્રી હસિતને એનાત કરવા લક્ષ્યાદ્યે છીએ. ગુજરાતી સાહિત્યમાં પેતાની અસાધારણ મેધાથી ભાઈ હસિત અમૂલ્ય ફાળો આપ્યો જ એની સર્જના નથી આને તો એમના નગ્નતમ એ ચરમે હસિત-જ્યોત્સ્ના દંપતીને હાર્દિક અભિનંદન આપીએ છીએ.

શ્રી. જયમનગૌરી પાઠકલ (પરિચય)

મધુસૂદન એમ. એ.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં કવિચિત્રીઓનાં નામો આંગણીને વેઠે ગણી શકાય તેમ છે. એમાં શ્રી હંસા મહેતા, શ્રી જ્યોત્સ્ના શુક્લ, શ્રી જયમનગહેન, શ્રી પુષ્પા વકીલ, શ્રી ચંદ્રિકા પાઠકલ, શ્રી ભીર્મિલા દવેનાં નામો મુખ્યત્વે છે. ગદ્યને નિર્દેશ કરીએ તો તેમાંયે શ્રી લીલાવતી મુન્શી, શ્રી સરોજની મહેતા, શ્રી લાલુગહેન મહેતા, શ્રી હીરા બહેન પાઠક મુખ્યત્વે છે. આ લેખમાળામાં હાલ તુરત કવિચિત્રીઓના જ પરિચય આપવાનો ઇગ્તદો છે. શ્રીસાહિત્યકારોની સજ્જા સહેજે નવ દસ યર્ગ રહે તેમ છે એમાના મોટા ભાગે ગુજરાતી સાહિત્યમાં સાત્વિક ક્ષણો આપ્યો છે.

એવો સાત્વિક ક્ષણો આપનાર એક તો જયમનગહેન પોતે છે. જયમનગહેનનાં કાવ્યો આજ પહેલાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં અનેક જગાએ પ્રગટ થયેલાં છે. નારીહૃદયની ઋજુતા એમનાં કાવ્યોમાં સદાયે સ્પષ્ટપ્રત્યક્ષ છે. એમની નિખાલસતા અને સ્વભાગની વિશદતાનાં પ્રતિબિંબ એમના વિશદ-સરળ પ્રચાલી કાવ્યોમાં સ્પષ્ટ રીતે તરે છે. જયમનગહેનની પ્રગટ થયેલી કૃતિ “તેજછાયા”ને ચોખ્ખેથી આવકાર મળ્યો છે. હજી એ એક બે સંઘર્ષો પ્રગટ થાય એટલી કૃતિઓ એમની પાસે પડી છે.

જયમનગહેનના પિતાશ્રી મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે આપણી વહીલ પેઢીના એક અલંકાર છે. એમણે અડધો ડઝન જેટલા

વિદ્વાસર્થો મેથો લખ્યા છે. શ્રીમતી જયમનગહેનનાં લગ્ન પણ ગુજરાતના આબૂધણ સમા વિદ્વાનરત્ન શ્રી જ્યોત્સ્નાચંદ્ર પાઠકલ સાથે થયેલાં. પણ જ્યોત્સ્નાચંદ્રનો જીવનદીપ બૂઝાઈ જતાં જયમનગહેન ‘કવિતા’માં વેદના નીતારતાં રહ્યાં. કવિતામાં એમને ‘જીવનનું’ પરમ તત્વ જણાવા લાગ્યું. જયમનગહેનનાં નાનાગહેન શ્રી ચંદ્રિકા પાઠકલએ પણ કાવ્ય સંઘક પ્રગટ કર્યો છે. શ્રીમતી ચંદ્રિકા બહેનનાં પુત્રી કુ. રમ્મની પણ ઘણી સરસ કવિતાઓ લખે છે. આમ આ આખું કુટુંબ જ ‘સાહિત્યકાર કુટુંબ’ના નામને સાર્થક કરે છે. એટલું જ નહિ પણ શ્રી. જયમનગહેન સ્વ. રા. બા. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદીનાં હૃદિતા છે. જયમનગહેનના મામા પ્રો. અતિશુભશંકર ત્રિવેદી તો ગુજરાતને લાણીતા છે જ.

ગુજરાતના ઇતિહાસમાં આવા ‘સાહિત્યકાર કુટુંબ’નો ખીજો દાખલો જડતો નથી. જયમનગહેનમાં પણ જાળપણથી જ આ સાહિત્યસંસ્કારો સંચાયા.

શ્રી જયમનગહેન આપણા મહાન સાહિત્યસ્વાગીઓના સંપર્કમાં પણ આવેલાં. સ્વ. કવિશ્રી ન્હાનાલાલ અને સ્વ. નરસિંહરાય દીવેદીજીના આશીર્વાદો જયમનગહેનને સદાયે મળતા રહેતા. સ્વ. આનંદશંકર કુવળા પરિચયમાં પણ એમને સાહિત્ય શિક્ષણના સંસ્કારો ઝીલવાની તક મળેલી. આમ જયમનગહેન એ જન્મેલા અને સંસ્કારે ઘડાયેલાં કવિચિત્રી છે.

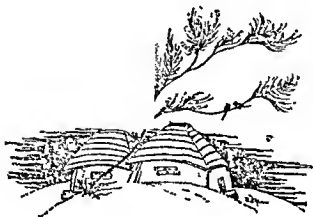
એમનો નિખાલસ સ્વભાવ અને ઉદાર

દિલ એમના જીવનમાં પ્રભુએ ઉતારેલી આફ-
તને વિસારે છે. પ્રભુએ કરેલી ભૂલને પણ
કવિચિત્રી-હૃદય ક્ષમા ગણે છે એટલી ઉદારતા
એમના દિલમાં છે. છતાં એમણે તો જીવનમાં
તત્ત્વ શોધ્યું—

રહ્યાં જીવન જીવવાં, જીવવાં વિયો કારમાં.

એમની કવિતામાં નવીનતા છે, વિશદતા
છે, વિશિષ્ટતા છે, ભાવ છે, વેદના છે પણ

એ તમામ હૃદયગમ રીતે છે. એમની
પંક્તિઓ પાસાદાર છે. ‘તેજછાયા’માંની એક
નહિ પણ અનેક તેજ-સેરા શબ્દશિલ્પી
‘કાન્ત’ની યાદ કરાવે છે. કવિતામાં જ પર-
માનંદ માણતાં જયમનજહેન શુજશતી
સાહિત્યનાં એક ઓજસ્વી કુલદીવડી છે. એ
ઓજસ્વી પ્રકાશ વિકસતો રહે, પ્રસરતો રહે,
પ્રસારતો રહે એ જ હરેક સાહિત્યરસિકની
પ્રાર્થના.

મિતાહરી મતદર્શન

જ્ઞાન પ્રચારક મંડળી સને ૧૯૪૪-૪૫ના
ભાષણો પ્રકાશકઃ કારોગાર મંડળી.

શુજરાતની આ અતિ જરૂરી અને પોતાના
નામને સાર્થક કરતી જ્ઞાન પ્રચારક મંડળીની
સુંદર પ્રવૃત્તિઓનો ખ્યાલ આ પત્ર પરથી જ
મળી રહે છે વર્ષમાં છથી સાત વિદ્વાનોને
પુસ્તકાર આપી વ્યાખ્યાન અપાવવાની પ્રવૃત્તિ
સૌ કોઈનું ધ્યાન ખેંચે છે. ૪૪-૪૫માં
સંસ્થાએ પ્રો ભાતુશકર બા. બાસ (હાલની
શુજરાતી કવિતા), દસ્તુર ડો. ગાણેકજી
નસરવાનજી ધાલા (પાદશાહ નોશેરવાન અને
ખલીફ અલ મામુનની વિદ્યાપીઠો) શ્રી. નોરી-
સ્વાન પાલનજી જોધાનવાળા (હિન્દની અધો-
ગતિ), શ્રી બેહમન સોહરામજી ગનાજી
(અમેરિકાની મહત્વતા અને ત્યાંની બહાર
મોટી ફી લાયબ્રેરીઓ), શ્રી કોલક (આજની
શુજરાતી કવિતાની વલણ), શ્રી જહાંગીર
નવરોજી ઉતવાલા (ફિટોચાફી-વિદ્યાની પ્રગતિ)
જેવા વક્તાઓને આમંત્રી વ્યાખ્યાનો અપા-
વ્યાં છે. વ્યાખ્યાનના વિષયો પણ એટલા જ
વૈવિધ્ય બળવતા છે અને અધિકૃત વિદ્વાનોએ
એ વિષયોને ન્યાય કરેલ છે. વર્ષોથી દિ બા.
ઝવેરી આ સંસ્થાના પ્રમુખ છે. તદુપરાંત
શ્રી ખરશેદજી વાડિયા, શ્રી જહાંગીર વાઘે
જેવા પારસી વિદ્વાનો પણ આ મંસ્થાની
પ્રવૃત્તિમાં પ્રાણ રાખી રહ્યા છે આ એક જ
એવી સંસ્થા છે કે જ્યાં કોઈને લેદલાવ
જણાતો નથી. પ્રત્યેક શુજરાતીએ આ મંસ્થાનો
લાભ ઉઠાવવા સંસ્થાના સભ્ય થવું જરૂરી છે.

ઉમ્મીઃ બી દાહી ગણુના લીઝરી એન્ડ
નેફે સોસાયટીનું નિમામિક તનીગો 'અગન'
અને 'ખેણુ'.

જાને સુવાન ઉત્સાહી સંપાદકો કવિતા
રસિકોને પરિચિત છે જાને ગિરાદરો અચ્છ
સાહિત્યકારો છે અને એને લીધે અંકનું
સંપાદન પણ તંદુરસ્ત થયેલ છે. આ સોસા-
યટીની પ્રવૃત્તિ ખૂબ જ આવકારદાયક છે.
લેખોનું વૈવિધ્ય પણ ખામ ધ્યાન ખેંચે છે.
આ બે ગિરાદરોને આ અંકના સુંદર સંપા-
દન બદલ હાર્દિક અભિનંદન આપીએ છીએ.

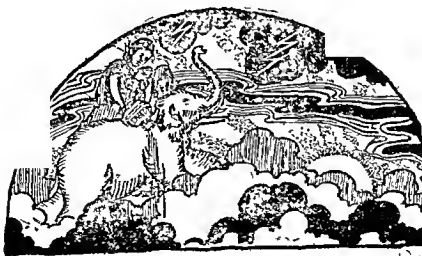
ચેતન સંપાદક પ્રતાપગય બાસ જુન ૧૯૪૬.
પુસ્તક પકેડનું. અંક પકેડો-ખીને લવાગા રૂખિયા
સાત. આનંદ જુવન, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨.

આજે સામયિકો માટે કમેટીનો સમય
છે તેમાં 'ચેતન' ચેતન સાથે પ્રગટ થાય છે
પહેલા જ બે અંકો પરથી ખાતરી થાય છે કે
આ સામયિક ખૂબ ખૂબ લાંબી આવરદા સાથે
જન્મેલ છે. પત્રના અચાલકો અભિનંદનના
અધિકારી છે. સંપાદનની દૃષ્ટિએ પણ લેખોનું
વૈવિધ્ય ઠીક ઠીક જળવાયું છે સંપાદનની
દૃષ્ટિએ વૈવિધ્ય મહત્વનું છે છતાં તે લેખો
સાત્વિક હોય તે પણ એટલું જ આવશ્યક
છે, પણ હજી આ શરૂઆત છે. આ પ્રસ્થાન
માં જ 'ચેતન' આકર્ષક બન્યું છે એટલે શુજ-
રાતમાં આકર્ષણ જમાવશે જ એમાં શંકા
નથી. શુજરાત આ પ્રયાસને મંડારશે જ.

નવાં પુસ્તકોનો સ્વીકાર
(૧૪) ભાવના મગલઃ મંગલાષ્ટકોનો

સંગ્રહ. પ્રકાશક શ્રી હસિત બુચ, બુચગિલી
બાગ પાછળ, વડોદરા. (૧૧) શુભાક્ષરી:
લેખક પૂજાલાલ. પ્રકાશક: નરેન દામગુપ્તા,
શ્રી અરવિદ આશ્રમ, પોંડિચેરી. મૂલ્ય બાર
આના. (૧૬) પંચોત્તેરમે સંપાદક: કિસન-
સિંહ આવડા પ્રકાશક: એન. એમ. ત્રિપાઠી.
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ. મૂલ્ય આઠાણ
રૂપિયા (૧૬) નિરિગધ્યા લેખક શ્રી.
સત્યમ્, પ્રકાશક નવચેતન સાહિત્ય મંદિર,
૨૪૫૬; ભદ્ર: અમદાવાદ કિંમત અઢી રૂપિયા
(૧૮) અર્વાચિના ધનસુખલાલ મહેતા અને
અમિનાશ વ્યાસ. પ્રકાશક: એન. એમ. ત્રિપાઠી
લિમિટેડ. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ. કિંમત એક
રૂપિયા. (૧૯) ગુજરાતનું ઘડતર વ્યાખ્યા
રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ. મુંબઈ યુનિવ-

ર્સિટીનું પ્રકાશન. એન. એમ. ત્રિપાઠી લિ.
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ. મૂલ્ય રૂપિયા ત્રણ
(૨૦) નાના હંતા ત્યારે: ડા. હરિપ્રસાદ
મજરાય દેસાઈ: આદર્શ પુસ્તક ભંડાર. ભદ્ર
અમદાવાદ કિંમત અઢી રૂપિયા. (૨૧)
રિચિધ વ્યાખ્યાનો: બળવંતરાય કલ્યાણ-
રાય ઠાકોર. શ્રી સયાજી સાહિત્યમાળા મુખ્ય
૨૯૧ મું. મોલ એન્ટસ એન. એમ. ત્રિપાઠી
લિમિટેડ. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ર. (૨૨)
નૂતન કામ વિજ્ઞાન: શ્રી ભદ્રકુમાર યાજ્ઞિક:
સી. શાંતિલાલની કંપની, ૮૬ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ
મુંબઈ ર. કિંમત રૂપિયા પાંચ. (૨૩)
ધરતીને—શ્રી. સ્વપ્નસ્થ (ભાનુભાઈ વ્યાસ),
પ્રકાશક: લોકપ્રકાશનશૃક, મુંબઈ. કિંમત
દોઢ રૂપિયા.

વાંચતા રેખે

પુર્ણિમા દવે

પણ સમય પછી પાછું લખવા માંડ્યું છે. લખવાનું બંધ નહોતું કર્યું, પણ સાહિત્યકારોનાં પોતાં દિલ મારી કેટલીક ચર્ચા આવકારવા સ્વાભાવિક નહોતાં, શ્રી. કોલકોનો સતત આગ્રહ અને લખવાની પ્રેરણા આપતો જ રહ્યો. અને હવે નિયમિત લખાણ એ નિર્જીવ સાથે ફરી પાછી આ લેખમાળાનું જીવન-રસિકો સમક્ષ રચ્ય કરું છું.

છતાં આ શરૂઆતમાં ગણપતિ પૂજા કરવી આવશ્યક છે. ગણપતિ પૂજા કરું તે પહેલાં માન એક વાત સ્પષ્ટ કરવી જોઈએ કે આ લેખમાળામાં કોઈ પણ વિષે કશો ઇશારો થતો હોય તો તેને 'દરેક સાહિત્યકાર ઉદારતાથી નમાવી લે' મારે કોષની સામે અંગત કરું થે કહેવાનું નથી ખીછ વાત: હું કોણ છું, ક્યાં છું, શું કરું છું વગેરે હકીકત જાણવાની પણ હિતચક્તિ ન સેવે એટલી વિનંતિ. મારે કોષ સાહિત્યકાર પાસે મારી જીવન-કથા લખાવવી નથી અને આવી જ હું આ અંગત વિગત જાહેરમાં મુકવા માગતી નથી.

ગુજરાતને એક આનંદનયક સમાચાર તાજે તરમાં મળ્યા હોય તો તે પ્રો. જગજીવનરાય દાહરને દિવાન બહાદુરનો ખિતાબ મળ્યો તેના છે. હવેથી પ્રો. જગજીવનરાય કલ્યાણરાય દાહર ન કહેતાં એમને દિ. બા. જગજીવનરાય કલ્યાણરાય દાહર કહેવા પડશે. સરકારને—(નહિ—નામદાર રાજેન્દ્રાદને) એમ લખ્યું કે જગજીવનરાય કલ્યાણરાય દાહર નામ સહેજ હળવું છે—સરળ છે—ગાંઠે ઉમેરો આ ચલાવી સિક્કો 'દિવાન બહાદુર'!

નામદાર રાજેન્દ્રાદને ખજર છે કે અમારા દાહર સાહેબને 'દિવાન બહાદુર' તો શું પણ 'રાય' ના બખ્ખે ઇશ્કાળો મળ્યા છે. જગજીવનરાયમાં પણ 'રાય' અને કલ્યાણરાયમાં 'રાય'! હવે રાય સાહેબ વધારે કે દિવાન સાહેબ વધારે? અને 'રાય' તે જે એક વર નહિ પણ બખ્ખે વાર; અને દાહરસાહેબને તો 'ગય'

અન્ન કેટલો ચોગ્ગ? એમનો સ્વભાવ પણ 'રાય' જેવો જ છે તે? છતાં બને આ લાંબા ભારે નામ આગ્રહ 'દિવાન બહાદુર' લખ્યું! આપણે તો પ્રો. દાહરને—નહિ બૂલ યઈ—દિવાન બહાદુર પ્રો. શ્રી. જગજીવનરાય કલ્યાણરાય દાહરને અગ્નિનંદન આપીશું જ, મારે ગુજરાતી ભાષાજેનોને એક વિનંતિ કરી લેવાની કે 'દિ. બા.'ની નવાનિશાની સાથે કોષ 'પ્રો. અને શ્રી'નાં લોકનામો ન છોડી દે!

નામદાર રાજેન્દ્રાદે શ્રી બ્યોતીન્દ્ર દવેનું બાપણ સંબંધનું નથી એટલે જ આ 'દિ. બા.'નો ઇશ્કાળ મળ્યો. દિ. બા. પ્રો. શ્રી બ. ક. દાહરને મુજબમાં માનપત્ર આપાયું તે પ્રસંગે શ્રી. બ્યોતીન્દ્ર દવેએ કહેલું કે એમને તો આપમેળે જ માન મળેલું છે. 'દાહર સાહેબ' કહોએ તો કોઈ રજવાડાનાં દાહર હેય એમ લાગે અને 'જી' લગાડીએ તો 'દાહરજી' દેર ઘણું બધું એટલે એનાથી બીજું વધુ માન હતું જ કયું? મને તેમ હોય પણ હવેથી 'દિ. બા. પ્રો. શ્રી. બ. ક. દાહર' એ પ્રમાણે જ એમના નામનો ઉલ્લેખ થવો જોઈએ એવી મારી ઈચ્છા છે.

ખીછ વાત એ છે કે દિ. બા. ઝવેરી સાહેબને મળેલો ઇશ્કાળ તો જાણીતો જ છે. આપણે સાહિત્યમાં 'દિવાન રાજેન્દ્ર' કહીએ એટલે શ્રી ઝવેરીનો ઉલ્લેખ છે એમ સ્પષ્ટ થઈ જતું પણ હવે શ્રી દિ. બા. પ્રો. બ. ક. દાહરને આ ઇશ્કાળ એનાવત ધર્તા એક કરોડ ગુજરાતીઓની મુસોલી વધી ગઈ છે તેનો નામદાર રાજેન્દ્રાદને કંઈ ખ્યાલ છે? હવે તો 'દિવાન બહાદુર' જ લખીએ તો ગોઠાળો ઘણું બધું. એટલે પૂર્વ નામ લખ્યે જ છટકો.

પણ આ પરથી કોષએ એમ માનવાની જરૂર નથી કે પ્રો. દાહરને મળેલા 'ઇશ્કાળ'નો હું વિરોધ કરું છું છું તો અંતઃકરામી એમને અગ્નિનંદન આપું છું. કનાય આ ઇશ્કાળ આપવામાં ખૂબ ગોડ

યથું છે એમ કહેયું જ થોડું છે. અને હું તો
અગત રીતે એમ કહું કે આવા એક નહિ પણ અનેક
‘જલકા’ મળે છતાં ‘માગ જલકા’ નેવે ‘જલકા’
કોઈ આપવાનું હતું? મને તો “મનુકાકા” કરતા
‘જલકા’ આદરણીય નામ બીજું કશું જ લાગતું નથી
- પણ નામદાર શહેનશાહને બહુ પ્રત્યે કષ્ટ
પદ્ધતિ લાગે છે મને હવે એ બહીક રહે છે આજથી
દસ વર્ષ પછી બીજી ચોપડીમાં બૂગાળ થીખતા
વિદ્યાર્થી પૂછવામાં આવે કે “બહુ શાને માટે
પ્રખ્યાત છે?” તો તે જરૂર જવાબ આપશે કે
“હું અને દિવાન બહાદુર” માટે યુજરાતમાં આવે
જે બે દિવાન બહાદુર છે તે બે બહુચના! દલ
શ્રી મુન્શી બાકાત છે. મુન્શીજી મદાસબાવાદી છે
અને સરકારિશી છે નહિ તો એમને તો ક્યારનો
યે આ ઇલાકા મળી ગયો હોત સરકાર આપે તે
મહેના જ એમણે ચૂકવ્યાતાના પ્રધાન યમને
પરિવારનાં ઇલાકા મેળવી જ લીધા છે એટલે એઓ

અવિધિપર ‘દિવાન’ છે જ-માત્ર બહાદુર નથી પણ
‘બહાદુર’ શબ્દનો અર્થ ‘બહાદુર’માં -કદીએ તો
યુજરાતમાં લડવાની કળામાં મુન્શીજી જેટલું બહા-
દુર કોણ છે? ખરી રીતે તો એમ કદી સકાવ કે
મુન્શીએ તો ‘દિવાન બહાદુર’નો ઇલાકા વગર
મહેનતે બૂટવી જ લીધા છે.

સુરખી જલકાના નામથી ત્યજેતરમાં જ
મુગર્ષ વિદ્યાર્થી ગિરિવૃત્તિઓ રચાવી છે શ્રીનેર
દબર રૂપિયાનો ફાળો યુજરાતે કરી આપ્યો. સંભવ
છે કે નામદાર શહેનશાહે આંખે જ જરૂર કરી છે
પણ મારે નમર શહેનશાહને અને એમની સર-
કારને જલ્લવી દેતું નેપથ્યે કે અમારા ‘જલકા’ના
સ્વભાવના પરિચય તો છે ને? જો કોઈ વખત
બીજવાયા તો ‘પૃથ્વી’માં કવિતા લખી નાખીને
સારી દુનિયાના ઇલાકાએ તું સત્યાનાથ વાળો એટલે
શયુગાયાં છે તો બે-પણ હવે સાચવજો!

અર્થ પ ● અંક ૮

કેવિતા

ગ્રામ ૦ ૧૯૪૬

ગુસ્તાખ ચહેરો, મયમસ્ત નેનો

૧

ગુસ્તાખ ચહેરો, મયમસ્ત નેનો,
વાંછી અઢા, વેધક દૃષ્ટિ તારી
ગુસ્તાક છે આ જન નિત્ય જેનો
શુ' શુ' નહીં તે પર જાઈ વારી ?
તોફાન સૌ અંતરમાં મચાવે,
જગાલા છૂપી લીંતરમાં જગાવે !

[દંડવત]

૨

લેશે પડે એન ન એકલાને,
ના કામમાટે કંઈ ચિત્ત લાગે,
આવે ન નિદ્રા તવ સુખિતલાને
એ કોરા આસાવશ દૂર બાગે.
લેશે સહુ આહુક વેદનાનો,
છે જે જન્મે આદિમ ચાહનાનો !

૩

એ કોણ એની સુધ લે માખાથી,
યા ભાતુલાવે તસકીન આપે ?
સાથીવિહોણો, અતરો બધાથી
એકાન્તમાટે તડપે, પ્રલાપે :
ના કોઈ જેણે ત્યમ આંસુ સારે
દાઝેલ તારો ભવ-અધારે !

લાણું તને માનવ-મેદનીમાં
એ આશ સેવી નીકળું હું, ત્યારે
તારા સરીખી લલના ખીજમાં
સત્કાર પામી, વસતી કરશે
દેખે મને તું, ન તને હું જોતો
શી એક ત્યારે તક વ્યર્થ જોતો !

૫

બાઝારમાં, ઘાટ મહીં, દુકાને
ચીજો ખરીદેલ કરી ખરીદું;
ખ્યારી તણા દર્શનને બહાને
શી શી નવી કારિગરી ખરીદું ?
લોકો દગાબાજ ભલે ફગી લે,
કોને દીધો છે કપડો પતીલે ?

હૈયા તણી બેહુક ખેંચતાણે
મંજૂર રાખી વિધની પડીકી;
શું હું ખમું તે નહિ દેહ જાણે !
જે-જા જગામાં નિજ જાત ઝીંકી,
આરોગ્ય એવર્થ જતાં લુટારી
ખયાતી ન કોની હુતી અંખવાઈ ?

૭

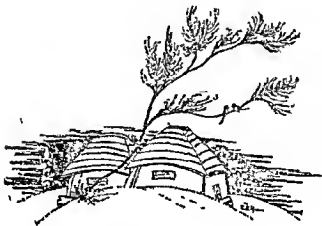
પાડયો પચાવી મુજને પ્રિયાએ
જે-દીન હું તે દિનથી ગણાયો,
પેઠા તને કેમ કરી ખુશાએ
એ વાતનો લેહ નહીં જણાયો :
મ્હાણું તને એ મુજ જો શુનો છે,
મ્હાણું નહીં એ બમણા શુનો છે !

આપાઠના તારા

આમ કરીને લિખિયા આ આપાઠના તારા રે,
 આંખને લાગે આજ તમારાં તેજ અક્ષરાં રે—આપાઠના
 માંડી મેં તો આંખ ઇશાને,
 દૂરું સનાં જ્યોત્સવિતાને.
 વસમાં લાગે આજ રંગીનાં રૂપ તમારાં રે—આપાઠનાં
 સૂનાં મારા વન ને વાડી,
 તરસ્યાં મારા ખેતર ખાલી.
 તરસી મારી ખીમ ને સૂકી કુંગરમાળા રે—આપાઠનાં
 હોય આપાતે સત અધારી
 જામે દેવી મેઘલી કાળી !
 નેવે મીઠાં ગીતકાં ગાતી નીરની ધારા રે—આપાઠનાં
 મેઘ તણી જ્યાં મોતલી ગોલે,
 ફેલુ હઠાવી વિજળી ડોલે;
 મેહુલિયાને માંડવે જામે નાચ એ ન્યારા રે—આપાઠનાં
 પૂરવ કેશ વાંધરા ! આવો,
 કાજળકાળા વાદળ લાવો,
 નક્કરોના દીપ જુગાવો.
 લાવો લીની ગધલયાં ધનધોર અધારાં રે—આપાઠનાં

નાથાલાલ દવે

ભગવત રામચન્દ્ર ભટ્ટ

કહેવત રૂપ યદ્ય પડેલું આપણા કડિનુ એક જ મંતવ્ય છે કે કવિઓ તો જન્મથી જન્મે છે કોઈના બનાવ્યા બનાવાતા નથી. જુદા જુદા ઘાટ અને આકાર સરખાવી કવિને ઘડવા કોઈ સમર્થ થયું નથી. 'તેમને ભઠ્ઠીમાં તપાવી પકવવામાં આવતા નથી. અનુભવની ભઠ્ઠીમાં તેઓ તપાયા' હોય છે. અર્થાત્ કવિની કવિત્વશક્તિ ધન્યરહત છે, પ્રાસાદિક છે, સદૃશ છે. એમાં અવરણ, ગુણ કે ઉપગતો આંક હોતો નથી.

નિસર્ગની નિશાળમાં કવિઓ ઘડાય છે અને વડાક કરી જતી હોય એવી કવિતાઓ રચાય છે. થોપાં ને થોપાં કરતાં કુદરત અને મનુષ્યસ્વભાવ તથા નિયમિત નિયંત્રણનું સાચું રહસ્યપૂર્ણ નિરીક્ષણ કરનાર કવિ સત્ય, શિવ અને સુંદર કવિતા પોતપોતાની પ્રતિભા, ધડતર અને સંસ્કાર તથા વાતાવરણ પ્રમાણે સરખાવી શકે છે. તારાની સૃષ્ટિને ઇતિહાસ વાંચી જાણનાર કવિ મનુષ્યહૃદયને ઉઠેલી તેમના હૃદયની નવા અવાજને ગુલુ કરે છે. આસપાસનું વાતાવરણ અને પ્રમંથો ક્રેમ પૂરે છે. વધારે મનુષ્યના પરિચયમાં આવનાર કવિ શોકસપિયર, કાન્તિદાસ કે પ્રેમાનંદ માફક મનુષ્ય-સ્વભાવનું સાદુ સ્વરૂપ ઉતારી શકે છે કુદરતના સાન્નિધ્યમાં વસનાર કવિ વર્ડ્સવર્થ કે નાનાલાલ માફક કુદરતનું સાચું રહસ્ય જાણી સહેલાઈથી ગાય છે.

આનું કારણ એ હોઈ શકે કે કવિની રસજ્વલિ પારકી અવધોદનશક્તિ અને વિચારવ્યવસ્થા કરવાની પદ્ધતિ વિશેષ પ્રમાણમાં વિકસેલાં હોય છે, તેથી તે કુદરત, મનુષ્ય, અને પ્રભુમાં રહેલા સૌંદર્યનો રસાસ્વાદ કરી શકે છે, જે સામાન્ય મનુષ્યને અવલગ્ન હોય છે. રવ. નરસિંહરાવે ઠીક જ ગાયું છે કે

“વિશ્વના ઉડાણમાં, ગાજરું સંગીત જે કવિજનો છાનાં મુણે જગજન મુણે દી રિત્ય એ”

કવિની કવિતા

કવિની કાંતા તે કવિતા. તેને સૌથી વડાક્ષી વસ્તુ તે સ્વરચિત કવિતા છે. તેમાં તે દિલ્લી-આગ્રાના ખંડિયેરો જેવી રચાપત્તની ભવ્યતા ઉપરાંત આકર્ષનું નર સમાગેશું જુએ છે. એને પ્રકૃતિ, પ્રભુ અને માનવતા સિવાય બીજી કશીયે વસ્તુમાંથી કવિતા નથી સાંપડતી-ન સાંપડે. એ વિચારસૃષ્ટિને પ્રજાપતિ છે. પૃથ્વીને જે પતિ છે તે કવિ સૃષ્ટિને દાસ છે. પૃથ્વીને આદેશકર્તા છે તે કવિસૃષ્ટિને આજ્ઞાનુકારી છે. જે નિષમ-સન્મુખ દિશાચળ, અનંત સાગર, પ્રયંત અનલ, અનિલ, ધનધોર મેધમંડળ તૈયાર રહે છે તે મહાન નિયમને વશીકૃત કરવા એનાથી અધીક શક્તિસંપન્ન નિયમો તેની કવિતામાં આશ્રય લે છે. કવિ સામ્રાજ્યના અધિસ્વરની પ્રકૃતિ સદગામિની છે તે કવિના મહાન નિયમને સ્વયં ઉદ્દેશ્ય કરનારી છે. કવિને એ મહાન નિયમ તે પ્રેમ અને એની સૃષ્ટિ તે પરમપુરુષ કહી શકાય. આથી એની કવિતા મીઠુંનું પુતળું નથી તે પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. એની સૃષ્ટિમાં પ્રત્યક્ષ ઉપરાંત અનુમાનનીય સૃષ્ટિ છે. સામાન્યને જે અનુમાન સમજાય તે કવિહૃદયમાં પ્રત્યક્ષ દેખા દે છે. એની કથનના ગૌણવિકાસરૂપી છે તેથી તે જે ચિત્રો અંકિત કરે છે.

જે હંદનો નાદ ઉત્પન્ન કરે છે તે માત્ર પોતાની જાત માટે નહિ, આખા જગત માટે હોઈ સમસ્ત જગતનો એના પર અધિકાર છે. એની કૃતિના ભોક્તા બનવાનો હક્ક સારા ય જગતને છે. ઉત્તમ કવિની કવિતા સંસારના આદર્શ દિતાવહી સાચા શિક્ષકની ગરજ સારે છે. તે મનુષ્યોને નવું જીવન જીવડી શકે, નવ પ્રાણનો સંચાર પણ કરી શકે. પોતાની કવિતા દ્વારા

અગ્રત કયો છે. કવિની કવિતા તેથી જ અમૂલ્ય ફરી
કહેવાઈ છે. ચિત્તાની શુદ્ધિ કરી પાવિત્ર્ય પ્રેમારી
પરમ શક્તિ કહી છે. એને તો ઈશ્વરની વાણી જ
પ્રમાણી છે ને?

કવિના પ્રકાર

કવિના કરનાર કવિના પ્રકાર શા? તેમની
શુદ્ધિ, કદવના, વિહાર, ઉત્કૃષ્ટ, હૃદય પરની પદ્ય,
શબ્દ પરનું પ્રભુત્વ, જ્ઞાનીની છટા, મૈત્રી વનાં
ભિન્ન ભિન્ન હોવાનાં તેટલેટલા બેદ પશુ વસ્તુ
વાના. એમ બેદ નિહાળવા જઈએ તો કોણે
કવિએ નવો પ્રકાર પાડી શકાય એ કહી શક્ય
હોઈ શકે? આમ છતાં કોઈ નિયમ કે યોગ્યતા
અનુરૂપ ન થનાર સર્વસ્વતંત્ર કવિના કાવ્યકે સિદ્ધાન્તો
ચાર વર્ણ સમાન રસનુચ્ચાનુસાર ચાર પ્રકાર
વર્ણવેલા છે.

જે કવિની રચિ શૃંગાર, હાસ્ય, અદ્ભુત અને
શાંતરસ તરફ ઈચ્છી હોય છે તેને આત્મશુદ્ધિ
કહે છે. જેની રચિ રોદ અને વીર રસ પર છે
તે દ્વિતીય કવિ સ્વભાવ છે, જેને કરણ રસ વિગત
બાધે છે તે વૈશ્ય કવિ કહેવાય છે, અને જે કવિ
ભિન્નરસ અને બધાનક રસ તરફ જ માત્ર વળી
દાખલ છે તે શુદ્ધ મનાય છે. આથી જ વિગત
માન્ય કવિના પ્રકાર તે આત્મશુદ્ધિ અને પરવશી
છે. આત્મશુદ્ધિ કવિ પોતાનામાં સર્વ કોષણે કવિ-
તાના અંતરઆત્માની મુક્તિ છપાવેલી હોય છે સદ્ધિ-
કમની પ્રતિકૃતિ તેમાં જુદું જ જાણી હોય છે પણ
જે કવિના પરવશી હોય તો તેનામાં પૃથક જાણ
વસ્તુચિંતિનાં ચિન્તો હોય છે. તેમાં સદ્ધિકમની
પ્રતિકૃતિ પ્રુષ્ઠા રંગે રંગાયેલી હોય છે.

કવિનાં કાર્ય અને શક્તિ

કવિનું મુખ્ય કાર્ય તો મૌલિક સર્જન કરવાનું
છે. જગતના મહાન સંમેલનમાં આખો જોના, કાને
સાંભળવા અને સ્વભાવેથી કેટલીક વસ્તુ અનુભવતા,
અનુભવી, આલેખવા આ જગતની પર કેમ જાણે
નિર્મત્રશુ મળ્યું ન હોય એમ તે પોતાની શક્તિ
અનુસાર દસ્ય અને દસ્યો પરથી ધણેલા અગ્રત

સંગીન પ્રગતિ.....

નવું કામકાજ

૧૯૪૪
રૂ. ૪૦,૦૦,૮૯૫.

૧૯૪૫.
રૂ. ૫૨,૨૫૪૦૦

—સંગીન ૩૦ ટકા ઉપર વધારા—

આખો કો-ઓપરેટીવ
ઈન્ડ્યુરન્સ સોસાયટી લી.

ચેરમેન
માધવલાલ મકેનજી ભટ્ટ જે. પી.

મેનેજર
ગજેન્દ્ર એચ. કાકેર એમ એ. (કન્ટન)

કો-ઓપરેટીવ ઈન્ડ્યુરન્સ પીલ્ડર્ડીંગ
સર દીરાજશાહ મેહતા રોડ, કોટ, સુબર્મ.

૦

લાગવગવાળા અને ઉત્સાહી જુડુચોને
ઉદાર શરતોથી એન-સી આપવી છે.

ભાવેનું આંતરદર્શન કવિતા દ્વારા કરાવે છે. આથી તે સર્જન સમ્રાટ કહેવાય છે. એનું બીજું કાર્પ ગતિમાં પડેલી પ્રજાને પોતાનાં સર્જન ચરણે ધરી જનતાનો વિપાદ વણસાડવાનો છે. એને સર્જનની પ્રવૃત્તિ માનવજીવનના ઉદારની પ્રવૃત્તિ છે. આટલા માટે એના કાર્યને ત્રણ વિભાગમાં વહેચી શકાય. (૧) સત્ય વર્ણન કરવું, (૨) અસત્ય-માંથી ચત્રકાર્ય સત્યની કલ્પના કરવી અને (૩) નિયમપૂર્વક વર્ણન આલેખવું. આ બધા કાર્ય પાછળ સૌંદર્યદષ્ટિ વડે સૌંદર્યસૃષ્ટિનું અવલોકન મુખ્ય હોતું જોઈએ એમ કરે તો જ તે સૌંદર્યના આત્મોત્કર્ષ દ્વારા સંસારના ચિત્રને શુદ્ધ-કરી રજુ કરી શકે એની કાંતદષ્ટિ વડે તે પોતાની સૃષ્ટિને 'બ્રહ્મ', 'ભવિષ્યનો દ્રષ્ટા' અને વર્તમાનનો 'પ્રગમ્ભર બની-શકે છે. આથી તો એ જોયા પ્રકારના જ્ઞાન, 'આનંદ, શુષ્ક અને ભાવોનો સર્જક છે. જે પ્રકાર જલરથળ આકાશ કે પાતાળમાં ક્યાંયે નથી તે પવિત્ર યજ્ઞને કેવળ કવિની કલ્પનામાં હોય છે આથી સુષ્ટા અને દ્રષ્ટા બને છે અનંત એકાલ અને વિશ્વના મહાસાગરની ય પેલે પાર એવો એક અગમ્ય પ્રદેશ છે કે ત્યાં કૂદી જવાનો હક્ક કે પરવાનો કવિને જ છે. આથી જ આપણે ગાયું દેશ કે ત્યાં ન પહોંચે રવિ ત્યાં પહોંચે કવિ. કવિ પોતાની જળરી વિચારશક્તિથી સ્વપ્રકાશને ય હુકર પ્રદેશમાં જઈ શકે છે. એ માટે તેના પ્રેરકબળો બને છે: વિચાર અને અવેગ. કલ્પના એનું વિચિત્ર વાહન છે. તેના પર તે ગરુડેશ્વર માદક મહાસાગરની છોળા ઉરાડતો ચિત્તાકાશમાં જોડે છે. ચક્રવાક માદક જામે જામે ક્યાંયે વિલિન થઈ જાય છે. છતાં જટાણુ માદક દૂરની વસ્તુ દષ્ટિ સમક્ષ લાવે છે. દરેક વસ્તુ-માંથી લોડું જોડું પારદર્શક નિહાળી શકે છે. તે કલ્પનાને ચિત્રાત્મક દ્વારા એવી તો સુંદર રીતે વસ્તુ રજુ કરવાની શક્તિ પામેલો છે કે તે દ્વારા દૂકમાં ઘણું કહી શકે છે. ગાગરમાં મહાસાગર સમાવી શકે છે.

કવિનું સર્જન

કવિ સંવેદનની મધુરી વેદનો પછી અદ્ભુત

કલામય નવદર્શન રચે છે. એ વેળા પ્રેરણા અને કલ્પનાની એ પાંખો પર જેસી દૂર દૂરને મારગે જોડે છે. કલ્પનાની નવીન ભાવનાસૃષ્ટિ રચે છે અને તેમાં આ જગતની ખામીઓ દૂર કરવા મથે છે. પણ આમ કરતાં તેની પાંખો જોઈએ તેટલું સમ-તોલપણું જળવી શકતી નથી, ત્યાં સુધી એની પાંખોમાં જોર હોય-છે ત્યાં સુધી તે અદર રહી શકે છે, પણ જેમાંથી એક પણ પાંખનું જોર કમી થતાં નીચે પટકાઈ પડતો લાગે છે. કવિની પાંખોમાં જોમ હોય છે ત્યારે સમતોલપણું નથી હોતું; છતાં વિવેક કાષ્ઠ રચે છે પોતા નથી. કલ્પના સિવાય એનું સર્જન અનુભવમાંથી પણ થાય છે. છતાં એના કાળ અનુભવ પછીનો છે. કવિનું સર્જન સાહિત્ય બ્રહ્માંડની નાનકડી આશૃત્તિ સમુદાય છે. તેમાં કલ્પનાના ગલ્લોટા હોય છે તો વિવિધ અનુ-ભવ પુષ્પે જોડેકતી કૂવાટિકા પણ છે: એના સર્જ-નમાં આત્માના ઝોળા-જોતરેલા હોય છે, ભાવાત્મક અને ચિંતનાત્મક વિચારના વિશાળ અને મુજબૂત પાયા પર કવિ વિસ્તર રચે છે.

કવિની ગરીબાઈ

કવિ, વનિતા અને વેલ બીજાના આશ્રયે ખોડે છે. જ્યાં તે સ્વતંત્ર ઉદરોપાયથી પ્રવૃત્તિ કરવા જાય છે કે પડે છે. કવિને રાત્ર્યાશ્રય અને તેનું બહુમાન મળતાં તેની પ્રતિભા, કલ્પના, સર્જન શક્તિ પૂર્ણપણે ખીસી જતી. કાળક્રમે કરીને શ્રીમંતોમાં વિલાપ્રેમના અભાવે, ધનપૂજના આ યુગમાં કવિ ઉપેક્ષિત છે. એથી આજે એના પર અણધારી આદત આવી પડી છે. એથી એ હેડે પડ્યો છે, પારકાની દયાને પાત્ર બન્યો છે એ ખરું, પણ ક્યાં યુગમાં લક્ષ્મી અને સરસ્વતીના સુખમ સંપોગ શક્ય બન્યો છે? કવિની ગરીબાઈનાં દૃષ્ટાંતો સર્વ પ્રજા અને સર્વ દેશમાં છે. એક નર્મદ કે એક ભોટાદકર કે એક પતીલ જ શુન્દરા-તમાં છે એમ નથી. કવિને ગરીબાઈ વીંટળાઈ વળેલી છે. પાશ્વર્ય સાહિત્યમાંય દૃષ્ટાંતોનાં તોટા નથી. ગ્રામીનકાળમાં પ્રથમ પકિતોનો હોમર

બિખારીદલા યુગ્મરી ગયો છે. પેટદાઝ મટાડવા
 અન્ન કરતાં કાબોથી એનું મુખ ભરેલું રહેતું.
 ધણા કવિઓએ મિત્રો પાસેથી પૈસા હાંપીના લઈ
 યુગ્મરાન ચલાવ્યું છે. એક કવિએ પોતાની ગિલા-
 ડીને હોશીને સોનેટ રચ્યું છે, એમાં તેણે પોતાની
 ગિલાડીની કાઠીઓનો પ્રકાશ માંગ્યો છે, કારણ કે
 કાબો લખવા દીવો કે મિથુનની વાળવાનું
 તેનું ગળું ન હતું. ફેન્ય સાહિત્યમાંથી દર્શન
 શોધીશું તો પ્રભતી બેકદરદાની હજીય વધુ રખટ
 યશે. વાગેલાસ નામના એક હિતમ કવિએબકને
 પ્રમ છુલક કહી સંબોધતી, કારણકે સ્થાના પ્રકા-
 શમાં લેણદારથી ખચવા તે ગિયારો કદી બહાર
 નીકળી શકતો નહિ. અંગ્રેજ સાહિત્યના દવિ
 સ્પેન્સર, ઓટવે, બટલર, ગ્રાઈડન, ગોદ્ફ્રિમય
 વગેરેને છુપ્પા શકા મારવા પડેલા એ બહુની
 હકીકત છે. દિંદમાં પૂર્વે રાત્નાત્રયને સીધે પાશ્વર્ય
 સાહિત્યના કવિઓ જેવા વિપ્લવ દાખલા બન્યા
 નથી. પાશ્વર્યો કરતાં આપણા કવિઓની કૃતિઓના
 કદરદાનીપણાની બાબતમાં આપણે ધણા પછાત
 રહ્યા છીએ એ નિષિષા છે. આજે પણ કવિને
 વિચિત્ર પ્રાણી કહી આપણે તિરસ્કારીએ છીએ.

કવિની વિચિત્રતા

કેમ બાણે કવિ મનુષ્ય જ ન હોય એમ એને
 આ દુનિયાનો લેખવામાં આવતો નથી. શાણા
 જગતને એ દિવાના જેવો લાગે છે. સામાન્યો કરતાં
 એનો વિચાર વ્યાચાર, રીતિનીતિ જુદાં
 હોય છે, એ સારી આસમયી બનોયો છે. એની
 આજ્ઞાઓ પણ કેરી છેક સાદી સીધી હોય છે ?
 વસ્તીથી અલગ નાનું જોરકું, નાનો બગીચો ને
 ઝરો, માન ગણશામાંથી દિસોત્તમ દારો અને

અડબાક પુરતકો-આ એના જીવનની અમૂલ્ય મૂર્તિ
 સમજો છે. એની કવિતામાં હિસાહ, આરમા,
 આતુરતા, તિદેશુતા સ્વાતંત્ર્ય, વિચારવેગ, સૂરાવટ,
 સુંદર શબ્દોની વાણીમાં પસંદગી, ઇન્દ્રધનુના રંગો
 જેની કલ્પની અને દિવ્યતા મુખ્યત્વે હોય મનુષ્ય
 અને એની વચ્ચે તફાવત માત્ર એટલો જ કે
 દુન્યવી માનવીઓ આશાના ગઢ બાણે છે તો કવિ
 કલ્પનાના કિલ્લા ચણે છે, તે પૃથ્વીને પાટલે પગ
 માંડે છે પણ કલ્પના બળ વડે અદર ચાલતો
 લાગે છે. તે જોરાક ખાપ છે, દવા પણ લે છે;
 પણ ગ્રેરણુનો જોરાક અને સ્વાતુભાવના પ્રાણ-
 વાધુ પર મુખ્યત્વે ટકે છે. દુનિયામાં આવી રાત્રે
 છે, વાદી, લાડી ને ગાડી વસાવી નહિ; કુદરતનાં
 દરજો નિહાળીને, એ આંતરે છે ચોપાસ સુખ,
 સ્વાતંત્ર્ય, મનુષ્યત્વ, વિકાસ, પ્રગતિ દેખીને, આંશુ
 સારે છે અસમાનતા, સ્વાર્થ, લોભ લેવાનિયત વગેરે
 માનવની પામરતા પેખીને, એનો વ્યાપાર છે
 સંયોગીકરણનો. પ્રેમ, આશા, લાગણી, હૃદય,
 બુદ્ધિ વગેરે એના મનુષ્યની તંત્રીઓ છે. પ્રગતિશીલ
 મનોદશામાં, ભાવિ મુગ્ધા દર્શનમાં કવિનું જીવન
 આખું વ્યતિત થાય છે. એમ કરતાં કવિ વર્તમાન
 આશંકો અને ઉપાધીઓ સામે બાકી બાંધી
 વિજયવંત યવાને મટિજ નહિ, પરંતુ કેવળ નિર્દેશી
 ટકાવી રાખવા કાળે પણ વિમુક્તમાં બિનરે
 છે. સંસારના ધૂગધૂમ્મસના વંદોળની આંધીમાં
 ક્યાંક આશ્રય શોધી લે છે, અને આજુબાજુના
 માનવીઓની દુનિયાને તિરસ્કારી તેમાંથી વેગતો
 રહેલા પોતાનો આરો પંથ સ્વીકારી લે છે. તે
 પોતાના જીવનને જુદી જ દિશા તરફ વાળે છે. મનને
 દુનિયાથી દિશા ભેગાવે છે. પોતે નિર્ગુનદા બની
 બિર્મિબધું જીવન એકસ હૃદયપુર્ણ નથી, અધર્મથી

નિષ્કારીદશા ગુમરી ગયો છે. પેટદાઝ મટાડવા
અન કરતાં કાળોથી એનું મુખ શરેણું રહેતું.
પણ કવિઓએ મિત્રો પાસેથી પેસા દીધીના કદ
ગુમરાન ચલાવ્યું છે. એક કવિએ પોતાની જિજ્ઞા-
સીને હેડીને સોનેટ રચ્યું છે. એમાં તેણે પોતાની
નિસાદીની કાઠીઓનો પ્રકાશ માંગ્યો છે, કારણ કે
કાળો લખવા દોલો કે મિથુજતી વ બાળવાનું
તેનું ગમતું ન હતું. ફ્રેન્ચ સાહિત્યમાંથી દર્શન
રોધીશું તો પ્રગતી એકદરવાની હજી વ વધુ સ્પષ્ટ
થશે. વૅગેસાસ નામના એક ઉત્તમ કવિએબકને
ગ્રામ ધ્રુવક કહી સંબોધિતી, કારણકે સૂર્યના પ્રકા-
શમાં લેણુદારીથી બચવા તે જિયારો કદી બહાર
નીકળી શકતો નહિ. અંગ્રેજ સાહિત્યના કવિ
સ્પેન્સર, ચોટવે, બટલર, ગ્રાંડન, ગોલ્ડસ્મિથ
વગેરેને હુખખા શકા મારવા પડેલા એ બહુની
હકીકત છે. હિંદમાં પૂર્વે રાત્નાશ્રવને લીધે પાશ્ચાત્ય
સાહિત્યના કવિઓ જેવા વિષમ દાખલા બન્યા
નથી. પાશ્ચાત્યો કરતાં આપણા કવિઓની કૃતિઓન-
કદરવાનીપણુની બાળનમાં આપણે પણ પછાત
રજા છીએ એ નિર્વિવાદ છે. આજે પણ કવિને
વિચિત્ર પ્રાણી કહી આપણે તિરસ્કારીએ છીએ.

કવિની વિચિત્રતા

આ

કેમ જાણે કવિ મનુષ્ય જ ન હોય, મારવાડી,
આ હુનિયાનો લેખવામાં આવતો મોમાં ગુમરાન
જગતને એ દિવાના જેવો લાંબે છેના કે નવા કોઈ
એનો વિચાર આચાર, રીં
હોય છે, એ સારી આલમથી અને આપ્પાનો કે
આશાઓ પણ કેવી છેક સાદી સીધી ગુમરાની
વસ્તીથી અલગ નાનું ખોરડું, નાનો
ઝરો, માન ગણવામાંથી દિલોગત કે

અટકેક પુરનો-આ એના જીવની અમૂલ્ય મૂકી
સમજે છે. એની કવિતામાં વિસાદ, આરમ્ભ,
આતુરતા, તિલેજુતા સ્વાતંત્ર્ય, નિયારવેગ, મરાવટ,
સુંદર ચબ્દોની વાણીમાં પલ્લંગી, ઇન્દ્રધનુના રંગો
જેવી કલ્પના અને દિવ્યતા સુખ્યત્વે હોય મનુષ્ય
અને એની વચ્ચે તફાવત માન એટલો ન કે
હુનવી માનવીઓ આશાના મઠ બાંધે છે તો કવિ
કલ્પનાના કિલ્લા ચણે છે. તે પૃથ્વીને પાટને ખમ
મોડે છે પણ કલ્પના બળ વડે અદ્દર ચાલતો
લાંબે છે. તે ખોરાક ખાય છે, દવા પણ લે છે;
પણ ગ્રેરણનો ખોરાક અને સ્વાતુભાવના પ્રાણ-
વાયુ પર સુખ્યત્વે ટકે છે. હુનિયામાં આવી રાવે
છે, વાડી, લાડી ને માડી વસાવી નહિ; કદરતમાં
દસ્યો નિહાળીને, એ આંનદે છે ચોપાસ સુખ,
સ્વાતંત્ર્ય, મનુષ્યત્વ, વિકાસ, પ્રગતિ દેખીને, આજ
સારે છે અસમાનતા, સ્વાર્થ, નેત્રો-જાંઘર
અન-મન આંતરો અથમ છે.

કવિનું બાળપણ ચોદામાં વીત્યું હતું. દાદા
વર્ષની વયે ચિતા પ્રભુશમનો અને પાર વર્ષની વયે
માતા રામ્મોરો સ્વર્ગવાસ થયો હતો. વડીયોની
શીશી છાંય નતાં બાળકલ્પને આપાન લાગ્યો હતો.
આમ કવિ અનાય બન્યા છતાં એ પોતાને સનામ
માનતા, કૃષ્ણ્યકને એમણે નાથ તરીકે સ્તીકાર્યા
હતા. લગનું કહેણ પણ બારે આઠ્યું હતું ત્યારે
'કૃષ્ણ સાથે મારાં લગન થઈ ચૂક્યાં છે' એમ કહી
કહેણ પાણું ફેણું હતું. સંસારમાં કેટલેટલા લગનનાં
આવેશાં કહેણ આમ પાછા ફેરી ચકે છે? એવો
હતો દવારામનો ત્યાગભાવ અને ગોપીબાને શ્રીકૃષ્ણને
નાથ તરીકે સ્તીકાર્યોનો સંકલ્પ અને ગોપામનના
નાથ તો શ્રીકૃષ્ણ ન હોય ને!

સાહિત્યમંડળના આશ્રય નીચે પ્રે. મોદનપાલ દેવેના

કવિને નાનપણથી જ કાવ્યરચનાની કુદરતી બક્ષીસ હતી. ચંદોદના શેષશાયી ભગવાનને ઉદ્દેશી એમણે એક કાવ્ય રચ્યું હતું તે ત્યાર પછી હનુમાન ગરુડ સંવાદ પણ રચ્યો હતો. ત્યાર બાદ તેર વર્ષની વયે છાસક કહીતું કાવ્ય ધવલ ધનાશ્રી રાગમાં રચ્યું હતું. આમ કવિની હથોટી દીર્ઘ-રચનાઓ તરફ વળવા લાગી હતી.

આજ ઉંમરે કવિને એક પરમ ભગવદીય પુરૂષનો સમાગમ થયો હતો. ચંદોદયી ઝોર્ષા જતાં હમ તજાવ પાસે એ સંત હતા ડાહ્યારવાળા સાધુ-પુરૂષ ઇચ્છારામજી. એમણે દયારામને પ્રભુના ગુણ ગાવાની આજ્ઞા કરી અને દયારામે ગીડી હલકથી પ્રશ્નનાં ગીતો ગાઇ વાતાવરણમાં અનન્ય રંગ રેલાવ્યો. કવિની નદુભરી વાણીથી સૌ મુગ્ધ થયાં. ઇચ્છારામજીએ એ ભીંગતા કવિને એકાંતમાં બોલાવી આશીર્વાદ આપ્યો. ‘બેટા! તું તો ગુજરાતનો સમર્થ કવિ થવાનો છે.’

સાચા સંતના આશીર્વાદ હંમેશાં ફળે છે. કવિની કૃતિ વ્યાપક બનવા લાગી. અવનવી કલ્પનાઓ રસુરવા લાગી કવિ પરિવ્રાજક બન્યા. કારી, જુદાવનથી માંડીને દક્ષિણનાં વાત્રાધામે બાઝાજી, શમેશ્વર આદિ અનેક રથજોએ-સગમગ અખિલ દિંદમાં પ્રવાસ કરી પોતાનાં જ્ઞાનમાં પુષ્કળ વૃદ્ધિ કરી. એ પ્રવાસ દરમ્યાન કવિને અનેક ભાષાઓનો અભ્યાસ કરવાની તક મળી.

કવિતા અને સંગીતનો સુમેળ બધા કવિઓમાં નથી હોતો, છતાં ભક્ત કવિઓમાં એ જોવામાં આવે છે. સંગીતરત્ન પંડિત ઓમકારનાથે એક રથજો કહ્યું હતું કે ભક્ત બનવા ઇચ્છનારે પહેલાં સંગીતકાર બનવું પડે છે. દયારામભાઈ પણ અનન્ય સંગીતકાર હતા. સંગીતનો એમણે ચાતુર્ય અભ્યાસ કર્યો હતો. તંબૂરાના રણજીતતા તાર છોડી ગુજરાતને ધેણું કરનાર એ કવિ જાતજાતનાં વાજત્રો વંગાડવાની કળામાં નિષ્ણાત હતા. મૃદંગ, નરધાં જલતરંગ, બીન અને સતાર એ એમના મિથ વાજત્રો હતાં, અને તેમાં એમણે એટલી સુંદર

નિપુણતા મેળવી હતી કે એમની સાથે કાઠમી ટક્કર ન ઝીઝાતી સાંભળનારાં એની કથા-કવિતા ઉપર એવારી જતાં.

વડોદરામાં એક પ્રસંગે નગરશેઠ હરિભક્તિને ત્યાં કવિના શિષ્યો રણજોડભાઈ અને ગિરમજકરની કથા ચતી હતી. રણજોડભાઈ તંબૂરા છેડતા અને ગિરમજકર નરધાં બગવતના દયારામનાં મધુરપમખી ગીતોની દહાણુ લેવાઈ રહી હતી. કથા ચાલતાં ગિરમજકરની નરધાં વગાડવામાં સહેજ ભૂલ યદ. એક બાળાજીએ એ સહન નુમયું. એણે બૂલવું સૂચન કર્યું ગિરમજકર ઝંખવાણે પડી ગયો. દયારામ છૂપી રીતે એક ખૂણામાં બેસી કથા સાંભળતા હતા. એમણે આવીને બાવાજીને કહ્યું: ‘એવી સહજ ભૂલ તો યદ પણ બાવ.’

બાવાજીએ જવાબ આપ્યો: ‘ઉસ્તાદી મેળવનાર એવી ભૂલ કદી ન કરે. ત્યાં કવિએ કહ્યું: ‘તમે ઉસ્તાદી મેળવી છે તો બગવતે નરધાં.’ એમ કહી કવિએ તંબૂરા લઇ કવિતાઓ છેડવા માંડી. જોતાજોને ખૂબ મજા પડી. આનંદરંગ રેલાવા લાગ્યો. પ્રભાત યદ ગયું પણ બાવાજીની ભૂલ ન નીકળી. છેવટે કવિએ એક અટપટો રાગ સંભળાવી બાવાજીને ગુચવી નાંખ્યા તે બાવાજીની ભૂલ યદ ગઇ. લોહોએ દયારામના વિનયને સ્વર્ણ વધાવી લીધો. કવીએ બાવાજીને કહ્યું: ‘બાવાજી! તમારા જોવા બજવેયો મેં કયાંય નોયો નથી’ એમ કહી પોતાના ગંગામાંથી ત્રણસે રૂપીઆની કિંમતની સોનાની કંદી બાવાજીને ભેટ આપી. આવો છે દયારામની કલાકૃપાસનાનો પ્રસંગ! આવો છે દયારામની કલાકવિતાનો વિનય! આવો છે કેસા પારખું કવિહૃદયની ઉદારતાનો પ્રસંગ!

એવોજ બીજો પણ છે. ટેડીલા કવિ હર્ષવંશ ગૌરવનો પ્રસંગ વડોદરામાં એક શ્રીમંત ગૃહસ્થ ગોપાલરાવે મહેરામે કવિની ખૂબ પ્રશંસા સાંભળી હતી. એણે કવિને બોલાવીને, પોતાના છદ્દેવ ગણપતિનાં કાવ્યો રચવાનું કહ્યું અને બદલામાં વર્ષસન બાંધી આપવાનું નજીવું, પણ આ ટેડીલા

કવિએ સુગોઠ જીવન આપ્યો:

એક વર્ષો ગોપીજન વદન, નહિ સ્વામી બીજો,
અવર કાઢવું કામ ન મારે, રીઝો કે ખીજે.

આવાં હતાં દયારામનાં જીવનવ્રત અને એકનિષ્ઠા.

દયારામનાં કાવ્યોને પ્રથમ પ્રસિદ્ધ કરવાનું માન સુરતને થયે છે. સુરતના ડૉ. ધીરજરાએ ઇ. સ. ૧૮૬૦માં લીધેા ગ્રેસમાં છપાવી દયારામના કાવ્યોની આદિતિ બહાર પાડી હતી. ને ત્યાર બાદ કવિ નર્મદાશંકરે 'ઈ. સ. ૧૮૬૪માં મુદ્રિત ૨૨૩૨ 'દયારામનો' કાવ્યસંગ્રહ' પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. દયારામનું જીવન આલેખતાં કવિ નર્મદાશંકરે એમને ભારે અન્યાય કર્યો છે તે વાત જાણીતી છે.

દયારામભાઈનો સ્વર્ગવાસ થયે તે વખતે નર્મદનું વય એઝાઇસ વર્ષનું હતું. એની કવિતા હજી તેા પોતાના પોપચા બિવાહી રહી હતી. દયારામના કાવ્યોના નર્મદને અભ્યાસ પણ કયાથી હોય? કવિના જીવનકવન વિશે જે કંઈ સામંજસું તેને જ એણે ખરાખોટાની ખાતરી કર્યા વિના પ્રસિદ્ધિ આપી. પરિણામ આવ્યું કે-ત્યાર પછીના દયારામના સાહિત્યના ધણાખરા વિવેચકોએ નર્મદને જ અનુસરીને એ બૂલોની પરપરા ચાલુ રાખી છે તે વાત નિર્નિવાદ છે. વીર કવિ નર્મદની સાહિત્ય સેવા માટે મને માન છે છતાં કવિ દયારામના નિયમમાં એને હાથે એટલી કુખ્યાદ ઘટના બની ગઈ છે એની કોઈથી ના કહી શકાય એમ નથી.

નર્મદે દયારામ જેવા એક અનન્ય ભક્તને જાણ્યોઅનપયે કરેલા અન્યાયનું ઝણું વાળવા જલ્દી નર્મદનગરી આમ દયારામ જન્મતી ઉગતી પ્રાયશ્ચિત કરે છે એ એક આનંદદાયક ઘટના કહી શકાય.

નર્મદ પછી રા. બા. હરગોવિંદદાસ કાંટાવાળા અને નાથાશંકર શાસ્ત્રી-પ્રાચીન કાવ્યમાળાના સંપાદકે ઇ. સ. ૧૮૯૦માં નર્મદના લેખનો આધાર ઉપયોગ કેટલીક બીજી પણ હકીકતો મેળવી કવિના જીવનપરિચયનું આલેખન કર્યું હતું અને પ્રાચીન કાવ્યમાળાના અંચ ૨-૧૧-૧૩માં દયારામના 'રસિક વલ્લભ' આદિ કાવ્યોએ સ્થાન મેળવ્યું હતું.

વિમે એ જીંદગીની

જરૂરિયાત છે

પણ

કયાં ઉતારવો તે જ પ્રશ્ન છે.

જે સંસ્થાની મોટી

થાપણ છે શિવાસ

ઉત્પન્ન કરે એવી

કાયરેકટરોની યોઈ છે

-જેની કાર્યપદ્ધતિ

ઝડપી અને વ્યવસ્થિત

છે-એવી જ કંપનીમાં

વીમા ઉતરાવવો જોઈએ.

સત્તાવાર થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦

બહાર પડેલી રૂ. ૫૦,૦૦,૦૦૦

ભરપાઈ થયેલી રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

જીંદગી—આગ

દરિયાઈ—અકસ્માત

જયભારત

વીમા કંપની લિ.

૨૨, એપ્રિલ ૨૪૪૮, મુંબઈ

ઈ. સ. ૧૮૬૫માં મુપ્રસિદ્ધ ગુજરાતી પત્રના આઘસરંધાપક ઇન્દિરામ દેશામ્ણે બૃદ્ધ કાળદોહના મંથ પાંચમામાં દયારામની કવિતાઓ પ્રસિદ્ધ કરી હતી અને કવિપરિચય પણ કરાવ્યો હતો.

અને ત્યાર પછીના દયારામની કવિતાઓના સંપાદકોમાં મુજબંદ તેજવળા, જગજીવનદામ મોદી, વસંતરામ શાસ્ત્રી, શંકરપ્રસાદ શાવળ આદિને પણ મજાની રાકાય. એ બધાજ લેખકોએ દયારામને ન્યાય આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

તે ઉપરાંત આપણા સર્વમાન્ય સાહસી ગોવર્ધનરામ, મણિલાલ નથુભાઈ, દિ. ન્યા. ઝવેરી, કવિ ન્હાનાલાલ, અંજાલાલ બની, કનૈયાલાલ મુન્શી, શ્રી, ગેલિનલાલ દવે, પ્રો. જોશલાલ શાહ, રમણલાલ દેસાઈ આદિએ પણ પ્રસંગોપાત દયારામની જીવનલીલાને સ્પર્શતા લેખો પોતપોતાનાં દર્શિનિકૃતી રજુ કર્યા છે.

કવિ ન્હાનાલાલે એક પ્રસંગે દયારામને અન્યાય કરનારા વિવેચકોને ઉદ્દેશીને કહ્યું હતું :

‘ઓ બીસમી સદીના વિવેચકો! લેગભેગી તમારી વિવેચનાએ કરતા જાતે. જુઓ કે તમે મુકેવ સમેત છો કે વ્યાસજી જેવા કે ગેમવહીન! કે ઉમદા કે સ્ત્રી વર્ગને તમારા લગભગ રાંડાય છે કે નહિ! નારીદર્શને તમારી આંખડી કે અંધ કરે છે કે નથી કરતાં! કેટલેટલી સમાજોનાં પ્રતીબોના છતીને આગ્યા છો! હું એ તમારામંત્રીના એક છું. નિરાજા માનવાની જૂઠ મા કર્યો.’

ગુજરાતના એ મહાકવિએ આ પરમ સત્ય જીવ્યારી બાજબી પકડાર કર્યો છે.

દયારામનાં અનેક કાવ્યો પ્રસિદ્ધ થયાં છે એની ના નહિ; પણ પ્રમાણભૂત રીતે શુદ્ધ સ્વરૂપે એ બધાંજ કાવ્યોમયો પ્રસિદ્ધ થવાની જરૂર છે અને દયારામભાઈના વતનવાસીઓએ એ માટે કશ્મર કરી છે. કવિના સ્મારક રૂપે એમના સાહર દેહને શુદ્ધ સ્વરૂપે ઇલાવવાનો પ્રયત્ન પણ થઈ ગયો છે એમ મેં સાંભળ્યું છે અને હું ધારું છું ત્યાં સુધી

‘યોગજ સમયમાં દયારામના તમામ-ગુજરાતી ગ્રંથો એના અસહી સ્વરૂપમાં ગુજરાતને ઉપજાવ્યો થશે.

એનું મંપાદન કાર્ય થઈ રહ્યું છે એક યોગ્ય વ્યક્તિને હાથે જે એ કાર્ય કરવાનો સંપૂર્ણ અધિકારી છે. જેનાં જીવનનું ધોષ દયારામનાં સાહિત્યને શુદ્ધ સ્વરૂપે રજુ કરી એના મર્મોનું દર્શન કરાવવાનું છે. એ વ્યક્તિ તે દયારામભાઈના પદ સિંધુ રજુ-છેડાઈના વંશજ બાઈ જીવજીલાલ જોષી. દયારામના બધાજ ગ્રંથોની એમની પાસે હાથપ્રતો છે. એ પ્રતો ઉપરથી એમણે બધાં ગ્રંથોની પ્રસિદ્ધિ માટેની પ્રતો તૈયાર કરી છે.

તે ઉપરાંત દયારામની મરાઠી દિંદી કવિતાઓને પણ પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવાની પણ બાઈ જોષીની તૈયારી છે.

એ વર્ષે ઉપર વડોદરામાં મરાઠી સાહિત્યસંમેલન ભરાયું હતું. તે પ્રસંગે બાઈ જીવજીલાલે દયારામની મરાઠી કાવ્યરચનાઓ ઉપર એક સુંદર નિર્બંધ રજુ કરી મરાઠી વિદ્વાનો ને જનતાનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. એક ગુજરાતી બકતકવિએ મરાઠી ભાષાની પણ સુંદર સેવા કરી છે એ એમને માટે નવાખી વિષય હતો બકત કવિ દયારામના જેવા અભંગી દયારામો રમ્યા છે. એ બધાં કાવ્યોના એક સંમંદ પ્રસિદ્ધ થવાની યોજના પણ થઈ રહી છે. એ જ પ્રમાણે કવિનાં દિંદી અપ્રસિદ્ધિ કાવ્યો પણ પ્રસિદ્ધિના પ્રકાશ જીએ એ ધરી પણ આવી લાગી છે.

તે ઉપરાંત બાઈ જીવજીલાલે કવિનાં જીવનકવન ને સ્મરણને રજુ કરતા એક મહાગ્રંથ તૈયાર કર્યો હોય પ્રસિદ્ધિના પ્રકાશ જોવાની એ રાંદ જીએ છે. એમાંથી ગુજરાતને ધણું અવનતું જાણ્યું. મળશે એમ મારું માનવું છે.

એ જ પ્રમાણે કવિની પ્રસિદ્ધ અપ્રસિદ્ધ ગરબી-ઓનો એના વિવરણ સહિતનો સ્વતંત્ર સંગ્રહ પણ એ પ્રસિદ્ધ કરનાર છે. અને ત્યારે જ ગુજરાતને ખજાર પડશે કે કવિની ગરબીઓમાં જે કેવળ અતિશૃંગાર જોઈ રહ્યા છે એ શૃંગારનો અર્થ શો છે! કંઈનો

અર્થ જાણનાર ગુજરાતીના એ બહુવિધે જોરી
બાવે રમેલાં પોતાનાં કાવ્યોમાં અનંત પ્રેમ, શિષ્ટ,
મસ્તી, ઉદ્વેગ, ચિંતન એમ બધું જ વ્યક્ત કરી
સાચા ગોપીકવચની ગાંધી કરાવી છે.

નરસિંહ અને ખીરાં પછી ગુજરાતને દુર્ગમ-
કર્મિંગીતો પાન કરાવનાર કવિવર દયામગન
રથાન આપણા સાદિતમાં અનેક રીતે અનોકા છે.
દયારામ પછી કવિ-દાનાશાસ અને જીવન કવિએ જે
પણ આપણને ધણાં કર્મિંગીતો આપ્યાં છે એના
નોતરિ; છતાં એ સમર્થ કવિથી માંડીને નાનાએ
અનેક કવિઓએ દયારામના અપૂર્વ કાવ્ય સ્વરૂપ-
માંથી રસની અંજલિઓ બરી બરી પીધી છે,
પ્રેરણા લીધી છે એની કાણ ના કદી સાંકે
વર્તમાન ગુજરાતના જે મોટા કવિઓ—દાનાશાસ
અને ખજરદારથી માંડીને કવિતા મંદિરનાં ધર્માત્મા
અડનાર કાવ્યદેવીના લગભગ બધાં જ ઉપાસકો એ
દયારામ વાપરો અલભેલા હાજરો ઉપયોગ કર્યો
એ હાથોની મોદિની જ એવી છે કે માત્ર અને
સાંજનાં રતાં દેવાના તારને એ જાણીતી મુક.
આપણા કવિઓએ ખૂબ અપનાવેલા એ હાથ
જાણીતા દોષ અહીં એની પ્રથમ પંક્તિઓના જ
નિર્દય કર્યો છે.

‘સ્વામ રંગ સમીપે ન જાવું’

‘ગ્રામ મદો નો કહું વાનડી બિહારીલાલ !’

‘શીખ સામુદ્ર દે છે ? ! વહુલ રદો દંગે’

‘આહ દુવા ને નર વાતરી દે લોભ’

‘મર્યા આવાને જોરી નીસવાં દે મોજ’

‘હરે ! બૂધવાને આવો રાજ ! અંદભાગાજના
બાગમાં.’

‘આધવજી ! આધવને કહેને એટલું’

‘મહોલે પધાગે મારા રાજ ! માણીમર !
મહોલે પધારો.’

‘કામજી દીમે છે અલભેલા ! તારી આંખમાં રે’

‘ગોખ સપુજા શ્યામળી.’

‘માના જગીશ બૂધાવે પુત્ર પારજી.’

‘કિએ હાને મોદિની ન જાણી, રે મોદનજી.’

‘રેડિયો પનજી રસિયારાજ ! પાખીકાં કેમ બરિમે !’

‘મગ વડાકુ’ રે ! વેકો નદિ આપું.’

‘આધવ ! નંદનો હોરા તે નમેરા થયો જો !’

‘લોચન મનના જગદે ! કે જગદો લોચન મનની.’

વગેરે-વગેરે :—

(અપૂર્ણ)

શ્રી પુષ્પા વકીલ (પરિચય)

મધુસૂદન એમ. એ.

ગુજરાતમાં સાહિત્યકાર દંપતીઓ આંગણીને વેરે ગણી રાકાય તેમ છે. સદ્ભાવે થયું છે એમ કે જે જે સ્ત્રીઓ સાહિત્યકાર છે તેમની સાથે તેમના જીવનસાથી પણ સાહિત્યકાર જ છે. ખરી રીતે કદીએ તો સાહિત્યકારને પરજીતાં જ એ સ્ત્રી સાહિત્યકાર બને છે. મુનશીદંપતી, વકીલ દંપતી, સોપાનદંપતી સહેજે નજરે ચડે છે.

શ્રી પુષ્પાબહેન લગ્ન પહેલાં પણ કાવ્યો લખતાં, લગ્ન પછી લખે છે અને પ્રસિધ્ધ કરે છે અને છેલ્લે છેલ્લે તો એમણે 'ત્રિવેણી' નામથી સરજનિશદ મનોહર કાવ્યમંથ પણ પ્રગટ કર્યો છે. પ્રણયકાવ્યો લખવાનું શ્રી રમણ વકીલને સોંપીને પુષ્પાબહેને અન્યઈતર વિષેયોને કાવ્યમાં રુચ્યાં.

સ્વભાવે મળતાવડાં છતાં ગંભીર એવા પુષ્પાબહેન 'ત્રિવેણી' સંગ્રહ દ્વારા જ ગુજરાતને પરિચિત છે. શ્રી રમણ વકીલ સાથે તેઓ Party સરખાદિરસાથી ભાગીદારી કરી રહ્યાં છે એ એક નવસંત ઉદાહરણ છે. શ્રી વકીલ પ્રિન્સિપાલ થયા તો તેઓ પણ પ્રિન્સિપાલ થયાં. શ્રી રમણભાઈ સાહિત્યકાર ગણાયા તો તેઓ પણ સાહિત્યકાર આવેખાયાં, શ્રી વકીલે કાવ્યમંથ પ્રગટ કર્યો તો એમણે પણ કાવ્યગ્રંથ પ્રગટ કર્યો. એકસ પુષ્પાબહેન પાકીરતાન તો નહિ માંગતાં હોય પણ આપમેળે અપાતો રહેલ આ શક્તિનો ફાળો એમના જીવનમાં સુમેળ સાથે છે.

ગુજરાતી કવિતામાં સ્ત્રીકવિત્રિઓની ગણીગાંડી સંખ્યામાં પુષ્પાબહેન અગત્યના મોખરે છે. એમની પાસેના સાધન સગવડોથી એવો હજીએ વિશેષ કૃતિઓ ગુજરાતને આપી શકે એમ છે. એ અકૃતિઓ આપવામાં શિથિલતા આવે કે નિષ્કીલતા આવે તો તેનો દોષ શ્રી રમણ વકીલને ફાળે જ જવો જોઈએ.

એમની કવિતાઓમાં ગીરીહૃદયની ઝલુતા, જંતુ ભાવના અને સ્વભાવની મીઠાશ કવિતાની બાનીમાં વ્યક્ત થાય છે એમની કવિતાઓમાં એ પ્રાણ છે. એ જ રમણ શ્રી રમણ વકીલની કવિતાને પણ વેરેલાં છે. છતાં એ બંને સાહિત્યકારોની કૃતિઓ વચ્ચે ફેર આવડ્ય છે પણ પુષ્પાબહેનનો પરિચય કરતાં કરાવતાં સીધી કે આડકતરી રીતે શ્રી રમણ વકીલનો પરિચય કરાવવો પડે એ અનિવાર્ય છે છતાં અલિપ્ત રાખવો યોગ્ય છે.

એમણે નાટક નવલિકા વગેરે લખ્યું નથી. એ "પોટ"શિલ્પો એમણે શ્રી વકીલને જ સોંપે છે છતાં "સસ્તું બાફું" અને સિંધુપુરની બાત્રા" એ ન્યાયે એમણે અદ્ય શ્રમ છતાં સાત્વિક લોહપ્રિયતા અને આનંદ મેળવ્યો છે.

શ્રી પુષ્પાબહેન એક વખત શ્રી વકીલનાં સહઅભ્યાસી હતાં, ચીજી. વખતે એમનાં શિષ્યા હતાં અને ત્રીજી વખતે એમનાં સહચારણી થયાં. આ ત્રણે તબક્કાઓમાં જે કંઈ હતાં તે તો રહ્યા પણ ફેર એટલો પડ્યો કે એમની સાહિત્યશક્તિઓ સાહિત્યકારના સંપર્કમાં આવતાં વિશેષ વિકાસ સાધ્યો એ વિકાસ ત્રિવેણીસંગ્રહ સુધી જળવાઈ રહ્યો છે.

હવે શું ? એનો પ્રશ્ન કોઈ આપી શકે એમ નથી. છતાં એક વાત મોકલક છે એમની શક્તિ એમને નિષ્ક્રીય બનાવી શકે એમ નથી. દરેકે એઓ ગુજરાતને જીતે કાવચિત્ત આપી શકે એમ છે.

ગુજરાત તો કપ્પડે કે આવતી કાલે એની એકાદ કુલદીપતી સુવર્ણચંદ્રકું માન મેળવે એ દિવસો પણ દૂર નથી.

તું તો દુર્લભ-શ્રી તણું કુમુદ છે અદિતીવ-દિતીવ
સ્નેહારીય જ્યેષ્ઠ ને રમણના શરણુંકુલું રાખશે
વેલી અમૃતશી અમૃતકુળની તું અંદરમુખી થશે
સ્થિતિ ભક્તિ સુકુટિન સદૃશ્યુ થકી પાળે તું મેરાવતી.

છે વિદ્યાન ઉપાગનો અવનવાં વેચીશ ના શ્રેયજી
સેવામાં સન્માર્ગ કીર્તિધનના દે શક્તિ માંગ્યેલા
આ સસાર મહી અનન્દ પથ છે નિષ્કામ મેવાનજી
પથે જો જ પળો વધૂતર તમે દતિદાસ સર્ગે નવો.

રાખો શુભમાં સદા અનુપમા-આદર્શ દેવશીતા
દેવી કરતુરમાં અને સુકમળા ગાંધી જવાહીરના
રાષ્ટ્રે થઈ અને અર્ધો જગનમાં જો થઈ માર્ગદર્શનો
ઉચ્ચારી 'ગૃધ્ર હિંદ' ધન્ય થકીએ જેએક થઈ સચરો

૦

ગ્રાહકો જોગ.

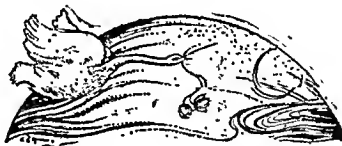
રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી વ્યાખ્યાનમાળા

સુરતમાં તા ૧૭મી જુલાઈના રોજ શ્રી કોલકે રા. બા. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી રમારક વ્યાખ્યાનમાળામાં આપેલ “નવીન કરિતાનો વિકામ” વિષય પરના વ્યાખ્યાનનો સારાંશ આ અંકે અંગત સંજોગોને કારણે આપી શકાયો નથી તે આવના અંકે રજૂ કરવામાં આવશે.

ટપાલખાતાની હડતાલ અને કવિતા

ફિદગ્યાપી ટપાલ હળતાલે ધંધાતહેવારને ખોદવ્યો છે અને એમાં કવિતા જેવાં સામયિકને પણ અસાધારણ નુકસાન પહોંચાડ્યું છે. જુનાશ્રમે અંક ૧૨મી જુલાઈએ સુરતથી પોસ્ટ કરવામાં આવ્યો હતો. છતાં કોઈ કોઈ આદકને એ અંક નથી મળ્યો એવી ફરિયાદ નોંધાઈ છે. એ અંકોનું પારસલ રિલેપારલેની ઓશીએ આવી જતા જે જે બાઈઓની ‘એન મજબાની ફરિયાદ દરો તેમને એ અંક મોકલી આપવામાં આવશે, એ ઉપરાંત છેલ્લા બે જનજુ માસથી ટપાલતંત્રની સિધ્ધિલતાને લીધેજ કોઈ આદકને અંક ન મળ્યો હોય તો અમે મા આદકોને વિનંતી કરીએ છીએ કે અમને કાર્પાસપ પર એ અંગે પત્ર લખી જણાવે એ અંકની નકલો સિદ્ધતક દરો ત્યાં સુધી આદકોને પહોંચાડવામાં આવશે. ટપાલ લગી ગડબડને કારણે આ અંકે થોડી ગેટર અટકામાં છેલ્લી ઘડીએ ઓછાં પાનાં આપવાં પડ્યાં છે તે બદલ આદકો ક્ષમા કરશે.

“કવિતા કાર્યાલય” વતી
કોલક

મિતાક્ષરી મતદર્શન

સોવિયેત રશિયા : લેખક: લોગીસલા ગાંધી
પ્રકાશક: લોક પ્રકાશન ગૃહ ખેતવાડી ગુંજાઈ,
કિંમત: પાંચ રૂપિયા.

સોવિયેત રશિયા વિશે જાણવાની ધુનિવરતી રાષ્ટ્ર-
નાર વાચકને રશિયાની વિગતવાર રાજકીય, સામાજિક,
તૈત્તિક તમામ માહિતી આ ગ્રંથમાં મળી રહેશે.
મિરાદર લોગીસલા પોતે સામ્યવાદી છે છતાં પુસ્તકની
રચનાત્મકતામાં પોતાનાં અંગત મતોથી કે વિદ્યાર્થીની
દૃષ્ટિએ રશિયાની સમૃદ્ધિ ન જોતાં-રશિયાની એક
માત્ર હસ્તી ધરાવતી હકીકત જ એક લેખકની દૃષ્ટિએ
જુએ છે એ આ માહિતીપૂર્ણ મહત્વના ગ્રંથની
વિશિષ્ટતા છે. એક રાષ્ટ્રના જીવનની એક એક
અવસ્થામાં રશિયાની આજની સ્થિતિનું એમણે
સચોટ માહિતીપૂર્ણ જ્ઞાન કરાવ્યું છે. ગુજરાતી ભા-
ષામાં આ ગ્રંથ મહત્વનો એટલા મારે છે કે રશિયાનું
દેશ જો ને જુલુ થતું હોય તો તે આજ પુસ્તકમાં છે.
ભાઈ લોગીસલાની આ કૃતિ જલ્દી એમને અભિનંદનો
આપીએ છીએ અને દરેક ગુજરાતી વાંચકને આગ્રહ
કરીએ છીએ કે જગતના તમામ દેશોમાં આજે ને
કલાએ "રશિયા" દેશ બિરાલ્યો છે એ કક્ષા એની
પ્રજ્ઞાએ કેવી રીતે મેળવી એનો અભ્યાસ કરવો એ
પ્રત્યેક પ્રગતિવાંનું માનવની ફરજ છે: એ અભ્યાસમાં
આ એક જ પુસ્તક રશિયાનો પરિચય આપતો
અત્યારે તો જાણ છે.

આચાર્ય પ્રફુલ્લચન્દ્ર રોય: લેખક નિરંજન
વર્મા અને જયમદલ પરમાર પ્રકાશક પદ્મજ
પબ્લિકેશન્સ, વડોદરા. કિંમત એક રૂપિયો.

હિંદની મહાન વ્યક્તિઓમાં આચાર્ય પ્રફુલ્લચન્દ્ર
રોયનું સ્થાન છે. વિદ્યાની આચાર્યશ્રીના જીવનનો
અભ્યાસ કરવો એ હરકોઈ હિંદી માટે એક આવશ્યક
અભ્યાસપાઠ છે. લેખકોએ આ પુસ્તકમાં આચાર્ય

રોયના જીવનની સળંગ તમામ હકીકતો સળંગ
જીવન ચરિત્ર રચણે રજૂ કરી છે. જીવન ચરિત્રો
આલેખતાં ગુજરાતી ગ્રંથોમાં આ ગ્રંથને પણ
આવશ્યક સ્થાન અપાવું જોઈએ.

ઉકેતાં પાન: લેખક વિજયરાય વેદ: પ્રકાશક
પદ્મજ પ્રકાશન: વડોદરા. કિંમત સવાળે રૂપિયા.

વિજયરાયની રચિતઓનો અભ્યાસ કરવાને
વાચક એમને જુદા જુદા ચરમાથી જોવાની જરૂર
છે. વિજયરાય વિદ્વાન વિવેચક છે, સમર્થ સંપાદક
છે, ગંભીર ચિંતનશીલ વ્યક્તિ છે અને સાયોસાય
એક તુલ્યરૂપ પ્રકુરન માનસ ધરાવના હાસ્યરસ લેખક
છે જોશ, એમનો હાસ્યરસ હકકનો નથી. છતાં
મતકતો રહે છે આ પુસ્તકમાં એ પ્રકારની કૃતિઓ
નિર્ગમિકાઓ રજૂ થયેલી છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં
આ પ્રકારની નિર્ગમિકાઓ વડુ પ્રમાણમાં
લખાવી જોઈએ અમુક વસ્તુને એક લેખક પોતાના
સમૃદ્ધ રંગમંડાલમાં કેવી રીતે મૂકી ગયો છે તેના
નમૂનાઓ ગુજરાતી સાહિત્યમાં હોવા જોઈએ
હોરથીદામચાથી નીકળના દહીંને જુલો અને ઘેગથી
નીકળી કોલેજ તરફ પ્રયાણ કરતા પ્રાધ્યાપક શ્રી
વિજયરાયને જુઓ, છતાં વિજયરાય દરદી નથી
અને ને કોઈ દરદી જેવા મથે તે વિજયરાય નથી
એવી જ લાક્ષણિકતાઓ આ નિર્ગમિકાઓમાં તર-
વર છે. હાસ્યને વાકત કરવાનો તરવરાટ આ કૃતિ-
ઓમાં અવશ્ય છે પણ લેખકના મંત્રીર ચિંતનશીલ
મનસને લાગે એ નિર્ગમિકા બીજીની જેમની
જેમ હાસ્યની રૂબાઈ એવી પણ દર્શકમિત્રોમાં માત્ર
ચિંતનશીલ પાતાવરજીવ મુકે છે આ તમામ નિર્ગ-
મિકાઓમાં માત્ર રમતિયળી પૃતિયી લખાયેલ વસ્તુ
નથી પણ પ્રોદ માનને સારોશી એના રિપ્ત
પૃથક્કરણમાં મુકાયેલ વસ્તુ છે. આ રીતે આ આખો
નિર્ગમિકા સમગ્ર મનનમાં અમૂલ્ય કાળો છે. રમગ

સંક્રાંતિને કારણે અર્ધ પ્રત્યેક કૃતિના ગુણદોષની ચર્ચાનો વિષય કમને પણ છોડી દેવો પડે છે.

રૂપાઈયાત અને બીજાં કાવ્યો: લેખક: હુસૈનિદ પ્રેમશંકર કવિ: સંપાદક: શ્રી નાથાલાલ દવે. કિંમત ચાર રૂપિયા.

આજના નવીન કવિઓના કાવ્યસંક્રમણે ગુણ-જોષાએ ત્યારે રહેશે એમ માને કે આપણા આ જૂની પેઢીના કવિએ આજ સુધી કેમ એમનો સંગ્રહ ન પ્રગટ કર્યો અને છેક આજે આજ સુધી ન પ્રગટ કરવાની ધીંગળ પણ કેમ રાખી રહ્યા ? શ્રી. ઉમાશંકર જોષીએ આ અંથનો પ્રવેશક આપી આ કવિને યોગ્ય ન્યાય કર્યો. બે વર્ષો પહેલાં જાણેથી કૃતિઓ આજના પ્રવાહમાં ભળી શકે તેમ નથી નતરી શકે તેમ નથી છતાં એની વિશિષ્ટતાથી આપી જોડે એમ છે એમાં "રાકાજ" નથી ગજન શોખીનો માટે તો આ અંથ વધારે આકર્ષક નીવડશે. કૃતિઓની વાત બાળુએ મૂકીએ છતાં આ અંથની મુખ્ય સાર્થકતા તો છે "રૂપાઈયાત" "રૂપાઈયાત" જેવી જગતિખ્યત કૃતિનું ગુજરાતીમાં આજ પૂર્વે બાપાનર થયેલ છે પણ એવા એક નહીં અનેક થવાની જરૂર છે આ અંથમાં જે બાપાતર છે, તે વધુ હાલગમ વેગીનું અને સરળ છે પ્રવેશકમાં શ્રી ઉમાશંકરે પણ "રૂપાઈયાત" ને સ્પષ્ટતા મનનીય ડિગેનો રજૂ કરી છે કવિએ આ કૃતિને હરિગીતમાં પ્રાણુત રાખી છે એમ કહેવામાં હેરા પણ સંકોચ નથી. સચકની અન્ય કૃતિઓમાં પણ કેટલીક કૃતિઓ આજની કવિતામાં પણ આપી નીકળે એટલી સમર્થ, રસસમૃદ્ધ છે. એ કૃતિઓમાં એમની ગજન રચનાઓ વિશેષે આકર્ષક છે "સુતું દિલતખ્ત", "કુનિધાતણી બાળ-રમી", "સનમ નિશુ", "હાવરડા" "નાનકડો ખારવો" તેમજ બીજી કેટલીક કૃતિઓ મનોરમ છે તમામ કૃતિઓમાં વેગ છે, પ્રવાહિતા છે અને પ્રાસ દિકતા છે. ગુજરાતના પ્રાચીન છતાં અર્વાચીન એવા ધનને અધનન સર્જનનાં મૂકવા બદલ બાધ નાથા

લાલને પણ અભિનંદનો પડે છે.

નર્મદ: લેખક રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક: ભારતી સાહિત્ય સંઘ: પે. બે. ૬૫૮, મુંબઈ. ૧. કિંમત રૂપિયા બે.

"જૂની બાટલીમાં નવો દારૂ" જેવું સૂચ આ પુસ્તકને એના બાહ્ય સ્વરૂપ માટે લાગુ પાડીએ તો યોગ્ય જ લેખાથ મૂળ પ્રો. રામનારાયણ પાઠકે સુરતમાં વ્યાખ્યાન માટે આ અંથનો એક ભાગ તૈયાર કરેલ. એ અંથ તે પછી સમિતિના આયોજારો તરફથી અંથરથ યંત્રેષ તેજ- પાનાં આ પુસ્તકમાં મૂકી દીધાં છે. હકીકતમાં એ જ વ્યાખ્યાનનું આ નવા પૃષ્ઠમાં પુનઃ દર્શન છે. પણ એની જ સાથે એક મહત્વની વસ્તુ એ પણ આવી છે કે "નર્મદનું ગદ્ય" લેખ પણ આ પુસ્તકમાં અંથરથ થાય છે. પરિણામે આપણા વિદ્વાન વિવેચક શ્રી. રામનારાયણ 'નર્મદ'ના ગદ્ય અને પદ્ય બંને વિષે પોતાનાં નિષ્પાલસ છતાં વિચારશીલ ને મનનીય મંતવ્યાતુસાર લખે છે શ્રી વિશ્વનાથ બટ્ટે પણ નર્મદ પર વિદ્વાતાપૂર્ણ અંથ પ્રગટ કરેલ છે. વિશ્વનાથના પ્રયાસો નર્મદના જીવનને-રુજનને-સમગ્ર રીતે વિગતવાર મૂંઝી એની કૃતિઓ પર વિદ્વાતભર વિવેચન આપે છે એટલે પ્રસંગાનુસાર પોતાના વિદ્વાનના સમર્થનમાં વિવેચકે સામાજિક જૂમિકાને પણ આલેખી છે. પાઠક સાદેમની વિદ્વાતા, રસહૃદિ અને વિવેચન શક્તિ નર્મદના અપારાસીને એક વધુ સુંદર અંથ મદદગતો થઈ પડે એવો આપે છે. શ્રી પાઠકમાં એક વધુ અગત્યની હકીકત એ છે કે એક અસ્પષ્ટ માટે પણ સત્તાવાર સમર્થન મેળવવાના એમના પ્રયાસો અતિ પ્રશંસનીય છે. એ અસ્પષ્ટવૃત્તિ એમનાં મંતવ્યોને પૂરક બને છે. આ બધી હકીકત હોવા છતાં "જૂની બાટલીમાં નવો દારૂ" કહેવું પડે છે તેનું કારણ એ કે આ અંથની આખી જ પુનરાવૃત્તિ કરાવી હોત તે પ્રો. પાઠક કદાચ આ અંથને હજુયે વધુ મૂલ્યવાન કરી શક્યા હોત. એક પુસ્તક પડી રહ્યું તેને નવા લેખાશમાં ખપાવી નાખવાને

કદાચ ધંધાદારી અખતરો બેશક હુદિપૂર્વક અને યોગ્ય રીતે યથો છે એમ દેખાઈ આવે છે. સાહિત્યને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી એ થે બોલું નથી જ.

અનિશ્ચિત્તમાર (Enoch Arden): લાપાંતર કર્તા ડો. એમ. એ. સુરૈવા. પ્રકાશક: કર્તા પેતે. નોરેશ્વરી. પ્રાપ્તિસ્થાન એન. એન. ત્રિપાઠી લિમિટેડ. કિંમત રૂપિયા પાંચ.

લોડ ટેનીસનના અમર કાવ્યનો આ અનુવાદ આપકારમય છે. ડો. સુરૈવાએ આ અગાધ પણ ખીલ કટલાંક લોકપ્રિય અંગ્રેજ કાવ્યોનો અનુવાદ કરેલ છે. એમની સવૈભવી લઢણ વસ્તુને માટે વધુ અનુકૂળ છે. એમની એ પરની હથોટી પણ પ્રશંસનીય છે. પરિણામે અનુવાદ સંદર લાપાંતર કરી શક્યા છે. આ પુસ્તકમાં પણ એમની રીનિનિતિ મુજબ કેટલાક અભિપ્રાયો છે. એ અભિપ્રાયોમાં ઠીક ઠીક પાનાં રોકાયેલ છે આમારો આગ્રહ છે કે ડો. સુરૈવા તેમની તમામ અનુવાદ કૃતિઓને એક જ અંધમાં પ્રવેશ કરે અને આ અભિપ્રાયોનાં પાનાનો જ વ્યય થઈ રહ્યો છે છે તે બચાવે. આમારે મતે સર્ગનાં-ખાસ કરીને સર્ગનાં અભિપ્રાયો સાહિત્યને વિશેષ હાયકો નથી થનો.

નવાં પુસ્તકોનો સ્વીકાર

(૨૪) સાહિત્યવિહાર- લેખક ગ્રા. અનંતરાય

મ. રાવલ, પ્રકાશક ભાગતી સાહિત્ય સંઘ, પો. બો. ૯૭૮-મુંબઈ ૧ મૂલ્ય રૂપિયા ત્રણ (૨૫) કંસવધ લેખક ગ્રા. દીગલાલ કાપડિયા પ્રકાશક: ગાંડીવ મુદ્રણાલય, દત્તાગિરો ચક્રો, સુરત (૨૬) પતંગ પુરોણ- લેખક: હીરાલાલ રસિકલાલ કાપડિયા. પ્રકાશક લેખક પેતે, સાકડીશેરી, ગોપીપુરા, સુરત. કિંમત દસ આના (૨૭) શ્રીઓનો પહુરેશ: લે. જા. સૌ દિગ્ગ હીરાલાલ કાપડિયા પ્રકાશક કર્તા પેતે: કિંમત રૂપિયા એક. ગિરનાર ૨૬ પ્રમાણે (૨૮) વિભૂતિ: લેખક: વિષ્ણુપ્રસાદ વેળૂ- લલ બક્ષી મુદ્રણસ્થાન: કિતાબધર પ્રિન્ટરી, રાજ- કોટ: મૂલ્ય તેપ્પું નથી (૨૯) સંત દેવીદાસ: લેખક શ્રી. મુનેશ્વર દેવદાસ, પ્રકાશક ભારતી. સાહિત્ય સંઘ, પો. બો. નં. ૯૭૮, મુંબઈ ૧. કિંમત રૂપિયા એક, (૩૦) પરક્રમ: લેખક અને પ્રકાશક રલ પ્રમાણે. કિંમત અઢી રૂપિયા (૩૧) માણસાઈના દીનાં લેખક જવેરચંદ મેઘાણી. પ્રાપ્તિસ્થાન: ભારતી સાહિત્ય સંઘ નિમિટેડ. મીમ- રાજ ગિરિદિગ્ગ, કાવવાદેવી-મુંબઈ ૨ (૩૨) કન્યા- પારના ખહારમદિયા: લેખક જવેરચંદ મેઘાણી: સોમ એન્ટર: ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ: મીમરાજ મિર્કિંગ: કાલમાદેવી મુંબઈ ૨ કિંમત રૂપિયા ત્રણ હાંગી આદિતિ અને રૂપિયા બે સાદી આદિતિ (૩૩) રચિતંદના: સંપાદકો: મુમરાતી સંસદ શાંતિનિહેતન: પ્રાપ્તિસ્થાન ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ. શિરન મું ૩૨ પ્રમાણે કિંમત અઢી રૂપિયા.

કોલક ફોટો એન્ડાઈંગ એન્ડ પેન્ટીંગ કંપની

* ગમે તેવા માના ફોટા પરથી કોઈ પણ સાઈઝનું
એન્ડાઈંગમેન્ટ કે પેન્ટીંગ બબ્બર લાવ કરતા કિંદાયત
કરી આપવામાં આવશે

ગમે તેટલા માણસોના ગ્રુપ ફોટામાંથી એક ફોટો
છૂટો પાડી ચોખ્ખુ એન્ડાઈંગમેન્ટ કે પેન્ટીંગ
કરવામાં આવશે

* ગુણમાં વસનારાઓને અમૂલ્ય સગવડ એ
આપવામાં આવશે કે અમારા પ્રતિનિધિ એમને ત્યાં
જઈને મૂળ ફોટો લઈ જશે તેમજ ડીલીવરી ઘર
બેઠા કરવામાં આવશે

* બહારગામના આહુકો માત્ર ફોટો નિશાની કરી
ટપાલથી મોકલી આપે પેન્ટીંગ કે એન્ડાઈંગમેન્ટ
પાછું પોસ્ટ પાર્સલથી ઘર બેઠા પહોંચાડવામાં આવશે

4 સારામા સારું કામ, ઉત્તમ સગવડ હોવા છતાં
બબ્બર લાવ કરતા અમારા લાવો ઓછા છે તેની
ખાત્રી કરવામાં આવે છે

વિગતો માટે લખો —

કોલક ફોટો એન્ડાઈંગ એન્ડ પેન્ટીંગ કં.

પાર્ક રોડ-વિલેપારલે.

વર્ષ ૫ • અંક ૯

કવિતા

સંપ્રદાન ૭ ૧૯૪૬

ધરતી તેની—

હો...ધરતી તેની, ધરતી તેની, ધરતી તેની
તેના શોણિતથી સંગાતી ધરતી તેની.

કોણ હિન્દુ ને કોણ મુસલમાન ?
કોણ ધણી ને કોની રે જમીન ?
કરી નેણે નિજ દેહની માટી
લખી હોહીથી આ જગ-પાટી—

હો...ધરતી તેની, ધરતી તેની, ધરતી તેની
મરતાંની એ માટી થાતી, ધરતી તેની !

ક્યાં રે પાકિસ્તાન ? ક્યાં રે હિન્દુસ્તાન ?
આજ રહ્યો ના ધરતીમાં પ્રાણ—
પૂનરેણથી મળતું બાઈ,
એક કષ્ટસ્તાન—ખીલું મસાણું—

હો...ધરતી તેની, ધરતી તેની, ધરતી તેની—
મરતાંની એ માટી થાતી, ધરતી તેની.

કોલક

ભોમકા

ભોમકા, ભમખાના કોડભયાં હૈયે,
ભોમકા, હૈયાને છેડ કેમ દૈયે.
ભોમકા, જાંધી કાં જાંદરે રાખી,
ભોમકા, જિવતરને જ્વેતરામાં નાખી.
ભોમકા, મહાલવા દે મોજાને મોલે,
ભોમકા, બગી આ જિન્દગી ના ચોલે
ભોમકા, આભે કટકદળ છાયા,
ભોમકા, તેડાં તુફાનના અપ્યાં
ભોમકા, અધારીં રાતનાં આણ્યાં,
ભોમકા, અધારે અવનીનાં બહાણ્યાં.
ભોમકા, તોડું ત્રિકાળના સીમાડા,
ભોમકા, ભેડું દિશાઓના વાડા.
ભોમકા, આથે ને આભથી ચે છેટે,
ભોમકા, અધારાં અજવાળાં ભેટે.
ભોમકા, મારા અજપાના આરા,
ભોમકા, તારા અજપાના આરા.
ભોમકા, આતમના કોડભયાં હૈયે,
ભોમકા, હૈયાને છેડ કેમ દૈયે.

નન્દકુમાર પાઠક

આપાદી રાત

સાજન! મારી આપાદી રેન ખાલી જાય.
આવા તે વાયઠા ન થાય-સાજન! મારી૦
આલે અધારાં ભારે, ધીમી વારિની ધારે
આપું આંગણુ છલકાય-સાજન! મારી૦
ચેરે મેહુલિયો ગાળે, લાડિલી વીજ લાળે
જેની છાતીમાં છૂપાય-સાજન! મારી૦
વનમાં તો પાગલ પેલો તોફાને વા ચડેલો,
ડાળે ડાળે અટવાય-સાજન! મારી૦
વાવી ગયા જે ચમેલી, આજે ફૂલે નમેલી,
નેવાનાં નીર માંહી નહાય-સાજન! મારી૦
ભેતી વાટું તમારી, સૂની લાગે પધારી,
આંસુડે આંશીકાં ભીંજાય-સાજન! મારી૦

નાયાલાલ દવે

મને નયન દો !

હતો રખડુ ગામ, ખેતર, વને, રણે, ડુંગરે;
દીધો નજરદોર માત્ર ધરી રોપી દ્યા ઉગરે;
અકાદ જળરાશિમયાં વનરાણ કેરી યદા
જૂઠે; તરલ સાન્ધ્યરંગ, મદમસ્ત શનિછટા;
-કદીક ધરભ્રમણ અંગ ધરતી ધરે નહાઈને
દીધું નિમિષમાં ત્યજવી કર મીઠડા રહાઈને.
તમે બની ગયા સ્વયં નિર્મળ પ્રતિક સૌન્દર્યનું
અને હૃદયના ઉદાત્ત રસસ્નેહ માધુર્યનું;
છતાં અકથ ભાવ લાખ વિલપે મૂંઝું, અખના
પરાજિત બની દળે વિકૃત ભગ્ન સ્વપ્નાકગા.
સખી, પ્રકૃતિ છાગ શોભનમહીં મૂડીને બચા
ધરું તમ પદે મૃદુ હૃદયની અખોલી કચા
પ્રિયે ! કર ધરો, ભરો કૃતિ અરૂપમાં ઘાટને,
મને નયન દો: વિરાટ નિરખું ધરાવાટને.

પ્રેમશંકર હ. બટ

ચાહું ભગવતી--

મને ન મળી હોત પદયુગ પ્રેમથી પૂજતાં
સનાતન પ્રકાશની પરમ એક તારાકણી,
પ્રબળતી પ્રમાદનાં પક્ષ સ્થૂલ, અંગાં હણી
સુચેતવતી દૃષ્ટિદીપ બની દીણ એ જૂઝતાં;
ન હું શકત તેા, તમિશ્વતણી માર્ગ મારે ઢળી
મહાજ્વલિકા અલેખ વિધી, વિશ્વ અંગાંઘરાં
સમુદ્ભસિત શાંત સાન્ધ્ય શિવ સર્વ મોહર્યાં
પ્રસન્ન હૃદયે સ્વરૂપ નીરખી દળે પાંગળી.
દિસે સુભગ રૂપની ચમક પ્રાણ ને પંડમાં,
અનન્ત અવકાશમાં; પ્રકૃતિમાં ઘણે પાંગરે,
મનુષ્ય ઉરના તરંગિત અગાધ રત્નાકરે,
લસે આણુ મહાણુમાં સતત તેજ પ્રદાંકમાં.
કૃતાર્થ નયણાં ભરી નિરખી રૂપસીલા ખનું,
ચાહું ભગવતી ! રહે મતત ધ્યાન સૌન્દર્યનું.

અમીનાસ કાણુકિયા

નાવિકનું ગીત

સાગરજલમાં સૂરજ ડૂબે, નલ નવરંગ છવાય;
શિશુક વિભેગણ કુંજલડીઓ હાર મહીં ઘર લય.

હાર મહીં ઘર લય છે કુંજે,
સન્ધ્યાની રાવે છે રુઝે;

ધરતી પર આકાશ ઝળુબે.

સાગરજલમાં સૂરજ ડૂબે, નલ નવરંગ છવાય !

સન્ધ્યાની ઓસરતી લાલપ, ઊતરતો અન્ધાર;

હૈયામાં અકળામણ થાતી, દાળે અણકથ ભાર.

દાળે અણકથ ભાર અનાગી,

આધી ગાઠ હૃદયમાં લગી;

નજર ચડે સઘળે યે કાલપ.

સન્ધ્યાની ઓસરતી લાલપ, ઊતરતો અન્ધાર !

ગહનગભીરા જલધર વીંધી નાવ ઊછળતી જાય;

ઊધી વળી, વળી સવળી થઈ, એ આગળ ધપતી જાય.

આગળ ધપતી જાય ધમારે,

આંદરણું ધુતિ મદ પસારે;

ધ્રુવ મામે કાટાને ચીંધી

ગહનગભીરા જલધર વીંધી નાવ ઊછળતી જાય !

મૃગજળ પેઠે બંદર મારું છે દૂર ખસતું જાય,

તરતી, ડૂબતો ને ફરી તરતી નાવડી બઢતી જાય;

નાવડી બઢતો જળે જ નિત્યે

વિશેષતા શી હાર્યે-જાય ?

જત ચડી છે જૂઝવું ખ્યારું;

મૃગજળ પેઠે બંદર મારું છે દૂર ખસતું જાય !

દેવજી રા. મોહા

એચ. જી. વેલ્સ

સંપાદિત

વિશ્વવિખ્યાત બ્રિટિશ લેખક એચ. જી. વેલ્સનું ૭૯ વર્ષની વયે ક્ષત્રાનતા તેમના નિવાસસ્થાને મધ્ય પ્રમેદના રામથી અવસાન થયું છે.

૧૮૬૬ના સપ્ટેમ્બરની ૨૧મીએ તેઓ જન્મ્યા હતા. ૧૮૭૯માં પોતે ત્યાં જાણતા હતા તે ઓગવી એમેડેમી છોડીને કાપડિયાના ધંધામાં તે પડ્યા. તે મુઠ્ઠી એ શિક્ષક થયા, કેમિસ્ટ થયા અને વળી પાછા કાપડિયા થયા. ૧૮૮૩માં એ વળી પાછા એક આમર સ્કૂલમાં શિક્ષક થયા ને ૧૮૮૯ સુધી એ વ્યવસાયમાં જ રહ્યા. પણ તે પછીનાં ત્રણ વર્ષોમાં એમણે વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરી જાણે નજરે પરીક્ષાઓ પાસ કરીને ઇનામો મેળવવા માંડ્યા. ક્ષત્રાન યુનિવર્સિટીની બી. એસસી.ની ડીગ્રી મેળવ્યા પછી તેઓ જીવિદાના અપાયક નીમાયા, જે પદે રહીને તેમણે કાળસ સમયમાં લેખનકાર્ય કરવા માંડ્યું. સુપ્રસિદ્ધ સામયિકોમાં પ્રગટ થયેલા તેમના સમય લેખોએ 'વાચકો'નું ધ્યાન તેમની પ્રત્યે આકર્ષ્યું અને સંદિપ અને પત્રકારત્વના ક્ષેત્રની તેમની સુધાર અને મજબૂતી કારકીર્દિનાં ત્યાંથી પગથણ મંડાયા.

- કુદ્ધિ અને શક્તિ તેમને અસાધારણ પ્રમાણમાં વહેલી હતી. પુસ્તકો ઉપર પ્રસ્તુતો તેઓ આપે જ ગયા અને તે પણ એક એકથી ચડિયાતાં 'ટાઇમ મશીન' એ તેમનું પહેલું પુસ્તક. વૈજ્ઞાનિક વિષયો માંથી આકર્ષક વાર્તાઓ સરજવાનું કામ તે પછી ચંબુ નહિ; જો કે વિજ્ઞાન વિષયકવાર્તાઓમાં 'ટાઇમ મશીન' સર્વોત્કૃષ્ટ ગણાય છે 'ધ ઇનવીઝીબલ મેન', 'ધ ફર્સ્ટ મેન ઇન ધ મન', 'ધ લૉટ ઇન ધ એર' આદિ આ પ્રકારની કૃતિઓમાં વાર્તાણુ અને વૈજ્ઞાનિક ત્રીણુવટ ઉપરાંત દરમિયાન બેંદક દષ્ટિ પણ રહેલી હતી. વિજ્ઞાનનો અને જગતની યટનાઓનો જે વિકાસ થવાનો હતો તેની એમણે જે સ્પષ્ટ આગાહીઓ કરેલી તે એટલી જાંધી સાચી પડી છે

કે એમને છુટીથી ભવિષ્યવેતા કે ક્રમીને આસને સ્થાપી શકાય. એમની કાનદર્શી કથાના 'ધ શોપ ઓફ થીંગ્સ ટુ કમ' નામના યંચમાં સવિશેષ પ્રગટ થઇ હતી પરંતુ જેમ એમની દષ્ટિ ભવિષ્યમાં લાંબી ખૂંધી શકતી હતી. તેમ જીવકાળમાં આજે સુધી જતી હતી. 'ધ આડિટલાઇન ઓફ 'ધ વર્લ્ડ ડિસ્ટરી' એ 'સુપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકથા એ દષ્ટિ-નું જ કથ છે. એચ. જી. ને માટે એ ગ્રંથ સોનાની ખાણ નીવડ્યો. જાણજાતી નકલોનું વેચાણ વધારેમાં વધારે થાય છે એમ કહેવાય છે. પણ આ પુસ્તકે જાણજાતી એ કીર્તિને ઝાંખી પાડી દીધી. એક જ વર્ષમાં એની પાંચ લાખ નકલો ખપી ગઇ હતી. આમ એચ. જી. એ ઇતિહાસ અને વિજ્ઞાનને લોકપ્રિય બનાવવામાં મજબૂતી કાળો આપ્યો છે.

જાનનાએ કરીને એચ. જી. વેલ્સ સંતિ અને જગતસુખાણના આદ્ય હોઇને સમાજવાદી વિચારો ધરાવતા હતા. રેળીઅન સોસાયટીમાં પણ તેઓ ભેગાગેલા, જો કે પાછળથી મતભેદોને કારણે છૂટા થયેલા. પણ 'વર્લ્ડ', 'વેલ્થ એન્ડ હોપીનેસ ઓફ મેન-કાઇન્ડ' એ ૧૯૦૨માં પ્રસિદ્ધ થયેલું ને 'ધ શોપ ઓફ થીંગ્સ ટુ કમ'નું પુરોગામી પુસ્તક એ જાણનાની જ નીપજ છે. છેક ૧૯૦૫માં પ્રસિદ્ધ થયેલું 'ધ ઓર્ડર્ન યુટોપીયા' અને તેની પછીનું 'ફર્સ્ટ ઓફ લાસ્ટ થીંગ્સ' સુધી એ જ જાણનાને દોરે દોરે પાછા જઇ શકાય તેમ છે.

સામાજિક નવસકથાઓ અને નવલિકાઓ પણ વેલ્સે સારા પ્રમાણમાં લખી છે અને તેમાં સમાજકીર્તિ પ્રત્યોને પણ વળી લીધા છે. 'કિપ્સ', 'એન વેરા-નિકા' 'લવ ઓફ મિ. લુઇસેમ' 'ફિરિટના આદ્યપ્રકાશ કાષ્ટ' આદિ નવસકથાઓમાં એણે અકેક પ્રશ્ન જણી લીધો છે.

વેલ્સ જે વાર પરણેલા. પહેલી વાર એ પોતાની જ એક પિતરાણી ઇસાબેલ ગેરી વેલ્સ સાથે જવારે એ

પોતે લાંડનમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે પરણેલા. એ પ્રથમ લગ્નના અને શિક્ષક-વિદ્યાર્થી-કાળનાં સ્મરણો એમની થોડેક અંશે આત્મકથારૂપ એવી 'લવ એન્ડ મિ લુઇસેમ'માં અંકિત થયેલાં છે. એ પ્રથમ પત્ની સાથે પાછળથી છૂટાછેડા લઇને એમણે એમી કેથરીન ફાબિન્સ, જે પોતે જીવવિદ્યાના અધ્યાપક હતાં ત્યારે તેમની વિદ્યાર્થીની હતી, તેની સાથે લગ્ન કરેલું. ૧૯૨૭માં એ બીજી પત્ની યજ્ઞ મરી ગઇ. એનાથી એમને બે પુત્રો થયા છે તેમાંના એક જી. પી. વેલ્સના સહકારમાં એચ. જી. એ 'ધ સાયન્સ ઓફ લાઇફ' નામનું પુસ્તક લખ્યું હતું.

એમ એમ ઉંમર થતી. ગઇ તેમ તેમ વેલ્સને લખવાનો છંદ ઘટવાને બદલે વધ્યો હતો. 'એક્સ-પેરિમેન્ટ ઇન ઓટોગ્રાફોગ્રાફી' અને 'એનેટાગી ઓફ ક્રેટ્રેશન' અનુક્રમે ૧૯૩૪ અને ૧૯૩૫નાં સર્ગનો છે. આ વિપુલ અને વિવિધ સાહિત્યપ્રવૃત્તિએ વેલ્સને જગતભરમાં પ્રસિદ્ધ કરી મૂકેલા, એટલું જ નહિ, રડયાર્ડ કિર્ચિંગ, બર્નાર્ડ શૉ અને એચ. જી. વેલ્સ અગ્રેજ સાહિત્યના ત્રણ માંધાતઓ ગણાતા. પણ એ ત્રણેમાંય વેલ્સની ગાનસમૃદ્ધિ સૌથી અદકી હતી.

કદવના અટલી બધી સમૃદ્ધ ને વ્યાપક હોવા છતાં હિંદ ઉપર વેલ્સને મહેત્ત અવકૃપા જેવું હત એમ લાગે છે. હિંદ વિશેના એમના વિચારો રૂઢિચુસ્તને મળતા આવતા હતા. ૫. નવેર અને એમની વચ્ચે ૧૯૪૨ની લડત પહેલાં થયેલી ટપાટપી બાગે જ કોઇ વિસમું હતું.

પહેલા જગતયુદ્ધથી કુખ્ય થયેલી એમની કદવ નાએ જગદૈક્યની મંગલ ભાવનાની તેમને દ્વાલ્ય કરી. ખરું જીજ્ઞાસુ બુદ્ધિ અને અલ્પશક્તિની શોધે તેમની આશા બાંગી નાખી હોય એમ લાગે છે, કેમકે છેવટેવટમાં એમણે લખેલા લેખોમાં મનુષ્ય યોનિના વિનાશની આગાહીઓ એમણે કરી છે. એ આગાહીઓ સાચી પાડવી ના પાડવી તે મનુષ્ય-સમાજના હાથની વાત છે તથા જગત ઉપર વેલ્સનું જે ઋણ છે તે કથાથી ઓણું ઘણ એમ નથી.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સોળમું અધિવેશન

રાજકોટ

ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદે શ્રી. રાજકોટ સાહિત્ય સભાના આમત્રણનો સ્વીકાર કર્યો હોવાથી, સોળમું ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સમ્મેલન શુક્ર, સન અને રવિવાર તારીખ ૧૮, ૧૯, અને ૨૦મી ઓક્ટોબરે રાજકોટમાં શ્રી ધર્મેન્દ્રસિંહજી કોમેન્ટમા ભરવાનું નકકી કર્યું છે. તે પ્રસંગે સર્વ સાહિત્યરસિકોને પધારવા સહકાર વિનંતિ છે.

સમ્મેલનની સાથે કળાપ્રદર્શન યોજવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. સાહિત્ય પરિષદ સમ્મેલનના આ અધિવેશનમાં (૧) સાહિત્ય (૨) છત્રિદાસ અને અર્ધશાસ્ત્ર અને (૩) વિજ્ઞાન એમ ત્રણ મુખ્ય વિભાગો રાખવાનું વિચારવામાં આવ્યું છે. કળા પ્રદર્શન યોજવાનું નકકી કર્યું હોવાથી કળા વિભાગ મુદો રાખવાની જરૂર જણાઈ નથી.

સર્વ સાહિત્યકારોને લલિત, લલિતેતર, અને જાણસાહિત્ય વિષયક નિવેદનો તા. ૧લી ઓક્ટોબર સુધીમા "મંત્રીઓ, સોળમું ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સમ્મેલન, ધર્મેન્દ્રસિંહજી કોમેન્ટ, પો. બો. નં. ૫૪, રાજકોટ" એ સિરનામે મોકલી આપવા આમંત્રણ બરી વિનંતિ છે સમય દ્રઢ હોવા છતાં સાહિત્યકારો તરફથી આ વિનંતિનો સારો પ્રત્યુત્તર મળશે એવી આશા છે.

રાજકોટ
તા. ૨-૮-૪૬

કલ્યાણરાય એવી
ત્રિશુવન વ્યાસ
હસમુખલાલ કાઠ
કુપેન્દ્ર પડયા
બળદેવ મહેતા
સામાન્ય મંત્રીઓ.

કવિ કથાઓ

મૂળરાજ અંબરિયા

કવિની પ્રથમ રાત્રિ

“શોભના સાથેની પહેલી જ રાતે શોર સાહેબને નિર્વેદ પાઠ દીધો દરબાર વાજસુરવાળાને કલાપીએ કહ્યું: “વાજસુરભાઈ, મેં જેને દિવર ધારેલ તે તો તદ્દન પાથિવ નીકળ્યું. ખેત્ર ખતમ થઈ ગયો.”

કલાપીએ એ પ્રથમ રાત્રિની વિશ્વંતારને પછી પુરત જ આ કાવ્યમાં ગાન :

સાકી ! જે શરાબ મને દીધો
દિલદારને દીધો નહિ;
સાકી ! જે નશો મુજને ચડ્યો,
દિલદારને ચડ્યો નહિ.

શી દિવ્યતા ! શી વિશ્વતા ! શી પાર્થિવતા !
એ પ્રશ્નો વધુ વિગતવાર જવાબ દરબારથી પાસેથી મળતો નથી. કહે છે કે, ગોપીચંદ-ગાત્રધર, જેસલ-તોરણ વિગેરે સંવાદોના સર્જનમાં એ પછી કૈતરી ગયેલ કલાપી જે જીવ્યા હોત તો વાજસુરનામાં જ એમની કવિતા પરિપાક પામત.”

—ગીર્મિ

હનીમૂન એકલે ?

હનીમૂન, મધુરજની, એટલે દંપતીના કોતુહલનો અંત એમ કાઠ અગાત દિલસુરે કહ્યું હતું તે આ પરથી સાચું લાગે છે.

હું શા માટે જીવતો છું ?

“નાઈન્ડીએથ સેન્સરી” (એગ્રાણીસમી સદી) પત્રના તંત્રી સર જેમ્સ નોવેલ પર એક જીગતા કવિએ “હું શા માટે જીવતો છું ?” નામે કાવ્ય પ્રગટ કરવા માટે મોકલી આપ્યું.

“તમે એટલા માટે જીવતા છો કે જલ્દે સલામત અંતરે રહી ટપાલદારા કાવ્ય મોકલી આપ્યું !” કાવ્ય વાંચ્યા બાદ મી. નોવેલે જવાબ લખી મોકલ્યો.

કવિનો મહેમાન

સ્વ મલ્લિકાર્જુન રતનજી મદ, કવિ કાન્ત, ને ત્યાં એક વાર પરગામથી એમના એક જૂના મિત્ર શિવાભાઈ પટેલ મહેમાન થઈને આવ્યા.

મલ્લિકાર્જુન સાહેબ અનિશ્ચિતસહાર કરવામાં ખૂબ ઉદાર હતા. એ વખતે ઠેરીની મોસમ ચાલતી હતી, અને પોતાને ત્યાં ખામ મુંગપ્પવી આવેલી આકુસ કરીએ એમણે શિવાભાઈને આશ્વ કરી કરીને ખવડાવી; એ પછી મલ્લિકાર્જુનએ પૂછ્યું: “કેમ શિવાભાઈ, આ ઠેરી કેવી લાગી ? ખાસ રત્નાગીરીની આકુસ હતી, હો !”

“એમ કે ? ત્યારે હવે એક મે આપો.” શિવાભાઈએ કહ્યું. “મેં તો અત્યાર સુધી એને પાપરી સમજીને જ ખાધા કરેલી. હાકુસનો સ્વાદ કેવો છે તે તો હવે જાણ્યું પડશે !” —ચિત્રપદ.

Another Man's Poison

NOTICE that Tennyson Gives his benison

To “acclaims”

As a rhyme for “Phames,”

And even Keats

Cheats

With “higher”

And “Thalia.”

To me such licence seems ignominious,
But I am a literary hack, not a genius,

હું જેની મૂંઝો છું ના !

સાહિત્ય પરિવર્માં ચાલતી મુન્સીની એકદમ સચા અને જોડાઈ સામે તેનીસ સાહિત્યકારોની સદીથી પાલમાં એક વિરોધ સભા ફેટલાક વર્ષ પહેલાં બોલાવવામાં આવી હતી. તેમાં પરિવદ કહ

તિથીએ રથપાઠ, પહેલું અધિવેશન, ક્યારે કોના પ્રમુખપદે બરાલું એ બધી વિગતો શ્રી હિમાચંકર જોધીએ તિથીવાર આપવા માંડી ત્યારે શ્રી મેઘાણીએ ટોર કરી :—

“તિથીઓ ઠીક થાદ કરી રાખી છે, બાઈ.”

“જોધી મૂએ છું ના.” હિમાચંકરે હાજરજવાળ આપ્યો, “એટલે રાખવી પડે.”

જોશી યદને ય ગઈ તિથી વાંચો છો, હિમાચંકર ?

કવિનું લાપણુ

કલકત્તાના ‘સાધારણ અલ્પસમાજ’માં એક વાર કવિનર રવીન્દ્રનાથનુ લાપણુ જોડવાયું હતું સમાજકર્મી લોકોની પ્રચંડ મેદની જાગી હતી. ગંગી સખત હતી. અંદરના સમાજનો બહાર નીકળવા અને બહારના સમાજનો અંદર જવા ધક્કમુક્કો અને ગરબાડ કરી રહ્યા હતા. આથી સમાનુ કામ મુરકેલ જતી ગયું.

આવી ગીરદીમાંથી જેમનેમ માર્ગ કરી મુશીબતે મંચ સુધી તો પહોંચ્યા. લાપણુ કેટલા બેભા યથા અને દૃઢ એ મિનિટ નીચેનું લાપણુ કરી ચાલ્યા ગયા.

“જે લોકોએ આ સમામાં ન આવવું જોઈએ એવાઓ જ અહીં આવ્યા છે, ને જેમણે આવવું જોઈએ તેઓ અહીં દેખાતા જ નથી.”

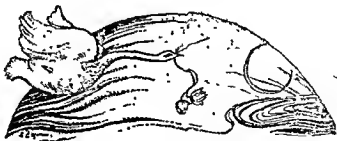
નર્મદની શેરી

“ચાલો, મુબબની ચાગલીમાં હું તમને લઈ જાઉં. હા, આમ આવો. અહીં નર્મદ રહેતો હતો અને તમે જોને વીર નર્મદ કહેા છો એ આ ધરની અંદર વસતો હતો. ગૌમાળમાં નર્મદને કામગીરી મળી હતી એ કહેતો : “હું ય ધામ ખાઉં છું” એના પડોશમાં જ પ્રેમચંદ રાવચંદ રેરતા હતા. નર્મદનું ધોણું એક દિવસ ગુમ થયું. એ ધોણામાં તર્મદની કાપેલી કવિતાનાં કાગળીયાં હતાં. એમાં હતું એ કાવ્ય, “યા હોમ કરીને પડો ફતેહ છે આજે.”

“આ હિતજનથી, આ કવિનાથી પ્રેમચંદ રાવચંદને એટલું બળ મળ્યું હતું કે એમને એ કાગળનારની મુલાકાત લેવી હતી, અને ત્યારે તેમને ખબર પડી કે એમનાથી ત્રીજા જ ધરમાં એ કવિ રહેતા હતા, ત્યારે એમનું દિલ યનગની જાયું. ને ત્યારે તેઓ નર્મદને મળ્યા ત્યારે નર્મદ છેલ્લા આસ લઈ રહ્યો હતો. નર્મદની પૂરી ઓળખ એ લતામાં માંચ એ પહેલાં તો એનું અવસાન થયું. અને આજ અંધારાલીમાંથી, આજ કાલગાદોરીમાંથી નર્મદને રમસાને લઈ જવામાં આવ્યો.”

“અંહી આવો, આજ એ મકાન, પણ ફટલા ગૂંજરાતીઓને આ હતિદાસની ખબર છે ? હા, એક દિવસ અહીં, આ રસ્તા પર નર્મદ આતો હતો...”

—નવી રોશની

મુળજાહેર પી. શાહ

અસંખ્યાતરંગી દયારામના કાવ્યસરોવરે ગુજરાત અને ગુજરાતજોડે આત્માનાં અનંત પાયાં છે ને પાય છે.

કવિ ન્દાનાસારે દયારામની ગરબીઓની સુખ કંઠે પ્રસંસા કરતાં કહ્યું છે:

‘ગુજરાતી કુંજે ભરી જંગીતો છેડખુલ્લો તો દયારામ જ. દયારામની છે અજબ મધુરબી રંગ. એતો જ છે ગુજરાતનાં સાચાં ને સર્વોપરી Lyrics.

જગતભરના સાહિત્યમાં જગતભરના સંચારમાં જગતના Lyricsમાં ગુજરાતી ગરબીઓનું ગુજરાતજીના રાસનું સ્થાન અદ્વિત છે; ને એ ગરબીઓના સમ્રાટ ગુજરાતજીના હૃદયરામની દયારામ સ્થાન સદા અદ્વિત જ છે.’

ગોપાનો અસ્તર મજાતા દયારામની કવિતામાં ગોપીનું જ હૃદય જાણે ન ચિરાયું હોય એમ લાગે છે. મજાની કોઈ ગોપી નર્મદાતટનો વિદાર કરવા માટે જ જાણે ન આવી હોય અને એના આગમનમાં ‘કૃષ્ણચંદ્રના કૌમુદી ઉજાળા’ ગુજરાત પ્રત્યેનું મમત પશુ ખાસ-કારણજન હોય એમ જરૂર માની શકાયો. ગુજરાતની કુંજોને પોતાનાં કાવ્યકુસુમોની છલકંતી રસછોળો ધરી એણે મધમધ મહેકાવી છે એ કૂંડોની સુવાસ ધરી ગેલડીની તથી-દીર્ઘકાળની છે-ચિરંજીવ છે.

એકલી ગુજરાતની જ કુંજો યા માટે? એણે તો પોતાની મહેકંતી કાવ્યછાળો સર્વ દિશામાં પરિભ્રમણ કર્યું હતું. એ કવિ ગુજરાત માત્રનો નથી-દિશાનો છે, એની કાવ્યજાનના સર્વવ્યાપી છે. એની શિલ્પશી આત્મના હાથજીમાંથી હૃદયેની કોઈ ખીજની હરપને રપઈ કરતાં જ જમીન કરે

એવી છે.

કવિના ગરબીઓ સરળ, સચળ, મોહક, મર્દવ-ભરી અને સંગીતપૂર્ણ છે. એમાં માનવજીવનના પ્રસંગોનું બારીકાણી કરેલું નિરીક્ષણ જણી આવે છે.

વાણીના એ જલકુમરે પોતાની સુરેખ રચનાઓ દ્વારા ગરબીઓના જે અનુભૂતો વારસો ગુજરાતજીને આપ્યો છે તે આજ એક શ્રદાંધી ગુજરાતજીની હૃદય-મિલકત બની ગયું છે.

રાસેશ્વર પ્રત્યેનો નિઃશીઘ્ર પ્રેમ, ગોપીમાથે રહેવાની તમન્ના એ જાણું એ વૈષ્ણવ સુશ્રિયે માથેડી ગરબીઓમાં રાષ્ટ્ર ગ્રંથ શકાય છે.

કવિની ગરબીઓનું પીઠું મોહકત્વ સુરમ્ય પદસાહિત્ય અને હૃદયરપર્મો અલભેના કાળ છે. બાપને અનુરૂપ સંપ્રદાનું સંગેલન કરવાની એની કલાનાં મુખમહર્શન એની ગરબીઓમાં આપજીને થાય છે. એવું રમતે મૂકાયલા મોત્ય સંપ્રદા એની કેવિતાને દીપાવે છે. એની ગરબીઓ સમાજન નીચલા તર સુધી પહોંચી મઠ છે અને અનેક સ્ત્રીઓના કંઠો રાજુવાર બની ગયું છે, વૈષ્ણવ મંદિરોમાં ને ભગવતમંડપોઓમાં તથા આપણી કુંડુંબકંઠોમાં એને ગુંગારવ સરે ચપા જ કરે છે.

રાધા અને એની સાદેથી ગરમે રમવાને નીચરી છે. એનું સુંદર વર્ણન કરીએ ક્યું છે:

‘અરબો ગાવાને ગોરી નીલપાં રે લોમ;

રાધિકા રંગીલી અભિરામ;

ગુજરામણી રે લોમ,

તાજી લેતાં વામે ગંઠર ઝૂંમખાં રે લોમ.’

*તા. ૧૯-૯ ૪૫તા રાજ ગુરતના ‘ગુજરાતી સાહિત્યમંડળ’ના આશ્રય નીચે પ્રો. મોહનલાલ દવેના પ્રગુણપણા નીચે આપેલું બાપણ.

‘રાસેમિલન’નું રંગચિત્ર દોરતો એનો એક રાસ મનોહર છે:

‘હાં રે ! જુદાવનમાં થનકકાર થેય થેય,
હાં રે ! મધુવનમાં થનકકાર થેય થેય; -
રાધાકૃષ્ણ રમે રાસ: ગોપી લહિ લહિ લહિ રે !
ખીચું નહિ નહિ નહિ રે !’

‘પ્રેમપરીક્ષા’માં તો સમર્પણભાવ, તન્મયતા અને હૃદયપ્રેમ જોવાસરખો છે. જ્ઞાન શીખવવા અવેલા હૃદયજન ગોપીઓ પ્રેમની ફિલસુફી સમજાવે છે:

‘ઓધવજી ! છે અજગી રે ! વાત એક પ્રેમ તણી,
કાષ્ટ અનુભવી જાણે રે ! , કહેતા ન આવે ઘણી
પ્રસૂતાની પીઝા રે, વંધ્યા તે શું જાણે !
જાણું તે કેમ આવે રે ? માણ્યાને પરજાણે.

* * *
તમારા હરિ સધળે રે, અમારા તો એક રથજે,
તમે રીએ ચાંદરજે રે, અમે રીજું ચંદ્ર મળે.

પ્રથુપતી ફિલસુફીભરી આ ગરબી ખૂબ સમજાવવા જેવી છે.

એણે ગોપીહૃદયની વિરલવેદના માર્ગ છે:

‘પ્રેમની પીઝા તે કોને કહીએ રે ?

હો મધુકર ! પ્રેમની પીઝા તે કોને કહીએ ?

યતાં ન જાણી પ્રીત, જાતા પ્રાણ જાયે;

હૃદયપીઝાં તે વાળ્યાં હૈયે: હો મધુકર !

ધીકારે ઢાકવા રાત દિવસ અતરમા;

ભૂખનિદ્રામાં નવ લહિયે: હો મધુકર !’

દયારામની ગરબીઓ અતિ શૃંગારી છે એમ ગણી કેટલાક એની ઉપેક્ષા કરે છે, પણ દયારામે ગાયેલો શૃંગાર લૌકિક નથી, અલૌકિક હોઈ એની કવિતાનું મુખ્ય લક્ષણ પ્રેમભક્તિ છે. પ્રેમભક્તિમાં તન્મય બનેલું એવું હૃદય વાણીકારો જીર્ણગામી બાવનાનાં ઉચ્ચારણ કરે છે. એ પ્રેમની પરમ મૂર્તિએ ગાણું છે: ‘જે કોઈ પ્રેમ અંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમાં ફરે, ‘સિંહણ કેડું દૂધે હોય તે સિંહણ સૂરને ઝરે; કનકપાત્ર પામે સો ધાતુ દોહીને નીસરે.’

એ રીતે એના શૃંગાર રસને પૂર્ણ રીતે સમજવા સરખો છે. શુદ્ધ કુંદનપાત્ર સમા પવિત્ર હૃદયો જ એના કાવ્યરસને પચાવી શકે.

‘શૃંગારરસની એક ગરબી છે:

‘રાતલડી કોની સંગે રે જગ્યા !

ઘાવય છેજી ! નેણુગાણુ કોનાં વાળ્યાં ?’

અને ગોપીહૃદય પ્રભુને કહે છે:

‘સુજને અડશે મા, રે સુજને અડશે મા !

આધાર, રહેા અવળેના ! છેલા ! અડશે મા !

અંકમયોના સમ ખાવો તો, અધર તણેા રસ પાઉં;
કહાનકુંવર કાળા છેા અડતાં, હું કાળી થઈ જાઉં.’

અને કવિ રસેશ-કૃષ્ણ પાસે ગોપીને ચતુરાષ-કુક્તિ જવાખ અપાવે છે. ત્રીમ શૃંગારરસને એક નમ્રોત્કાંઠી શકાય.

‘તું મુજ અડતાં સ્થામ થશે તો, હુંકમ નહિ યાઉં મોરો;
ફરી મળતાં અદલનદલી, મુજ મોરો, તુજ તોરો.’

ત્યારે ગોપી જવાખ આપે છે કે કાળા થવાનું કષ્ટ નથી પણ આ નાની ઉંમરમાં લાંબાન લામશે નો ખીન્ને વેર કેમ વરશે ! ત્યારે કૃષ્ણ કહે છે કે અન્યાયમનું શું કામ છે ? પરધર્મે મર્યાદા: એ ઉક્તિ જ આપણુ એ રમણુ કરાવે છે.

દયારામની ગરબીઓમાં જોમી ને મૌલિક છતાં હૃદયંગમ ઘણી કષ્ટનાઓ જોઈ શકાય છે. ગોપી ને છેલ્લખીના ઓગાળા બંસીવાળા કાનજનાં કામણુ અજળ છે.

‘કાનુડો કામણુગારો, રે સાહેલી ! આ તો કાનુડો
રમ જમીને ને રપાળો,

આશું આંખડલીને યાળો; રે સાહેલી ! આ તો કાનુડો

રમે રાતો મદમાતો,

વાંસજડીમાં ગીત ગાતો

નેણુ શું કરે છે વાતો, રે સાહેલી ! આ તો કાનુડો

અને પછી એવા અવળેલા જાહુમરને સમોધીને કહે છે:

અખિલાનંદ દાયક આસમેસો છેલો, તું તેને
 સુખદેણી રે લોલ.
 કીરતિકુમારી ખમ્બુવાન ફુલારી ખારી,
 ગેપમહેસની માતા રે લોલ;
 તે ગિરધર તાતા ચગ્ગુ સેવે છે, જેનાં સેવે
 ચરણુ શિવ ધાતા રે લોલ.
 શ્રી મહાલક્ષ્મી અંશ વિશૂતિ, જગમુંદરી
 સિવાદિક નારી રે લોલ;
 કહાં લગી વરણું રૂપ રાધા રૂપણી, તે કમળા
 તે કળા તારી રે લોલ.

વેદ સરિખા જેનો ભેદ નથી જાણુતા, મોટા
 સુનિઓ જેની ચરચરજ લે છે એવા શ્રીકૃષ્ણે જેને
 હૈયાનો હાર માની છે એવી રાધિકાનું રૂપ વણુંવળા
 કવિએ કમાસ કરી છે.
 એની રૂપના ગર્વથી છલકાઈ ગયેલી રૂપગર્વિતા
 રાધા-કૃષ્ણને મોઢ પમાડી પોતાની પાછળ પાછળ
 દેરવે છે અને કહે છે.

‘હું શું જાણું જોન્દાએ મુજમાં શું દીકું ?
 વારે વારે સામું. ભાળે, મુખ લાગે મીકું.
 હું જાણું જળ જમના ત્યાં પુઠે પુઠે આવે;
 ‘ચગર જોનાવે જોન્દાશે મેઠું મડાવે.’

એની સાથે રાધિકા જગડે છે, તરછોડે છે છતા
 પણ એ રીસાતો નથી.

‘દૂર યકી દેખી ઝાડો દોડ્યો આવી દોરે;
 પોતાની માળા કાઢી પહેરાવે મારી દોરે.’
 કૃષ્ણની પાછળ ઘેની ચયેલી વળુને સાસુજી
 શિખામણુ દે છે:

‘શીખ સાસુજી દે છે રે, વઢૂજી રડો ઢગે;
 આવડો શો આસગો રે, શામળિયાની સંગે ?’

વડુ પણ સમુદ્ધી ઉતરે એવી નથી. પોતાનાં
 ‘ગંગાજળ સરખાં-વિશુદ્ધ’ (૧) સાસુને કહે છે કે
 કમળો દોલ તે પીણું જ જીવે. કારણ કે પ્રભુ
 પ્રત્યેની પોતાની સાચી માવના સાસુના વહેણી
 હૈયામાં શંકાઓ જગાવતી હતી. એ એની સાસુને

જવાબ આપે છે :

‘કહે છે એવાં હોશી રે, ત્યારે એમ મુઝે છે;
 દોષ પ્રભુમાં ગો દોડો રે ? જેને જગ પૂજે છે.’

સ્ત્રીહૃદયના ભાવો દરો, વ્યવહારિકપણે કવિએ
 સરસ રીતે મૂકી કરી જણવું છે.

કવિનો પ્રભુ પ્રત્યેનો પ્રેમ અસૌકીક હતો પોતાના
 જીવનને સાર્થક કરવા માટે કવિ પ્રભુ પાસે માગી
 માગીને પ્રેમરસની જ માગણી કરે છે. એને શીન
 કમળી જરૂર નથી, — તમા નથી. મુક્તિ પણ
 વાંછતા નથી.

‘પાઓ પ્રેમરસ પ્રાણુજીવન રે, દીન ઘઈ ભંડુ રે;
 મુક્તમાગીને આપજો જાન રે, હું તો નવ રાતુ રે.—
 રીએ રાખી ઘડી ગરીમ લોક રે, મોગી નવંભળે રે.
 અમો રાજના ખાસા ખવાસ, મુક્તિ મનના આવો રે,—
 નિસ નીરખીએ નરવર રૂપ રે, હોસ હૈયામંથી રે;
 મન માન્ય મળે સકું સુખ રે, તે એકતામાં કયાંથી રે.—
 દિવ્ય રૂપ છો સદા સાકાર રે, આનંદના રાશિ રે;
 બોલે અનુચિત માનિક મુગ્ધ રે, તે નરકનિવાસી રે.—
 મોગીને મગ, ભૂમિજ વ્હાલી લાગે છે. એને
 વૈકુંઠમાં જવાની ઇચ્છા નથી :

‘મન વદાણું રે ! વૈકુંઠ નહિ આણું;
 ત્યાં નંદકુવર કયાથી લાણું રે ? મન
 ત્યાં શ્રી વંદાવન રાસ નહિ,
 મન વનિતા સંગ વિલામ નહિ;
 વિજયુ વેણુ વાયાનો અવવાસ નહિ મન
 સુખ સ્વર્ગનું કૃષ્ણ વિના કણું,
 મને ન ગમે ખલસદન અણું;
 ધિક્ક સુખ જેને પામી પાણું પકળું. મન

આ રીતે પ્રેમભક્તિના પૂનરી દ્યારામનું રચાન
 ગરખીઓના પ્રદેશમાં અનેક રીતે અનેક છે. એની
 કલ્પના ચનચનતી હૃદયની અનુતાબરી ગરખીઓ
 મોહક લાગે છે. ગુજરાતી નારીજીવનમાંના માધુર્ય,
 રસિકતા ને કેમળતા દ્યારામની ગરખીઓમાં સમર
 ભર્યા છે. ભણેલી કે અમણુ મોઢ પણ ગુજરાતજી

દયારામની ગરબીથી. ભાગ્યે જ અભણી દશે. એની
લોકપ્રિયતાનો એથી બીજો-કયો પૂરાવો જોઈએ ?
સ્તો યે સ : નાં રસદર્શન એટલે જ દયારામની પ્રેમ-
રંગી કવિતા. કારણ કે એની કવિતાનો આત્મા પરમ
પ્રેમ છે, એ પ્રેમ જીવાનીના ક્ષણિક ઉત્થાપનાઓ
પ્રેમ કે ઉન્માદ નથી; પણ મનુષ્યોને સાચી માનવતા
શીખવે, માનવમાંથી દેવ સર્જે એવો નિર્મળ, સાચત
અને પ્રભુતામય છે.

સીદ્ધદયની કમનીય બાપા બાણીને જ વાળે
કવિ ન જન્મ્યા હોય એમ એમની નૈસર્ગિક કાવ્ય
રચનાઓ સાક્ષી પૂરે છે.

‘સ્નેહ-શાસ્ત્રમાં એક વ્રજની સ્ત્રી મુગ્ધા જો !
મોટા પંડિતને પણ એ વાત છે અભણ જો !’

એના જમાનામાં પ્રચારનાં સાધનો અદ્ય દત્તા.
સુક્રિત સ્વરૂપે ચુસ્તકા છપાવી પ્રસિદ્ધ થાય એ વિચિત્રતા
સંભવ જ ક્યાં દત્તા ? રૂઝિયાનું તો સ્વપ્નું યે ન હતું.
આની પરિસ્થિતિમાં કવિની કવિતા ગુજરાત ભરમાં
અને એથી દૂર દૂર કિંદમરમાં ધૂમી વગી છે એ
શું બતાવે છે ?

ગુજરાતની રમથેલી ગુજરાતજોએ એની કવિતા
જાણીતી મધુરપ પીધી છે ને દંત્રુ પીએ છે.

પ્રેમભક્તિનો અખંડ દીપ નિરંતર જ્ઞાનદંતમાં
પ્રગટવો હતો તે કવિ અંત સમયે પોતાને ન છોડી
દેવા પ્રભુને વિનિ નરે છે. અર્ધી એની દીનતાનાં
દર્શન થાય છે :

‘મારે અંતસમય અક્ષમેલા, મુજને મુક્યો મા !
મદરા મદનમોદનજી છેલા, અવસર ચૂક્યો મા !’

અને એને સંપૂર્ણ થદા છે કે પ્રભુ એને
નહિ જ છોડે. પોતાનો વ્હાસમો ક્યાં વસ્યો છે તે
એ જાણે છે :

‘નિર્યોના મહેલમાં વસે મારા વલમો રે !

સતસંગ દેવમાં બહિતનગર છે,

પ્રેમની પોળ પૂછી જાન્યે રે !

પ્રેમે તાવ પોળાઓને મળા મોટે પેસજે રે,

સેવા સીદી ચડી બેળા યાજે રે !’

૧૯૪૫ના

પ્રગતિ સૂચક આંકડાઓ

આલુ કામકાજ રૂ. ૨૧ કરોડથી વધુ

કુલ આવક રૂ. ૧૩ લાખથી વધુ

લાઈફ ફંડ રૂ. ૩૭ લાખથી વધુ

ઉદાર શરતોથી લાગવગવાળા

ગૃહસ્થોને એજન્સી આપવામાં

:: આવે છે ::

બોનસ

દર હપ્તર રૂપીઆના

૧ વીમા ઉપર દર વર્ષે

રૂ. ૭-૮ નું ઈન્ટરિમ

બોનસ

ધી બોમ્બે કો-ઓપરેટીવ ઈન્સ્યુરન્સ
સોસાયટી લી.

સર દીરાજશાહ મહેતા રોડ, મુંબઈ.

અને એના કહેવા પ્રમાણે
ધન્યભાગ્ય તેનું ત્રિભોવનમાં,
જેને હરિના સગીનો સંજ છે.

ખરેખર દયાનામ પરમ વૈષ્ણુ હોયો પ્રેમનો
પરિત્રાજક હોયો. અમરપંથનો યાત્રાળુ હોયો પ્રેમ-
મંડિતની બસીનો બજવૈયો હોયો સાચુ જીવન જીવી
જાણનાર, એ મહાન ગુજરાતી હોયો આપણા કાવ્ય-
નભોમંડળનો ચંદ્ર હોયો—જ્યોતિષર હોયો એની
કવિતાના શીળા તેજ આજ અનેકના હૈયાને અજ
વાગી રહ્યા છે.

આવા મહાન બકતકવિની જ્યતી ઉજવી સુર-
તની સાહિત્યસિક્ક જનતાએ એના પ્રત્યેનો યોતાનો
સદ્ભાવ દર્શાવ્યો છે જે પ્રશંસાપાત્ર છે, આ રીતે
પ્રતિવર્ષે સુરત આ બકતકવિની જ્યતી ઉજવવાની
પ્રથા આજુ રાખે એ હિતવાન્નૈમ છે

આવા એક પરમ વૈષ્ણુવ મુકવિ બકત દયારમ
માધને હું પણ અતરની અજાતિ આપી મારુ

વ્યાખ્યાન પૂરું કરું છું
અજર અમર તુજ નામ,
દયારામ ! અજર અમર તુજ નામ.

રેવા તીરે બસી છેડી, ગાયાં ગીત અનેક;
પ્રેમભક્તિના પુનિત પૂજારી, સાચી તારી ટેક
દયારામ !

દર્શાવતીને દારે તે તો, દાખવ્યો પુણ્ય પ્રભાવ,
જીવનકવનમાં તે તો ઝીંઘ્યો, સાચો ગોપીભાવ.
દયારામ !

માર્દવબીની પ્રેમ ઝરતી, ગરમીના માનાર;
તજ્જ્વાના તે તો છેડ્યા, રણજીજ્વાતા રસતાર.
દયારામ !

ગુર્જરગિરા ગીત નિકુંજે, રાચે ઉર ઉદ્દાસ,
અજસિ આપું કવિવર ઉરથી, પ્રેરે રસના રાસ.
'દયારામ !

(સ પૂર્ણ)

રસિયા-વાલમ

ડો. હરિપ્રસાદ દેસાઈ

[(તા ૧૦-૮-૪૧) નાસિક જેલમાં ગાંધીજીના એક રીવા કામ હતો, તેમની મન પૂરી થવાથી વિદાયમાન આપવામાં આવેલું તે પ્રમુખે કામની સેવાઓનું, વાંદા દોતારી એમનાં જેલમાં નાટી લાગ કરાવી આપેલાં તે પ્રેસંગનું, રસોડામાં જઈ પાને બધાને માટે સારી રસોડા કરાવી આપતા તેનું વગેરે ગુણગુણાનનું આ કાવ્ય છે.

ઝોરીસમાંથી ખુરશી આણીને વાસોથી બાધી પાવળી જનાવીને નાકનું સરમુખ કલાકરામાં આવેલું અને છેવટે આરતી ઉતારવામાં આવેલી આ કાવ્યમાં એની હકીકત-વર્ણનાત્મકરૂપે આપવામાં આવી છે.

કાકાને વિદાય આપ્યા પછી બીજે દિ-સે એમના જતા પહેતાં આ કાવ્ય બધી મંડળી ભરમાં કાકાને વચમાં બેસાડીને ગાવામાં આવ્યું હતું. -હરિપ્રસાદ દેસાઈ]

કાકાની વિદાય

ઉચ્ચો ૧

કર જોડું હું. શરદા, - ગણપત લાયુ પાપ,
નવયુગને મહિમા ક'ઈ, ગાવા જુદી રહાય,
કારણક નાસીક વિષે, પંચવટી સુખધામ
ગાંધીશુક્રુજી જમિયાં, કપાળ હરમન ઝમ-

૨

રામા ! રામા ! રામા ! રઘુપતિ રામા -

અનુષ્ટુપ ૩

વ્યક્તિ સ્વાત્યંત્રને રહાતાં,
યુવકોયુવતિ બધાં,
લખને દિવસેથી તો,
જુદાં ઘર જમાવતાં
તે અને તેણી માત્રેથી,
ચોસતું - ઘરઆંગણું;
બાળગોપાળના નાદ
માગતાં નહીં દંપતિ-
બહુ તો કુતરાં રાખે,
તે શું ગેલ કર્યા કરે,
મુરખી મુરખાને એ
દોડ ગાઉ ધકેલતાં

પરનું જેલમાં આવી,
અભિમાન સ્વદેરાનું—
બંગતાં, રહુમતમાં લાગે
રહુસ્થો રૂઢિ પ્રાચીન—
સંયુક્ત કુળની સંરથા,
જમાવી; જેલને વિરે.
મામા, કાકા અને બીજા—
મુરખી, દરાબ્યા અર્હી;
સમાં લાંડુ સમાં લાઈ
ખંડુથી અધિકાં ગણી
સ્નેહના મુતરે બાંધ્યાં
ઉચ્ચ આદર પ્રેમના ।

૪

આગીત જણ રાજ નહીંમળાને
“સદનાવતુ ને સદનોજનકતુ.”

રાગ ઓખાદરજીનો ૫

ચંપાગલી સુંગઈ થકી આવ્યા,
દીપચદમુત પટવા રીવા;
જત્રીય લક્ષણા વૃદ્ધવૃધાન,
જુવાનોમાં વચાં ભેનાં માન
પાકશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ ડોસા
કાકા કહીને રસોડામાં ખોસ્વા-

મા મરજો ને જીવજો મારી
 એવી જ્યાતી થવા લાગો ખાચી !
 ખાપ કસ્તાં વધી ગયો કાકો
 નિત્ય ચૂલે તપી થયો પાકો
 રાતો થાળ ત્રાંચા જેવો લાગે,
 માર્થે ટકોરો રણકો વાગે.
 પછી તો શું વધ્યા એનાં માન ?
 કવિ જોડે નવાં નવાં જાન-
 બાદે માગવા લાગ્યા લોક
 મોડા જોડે તો પડતીંતીં પોક
 માની લાડકા લગન કીધાં
 બહેવાણુ વેવલીએ હેત કીધાં
 મુખે ચાલતો સંસાર એમ,
 કાકા રાખતા હેમ ને શેમ-
 જતા ખુશીખુશાલીમાં દા'ડા
 નોકર શાહો આવ્યા એમાં આડા

હરિગીત ૬

સાચા હશે ને, બાદશાહ
 નહીં માન જેવા પામશે
 તેવાં વિદાથી માનહેવા
 સૈનિકો લેગા યશે
 નિશ્ચય કરી એ રીતનો
 દૂધપાક લોજન આપવા
 દિન આગલે મુગટ ગુંથ્યા
 રે, હાથી હોઈ સ્થાપવા-

૭

હાથીઘોડા પાલખી
 ને કનૈયાલાલકી (૨)
 કાકો બન્યો કેવો
 જોવા જેવો—

ઉપડી સવારી
 જોવા નથી નારી
 કીર્તન કીધાં
 આવરણાં લીધાં
 કોઈ કૂદે કૂદે
 કોઈ પગ ફૂદે
 કુલો કુલો પુલો
 મોગરા ને શુલો
 કાકા જાણે સૂરજ
 ખિંચે પડે ખૂરજ

૮

જે જે રામજી ! પડવા કાકા !
 મામા બેડી તરે ટાંકા (૨)

૯

આનંદ મંગળ કરું આરતી,
 પડવા કાકા શીવા
 અંધારે જીને અધકાતા
 આવ્યા તહમે દીવા—આનંદ,
 ગાંધીસેનાના સૈનિકો,
 અહિંસા યુધ્ધે આંબ્યા
 તે સૌને તહે પ્રેમે છત્યા
 અમૃત આપ્યાં પીવા—આનંદ
 આગેશી ને સ્વાર્થત્યાગની
 સાચી તારી સેવા—
 સંગ ન છુટે ચાચા મોરા—
 જન, મારહી દેવા—આનંદ

સમાપ્ત

આગસા હપ્તા માટે જીવો જન-પ્રચારી ૧૯૪૬ અંક

(દિ. બ. બળવંતરાય કલ્યાણુરાય દાકેરે પ્રવૃત્તિ સંઘના સંચાલક શ્રી પ્રવીણચંદ્ર રૂપારેલ પર મોકલેલ એક પત્રની નકલ અમને પ્રસિદ્ધિ અર્થે મોકલી આપતાં એ પત્ર નીચે રજુ કરેલ છે. તંત્રી)

શ્રી પ્રવીણચંદ્ર રૂપારેલ,

પ્રવૃત્તિ સંઘ, ૮૩ માયલા મહાલ, મુંબઈ ૪.

ભાઈશ્રી,

પ્રવૃત્તિસંઘ સંસ્થાને આશરે શ્રી અનસુયા મહેતા આદિએ “કાવ્ય ત્રિવેણી” એ ત્રણ બહેરસલાઓની બહેરાતનું છાપેલું પત્રું મ્હને મોકલાવ્યું, તે મ્હને વખતસર મળી ગયું છે.

એ સલાઓમાં કવિઓ શ્રીકવિઓ એક પછી એક સંભળાવવાનાં છે, તે કદેક પોતાનાં જ કાવ્યો સંભળાવશે એમ જણાય છે.

કાવ્યશોખીન કવિઓ પોતાને ણકલે આવી સલાઓમાં પોતે જેને સાચાં સારા અડિયાતા, લોકોમાં અધાપિ ધયા હોય તે કરતાં વધુ બહીતા ધવા ભેદ્યે એવા, કવિઓ ગણતા હોય, તેમની કૃતિઓ સંભળાવે, તે વધારે યોગ્ય નહીં? વળી આ “ત્રિવેણી” તો નવે નામે સુશાયરા જ ને?

આત્મસ્વાધા પ્રાણીમાત્રને કુદરતી, કિશોર અને નવયુવક નવયુવતી તે વિશેષ કુદરતી, એમ માનસશાસ્ત્રીઓ આપણને ચેતવે છે.

કવિ શ્રીકવિ પોતે પોતાની કૃતિ સંભળાવે, લોક સંભળતાં મ્હોરા ઉપર ઉત્સાહ આણે, વચ્ચે વચ્ચે અને આખરે તાળીઓ પાડે, વગેરે વગેરે કવિતા માટે સાચી આસક્તિના પ્રકાર ગણાય, કવિતાશોખ અને સારી કવિતાની કંઠર ફેલાવવાના ઉચિત ઉપાય ગણાય, કે હું સૂચવું છું તેવી સલાઓ જેમાં કવિઓ કે કાવ્ય-શોખીઓ કે કાવ્યાભિમાસીઓ પોતાને જે વધારે બહીતી ધવા યોગ્ય કવિતા લાગી હોય, તેવી કોઈ બીજીની જ કૃતિઓ સંભળાવે તે?—એ બીજે મુહો પણ વિચારણીય કવિતામકતો ધ્યાનમાં લેશે એવી આશા રાખું છું. તા. ૨૪-૮-૧૯૪૬

બળવંતરાય કલ્યાણુરાય દાકેરના જય જય

પ્રાદિક્ષિને: જે શાસ્ત્રોને દરેક માસની તા. ૧૫મી સુધીમાં અંક ન મળે તેમણે “કવિતા-વિશ્લેષણ” એ શિસ્તોને અનુસર કામગીરી કરવી નોંધવો. કમનસીબે રૂપારેલનાની કલ્પલિત ગદ્યરચનાને કારણે અંગ્રેજીની કૃતિઓ ગણાવી જ રહે છે. તે છતાં અમારી પાસે જ્યાં સુધી અંગ્રેજીની સિદ્ધિ દશે ત્યાં સુધી એ આદર્શને અમો અંગ્રેજી ગોઠવતા રહીશું. અંક ન મળ્યાની કારણે તા. ૧૨મી અથવા તે પછી જ કરવાની વિનંતિ કરવામાં આવે છે. લાંબા ગાળા પછી બે કૃતિઓ કરવામાં આવશે તો અંક કલ્પ સિદ્ધિમાં ન દેવા તો અમારે દિલગીરી બતાવવાનો એક જ ધાર્મ્ય રહેશે—જે પરિશિષ્ટિ અમે ઇચ્છતા નથી.

નૌતમ : આવતી પેઢીના કવિઓ

કોલક

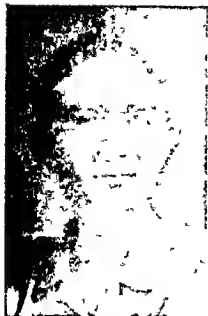
‘નૌતમ’ તખ્તસુસે ગણીતા યથેચ્છા અને આ અગાઉ બાળકાવ્યોનાં બે પુસ્તકો પ્રગટ કરનાર થી મોહન દક્કર વિદ્યાપીઠના ગ્રેન્ડ્યુએટ છે. એમની કવિતાઓ પ્રાસાદિક છે, વિશદ અને સચોટ છે. આ ત્રિશુલ્કિત કવિતા સર્જક “નૌતમ”નું જીવન પણ કવિતા સમૃદ્ધ છે. આજથી ૨૩-૨૪ વર્ષ પહેલાં કરાંચીના ખજૂરમાં એમના પિતાશ્રી રેંકડી ફેરવી પોતાની આજીવિકા મેળવતા. તે વખતે શ્રીબીએ એમને ઘરે હાંધથી વાસ કર્યો હતો કવિનાં માતૃશ્રી એમને ખૂબ નાનપણમાં મૂકીને યુગ્મરી ગયેલા ત્યારે પિતા આ નાના બાળકને રેંકડીની ઉપરના ભાગમાં ભત્રાજીતની વેચવાની વસ્તુઓ મૂકતા અને રેંકડીની નીચેના ખાનામાં એને સરાડી રાખતા કારણ કે એ બાળકને ઘરે સંભાળ લેનાર કોઈ નહોતું. એ બાળક આજે યુગ્મરાતની સર્જન ક્ષમતામાં અક્ષરોના સાચિયા પાડે છે ત્યારે કોઈનું પણ હૃદય પ્રકુલિત થાય તો નવોઈ નહિ. એઓ ‘દમામ’માં નથી માનતા પણ શાંત રીતે પ્રસિદ્ધિના વિશેષ શોખ તગર પોતાનું લખ્યે જાય છે. એઓ કવિ છે તેની જ સાથે એક અચ્છા નવલિકાકાર છે. એક અભ્યાસી તરીકે પણ એઓ ખૂબ મહેનતુ અને બુદ્ધિશીલ છે. “પ્રતિકાવ્યો” એ વિષય પર લખેલો એમનો નિબંધ યુગ્મરાતી સાહિત્યમાં કોઈ પણ વિદ્વાનનું ખ્યાન ખેંચે એવો છે. એમનો કાવ્ય સંગ્રહ પણ દૂક સમયમાં પ્રગટ થનાર છે. અહીં પ્રગટ થયેલાં છએ કાવ્યોમાં એમનો હથોડીનો વાચકને ખ્યાલ આવશે. ગીત કહો કે જીતગદ્દ ફૂલિ કહો-સોનેટ કહો કે રમજી કાવ્ય કહો પણ દરેક કૃતિમાં એઓ કોઈ પણ કસોટીમાં પસાર થવાને લાયક છે તેની ખાત્રી કરાવી જાય છે.

પરોઠિયે

પૂર્વ આકાશમાં રંગટશરો ફૂટી
 આકળે તેજનાં ગાન દૂકયાં;
 સામી શેતૂરની ઠાળીએ કયાંકથી
 બુલબુલો આવી મીઠું ટૂકૂકયાં!
 તણખલે ઊંડતાં સ્મિતનાં ખંજનો
 વાદળાં યે થતાં ગીત-લીન
 ‘ટીહુ’ સ્પર્શે ઉરે ભગતાં સ્પર્દનો
 રણજળી ઊંડતું મૂક ખીન!
 વિલસી ઘડીબેઘડી રંગટશરો બહીલે
 બુલબુલો ઊડી નયે અઢીકાં;
 કિન્તુ ડુંધામઢીં આરુતા એ ખીલે
 પંકથી રહે એ ‘ટીહુ’-ગાન મીઠાં!

હરિન્દ્રને-

કપીન્દ્ર ! તારાં કવને અનોખાં
 લાઘ્યાં મને દર્શન રુદ્ર-રમ્યનાં;
 સરસ્વતી ખીનની મંજુ અંકૃતિ,
 ને ધૂર્જટિ કેરી કરાલ પાંજરી !
 આ નાટિકામાં, અહીં કાવ્ય મુક્તકે
 છે સાધિયા પ્રેમલ લાવનાનાં;
 તો ત્યાં વળી પુણ્યપ્રકોપ ધીખતો
 જવાહર સમો પાપક ને પ્રચંડ !
 સન્ધ્યા ઉપાની સુષમા સવણી
 ફેરો કરી મૂર્તિ તું ગીતકાવ્યે:
 ને ચાતના પીડિત શોપિતોની
 ઇંદે ઝીલી જીવન-કાન્તિ પ્રેરતો !
 હે કાન્તદર્શી કવિ, પ્રેર જીવને
 કરાસ ને કોમલની ઉપાસના !

0

ભૂલકું આળ્યું !

ભૂલકું આળ્યું, ભૂલકું આળ્યું, ભૂલકું આળ્યું રે,
આંગણે મારે, આજ સવારે ભૂલકું આળ્યું રે !

પંખી, શું કિલ્લોલતું આળ્યું,
નિર્જર શું હિલ્લોળતું આળ્યું.

ગાન જગાળ્યું, તાન ચગાળ્યું,
છવનમાં તોફાન જગાળ્યું.

આળ્યું એવું મન લોભાળ્યું; ભૂલકું આળ્યું રે !
આંગણે મારે આજ સવારે ભૂલકું આળ્યું રે !

ફૂલકળીશું હસતું આળ્યું,
ખીજ ચાંદાશું લમતું આળ્યું.

મહોરતું આળ્યું, કોરતું આળ્યું,
ચારુસ્મિતો નિત્ય ચોરતું આળ્યું.

અળ્યું એવું અંતરે ભાળ્યું, ભૂલકું આળ્યું રે,
ખેળવે મારે પ્રેમલ કયારે, ભૂલકું આળ્યું રે ! *

*દ્રૂંક સમયમાં પ્રસિદ્ધ થનાર હરમરમાંથી

ધરે ખાહિરે !

“અવસ્થા થવા છતાંયે શી ફૂલગુલામી કાન્તિ
છવનોદાને પ્રકુલ્લ જોળન-ખહાર !
તાકાત, તંદુરસ્તી ને તાઝગી ટકાવી રાખી
કહો લલા એવો તે શો સાધ્યો ચમત્કાર !”

પૂછો છો તો લ્યોને કહી દઉં મર્મ એ બધોનો
ચંકાય શેં રખું તમ કને તલહાર ?
ચતુર સુન્દર બધું સનમાં સમજી જશે
દ્રૂંકમાં જ કહું છું તે સુણો દિલહાર !

પરણી જીતર્યાં તે દિને અમ દંપતી વચ્ચે
અચૂક પળાતો રહ્યો અલખ્યો કરાર :
મિત્રજ હું ખોડી તવારે રસોડે લરાણું એણે
કોપે એ કે આલ્યા જવું મારે ધરખાર !

અવારનવાર આમ ‘ધરે-ખાહિરે’ હું ઘૂમ્યો
તાજી શુદ્ધ હવા ખાતો, મારતો લટાર :
અનાયાસ એમી મને અકલ્પ્ય આ લાલ મળ્યો
ડાસલો થયો છતાંયે ચાહું છું ટટાર ! *

*એક દુચકા પરથી

પગદંડીને પંથે

“પગદંડીને પંથે”માં અહીં સાતેક કૃતિઓ રજૂ કરીએ છીએ. એની વિસ્તૃત ટીકા કરી શકાતી નથી તે બદલ દામા. ઉપરટપકે પથ્થુ આ કૃતિઓમાંથી ‘વસમી વિદાય’, ‘બેનડી’, ‘સત્રેમ-સંયોગ’, ‘ધ્યાન બેચે તેટલી સારી છે.’

વસમી વિદાય

સાહેલી ગૂંથ્યા સેંચલિયે પૂરી સિદુર રેલ
ભાવે લખ્યા હશે ઉગ્ગવચ્ચ વિધાતાએ લેખ
અગોલ હર અંગોડે બોલે ગળરે ગૂંથ્યાં બકુલ
કંઈ કોકિલ વરમાળે મહેકે મોગરિયાનાં ફૂલ
એનાં જીવન શાં પ્રકુલ,

હાલજી હોમજી ઉરમાં આગે રહે પૂનમપર
અદોષકું ને અખૂલ હર કો ખેંચતું દૂર દૂર
રનેહે જેંચતું સુદૂર

સરખી સરખી સહિયરે ભાવે વિદાય ગીતા ગાય
ચમકતી તારલી શા માંહેલે અક્ષત પથ્થુ સોદાય
ઉરમાં, ઉમંગકા ઉમરાય-

રણજી મંજરાથી મંજુલ કંકણના રણકાર
ઓઢણલીના હેડલે ઝુંબંતા જીવનનાં ઝંકાર
એના આલ્સસ્મૃતિ ઝંકાર

કોકિલ શી કહોમતી મરતી વિદાય સાથે વિજાય
ધમધમતી પિપરિયે પગલી ચોટલીમાં બંધાય
માનાં લાડ હવે બંધ યાય!

અદો! ભાવિ કેરે સોણસે જોખનિયું લહેરાય
તો ચે ગીઠડી છાંયડીવંતું પિપર નવ છોડાય
એવી વસમી આજ વિદાય

અમૃતમયી ગાતઅંતરે પ્રેમઝરણુ છલકાય
પ્રેમસંચિનથી પાંગર્યું એનું ફૂલકું એ દૂર જાય-
માની આંખ યદી દૂર યાય-

પિતા કેરે ગોખલે જેસી સાંભળ્યાંતાં કે ગીત
રનેલસવાર્ણજી ને ત્યાગ કેરા એવા આદર્શગી અકિત
સાંભળે એને એ નીતનીત-

લાડીલા વીરની વાડીમાં ખીલ્યાં મોગરિયાનાં ફૂલ
મુકામળ એથી ચે સાંભરે વીરનાં પ્રેમલક્ષ
મોંઘાં વડાલખમાં અણુમૂલ

વિદાય લેતાં સાંભરી આગો પિપરપ્રેમ પમરાટ
ભિર્મિલ અંતર ઉભરી ચાલ્યું અંધુને છલકાટ
વહાવે જીવનકેરે ધાટ

શરમ સંયમ કેરી સાડી સાસરિયે મોહંત
બંધ થશે હાનાં ઓઢણી કેરી મસ્તી કહોમવંત
એથી મરતી સૌરમવંત-

અજળજી ને અજુબોલ્યાં ઉરને જીવનદોર સોંપાય
પિપરપાકયાં પ્રેમભીની મૌહિતક બેંક વેરાય
અજુબોલી આજ વેરાય

નવપંથે પગથી પાયરશે પ્રેમપ્રકાશ અનંત
ઉરમંજરી મહેકી ખીલવશે નવજીવન વસંત
સાથા રનેહે સૌરમવંત-

રમેશ પટેલ

મહિયર મોંધું મોઝું રે

લાખેણાં જીવનમાં મોંધું મહિયર
સાસરીઆ જૂથમાં લાડીકું મહિયર

મહિયર મોંધું મોઝું રે.

મહિયરની મમતાનાં સોણલાં સંભારતી
ભાડુની પ્રીત ઉર રમરણે જગાડતી
સાત સાત બાંધવની માંડ કરી બેનડી

મહિયર મોંધું મોઝું રે.

બાપુની આંખડી ને શામળિયા વાનના
જનેતાની અણસારે વીસ લેરંખડા
પગલે ને પાંપણે વિસર્થા વિસરાય ના

મહિયર મોંધું મોઝું રે.

ખોળલે ને થોળલે અઢળક કરિયાવરે
અભરે ભરાય મારે ઓરડે ઉબરે
“ખમ્મા વીર !” વેણુ મારે હૈયે ને હોડે

મહિયર મોંધું મોઝું રે.

બાપુના જીવનની રજેલ ચૂંદડી,
ડગલે ને બોલડે પજીતી મમ માવડી
સાત સાત ઓરડા થોળાવતી ઘર-દીવડી

મહિયર મોંધું મોઝું રે.

સાગરસા ધીર ને ગંભીર વેણુલે
ટોડલેથી સાદતા બાપુ ફૂલબોલડે
ધૂમરકે ધૂમતી ઘરરાણી રીઝતી

મહિયર મોંધું મોઝું રે.

રાણી હું મહાલતી મુખમાં સંસારનાં
સ્નેહ ને સુવાસના જૂલે રસ-પારણાં
ઉગે ઉર આશ મારી ફૂલી કે ફાલતી

મહિયર મોંધું મોઝું રે.

હેતલયું હૈડું ને નેહભરી આંખડી
પ્રેમભરી છલકાતી પ્રીતમ ઉરપાંખડી
નણુદી બટ-મોગગની નમણી છે વેલડી

મહિયર મોંધું મોઝું રે.

આત્મદેશ

શ્રી રતુભાઈ દેસાઈ (પરિચય)

મધુસૂદન એમ. એ.

ગાંધીયુગના કવિઓમાં ગાંધીવાદી કવિઓની એક મંડળી. એ મંડળીમાં શ્રી રતુભાઈ દેસાઈ એક. શ્રી સ્નેહરશ્મિ, શ્રી ઉમાશંકર, શ્રી શ્રીધરાણી, શ્રી સુન્દરમ, શ્રી માણેક, શ્રી રતુભાઈ દેસાઈ એ સૌને એક ચા બીજી રીતે ગાંધીવાદી કવિઓ તરીકે ઓળખાવી શકાય.

શ્રી રતુભાઈ અન્ય કવિઓની જેમ કોઈ વિદ્યાપીઠના પદવીધર નથી. રાષ્ટ્રીય શાળામાં તાલીમ મેળવી પોતાની અસાધારણ પ્રતિભાથી એઓ બહાર આવ્યા. એમણે પ્રવેશ કર્યો રાજકારણ ક્ષેત્રે.

એમણે રાજકારણમાં પ્રવાસ કરતાં સાહિત્ય પર મીઠી નજર નાંખી-પરિણામે “કમરણ સુકુર” એ નામનું પ્રથમ પુસ્તક પ્રગટ થયું. શ્રી રતુભાઈની બાળતમાં એક અનોખી ઘટના બની, અન્ય કવિઓ સત્યાગ્રહના ગણેશ મંડાયા પહેલાં જ સાહિત્યક્ષેત્રે સુપ્રસિદ્ધ હતા અને તેમણે કારાવાસમાં જઈને વધુ સાહિત્યમર્જન કર્યું. શ્રી રતુભાઈ કારાવાસ જતાં પહેલાં અજ્ઞાતવાસમાં હતા. જેલમાં એમણે બંગાળી, ઉર્દૂ, મરાઠી ભાષાઓની તાલીમ લીધી. ‘અન્ય’ કવિઓના પરિચયનો સંસર્ગ સાંપડ્યો. એઓ પણ સાહિત્યકાર થયા. જેલમાં લખેલાં એમનાં કાવ્યો આજે ‘કારાવાસનાં કાવ્યો’ માં અનોખી ભાત પાડે એટલાં મનોહર છે. એ ભાત કાવ્યો પ્રગટ થતાં આપમેળે પ્રત્યક્ષ થશે. પણ શ્રી રતુભાઈને સાચા કવિ બનાવ્યા હોય તો તે એક જીવનઘટનાએ. એઓ કારાવાસમાં હતા ત્યારે શૃદ્ધાંગણે એમની માતાનું અવસાન થયું. આ કષ્ટણ ઘટનાએ એમને એક ઊંચી કક્ષાના કવિ બનાવ્યો. જેમ પદ્યરમાંથી ઝરણું નીતરે - ધરતીમાંથી અમીઝરણું પ્રગટે, રેતીના રણમાં એક વીરડી ઝળકે-તેવી જ રીતે એમના જીવનમાં કાવ્યનું અમીઝરણું વહેવા માંડ્યું. એ અમીઝરણું તે ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રથમ પકિતએ બિરાજતાં શોકપ્રસારિત કાવ્યોમાંનું એક “જનની.”

“જનની”એ એમને લોકપ્રિયતા આપી. “જનની”નો કવિ અજ્ઞાતવાસમાંથી બહાર આવ્યો. સ્વ. નરસિંહરાવનું “સ્મરણસંહિતા,” ઈંદુલાલ ગાંધીનું “તેજરેખા” અને શ્રી રતુભાઈનું “જનની” એ ગુજરાતી સાહિત્યનાં કષ્ટણમનોરમ સર્વાંગ સુંદર શોક-પ્રશસ્તિ કાવ્યો છે.

“જનની” પછી એમની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ સક્રિય બની. એ જ અરસામાં એમના પત્નીના અવસાને એમની શક્તિને બીજા રંગમાં પ્રગટાવી. એમણે “ઈન્દુ રજની” આપ્યું. “ઈન્દુ રજની” નથી નવલ, નથી નિબંધ, નથી કવિતા છતાં એ તમામ તત્વો એમાં મૂર્ત છે.

૧૯૪૨ માં એમણે ઈંદુલાલ ગાંધી અને શ્રી કેલક સાથે “કવિતા” માસિકનું

સંપાદન-સંચાલન કયું. એ કવિત્રિપુત્રીએ 'કવિતા'ને સુજ્ઞાતના સુવાન કવિઓનું મુખપત્ર બનાવી દીધું તેની જ સાથે આર્થિક ખોટ સહન કરવા માટેનો આરામાં આદેશ આર્થ શોધી કાઢ્યો.

- '૪૨' યોગશત્રની કાંતિમાં એમણે પાછો લેખાચ બદલ્યો. એઓ સાહિત્યકાર મટી કાંતિકાર થયા અને 'કવિતા' બેળવાયું 'કેલક' ને ગળે. '૪૪'ની આખરમાં એ 'કવિતા'ના સંપાદક-સંચાલનની જવાબદારીમાંથી કવિ ત્રિપુત્રી વિશુદ્ધી પડી.

ત્યારથી આજ પર્યંત એમનો મર્જન-વેગ એકધારે ચાલુ રહ્યો છે. છતાં હજી સંખ્યાબંધ હસ્તપ્રતો એમની પાને અપ્રગટ પડી છે.

શ્રી રતુભાઈનું અનોખું યોગ્ય છે એમનું સૌજન્ય. એમના સૌજન્યથી ન અંતય એવું કોઈ જ ન હોય. અથવા બીજી રીતે કહીએ તો એઓ કવિ છે તેના કરતાં બમણું વહેવારુ છે. એમનું એ સૌજન્ય એમને રૂબરૂ વક્તા રાખતું અટકાવે છે. સાપ મરે નહીં અને લાકડી બાંધે નહીં એવી નીતિના એઓ હિમાયતી છે-વહેવારમાં.

એ સૌજન્યશીલ છે અને સહૃદયી છે, કવિ છે અને મમતાશુ સંવનન છે. કદાર એમનું 'સૌજન્ય અને એમનું વ્યવહારઢોગદય એ જ એક અનોખી કવિતા છે એમ કહીએ તો ચાહે !

સુજ્ઞાતમાં કોઈ કવિ વેપારી થયા હોય તો કવિઓ બગરદારનું નામ મૂકે એ નજરે ચડે ! નવી પેઢીમાં કોઈ વેપારી થયા હોય તો શ્રી રતુભાઈ હેસાઈ ! એઓ બ્યાપારી તરીકે સંસ્કૃષ્ટ થયા છે એમના વ્યવહાર કૌશલ્યને લીધે.

સુજ્ઞાતના નવીન કવિઓમાં એ એક જ કવિ એવા અપવાદ છે કે જેમણે "જનની" વિધાયનાં મોટે ભાગનાં કાવ્યો મોતમેળમા જ લખ્યાં છે. ગીતો લખવા પર એમની હથેલી સારી છે. પણ ગીતો ગાવામાં હુકીકત જુડી છે.

કેલક-ઈન્દુલાત્રની "કવિતા-પેટી"ના આ માણ લાગીદાર સુજ્ઞાતી સાહિત્યકારો માટે ઘણા લાલના છે. કારણ કે એઓ કાગળના વેપારી છે. સુજ્ઞાતના કવિઓની લખવાના તેમજ છાપવાના કાગળો પૂરા પાડવાના કોન્ટ્રાક્ટ એઓ લઈ શકે તેમ છે. બીજા વસ્તુ નહીં કરવાનાં હોય તો !

શ્રી રતુભાઈ હેસાઈનું નામ આજે જાણીતું થયું છે પણ સાહિત્યવનની શરૂઆતમાં એ નામે યુરખો પડેયો હોતો. "સાહિતાન્ત"ના તળજીસથી એમણે છટક છટક કાવ્યો અને લેખો જુદાં જુદાં મામલિકામાં પ્રગટ કરેલાં.

શ્રી રતુભાઈ પામે હજી અપ્રગટ કૃતિઓ પડી છે. પોતે કાગળના વેપારી છે એટલે એઓ વહેલી તકે પ્રગટ કરી શકે છે. એક વખત એઓ પ્રેમના માલિક પણ હતા. એટલે પુસ્તકપ્રકાશનની સર્વ વિધિ એમને હુસ્તક છે એમ કહીએ તો નાનાઈ નહીં !

વાંચતા રેખે

કુ. પૂર્ણિમા દવે

રાજકોટ ખાતે સાહિત્ય પરિષદ બરાવાની છે એ સમાચાર દવે રોજગરોજ વધારે ને વધારે નજરે ચડતા રહે છે વડોદરા ખાતે સાહિત્ય પરિષદ બરા-ચેલી ત્યાં મેં જોયેલા કે એક બાજુ 'હોય' મા સાહિત્ય પરિષદ બગચાવારે બીજી બાજુ એક મોમાયડીના મકાનમાં બપુકાકા ઉર્દે દિ. બા. મો. બ. ક. હાતા નિવાસધાનની ઉપર જ જુવાન લેખ-કોનુ બીજુ મિત્રન મળે એ જુવાન મંડળના એક સભ્યને મેં 'પૂરેપૂરું' કે પરિપક્વતા પાટલે મેળી બીજી યાજ્ઞમાં જમવાનો અર્થ શું? એમાં શું રહેલું? એ બાઇએ જવાબ આપેલો કે "આને જુવાન લેખકો પરિપક્વ થી છૂટા પડીને કે પરિપક્વતા રહીને પણ પોતાનું અસંગ મંડળ જીતું કરી રહ્યા છે એમાં એક કારણ છે સંભવિત કારણ એ છે કે આ બધા જુવાનીઓમાં હું ૨૦ થી માઠી ૪૦ વર્ષ સુધીના આને પરિપક્વતા ને પ્રમુખો યાચ છે તે મોટે ભાગે સંદેહ વાળવાળા એટલે આ જુવા-નિયાનો વારો પ્રમુખ થવાનો ક્યારે આવે? જીવતાનુ પ્રમુખ થવાની અશામાં ને આશામાં જ એમના વાળ સંદેહ યથ જાય અને મુન્શીજી તો કોઈને માટે નહીં. એ તો ધારું પાર પાડે."

મેં તે વખતે જ એ બાઇને કહ્યું કે "પરિપક્વતા એક જ પ્રમુખ કયા છે? મુન્શીજીએ તો ડગલનવી વ્યક્તિઓને પ્રમુખો બનાવી શકાય એવી વ્યવસ્થા કરેલી છે. એમાં કોઈ નહીં તો કોઈ વિભાગમાં તો આ જુવાનિયાનો નગર લાગે ને?"

"એમાં તો વાત એમ છે કે પરિપક્વતા પ્રમુખ તો યાચ અને તેની સામે-મણપનિની સામે બીજી દેવો પણ પૂજ્ય તેમ જુદા જુદા વિભાગો કરી તેમાં બીજી પ્રમુખ બનાવાય. પણ મુન્શીજી જેને પ્રમુખ બનાવે તે પ્રમુખ! પછી પ્રમુખ વગરનો હોય તો મેં તે પ્રમુખ! મુન્શીજીએ વાડો કરેલા છે એમાં આ

જુવાનિયાઓને રચાન નહીં મળે એવી એમને બીનિ છે

"બધા બાઇ, પરિપક્વતા પ્રમુખ ન થવાય એટલા માટે બીજી પરિપક્વ કરવી એ કેવો ન્યાય? બીજું, પરિપક્વતાં તો આપણે બાણીએ છીએ કે બધા પ્રમુખો યાચ છે, આવે છે, જન છે, જુનાય છે, નવા જીના યાચ છે, નામો બોલાય છે, મતો લેવાય છે અને છેવટે તો મુન્શીનું ધારું યાચ છે તો પછી એ પ્રમુખ થવામાં મત્રા મેં શું?"

"મંત્રા હોય કે નહીં, પણ વચોડો સરસ થય ને! એની વાહવાહ યાચ ને!"

"પણ...નાયમના પ્રમુખ તો મુન્શીજી જ છે. પછી બીજા પ્રમુખો યાચ કે ન યાચ તેગા કરો કેર પડે? અને એવા પ્રમુખ થવામાં આ જુવાનીઓને શી મત્રા?"

"પૂર્ણિમાજડેન...તમે પણ લેખક મિત્રનના સભ્ય થઇ જાઓ અને...સભ્ય છે કે પાંચ દિને તમેએ સાડું જાન પામે!"

"હા બાઈ...આ જુવાનિયાઓની મંડળીમાં આવું એટલે હું જાન પામું એમાં નવાઈ શી? એ તો મને ખાતી જ છે કે વગર પ્રમુખ થયે-પ્રમુખ જેટલું જાન આ જુવાન કવિઓ મને આપશે જ. કદાચ સભ્ય છે કે ફેટવાક કવિઓ મારા આગમન ઉપર જ કવિતા લખી નાખી અને સન્માને!"

"પણ તો શું તમે એમ કારો છે કે પરિપક્વતાં તમને રચાન મળશે?"

"પરિપક્વતાં મને રચાન મળશે-વાળ છેના થશે ત્યારે, વિદ્યાજડેન પણ પ્રમુખ થઇ ગયાં. દવે ત્રીસ પચીસ વર્ષે ત્રીપ્રમુખનો વારો આવશે તો હું કઈ થોડી જુનાઇ જવાની હતી?"

"હા, પણ હવે તો યાચ તે જ પ્રમુખ અને એની દશા હોય તો?"

અંકુર નામકિત રક્તો-ફારફો-મોલ્ટ નમળી સળળાં બધાને ઉપયોગી છે. સાત માણસોની શક્તિ એનાં સેવનથી સ્વચ્છ રહે છે, અને માંદાને માંદગી પછીની નળળાઈ નાબૂદ કરી, નવજીવન આપે છે.

અંકુર રક્તો-ફારફો-મોલ્ટ સ્વાદિષ્ટ અને લોહી લાગળી આપનાર છે. અને તેથી નાનાં, ધાળકાં તેમજ મોટાં સૌ કોઈ સહિલાઈથી લઈ શકે છે. પાપણુ

આપનાર અને ખાસ કરી લોહીની લાઘી વધારનાર અંકુર-રક્તો-ફારફો-મોલ્ટ અવશ્ય અજમાવો.

અંકુર રક્તો ફારફો મોલ્ટ

એકવાર અવશ્ય અજમાવો!

અંકુર ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લીમિટેડ, ગોપલે રોડ, મુંબઈ નં. ૧૪
ફુકાન:-બારીયા મહાજનવાડી, કાલ્યાદેવી રોડ.

મગજને ઠંડક આપવા
કિમતી વસાહત આપી.
ગાંધી બ્રાહ્મી
તેલ વાપરો
સપાળે દેકાલે મળે વં!
સી.સી. મહાજન વેડફું
મુંબઈ.

રેખા ટાનીક
શ્મીઓના સર્વ નદો
માટે અકરસીર
ખાટલી કિમત રૂ. એ
પોસ્ટેજ શુદ્ધ

મગજ આપની
લાજ કાઢવા માટે
બાદશાહી
સાબુ પાવડર લોશન
શ્રવોત્તમ છે.

કવિતાંત્રી. એક કાપના માટે, ગણિતશાસ્ત્રનાં
અટપટા ઉકેલ માટે, તકરારી મુકદ્દમામાં એક
સચોટ દલીલ માટે સુંદર મગજ જરૂરી છે.

બ્રાહ્મી જીવન

મગજના વિકાસે મટાડે છે. કલ્પના વધારે છે.

લખો:-ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી

- (૧) કાલ્યાદેવી, મુંબઈ (૨) ગાંધીરોડ, અમદાવાદ
(૩) દાદીરોડ, રૂરત (૪) લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ

અમીરી નિવાસસ્થાન
સાદા, સાંત્વિક અને શુદ્ધ
ખોરાક માટે સૌથી જૂથ

નૃસિંહ હિન્દુ લાજ

કે. ૧૧૭-૧૧૯, હોર્નબી રોડ, કેલ, મુંબઈ.
ટે. નં. ૩૧૬૭૫. ટેલીગ્રાફ એન્ડ્રસ-“લોજ”

વર્ષ ૫ • અંક ૨૭

કવિતા

મોરોબર ૧૯૪૬

શકુન્તલાની મનોવ્યથા

હતી શતિ; મધ્યા મિથ્ય ઘડી હતી ન્યોતિછીપમા
કરુણા ફૂલી'તી ગદા છવનના • ચિતવનમાં;
મયૂરોની કેશ શિથિલ, ખની'તી મૌલશરણે
તુષા થંભી ઝે'તી નીરથી છલક્યાં વેલનયને.
એ બેઠી'તી આંધે નજર કરી ફેલેલ રવિની
મમીપે, આગેતું દહય લઈ સૌભાગ્ય વણુકયું;
હતી શાંતિ તોયે-

અશાંતિથી એતું ગીતર લયુ'તું હ બ છલકયું.
જુનાં પુરો ફેલે અવનવીન દીઠા મલકતાં
જુનાં ફેલે ફેલે નિગળી રહી ધાન્યે છલકતાં;
હતું કેલિકાના સ્વરમહી કયું ગીત નવકું
નવા તેજે આજે હરણી રહુ નાતું તણુખતું.
દીડી'ત્યા તો અન્નવિરહ થકી મૃતિ રજની,
રહ્યાં ગોખી એના નયન મુદુ રેખા સ્વરણની.

હન્દુલાલ ગાંધી

તજકે અને દૂર

[૧૯૩૫ વ-વસ]

સત્ય નિય જેને નીનયાં સ્નેહ સાથે
 આવે છે તે જ આજે વાજ આરોપ માથે,
 હું તો જાણુ જરા ના તા મિત્રે છે તુ કોપી
 'સ્વપ્નામાએ હતી ના જોડની આણુ લોપી' !
 હમાંતુ છુ તને કે આત્રી સામે ખડી થા,
 જેની પૂંચા હતી તુ તેથી પાત્રી મની જા
 મૂળી જેને કીચે મે હાઝા જિંદગાની
 હાથે તેને રંગ છે માદગી ખાતલાની
 ખુ ને મ્હેરે તડારે દે જાણુલી બધાને
 શાને થીરે હું થાગ્યો આત્રી વચનાને
 સે ના મોમદ તારા ખા તુ સોમદ માત્ર,
 કીધા છે શા મુનાઓ આ મુદરમે તડારા !
 લાખો શાપો સડીને સેકડો જન્મ કેરા
 દોઢા મે દિવસ તરા મ્હેન કેગ કોશ
 પ્રીતિ છે પુષ્પગંધા જાણુની યા પધારી
 જોયુ જાતે ખખેને તમ જોડુ રિચારી
 આવેલી વારસામા 'આમદાની' છુટાની
 પોતે પેતા કરેલી ખ્યાતિ દીધી ફગારી
 હવે કોને પડી છે જાણુલા વાળ-મારી !
 છેડની બાહેધરી છે એકની માન તારી '
 જોયા મજાનિતોને, જેર કીધા સપારે,
 તોફાનોમા જરાકે ના હતી જે ઉચારે,
 હારે છે હામ નંયા ન અને છેતરીને—
 હયુ છુ હું કિનારે અર્ધિ આખો તરીને !
 બાહા હોન સત્તુ રહેજમા થાય સીધા,
 મિત્રોને છુ હું હું જેમજે છેલ દીધા !
 આવે તા 'કાલ' નારે આખરી શી પરીમા,
 જૂતો જાણે પગો છુ હું મદારી મલીમા '
 પામે પ્યારી મુખાની તોય મું તૂટી,
 હામો ના હાથ યાનો મીનસર્ગી મનાથી,
 તોડુ જો વેણુ માત્ર તો મહો સૌ રહે છે,
 ના તો સ્વર્ધામ ખા વેગમે, વેગમે છે !

પતીલ

કંઈનની આદર

કેશવપ્રસાદ દેસાઈ

શિયાળાની એક ઠંડી રાત્રે, એક ઝૂંપડામાં બારણા બહાર, હોલવાઈ જતાં તાપણું આગળ એક છુટ્ટો અને તેનો દીકરો બોલ્યા પિના બેઠા હતા. ઝૂંપડામાં દીકરાની વડુ પુષિ ખાટલે પડી પડી છતાંની વેણાથી ચીસો પાડતી હતી. મોંઘ મોંઘે તે આ પીસો એટલી દુઃખભરી થતી કે આ બાપદીકરાનો આજ પણ અંદર થઈ જતો હતો. આપુએ ગામડું અપનામાં હૂંપી ગયું હતું, અને આસપાસ બધું સુમસામ હતું.

પીસુએ એકાએક આ શાંતિ તોડી અને બે વો. "એ બિચારી આ વખતે સાંછ થાય એમ અને નથી, છું જરા અંદર જઈને એની ખબર તો કહાડી આવ." .

માથે કોંઈક યાદસાથી, જગ્યા બાળ્યો: "મંદરા ની જ હોય તો જૂદ પતી જાય તો સાહે. હું ના જઈને શું કરવાનો છું?"

"તારામાં તો રજા લાગ્યોયે નથી," છુટ્ટો બોલે. "પૂરા બાર મહિના તું એની બેગા રહ્યો તોયે એના હરકાર કરતો નથી."

"પણ મારાથી એવું દુખ જોવાતું નથી." મંદર નંરમાઈથી બોલ્યો.

પીસુ અને માથવ ચમાર હતા. આપુ આન જાણતું હતું કે એ બન્ને કામમાં બહુ આગળ હતા. પીસુ એક દહાડો કામ કરે અને પછુ દરરોજ મંદરે. માથવ સ્વસ્થો કલાક મજૂરી કરે અને એક કલાક બીડીએ પીએ. એમનાં આ લક્ષણે તેમ એમને મજૂરીએ શખતું નહિ. જ્યાં સુધી પરમાં બે બે અનાજ હોય, ત્યાં સુધી આ બાપડા શેઠ મટે દાકડયે

દલાવે નહિ. નસુચાર લાંબો થાય ત્યાર પછી પીસુ કોઈ જાડ પર ચડીને લાકડા પાડે અને માથવ બારી બાંધીને વેત્તી ચલાવે. ગામમાં મજૂરીની કાંઈયે જોડ નહોતી; મંદરનું માથવને માટે પચાસ કામ પડ્યા હતા. જ્યારે ગામમાં કોઈ મજૂર ના મળે ત્યારે લોડો આ બાપદીકરાને કામે રાખે. આ બાપદીકરાના સંતાન અને સંયમ લગભગ નપરવીને પછે ટપી જાય તેવા હતા. એમની મિલકત થોડા માત્રનાં યાસનુ અને શરેસા ગાભા હતા. એમને માથે દેવનો બાગ હતા. તોયે તેઓ ચિનાથી તરુન મુખ હતા. અપમાન કે છત્ર એમને અપૂર્વ કરી શકતા નહોતા. તેઓ કેમા વધાં જોવા મંદરે અને નરમ હતા અને મેંતા મોથા ચીસ હતા કે ગામલોક જાણના હતા કે એક પાંદ પણ પાછી મજાયાની નથી તો પણ તેમને પાસવાર થોડા પંસા ઉડીના આપના હતા. પીસુ અને માથવ કાછના બેતરમાથી લઈ લીધેલા બરાડા કે વરાળા ઉપર દહાડો કહાડના કે બેચી લીંગેલી મેરડી નૂચીને દહાડો કહાડી નાંખના હતા. આમ ને આમ બે તે સાઠ વરસ કહાડ્યા હતા. દીકરો પણ બાપો પગલે આપને હતા. અને એવીપણામાં તો બાપ કરના સવાયા હતા. આ સમયે તેઓ જાખા તાપણામાં બરાડા શેકતા હતા. પીસુની વડુ તો વળો ઉપર મરી ગઈ હતી. માથવ આંગળી માથે પરપમેા હતા. એની વડુએ ધર કોંઈક રીતમાં આપણું હતું. એ જગરી કામગીરી હતી. અ.બો મ્મકો નેતરું કરીને મળે જતુનું એ પેટ ભરતી હતી. પરિણામે બાપદીકરા વધારે આગળ જવા હતા. એમનામાં અ બુધ્ધન પણ આપણું હતું. દરે તે કોઈ મજૂરીએ બોલાવે તો એ બેચા પંસા માંખના હતા. જે બાપને એમને માટે આટલાટુ કર્યું તે કહીની હતી. મીંસા પાડતી હતી, પણ આ લોકમાં

મનમાં તો એમ હતું કે એ જલદી મરે તો એમની ઉપમાં ખર્ચ પડે નહિ.

ધીસુ શેકાયતો બટાકા છાંયતો હતો. એણે ફરીથી માથવને કહ્યું "તારી વડૂની ખજર તો કદાકી આવ. મને તો લાગે છે કે એને કાંઈક વગચું છે. બૂલો તો રખિયો એક લીધા વિના ઉતાર નહી કરે." માથવના મનમાં એમ હતું કે હો અર્ધીથી જાણો તો બધા બટાકા બાપા પૂરા કરી નાંખશે. પણ મોટેથી બોલ્યો: "મને તો અદર જતાં બીક લાગે છે."

"બીક જતી ? હું આવડો મોટો અર્ધો બેગે હું ને !"

"ત્યારે તમે જ જવને !" માથવ બોલ્યો.

"તારી મા મરવા પડી હતી, તે દિવસે હું ત્રણ રાત સજાંગ એના ખાટયા આગળ એકસો બેસી રહ્યો હતો. પણ આ તો વડુવારુ કહેવાય. એનું મો પણ મેં જોયું નથી, હવે હમણા હું એના ખાટયા પામે જાઉં તો એની અત્યારની અવસ્થામાં એ શરમાઇ મરે."

"એને બાળક આવશે તો આપણે ફરીશું મુ ? આપણા ધરમાં નથી સુઈ, નથી ગાળ, કે નથી તેવ" માથવે કહ્યું.

"લગવાન સૌએ આપશે" ધીસુ બોલ્યો. "તું તારે એમાં શ્રદ્ધા રાખીને આજે જે આપણને એક પૈસો પણ આપવા નારાજ છે, તે જ લોકો આવતી કાલે આપણને કેટલાએવાના કરીને પૈસા આપવા એમની મેળે આવશે. આ ધરમાં નવ બાળકોના જન્મ થઇ ગયેલાં છે. દરેક વેળાએ એની જરૂર પડીતી તે સધળું આવી મળ્યું હતું. આ વેખતે પણ લગવાન બધુંએ આપી રહેશે."

ધીસુની માનવતાએ આરી હોય એમાં કાંઈ નહાઈ નવાઈ નહોતી. એની આગળબાગુ રહેવાસ એના જેટલાં જ ગરીબ હતા. એમનાં ધણા ખરા કગ્તા એની બુદ્ધિ કાંઈક વધારે હતી ધનવાનોને ધેર ફેરાઆટા

ફેરનાર સાથે એની ખેડક હતી. પણ એની પેનાની રીતખાત ઘુઘી તરેહની હતી. આ લોકોની બોળખાણુ-માથી પૈસા પેદા કરવાની એની રીત નહોતી. આ ગુણને લીધે મી એને થોડી ધણી 'મદદ જરૂર પડે કરતા હતા. એના મનમાં એક વાતે સતોષ હતો. જ્યારે એ અનિશ્ચય તાણુમાં હોય, અને કાંઈ પણ કમાણી એને હોય નહિ, ત્યારે પણ એની ધિનિનો કે એના બેળપણનો લાભ કોઈ લઈ શકે તેમ નહોતું.

ધીસુ અને માથવ બન્ને જણ તાપણુમાના બટાકા અણુપટ્ટી ઉનાવળથી ખાવામાં શેકાયવા હતા પેનો મારા કરના વધારે બગડા ખાઇ જાય નહિ એમ એ ફરેકના મનમાં હતું. એમ કરતાં કરતા છૂલ અને મળે ઉંઠા બટાકાના કામ પડે કે આખમાં પાણી આવી જાય, તેની તેમને પરવા નહોતી. મુઠો એ હતો કે ગમે તેમ કરીને પણ વધારે બટાકા પેટમાં નાંખવા. ધીમુ આ વખતે વીસ વરસ જૂની એક વાત યાદ કરીને માથવને કહેતો હતો "ગામના જમીનદારને ધેર લગન હતું, અને મે તો ખાખજા કર્યું. એટલું ખાણું કે હાખપે થવાય નહિ." આ વાત સાંભળીને માથવના મોમા તો પાણી છૂટ્યું અને બોલ્યો "હવે કેમ કોઈ આમ જમાણું નહિ હોય ?"

"સમો મદવાઈ ગયો." ધીસુ બોલ્યો "હવે તો લોકો આવે સમયે ખર્ચ બોલો કરવાની વાતો કરે છે પણ આપણા કુપડાનુ ભાડું બોલુ કરવાની વાત કોઈએ કરતું નથી"

"તમે તે દહાડે વીસ પૂરી-ખાધી હશે." માથવે પૂછ્યું.

"એથી તો વધારે." ધીસુએ જવાબ આપ્યો.

"હું જો તે દહાડે ત્યાં દોત તો હું પચાસ પૂરી ખાત"

"અત્યારે મને યાદ નથી કે મે કેટલી પૂરીઓ ખાધી હશે પણ પચાસથી ઓગી નહિ હોય. હું આજે છે, એ કરતા તે દિવસે હું વધારે જોમવાળો હતો."

ગાદાકા પૂરા થઈ ગયા એટલે આ એ જગ્યા
સાપની માફક સુઅશુ વળીને તાપળા આમળ જેથી
ગયા. બુધીના કરોળવળો અવાજ તો ઘરમાંથી થોડી
થોડી વારે આવ્યા જ કરતો હતો.

(૨)

વહાણું વાડું ત્યારે માથર ઘરમાં ગયો. એની
ત્રી મરણ પામી હતી, સખ તાલુ પડી ગયું હતું,
આંખો ફાટેલી હતી, અને આંખે શરીરે ગંદવાઃ હતો.
એણે મરેલા બાળકને જન્મ આપ્યો હતો. એ તરત
બહાર દોડી ગયો અને થીસુને બંધી બીના જવડી.
પડી બન્ને જગ્યાએ છાતી અને માથાં ફટીને મોટા
ધોંસ પાડી રડવા માંડ્યું. એમનું કકડાણ સાળગને
આગળબાજુથી લોફા દોડી આવ્યા અને એમને જાણ
ગિવાજ પ્રમાણે દિલામો આપવા લાગ્યા. રડારોળ કર્યા
પછી એ બન્નેને છેલ્લા સરેકાર માટે વિચરે આવ્યા.
ઘરમાં તો કશું ચે નહોતું. કાકી જોલશે, રાખને ઢાકવા
આજર જોલશે, અને બંધી કિયા કરવી પડશે. જાજ-
તીકરો જામીનદારને ઘેર ગયા. એ તો આ બન્નેથી
કંટાળેલો હતો. કામ માથે લાકને પડી આવે જ નહિ. છી
નાનીમોટી ચોરીઓ કે એટલે એમને લોખંડે જ
એ તો તત્કાલી જાણો: “કેમ અત્યાચો! અત્યાચના
પહોરમાં ક્યાથી? કેટલાએ દિવસોથી મોં પલ્લુ બનાવ્યું
નથી. શું ગામ છોડી જવાનો ઈશ્તિ છે?”

થીસુએ તીચા તમી નાકવીટી તાણી અને આગ-
વાળી આંખ સાથે કહ્યું: “બાપડ, અમારે માથે તો
દુનખનીઃગ્રહીઓ પડી છે. આ માથવની બાપડી રાત્રે
મરી ગઈ. આખી રાત્રે એણે ચીંગો-પર ચીમો પાડી.
અમારાથી થયું એટલું બહુ કહ્યું. પલ્લુ અને એ તો
ગઈ. અમે તો છેક નકામા થઈ ગયા. હવે કાંઈ ગઈ
અવગરે એવુંએ ના રહ્યું. અમે તો તમારા શુકામ
છીએ. અમને તમારા વગર કાંઈનો આરાધો નથી.
એનું મરણ સુધેરે એટલા માટે તમારી પામે આવ્યા
છીએ. રાજ તો હજી ઘરમાં પડ્યું છે. રમતાને લાક
જતા માટે કાંઈક લેગવાઈ કરી આપો.”

૧૯૮૫ ના

—પ્રગતિ સૂચક આંકડાઓ—

ચાલુ કામકાજ ડા. ૨૧ કરોડથી વધુ
કુલ આવક ડા. ૧૩ લાખથી વધુ
લાઈફ ફંડ ડા. ૩૭ લાખથી-વધુ

ઉદાર શંતોથી લાગવગવાળા!

ગૃહસ્થોને એજન્સી આપવામાં

:: આવે છે ::

બોનસ

દર હાતર રૂપીઆના

વીમા ઉપર દર વર્ષે

રૂ. ૭-૮ નું ઇન્ટરિમ

બોનસ

ધી બોમ્બે ડા-ઓપરેટીવ ઈન્સ્યુરન્સ
સોસાયટી લી.

સર. ફીરોજશાહ મહેતા રોડ, સુબર્બ.

એમ તો જમીનદાર દયાળુ હતા. પણ ધીસુને મદદ કરવી એ કાળા કામળા ઉપર રંગ ચડાવવા જેવું હતું. એને ધણી મારી કહાડી મૂકવાનું એને મન થયું, પણ એ વખત વિચારી ગયા, કાંઈ બેઠાયા વિના પોતે પોલીસમાંથી એ રૂપિયા કહાડીને એમના તરફ ફેરવ્યા. ન આ લોકોને દિલ્લોસો આપ્યો કે ન દયાના બોલ કહ્યા. એ લોકો ગયા ત્યારે જમીનદાર છુટકારાનો દમ બેઠો.

જમીનદારને ત્યાંથી નીકળી ધીસુ બીજા ગામ-લોકોને ત્યાં ગયો. અપસર એવો હતો કે સૌને એની દયા આવી અને પાંચ રૂપિયા બેગ થયા, ધીસુ અને મધ્ય કડનની આદર લેવા બગરમાં ગયા. એટલામાં બધાએ વાંસડા બેગા કરીને એ ચીરીને કાઢી તૈયારી કરી. બૈરા પણ આગુઆગુથી આવીને બેગા થઈ ગયા. રાખ સ્ત્રીનું હતું એટલે એને નવાડીને બધું રીનસરતું કરીને એ સ્ત્રીઓ આવી ગઈ.

(૩)

મધ્ય કાઠીની બેગપણ કરીને બગરમાં ધીસુને કહેવા ગયો. એની વાત સાંભળીને ધીસુ બોલ્યો “આલો ત્યારે, હવે કડનની આદર માટે સરતુ કપડ શોધીએ.”

“હા, હા, સરતુ આલશે, કંઈરી ઉપાડના જરૂર મોકું થશે, અને મુરજ આથમશે, એ વખતે સરતુ કે મોકું કેણુ બેસાડુ છે ?”

“શબને નવું યુગલું બોલડવાની રીત વગી કેણુ કહાડી હશે ? એ બચારી છત્તી હતી ત્યારે તો એને કાંઈયે ફાટેલો માબોએ આપ્યો નથી !”

“અને વગી આ નવું કપડું ચિત્તામાં બાળી દેવાનું ?”

ધીસુ બોલ્યો : “આટલા પાંચ રૂપિયા એના છત્તનાં આપણને મળ્યા હોત તો એની દવાયે થાત.”

બાપ દીકરો સાંજે પડતાં સુધી દુકાને દુકાને રખડ્યા. રેશમી કંઠડા બેગા અને સનરાઉ પણ બેગા. પણ એમની નજરમાં એકે કંઠડો ન આવ્યો. થાણેને એ બન્ને એક જગ્યાએ બેઠા. બેગનેગે સમી જ કવાલની દુકાન તરફ ગયા અને અદર પેદા. પહેલાં તો એમને કાંઈ સમજ પડી નહિ. પણ પછી ધીસુએ એક શીંગા લીધી. ભટ્ટઆ અને શીંગદાણા પણ લીધા અને પછી નિરાંતે બોટલે બેસીને ઠીંચવા માડ્યો. બે ચાર ઘુટલા ગળે ઉતર્યા એટલે એમનું મગજ તેજ થયું. ધીસુએ ફરી પાછું કહ્યું કે કડન માટે કપડું તો નકામું છે.

માથે ઉઘે ચાકાસા તરફ જોયું અને બોલ્યો : “કુનિયા એમ જ ચાલે છે. નહિ તો શેઠે બ્રાહ્મણોને હાથે રૂપિયા શેના આપના ? કેણુ ઉપર જઈને તપાસ કરી સાબુ છે કે મરનારને આ રૂપિયા મળે છે ?”

ધીસુએ જવાબ આપ્યો : “એ બધા પામે તો પૈસા વધારના પડ્યા છે. આપણી પામે તિમ નથી.”

“સાક પૂછોને કે આદર ક્યાં છે, ત્યારે શો જવાબ આપશે ?”

ધીસુ હસ્યો અને બોલ્યો : “કાંઈયું કે પૈસા પડી ગયા. અત્યાર સુધી બોલ્યા પણ જરૂર નહિ. બપે એ લોક આપણું કહેયું માને નહિ. પણ એના એ પાછા પૈસા આપશે.”

બે જણા પાડા ખુન હસ્યા. ફરી પાછુ નરીબ ઉઘડે એ આશાએ તેમને આનંદ થયો. માથે કંતુ “એ બચારી બહુ સારી બાઈ હતી. છેક છેલ્લા દલાસ સુધી એણે ધરતું કામ કર્યું હતું.”

વાનવામાં અડધો શીશો તો પૂરો થયો. ધીસુએ પાનેની દુકાનમાંથી બશેર પૂરીઓ, સાક અને અથણું લીધું. પોતંગ ઉપર આ ખાવાનું આપ્યું. હવે તો ધણુ ખરા પૈસા વપરાઈ ગયા અને થોડું પરચુરણ જ રહ્યું. બે જણુ આ ખાવાના ઉપર પૂરી પચા. ધરમાં ખોત થયું હતું અને રાખ હજી પચુ હતું તે સમયે

આ તેમની રીનવાનથી ડાહ્યું કહેશે એની એમને
પરવા નહોતી. એવી ક્ષણભંગીની નજાઈ તો
એમણે ક્યારનીએ તથ હતી.

ધીમુ બોલ્યો: “હાલ, હવે આપણે ધરવા. મર-
નારના આત્માને પણ હવે શાંતિ થઈ દશે.”

માથે આ ધાનને ટોડા આપ્યો. આંખો મીંચી,
માથું નમવી, હાથ લેડી, એ બોલ્યો: “એ ભગવાન!
તું તો અંતર્યામિ છું. તું સૌના મનની ધાન રાખ
છે. તું એને સ્વર્ગમાં જગ્યા આપજો એવી અમારી
અંતરની પ્રાર્થના છે. આવી ઉગ્રાળી અમે વિદવાળા
કદી જે ભોગવી નથી.”

એક પળવારમાં તો માથેના મનમાં શકા જાળ,
અર્થ “આપા! એક દી’ આપણે પણ ત્યાં જઈશું ને!”

ધીમુ તો તત્કાળના આનંદમાં એટલો મગ્ન હતો
કે ભવિષ્યની વાતો કરીને એ આનંદ ગુમાવવા માગતો
નહોતો. એ કાંઈ જ બોલ્યો નહિ.

“આપણે ત્યાં જઈએ અને એ પૂછે કે માન
શખને તમે આદર કેમ નહોતી આશરો તો આપણે
શો જવાબ આપીશું?” માથે પૂછ્યું.

“શો જવાબ આપવાનો છે?” ધીમુ બોલ્યો.

“પણ આવો સવાલ એ પૂછ્યા વિના નહિ રહે.”

ધીમુ અડકી ડાહ્યો: “પણ તું શા ઉપરથી કહે
છે કે એને રીનસરની આદર નહિ હોય? શું મે
સાદ પરસ નમસા કહાશા છે? તું કાંઈ મરણો નથી.
તું જોતો ખરો. એને કદનવી આદર દશે જ દશે.”

માથે અચકાતા પૂછ્યું: “પણ એ હવે કોણ
આપશે? મજેલા પૈસા તો તમે અધાણ પાપરી નાખ્યા.
એ સવાલ અથા પૂછ્યો અને જ. કમળ વેળાએ એની
સેથીમાં કંક મેં નાંખ્યું.”

ધીમુએ ફરી બાર દબને કંઈ કે આદર દંડારી જ.

“પણ કહે તો ખરા કે આદર લાવશે ક્યાંથી?
એને ખાદે હવે પૈસા સ્વાપરો કોણ?”

“એમણે પહેલા પૈસા આપ્યા હતા, એના એ લોક
આદર જાવી આપશે. હા, એટલું ખરું કે હવે એ
કાંઈ આપણા હાથમાં પાડે નહિ મરે.”

આ ક્ષણખાનાની હવામાં જ ઉત્કેશ દતો.
ત્યાંના પાણુ પાણુ માંદ હતો. આ લોક ત્યાં ફળ દા
ખીવા નહોતા આપ્યા પણ ક્ષણખાનાતું આપું
વાળાપણુ તેમને ત્યાં ઘસડી લાવ્યું હતું. “નિદગીની
ચિંતા અને નાનીમોટી માથાકુટા બૂઝી જવા કે
લોકે ત્યાં આપ્યા હતા. ઘણી વાર તેઓ આ ધાનેમાં
એવા મશગુલ થઈ જતા હતા કે પોતે જવના હતા
કે નહિ, તેનો ખ્યાલ જ તેમને રહેતો નહિ.

આ બાપરીકરો બાપુ નડીખવાન હતા. એટલે
એ બેલા, શરૂ થવાના તેમને શૌ ભેઈ શકે તું હતું.
એ બેની વચમાં ભરી શાશો હતા. એમણે થોડી
થોડી વાર એ જાણ કહેવથી વારાફરતી ધુટકો લેતા
હતા. માથેનું પેટ ભરાયું એટલે જાણીતું પાનરામાં
રહેતું ખાવાનું એણે ત્યાં ઉમંઝા એક બીજાની આઈ
દીધું. ક્યારેતો એ આ બીજાની, બૂખી આંખે એમના
સાથું રતે તો કવેલ રથો દતો. નિદગીમાં પહેલી જ વાર
કેમ કાંઈક આપવાનો આનંદ માથે જાણ્યો.
બીજાનીએ આશીર્વા આપી એટલે ધીમુએ કંઈ:
“ખાઈ! ધરખને ખા. અને આને આ પ્રસંગ રોને
હીમે છે, તેને તારા અંતરના આશીર્વાદ આપ. તારા
આશીર્વાદ એને જીવ પહેલ્યો.”

“આપા! એ જરૂર સ્વર્ગ જશે. અરે એ તો સ્વર્ગની
ગુણી થશે ચાખી.” માથે બોલ્યો.

ધીમુ તો જાણે ફરીઆમાં ડોલના હાથ એમ
બોલ્યો: “હા, દીકરા, હા એ સ્વર્ગ નહિ તથ તો
બીજું જશે કોણ? જવનાં એણે ક્યારે જરાય
ફળ દીધું નથી. મરતાં એણે આપણી મનોકામના
સિદ્ધ કરી. આ ખાવાનું! આ પીવાનું! એ સ્વર્ગ
નહિ તથ તો શું પેલા કુમાળાઓ, મરીએને રહેતાને

તાળા બનેલાઓ, કાશીયે જાંબને પ્રાયશિત્ત કરે અને મંદિરમાં ભેટ ચડાવે એટલે એ લોક જશે !”

પણ આ શ્રદ્ધાભર્યો આનંદ અને આશાને બદલે તરત જ એ એ ચિંતામાં ગરકાવ થઈ ગયા. એમના હૃદય ઉપર કાંઈક ભાર આચ્છે.

“પણ બાપા ! એણે બાપડીએ બહુ દુઃખ વેઠ્યું. એનું જીવનર દુખમાં ગયું. અને મરતી વખતની એની વેદના અપાર હતી.” આટલું બોલતા બોલતા તે માધવ મોકળે મને રડી પડ્યો.

ધીસુએ એને દિશ્વો આપ્યા. એને પાંસે હાથ ફેરવ્યો અને કહ્યું : “એટા એ તો દુખમાંથી છૂટી. અને આ સંસારની માયાની વળમાંથીએ છૂટી. આ પ્રસન્ન રડવાનો નથી.”

એકાએક એ બંને જણા એકેમા આવી ગયા અને ભગ્ન લસકારવા મંડી ગયા.

અતે નશામાં ને નશામાં બિચા યાદને કુદીએ ફરતા, એકબીજાને તાળી દેતા ફરી ફરી એ કડીએ બોલવા લાગ્યા અને અતે ભમ દબને રસના ઉપર રૂળી પડ્યા.

નશી પ્રેમચંદનની હિંદી ચાનોના શ્રી અરદયાગ આલિંગ કરેલા અંગેષ્ટ લાખાંતર ઉપરથી ઉતારેલી ચાનો.

કાસમંચલી છ. મર્યાન્દ

સાહેર લુધ્યાનવી ઉર્દૂ ભાષાના નવા કવિ છે. એમનો કાવ્ય-સંગ્રહ 'તસ્ખીયાં' (કેકવાશ)ના નામે પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકો છે અને એની એક પૃષ્ઠમાં જ એ આશ્ચર્યો બહાર પડી છે. ઉર્દૂ કાવ્યસાહિત્યમાં એમનું સ્થાન અનોખું છે. એ આ યુગના નવનર પ્રગતિવાદી લેખકો અને સાહિત્યકારોમાંના એક છે. એમનાં કાવ્યોનો પ્રધાન સ્વર નિરાશા છે. છતાંની વાસ્તવિકતાઓ અને આજના યુગના માનવસમસ્યાના દુઃખદર્દો, યુવાન હૃદયની સળગતી આશાઓ અને આકાંક્ષાઓનું મુરેખ પ્રતિબિંબ એમનાં કાવ્યમાં નજરે પડે છે.

અહીં 'ફનકાર' નામના એક કાવ્યને રજૂ કરું છું:

એક યુવાન કવિ છે, પ્રેમી છે અને ગરીબ છ.
એ કહે છે:—

'મંથને એ બીન તેરે ખાતરી ખાતીર કીએ
જાગે ઉન ગીતોકો ખાતરમે' બેચરે લે આયા ફ.

—મેં જે ગીતો તારા પ્રેમના ખાતર લખ્યા
હતાં એ ગીતોને આજે હું ખતરમાં વેચવા ગઈ
આવ્યો છું.

"જાગે દુકાનપે નીલામ હોતો ઉન્હ

તને છન ગીતોપે રખીયા મહોખતરી અતાર

જાગે આંદોઝે તરાનુમે દુવેગી હરચીત

મેરે અફકાર-મેરી સાએરી-મેરે એકસલત

—આજે દુકાનમાં એ ગીતોનું લીલામ થશે જે
ગીતો પર તેં તારા પ્રેમની ગોર મારેલી હતી, અને
આજે ચાંદીના ચાન્દામાં-એટલે કે રૂપિયા આના
પાઈમાં-અધી વસ્તુઓ તોળાશે-મારા વિચારો, આશ
કાવ્યો-મારી સામર્થ્યો.

એ આગળ કહે છે—

"એ તેરી આંશે મન્સુખ થે ઉન નીનોકો
મુશ્કીરી-અન્હ જાનાને પે ઉનર આઈ હય
ભૂક-તેરે રખે રગીનકે ફયાનેકે ૧ વત
મંદ અરયાએ અફરતરી લમનનાઈ હય "

—જે ગીતો ફક્ત તને ઉદ્દેશીને લખાયેલાં હતાં,
જે ગીત ફક્ત તારા નામ સાથે જ સંકળાયેલાં હતાં
એ ગીતોને મારી ગરીબીએ ખતરમાં વેચાતી એક
સામાન્ય વસ્તુ બનાવવા પર મને લાચાર કરી દીધો
છે, અને મારી બૂખ તારા પુંદર વદનના વર્ણનોના
બદલે બદરની થોડી ચીનેની આશા રાખે છે.

પછી એ કહે છે:—

"જેમ ! હર અરખ મારે મહેનતો અરમાયેને
મેરે નઝમેલી મેરે પાસ નહી રેહ સકતે !
તેરે જલ્દે થીસી અફકારથી મોશસ થતી !
તેરે ખાકે બી મેરે પાસ નહી રેહ સકતે !"

—એ ! આ મુડી અને મહેનતના સંધર્ભનું
યુગમાં મારાં ગીતો પણ મારી પામે નથી રહી શક્યા,
એને પણ આ મુડીવાદીઓ પોતાના સકંતમાં
અડી લે છે.

તારાં દર્શન કોઈ શ્રીમંતની અંગત મુડી બલે
હોય ! પણ તારા સૌંદર્યના-તારા સાવરૂપનાં રૂપાંકનો
પણ મારી પાસે નથી રહી શકના. એને પણ આ
લોકો મારી પાછેથી છીનવી લે છે.

"જાગે ઉન ગીતોકો ખાતરમે બેચરે લે આયા ફું
મેને એ બીન તેરે ખાતરી ખાતીર કીએ "

—આજે હું એ ગીતોને ખતરમાં વેચવા ગઈ
આવ્યો છું, જે ગીતો મેં તારા પ્રેમના ખાતર
લખ્યા હતાં.

કવિ-કથાઓ

મૂળરાજ અંતરિયા

ઝેવડાની વાત

હમણાં હમણાં ગુજરાતમાં મુશાયરાની ઋતુ ઠીક ફાટી નીકળી છે ને તેમાં સારી સારી ગઝલો પણ સારા પ્રમાણમાં રજૂ થાય છે. સાંભળનારાઓને એ ગઝલોમાંથી કોઈ શેર સારો લાગે તો “હુનારા” કહી કવિને “વન્સમોર” આપે છે એટલે કવિ તે ઝેવડાવે છે. આ પ્રથા માટે એક કવિમિત્ર ફરિયાદ કરતાં લખે છે કે, “આપણા શાયરો આમ નાટકીયા એક્ટરોની કક્ષા પર તેમની જાતને મૂકી દઈ શા માટે કડીઓ ઝેવડાવવાનું પસંદ કરતા હશે ?”

એ કડીઓ ઝેવડાવવા પાછળનું કારણ એ સાંભળી આનંદથી ઝેવડ વળી જતા ક્ષોતા હોય કે પછી શાયરોમાં વારંવાર આવતી “ઝેવડ”ની રગીન વાતો પણ કદાચ હોય !

હવે પછી યનારા મુશાયરાઓમાં શાયરોનાં મ્હોં જોઈને નહિ પણ તેનનાં મ્હોં સુધીને પછી તેમને ઠાખલ કરુવામાં આવે તો વધુ માહિતી મળી શકે !

કવિની ખુમારી

ભાવનગરના સદ્ગત મહારાજ સર ભાવમિહુલ એક વિલક્ષણ પ્રકારના રાજવી હતા. માણસની કિંમતનું માપ કાઢવાની તેમનામાં શક્તિ હતી.

એમની પાસે કેળવણી ખાતાના એક અમલદાર વારંવાર જતા-આવતા. મહારાજ સાહેબ પાણી પીને એ અમલદાર જો પાસે બેઠા હોય તો તેમના ખેસથી પોતાનું મ્હોં લૂછતા. આથી એ ભાઈ પોતાને માન મળ્યું સમજતા !

એક પ્રસંગે શ્રી મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ (સ્વ. કવિ “કાન્ત”) મહારાજ પાસે બેઠા હતા અને મહારાજએ તેમના ખેસથી મ્હોં લૂછ્યું. શ્રી. મણિભાઈએ ખેસ ખસા પરથી ઉતારી તરત નીચે મૂકી દીધો અને “સાહેબ, એ હું નહિ.” કહી સડસડાટ દાઢરો બિતરી ગયા.

એ પછી મહારાજએ એમની કોઈ પણ પ્રકારની મજાક કહિ કરી નહોતી ને એ વટવાળા કવિએ કહિ ખેસ પાછો ધારણ કર્યો નહોતો !

—કિ ખિસ્સેમેં એક પાઈ નહિ ?

એક શાયર કહે છે :—

ઇંસ લીએ તસ્વીર જાના

હુમને ખિચવાઈ નહિ,

કિ નકશે શુલમેં ધૂએ શુલ

આજ તક આઈ નહિ.

(અમેએ આજ સુધી એટલા માટે છબી પડાવી નથી કારણ કે શુલાળના ચિત્રમાં કંઈ શુલાળની સુગંધ આવતી નથી.)

તેના એક વિદેશી શાયરે તેને આ
પરથી મેલું માર્શ્ન:-

ઈસ લીએ તસ્વીર બના

તુમને ખિચવાઈ નહિ

હું મુશ્કિસ ઈસ કદર

કિ ખિસ્સેમેં એક પાઈ નહિ!

ખજાનો પાક

એક સાહિત્યરસિક પટેલ મિત્ર સાથે
પરિચય ગાઢ થતાં કવિ શ્રી ન્હાનાલાલ
તેમનું દરેક પુસ્તક એમને લેટ આપે. કિંમત
આખ્યા સિવાય ઉપહાર ન સ્વીકારવાનો એ
ભાઈનો સિદ્ધાંત હતો. અતિ આગ્રહપૂર્વક
એ કવિને કિંમત આપે ત્યારે કવિ કહેતા:
“અરે, ભલા માણસ, એ રહેવા દે; પટેલ
ધયા પણ રહ્યા અધુરા. પગેળ લેવાતાં
તમારે ખેતરે કોઈ આવી ચડે ને તમે
મુપડું કણ દો તેના દામ લ્યો છો? આ
પણ મારા ખજાનો પાક છે. એના કંઈ
પૈસા હોય?”

કબર પરનું કાવ્ય

અમેરિકાના શીકાગો શહેરના કબ્રસ્તા-
નમાં એક કબર પર નીચેનું કાવ્ય ખાંભી
પર કોઇએ પોતાની લકડવાથી અક્ષર પર
લાંબી લીટીઓમાં લખ્યું છે.

"Here lies the body of our Anna,
Done to death by a banana;
It was not the fruit that laid her low,
But the skin of the thing that
made her so!"

✽

આંખ લડી તારી!

આંધુકાથી આર્દ્ર બને ની

ઉરના કોમળ ભાવ ભરેલી

પણ જન્મી કવિતાના જેવી

આંખલડી તારી!

—શ્રી મીનુ દેસાઈ

ઉરના કોમળ ભાવોથી ભરેલી આંખોથી
આંખ લડી પછી કવિ, તમને ખીચું નોંધએ
પણ શું?

ચંડી અને છે સખી !

મોડી સાંગ સખી મહારી મુજ પાસે વ્ખાહરે આવી
પોતાના મહિલાસમાજમાંથી આનંદગોષ્ઠિ કરી
મારે સાંભળવી સદાય પડતી રેહડે એની, (જતી
સામેની ધડિયાળ આગળ લસે વેગેલરી દોડતી !
ને ભટ્ટી મુજ પેટની ધખધખી છે ને રહેતી જતી !)
“ સાહેલીગેયુ માહરું નિરખિયું છે ના તમે શુ દડ ?
પેલી કંઈવતી ? રમા ? મધુરિકા-દક્ષા-સુધા માવતી
શું એકે ય ન જોઈ છે કદિ ય રસતેથી જતાં કે અડી ?
સાચે ના નિરખી ? અરે, હવન તો તો નાખિયું વેડી ! ”
કિન્તુ હું ક્યતો જહી,

“ પ્રિયતમે ! એ સર્વ સાહેલીઓ
ના મેં કેવલ જોઈ, રે પણ સહુને કામ્યવાતાંમરી
આસેખી રસનો અનુભવ કરાવી અન્નપને-આત્મને-”
ત્યાં તો, “ શું ? ઉચર્થો કશું ? ”

ગરજતી ચંડી અને છે સખી ! ”

હસિત ખુચ

સા થી ને

ઓ ફર સુદરના સાથી

ઓ અમરશોના સંગાથી

ક્યારે મુક્તમિલનના મંડપમાં બેઠીશું ભાવે ?

ક્યારે અંતર અધિગત વદ્યું મિશ્રસંમિત પ્રીતભાવે ?

આ ઉપવનમાં મંસારે

આ રમેદસરોવર આરં

વ્યક્ત થયા મદનું ગીત મારું હૃદયવીણાના તારે

એની આરજુ ઝોળાખવા લું આવીશ પ્રિયતમ ક્યારે ?

આ સુના રાત રાવનમાં

રાત્રિના મંદ વદનમાં

પ્રસ્થંદે પ્રતિપલ અંતરમાં તારું સ્વાગત ગાળે

મુખરિત મૌન થયું ગીત અવિગ્ન અભિયાનાનું બાળે,

નું આવીશ બાળે બાળે

જયન્ત પાઠક

વસંત ન હતી છતાં ય સુમનો સુરંગી અહીં
પ્રકુલિલન થયાં, વહી સુરભિ માધુરી યોગમે,
અચાનક ઉરે ઝળી સુર સુરાવલી પ્રેમની
સુમેળ શુભ ત્યાં થયો, પ્રકૃતિ એ જ સાક્ષી હતી!
પ્રતીપ પથના અમે જીવન માણપે શુભતાં
પરસ્પર વિરધિથી પ્રણય દોગ્ગનાં બંધને
સુસંગત થયાં, સમુલ્લસિત રનેહ-સૌહાર્દથી
નિરંતર નવા વિકાસમય બીજ નાવી મહી!
છતાં મધુર જીવને વિષમતા, નિરાશા વસી!
કદીક ક્ષણે નકી સુભગ ભાવની એવણા!
સુષો અરજઃ ખેલતાં હરહમેશ શૈવજના,
મને સતત દુઃખ દો, ન સુખની મળીવા જરી
પછી ન ભૂલશે પ્રભો! જય વિયોગ ધાનીઝડી
વિયોગ, દુઃખ ને વિનાશ શુભ ચિન્હ ઉત્કાંતિનાં!

રમણ પટેલ

સમુદરનું મંદ્ર ગર્જન હતું, હતી આંદની
વિશાળ પર વેણુકા હતી, હતાં દુઃખો જૂલતાં,
હુંકારી હતી મંદ વાયુતણી ફેફસો યે, અને
પ્રસન્ન સ્મિત શાંતિની ફરફરી રહીતી ધળ.
વિમુક્ત જગ ચોરથી પ્રકૃતિ ઉગરે તે સ્થળે
ઊભાં ઉભય તો હતાં અચળ દીપ રેખા સમાં
સુસાત્વિક ઉરે ન'તા પ્રકટ ભિમિ ઉન્માદ દો
ન'તા શખદ લેહતાં પ્રકૃતિ વ્યાપી સૌંદર્યને
હતી ફક્ત શુભ ઉર્જાવળ છટા ભરી નેત્રમાં.
યથા જળતી જ્યોતિ એક, ભળતી મહા જ્યોતમાં,
યથા જળધિ ભિમિ એક, ભળતી મહા વીચિમાં,
સુમિષ્ટ રણકર એક ભળતો સુરોમાં બીજ,
તથા પ્રકૃતિની વિરાટ કવિતા મહી આપણે
હતાં ભળી ગયાં સખી! લલિત પંક્તિઓ શાં તદા.

મધુકર રાંદેરિયા

હા કે લા !

અહીં સંધ્યા કોઈ મૃદુ પગલી પાડી જતી નથી
ઉપાનાં સ્વપ્નો ત્યાં કયમ કરી પછી સંભવી શકે ?
દિશા છે ધૂંધાળી તિમિર ભરતી વ્યોમ ફલકે
નિશાનાં તંબૂઓ સ્થળ સ્થલ નજીયા પ્રથમથી !

નથી પુષ્પો પુષ્પો સમ અહીં, નથી જીવ જીવ શાં
છતાં સૂતેલાં ના દગ ઘુતિભર્યા ઉત્તત ફરો
ભણી જાવા ચાહે પણ પડી રહ્યા ભૂમિ સરસાં
કહો શાને ઊઠો અયિ જગતનાં મારુત ઊઠો,

ચલો સૌએ સજે જય પ્રલયના જંગ રમવા;
જગાવી આહુલેકો લય યર્ધ ગર્ધ ચેતન ઘુતિ
ફરી પૂરી દેવા; ઘૂત ધુનિ હજૂએ નથી ખૂટી
શિખા તાણ, દીપે અધિક તર ઉત્કંઠ અગવા !

મશાલે ચાલો એ શયિત પથ ઉદુક્ત કરીએ
સ્વસ્વામ્યો ને પોતા યકી વધુ ગણી રક્ષી મરીએ.

નટવર દેસાઈ

કલ્પના

નલ્પનાની નવરંગ રંગેણી
માંહિ કવિએ અંશુલિ જોણી
કાવ્યમાં દીધું છે ઉરને રોણી,

સ્વપ્નની યોગમ કિંકણી વાગી,
પૃથ્વીને સ્વર્ગની આબૂ જાગી,
દિશાએ દિશામાં કલ્પના જાગી !

વાદળમાં ચઢ્યા સવ્ય મિનાર,
નિંદ્રમાંથી નેણ જોણતાં તારા,
સાવનાના ઉડ્યાં લાખ રુવાસ,

ઈન્દ્રધનુનાં રૂપ સુહાગી,
ગલીપચી કરે ઉરમાં જાગી,
રંગબેરંગી કલ્પના જાગી !

ફરનાં ઉડ્યાં ચિત્ર રૂપાળાં,
આગના કોટિક પ્રજ્વળતાં જાળાં,
ભરી રહ્યાં જડભૂજા ઉચાળા,

ઉપમા કમકી ને ખડભાગી
આવતી કાલની અંતરી વાગી,
હૃદય છલોછલ કલ્પના જાગી !

મેલાંધેલાં શિશુ માંહિ ચમેલાં
કવિનાં અંતરે કૈંક દિઠેલાં
આવતી કાલનાં આદર્શ ધેલાં

નાગરિકો તણાં ચિત્ર સુહાગી,
ભાવિની જાણે બંસરી વાગી,
કવિ-કીટીમાં કલ્પના જાગી !

ત્યાં તો અચાનક કલ્પનાની ગતિ
થઈ ગઈ કવિ-રોપથી કંપતી,
રોતા નિજ શિશુવૃંદની સુણતી

માંહલી કીટીયારી વણમાંગી,
સંતતિની દીડી ફોજ અભાગી
ત્યાં તો કવિની કલ્પના જાગી !

સ્વર્ગના આભૂષણો સહુ ત્યાગી
ધરતીની નદી નગનતા જાગી
ધાક ખાતી આંખ રહી છે તાકી;

ગૂંચતા યોગમ ઊડતી લાગી,
કલ્પનાની મિટી ભ્રમણા ભાંગી,
જોતી-દીણાં રહ્યાં છીપતાં જાકી !

કાન્તિ પડોદરીઆ

આશાનું ગીત

ગીત આશાનું ગાવું,

ભાઈ ગીત આશાનું ગાવું !

જીવન આજ હો કાજળ કાળું વરસે હું ખની ધારા,

સઘન રયામળ વ્યોમમા આશા વીજના જે ચમકારા,

એના રૂપેરી દોરે ધાવું,

ભાઈ ગીત આશાનું ગાવું !

મૃત સ્વપ્નોને વિરમૃત કરવા, નવ ઉરે ભરવાના,

વિજન પથ ને સ્વજનહીન છો, આશ નહીં તજવાના;

થદ્દાને સાગર ના'લું,

ભાઈ ગીત આશાનું ગાવું !

પથપે ઉંડા વાયરા વાયે, વટોળિયા દિશ છાતા,

એમાં શીતળ ટહેરખી પેખી મેળવવી ઉર શાતા;

એ ના થી યે હું રખાવું,

ભાઈ ગીત આશાનું ગાવું !

મરૂબૂમિના છીએ મુસાફર જોવાની ના પગવાટ,

મુવ એ ધાણીએ ધપતાં આગળ કાપવી જીવન વાટ;

સહુરા ખૂદતા જાવું,

ભાઈ ગીત આશાનું ગાવું !

ઘેરા આશા ગીતથી ભાઈ આયજું આ ભરવાનું,

કટું કટોરા મળે પીવાને—અમી એને ગળવાનું !

હસી ઘટઘટાવી જાવું,

ભાઈ ગીત આશાનું ગાવું !

રમણલાલ વ્યાસ

સાહિત્યકારો અને તેમના કૃતરા

સંપાદિત

એક એવી કહેવત છે કે, માનવે કૃતરા સાથે ખેલવું સચિત્તન કર્યું ત્યારે સંસ્કૃતીની શક્તિન થઈ. કૃતરા તરફનો પ્રેમ એ અગ્રેજ લોકોમાં એક ખાસ શુભ છે, અને એ પ્રેમ અગ્રેજ સાહિત્યના લેખકોમાં ખાસ કરીને વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત પડે છે.

અગ્રેજ સાહિત્યમાં કેટલાક પ્રસિદ્ધ કૃતરા તરફના પ્રેમને લીધે એમનાં નામ અમર થયાં છે એવા દાખલા અસંખ્ય માત્રમ પડી આવે છે. બાપ્સ્ટનનો "બોટસ બેઇન" જે દાહમાં ન્યુટ્રેડ એન્ડેર્સનાં મૃતો છે તે સ્વર વોલ્ટર સ્કોટના ખાસ કૃતરા "હિરોટ" અને "મેઇસ" "ક્રેમ્" મેથ્યુઆર્નોફના "ક્રેસ્ટ" અને "જેન્ટ" તથા આર્સ્ટ લેખનો "ડેશ" આ કૃતરાઓ અગ્રેજ સાહિત્યમાં અમર પાવસમા બની ગયા છે.

"મને લાગ્યું છે કે, મનુષ્યો એકબીજા સાથે વિનયી અને ઉદાર મનોદત્તિવાળા વ્યપક લાવનાવન થાય એ પહેલાં તેઓ હમેશાં પોતાના પ્રાણીઓ તરફ વિનમ્ર અને વ્યપક મનોદશાવાળા હોય છે." આ પ્રમાણે જોન ગાલ્સવર્થીએ લખ્યું છે. કૃતરાના શુભ લક્ષણ વિશેનું એમનું સદ્ભાવનિબધ્ન જાન એમણે "Forsyte Sage"માં સરસ દર્શાવ્યું છે. એમા "બાલ્થાસાર" (Balthasar) જે મૈત્રીઓ અને મીડીઅલ કૃતરાનું વર્ણન છે તે આગેદુલ્ય કૃતરાનું પ્રતીબિંબ પાડે છે.

પરંતુ, કૃતરાનું શિષ્ટ રીતે હવન આવેખન અગ્રેજ સાહિત્યમાં થયું હોય તો તે ડૅ. જોન વાઉન મારફતે જ. તે એડીનબર્ગનો શાણો સુઝર્ન તબીબ હતો. ઉત્તરની આ રાજધાનીના લગભગ બધા જ કૃતરા એમને આહવા હશે જ, અને એટલે જ એમણે "Rab and her freinds"માં દરેક આદમીએ કૃતરા પાળવો જોઈએ, એ સંબંધી ધણાં સરસ કારણો જણાવ્યાં છે.

ઈંગ્લીશ હમેશાં કૃતરા પાળવાનો શોખીન હતો, એમનો માનીતો કૃતરા શો સ્કોટલેન્ડનો નાનો શો "ફીડી" હતો. આ કૃતરા વફાદારીપૂર્વક એમની સાથે હસ્તાશ્રય જતો, શાળાએ જતો અને લાપણો વખતે પણ સાથે જ રહેતો. ખુદ ટીપ્પી અને વ્યંગ લેખો લખનારો પોપ પણ પોતાના કૃતરાનું મન છતી લે એવી રીતસાતોથી મોઢી પકડેા હતો. એમણે પોતાના એક મિત્રને લખ્યું હતું કે, "જેમ નાના પ્રાણક તરફ આપણને ખેંચાણ વફાક ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ મારો માનીતો કૃતરા પણ નાના પ્રાણક શો પાળવો અને બધાં કરતાં મુંદર આનૃનિદાળો છે અને એની તરફ નાના પ્રાણક જેવો પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. મિત્રોની આખ્યાની દૃષ્ટિએ મિત્રતાનો જે કોઈ ઉમદા શુભ છે તત્વ હોતું જરૂરી હોય, તે તે શુભ સારા પ્રમાણમાં એનામાં રહેલો છે. હું બેસું છું ત્યારે તે જમીન પર બેમી નય છે, હું આથું છું ત્યારે તે આંસે છે, જે ધણા મિત્રોના હાલ કરતાં વધુ છે....."

ગણગળને પણ એક એવો વફાદાર કૃતરા મળ્યો હતો, જેણે તેને મારે પોતાનો પ્રાણ આપ્યો હતો. એમની ઉપર એક વેળા ધાડપાડુઓએ-હુંદારઓએ હુમલો કર્યો હતો. આ હુંદારઓએ એમની પાસે જે કંઈ હતું તે સર્વ લંડી લીધું હતું. કેવળ એની માતાનું એક લોકક જ રહી શક્યું હતું. આ વખતે એમણે પોતાના કૃતરાને બોલાવ્યો અને ફરમાન કર્યું કે, "ઉમન! આ બદમાશોને પકડી પાડ!" આ કૃતરા એ હુંદારઓ સામે ઝડપવા લાગ્યો અને પોતે મરે મેળવવા દોડી ગયો. તે પાછો ફર્યો ત્યારે આ બદાહુર કૃતરા જમીની હાલનમાં પડેા મળી આવ્યો એની ખૂબ સારવાર કરવામાં આવી, તેમ છતાં તે હજી શક્યો નહીં, અને છેવટે મરણ પામ્યો. પરંતુ ગણગળને એટલો તો સતોય થયો હતો કે, એનાં ખૂન મારે

તપસતા એ બદમાશોને ફાંસી મળી હતી એ ફૂતરાના પ્રતાપે !

બાયરનનો એના ન્હુ ફાજી-વલેન્ડના પાલેશ ફૂતરા તરફનો પ્રેમ ધણી હતો અને અને વિષે એમણે ધણી વાર ઉશ્કેળેા કરેલા છે. એમનો આ ફૂતરો “બોટસ વેઇન” પહેવા તો લેડી બાયરનના પાલેશ ફૂતરા “અલ્પીન” તરફ જરા દુસ્મનાયતલયો હતો. પણ પછી તો તેમને ખૂબ બનવું. એક વેળા “અલ્પીન” ને મોકલી દેવામા આવ્યો અને તે પછી તરત જ “બોટસવેઇન” પણ અલેપ થયો. પાછળથી બોટસ-વેઇન “અલ્પીન”ને પોતાની સાથે લઇને જ પાછો ફર્યો. આ પછી તો તેઓ ભારે મિત્રો યથાપડ્યા હતા અને જ્યારે “બોટસવેઇન”નું મરણ થયું, ત્યારે બાયરનને ધણી જ શોક થયો હતો. પાંચ વર્ષની ઉંમરે જ આ મરણ પામ્યો હતો. આ કવિએ લખ્યું હતું કે, “બોટસવેઇન મરણ પામ્યો ! ! ઘણું ઘણું સહીને એણે એ માર્ગ લીધો. પરંતુ હવે લગી એણે પોતાની સ્વભાવગત નમ્રતા અને મીઠાસા છોડી નહિ...”

એવીજાએથ બેરેટ પ્રાઉનિંગ પાસે મળ્યો ફૂતરો હતો. એનું નામ હતું “ફલસ.” એવીજાએથને મન આ આ ફૂતરો જગનમાં ઉત્તમ હતો. એ લખે છે કે, “ફલસ જેવો કોઇ ફૂતરો કયાપ નહીં હોય.”

સર વોલ્ટર સ્કોટ બધા ફૂતરાઓને વહાલથી ચાહતા હતા. એણે કહ્યું છે કે, “કમ્પ એ એવો રાણો ફૂતરો છે કે એના જેવા બીજા ફૂતરા લગ્યે જ મે જોયા છે. એને જે કંઈ સ કેતમા કહેવામા આવે, તે તાબડોતોપ સમજી શકતો હતો.” અને સર વોલ્ટરે જાહેર કર્યું છે કે, “તે ફૂતરો બોલવા સિવાય બીજું સમજું કરી શકતો હતો.” જે દિવસે “કમ્પ”ને ઘટવામા આવ્યો હતો તે દિવસે સ્કોટને એક બોજન સમારંભમા જવાનું આમંત્રણ હતું પણ સ્કોટે એક ચિઠ્ઠી મોકલવાને કહેવરાવી દીધું હતું કે, હું તમારા સમારંભમા ભાગ લઇ શકું એમ નથી, કારણ કે, મારો એક અતિ વહાલો જૂનો મિત્ર મરણ પામ્યો છે.

સ્કોટને એના પડછંદ શિકારી ફૂતરા “મેઇઝા” તરફ પણ ઘણું વહાલ હતું. એ ધણી સમજદાર અને

વિમો એ હંદગીની

જરિયાત છે

પણ

કયાં ઉતારવો તે જ પ્રશ્ન છે.

જે સંસ્થાની મોટી થાપણ છે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે એવી કાયરેક્ટરોની બોર્ડ છે -જેની કાર્યપદ્ધતિ ઝડપી અને વ્યવસ્થિત છે-એવી જ કંપનીમાં વીમા ઉતરાવવા બેઠાએ.

સત્તાવાર થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦
બહાર પડેલી રૂ. ૫૦,૦૦,૦૦૦
ભરપાઈ થયેલી રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

હંદગી—આગ

દરિયાઈ—અકસ્માત

જયભારત

વીમા કંપની લિ.

૨૨, એપ્રિલો સ્ટ્રીટ, મુંબઈ

ચાકાક હતો. એને કાગલું કે એના માલિકે ખૂબ લખી નાખ્યું છે. અને હવે એને માનસિક અને શારીરિક આરામની જરૂર છે, ત્યારે “મેટા” પોતાના પંખ વડે દરવાજા પર ટોકારો કરવા મંડી પડતો, અને ફરવા જવા બહાર નીકળવાની માગણી કરતો, અને નાસ્તા વખતે ને શાંતિથી સ્ટોટની ખુરશી પામે લપાળો બેસી જતો. પણ લેડી સ્ટોટને એની અસામાન્ય વર્તણૂકથી રોષ ચડતો. તે માનતી કે આ ફૂતરો ગાંડો છે. અવ્યવસ્થા એ એમ પ્રચ્છતી હતી કે એક નોકર એને કાર કરી નાખે, પરંતુ સર વોલ્ટર આ ફૂતરાનો સ્વભાવ જાણતો હતો, એટલે એમણે હુકમ આપી દીધો કે, “નહીં, ફૂતરાને કાર ન કરવો ભલે તે જારી-બારણાં તોડી નાંખે કે ખીજું તુકશન કરે.”

સર વોલ્ટર સ્ટોટ એક વેળા કહ્યું હતું કે, “ફૂતરાને પાળવામાં એક હુકમ તો એ છે કે, તે જલદીથી મરી જાય છે. પરંતુ કદાચ એમ માની લે છે, ફૂતરો ૫૦ વર્ષ સુધી જીવે છે અને પછી મરણ પામે છે, તો પછી મારી શી દશા થાય !”

પ્રજનો ખ્યારો લેખક રોબર્ટ હુક સીચન્સન, એડીનબર્ગમાં માતૃપિતાથી વીખુટા પડેલા એક બાલકના માઆપને શોધવા માટે વરસતા વરસાદમાં રાતના બે વાગ્યા સુધી લટકતો હતો. તેને એક ફૂતરા ઉપર અતિશય વહાલ હતું, અને એવું વહાલ હોય એ વિરમયજનક પણ નથી. તે જ્યારે જ્યારે બોજન સમારંભમાં જતો, ત્યારે ત્યારે બોલતો: “હું છત્તું કે, હું આ ‘બોજ’ ને સાથે જ લઈ જાઉં.” બોજ એક શરીર પર સુંદર પ્રધવાળો ફૂતરો હતો. આ ફૂતરો એને એડીનબર્ગમાંથી મળ્યો હતો. એક રાતે ભર વરસાદમાં આ ફૂતરો પ્રીન્સેસ સ્વીટ પરના કેલેડોનીયન

સ્ટેશન પાસે દરવાજા આગળ બેઠો હતો; અને ત્યાંથી એમણે આ ફૂતરાને સાથે લઈ લીધો હતો.

જે. એમ બેરીને પણ ફૂતરાઓ માટે હૃદયમાં વહાલનો ખુણો હતો. ‘ધી લીટલ બ્લાઈટ બર્ડ’ માં આવતો ‘પેર્શિયન’ એ આ લેખક પાસે રહેલા એક માનીતા ફૂતરાનું જીવન પ્રતિબિંબ છે.

પુરતકમાં ફૂતરાને અત્યાર સુધીમાં જે કાંઈએ અતિ આશ્ચર્યજનક અનુભવીએ અર્પા હોય તો તે સર નેવીલ હેન્ડરસન છે, અને એ ફૂતરાનું નામ “દીપી” હતું. સર નેવીલ હેન્ડરસન જર્મનીમાં એક વખત એકવી તરીકે કામ કરતા હતા. “દીપી” એ એરવી-આનો ખેડાડુ ફૂતરો હતો અને એને એમણે બે પાઉંડે અને ૧૯૩૧માં ખરીદ્યો હતો. આ ફૂતરો જર્મનીના ખ્રીષ્ટ એક્સની ખાતામાં જ રહેતો હતો. અને ૧૯૩૬માં ખ્રીષ્ટ અલ્ટીમેટમ બાદ સર નેવીલે એક્સની ખાતું છોડ્યું હતું. પણ “દીપી” ૭ મહિના કવેરિન્ડાઇનમાં જીવતો રહી શક્યો નહીં. તે મરણ પામ્યો, ત્યારે સર નેવીલે લખ્યું હતું કે: “મારા જીવનમાંથી કંઈક ચાલ્યું ગયું છે જે હું જાણું છું કે હું જાણું કદી મેળવી શકીશ નહીં.”

કદાચ ફૂતરા વિષે સહીય સુદર પ્રશંસા જે કાંઈએ કરી હોય તો તે સ્ટોટ છે. સ્ટોટના “પ્રી ટાલીસ્મન”માં એ મળી આવે છે. એ લખે કે, પરમેશ્વરે આપણા આનંદો અને સંકોચના સાથીદાર તરીકે એણે આપણને આપ્યો છે. એનામાં ક્યેવરે ઉમદા સ્વભાવ અને ભરોભાર વહાદારી ભરી છે. એનામાં મનવશુદ્ધિનો હીરસો છે, પરંતુ માનવના ગુણપણમાં એનો હીરસો નથી તે મનુષ્યનો કાયમનો સાચો મિત્ર છે.

કાવ્ય-કલ્પના

શ્રી સુદર્શન.....અનુ : નૌતમ

મહારાજ શ્રી હર્ષની ગણતરી સંસ્કૃતના એ જગ-
વિખ્યાત કવિઓમાં થાય છે, જેમના નામ અજર અને
અમર છે. ભારતવર્ષમાં સર્વ અને ચન્દ્રમા સાથે હર્ષ
પણ સદા જીવતા રહેશે. એમની કાવ્યકલ્પના નોંધને
લેકો-આને પણ આશ્ચર્યમુલ્ય બની રહે છે. એમણે
ઘણા ખર્ચ સમય કાવ્યરચનામાં જ જતા હતા. એમને
પોતાના રાજ્યની ચાલતી પરવા નોંતી, નેટલી કવિતાની
શ્રી હર્ષ ઘણુંખરું કલા કરતા-મારું અસલી રાજ્ય
એ જ છે જેના ઉપર વિચારોનું શારણ છે. આ રાજ્ય
છીનવી લેવાય, ખદશાઈ જાય, નાશ પણ પામે, પરંતુ
કવિતાનું રાજ્ય એવું રાજ્ય છે જેમાં કોઈ હરતફેર
ન કરી શકે, એટલે સુધી કે એને પોતાની હડીમાર
આંગળીઓ પણ કરી હલ નથી પહોચાડી શકતી.
મહારાજ પોતાની કલ્પનામાં તન્મય રહેતા, અને સર્વ
ને ચન્દ્રમા, જીવન ને જ્યોતિ, પ્રેમ ને યૌવનની કદી
નષ્ટ ન થનાર દુનિયાનાં સ્વર્ગીય સ્વપ્નાં નોંચા કરતા.

એક દિવસ મહારાજ બાગમાં બેઠા હતા. સંધ્યાને
સમય હતો. આયમતા ધરજના સોનેરી કિરણો યુગ્મજના
ખૂબસુરત ફૂલોની વિભય લઈ રહ્યાંતાં, અને પ્રકૃતિ-
માતાનાં આ મનિહર બાગકેને ઉદારીનતા દષ્ટ રહ્યાતા.
જેમ દરેક સ્ત્રી પોતાની સખીને ઘેરથી જતી વેળાએ
એનાં બાગકેને કંઈ ને કંઈ આપતું પોતાનું કર્તવ્ય
માને છે. ઉદાહરણ-માતા પોતાની સાહેલીઓના વિશેષના
વિચારે દુઃખી થઈ રહી હતી, અને એના સન્દર, સ્નેહપૂર્ણ
મહેરા પર વિવાદની કાળી રેખાઓ વધતી જતી હતી.
મહારાજ હર્ષ પ્રકૃતિનું ભાવેત્પાદક નાટક નોંધ રચા-
તા અને લખી રહ્યાતા.

સહેસા મહારાજની ચંદ્રપ્રી કુંવરી ઉપા એમની
સ મે આવી બીની રહી. સાધકાલના અન્યકારમાં પ્રભાત-
સૂર્યના ઉદય થયો. મહારાજ આ સમયે બીજી દુનિયામાં
હતા. કોઈ અગીર, કોઈ મંત્રી, રાજ્યની કોઈ મહાનમાં

મહાન ઘટના પણ આ આનન્દ-કાનનમાં પગ નોંતી
મૂકી શકતી. આ એમની રાજસી આજ્ઞા હતી. પરંતુ
પ્રેમને માટે રાજ્યના દારૂ પણ બંધ નથી. એ હર
જગ્યાએ પહોંચી જાય છે. મહારાજને કોઈમાં માથું
ભેંચકું. પરંતુ રાજકુમારીને જેતાં જ એમના કોષે
મનકેદનું રૂપ ધારણ કરી લીધું.

ઉપાએ પોતાના કવિ અને મહારાજ પિતાને પુત્રીની
પ્યારભરી દૃષ્ટિ નોંચા અને પછી પવિત્રતાની સાદાઈથી
દસીને કહ્યું-“આખરે મેં તમને પકડી જ પાડ્યા ને ?
મહેલનો ખૂણે ખૂણે દૂંદી વળી, સંગીત-મંડપમાં ગયું,
ચિત્ર ભવનમાં જોયું; પરંતુ તમે...”

એકાએક બોજ-પત દીઠા-એને અટકીને સંકોચથી
માથું ઢાળી દીધું. પોતાની ભૂલ યદ્ય ગયાનો એને
ખ્યાલ આવ્યો. એણે વિનય-ભાવથી મહારાજ લખી
જોયું અને કહ્યું: “પિતાજી ! મને ખબર નહિ કે...”

મહારાજે એના આ રાજો ન તો સાંભળ્યા કે
ન એને પોતાની વાત પૂરી કરવાની તક આપી. તેઓ
બીંને એની નિકટ આવ્યા, પિતૃ-વાત્સલ્યનો કંપનો
હાય એને માથે ફેરવ્યો અને વાત્સલ્યનો આ વશ કરી
લેતા અમલ જારી રાખતાં બેઠ્યા, “બેઠા ઉપા, જરા
સૂર્ય લાણી ને. તે પોતાનાં કિરણો સમેટીને કાળી
આદરમાં મોડું સંતાડી રહ્યો છે. એના કિરણો ફૂલોને
માથે હાય ફેરવી રહ્યાં છે, જેમ હું તારે માથે હાય
ફેરવી રહ્યો છું” તેમ. મારા દરબારના કવિ પણ મારા
ભાવ નથી સમજી શકતા, તેમ નથી એમની કને એ
દૃષ્ટિ જે રાજોની સુન્દરતા નોંધ શકે. પરંતુ મને
સ પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે તું મારી વાત જરૂર સમજશ.
તું મારી પુત્રી છે. તારું મન મારા મનના બીજામાં
દાખલું છે.”

મહારાજે કવિતા સંભળાવી. રાજકુમારીએ કવિતા

સાંભળી, અને એની આંખોની ચમક અને હેઠિના મલકાટે મહારાજને ખાતી કરાવી દીધી કે દીકરીએ પિતાની કવિતાના ભાવ પૂર્ણ રૂપમાં સમજી લીધા છે.

ત્યાર બાદ બાપ-દીકરી બંને સાંજના અધારામાં મહેલે જવા રવાના થયા, અને હાથએ પિનાની પૂઠે દોડતાં એમની સાથે યથા જવા મથતાં બાળપણની સાદાઈથી કહ્યું: “હું પણ કવિતા શીખીશ.”

અને મહારાજ, જેમણે આજ પહેલાં પોતાની બ્હાલસોંપપુત્રીની નાનામાં નાની વાત પણ કડી નામજુર નોતી કરી, મનમાં વિચારતા હતા: આને કવિતા કેણુ શિખવશે? આ બુવાન છે, કુંવારી છે, આ તરફ કવિતામાં પવિત્રતા અને સંયમની સરિતાઓ વહેવાનું જાણતા કવિ પણ કેટલા સાધારણ, વિવેચનાસત્તા કેવા ઉપાસક હોય છે એ સત્ય મહારાજ હર્ષ જેવા શુદ્ધિમાન અને પંડિત કવિ-સમ્રાટથી અછડું નોતું !

(૨)

વર્ષોના દિવસ હતા. આકાશમાં કાળી ઘટા ગોર-ભાઈ હતી, જેવી દુ.ખી હાથે પર આશા હવામાં રહે છે. આશાનાં આ વાદળાં ક્યારેક વરસે છે, ક્યારેક પવનના સપાટામાં અમતેમ બેઠી વિખારાઈ જાય છે. મહારાજ હર્ષનાં દરબારમાં એક સુંદર નવપુત્રક દી સંન્યાસી આવ્યો, અને બોલ્યો: “રાજન્, અમે રજા સંન્યાસી, ત્રણ દિવસથી વધુ ક્યાંય નથી રોકાતા. પરંતુ હવે વર્ષો-ઋતુ એતી ચૂકી છે, હવે અમારે માટે યાત્રા કરવાની આજ્ઞા નથી. અમે વાદળ અને ધીજળીના આ ચાર મહિના ક્યાંક રોકાવા છાંછીએ છીએ. શું તું અમારો પ્રબંધ કરી શકશે ?”

મહારાજે નવપુત્રક સંન્યાસીનો ચરણસ્પર્શ કરી કહ્યું:—“સ્વામીજી, હું અને માતું આખું જ રાજ્ય આપની સેવામાં ઉપરિચત છે. માનસરોવરના મુકત રાજદસેને પીઞ્જરામાં ખુશ રાખવા સહેલ તો નથી જ, પરંતુ હું મારી રાજ્ય-સત્તાની બધી શક્તિઓ ખરચી નહીંશ અને આપને કંઈ નહિ થવા દઈ.”

સંન્યાસીએ હાથ ઊંચો કરીને મહારાજને આશી-

ર્વાદ દેનાં કહ્યું: “ભગવાન્ તારું કત્યાણુ કરો.”

સંન્યાસીને રાજમહેલમાં રથાન મળી ગયું, અને ત્યાં તેઓ વર્ષોઋતુના ચાર મહિના ગાળના લાગ્યો. મહારાજ હર્ષ સંન્યાસી પાસે અવધારનવાર આવતા-જતા. ધીરે ધીરે એમને સંન્યાસીના સદૃશ્યોતું જાન થયું. તે કેવળ સહુ જ નહેતો, મહાન ચિત્રકાર અને કવિ પણ હતા. અને એટલું જ નહિ, એમને હરેક વિધાનું પૂરેપૂરું જાન હતું. જે વિષય ઉપર એ બોલતા મહારાજ હર્ષ મેં તાકતા જ રહી જતા. આટલી નાની ઉંમરમાં આ પાંડિત્ય એક એવી વાન હતી જે મહારાજે કડી નોતી દીધી. અને વળી નવપુત્રક સંન્યાસીને પ્રકુલ્ય ચહેરા, અને કૃત્યાક્ષ્યા વનમાં મોઝા શાણીના ભર્ષાં ભર્ષાં નીલાં તળાવ સમી જે સાંત આપી ! ફિનિયાએ આવી મોઢિની ડાઈ પણ મનુષ્યના ચહેરા પર લાગે જ નેહ હશે. મહારાજ હર્ષ જેમ જેમ સંન્યાસીને વડું મળતા ગયા તેમ તેમ એમનાં હૃદયમાં એવું સન્માન વધતું જ ચાલ્યું. એમણે એ નાની ઉંમરના સાધુની દરેક રીતે પરીક્ષા કરી નેહ, અને બધી રીતે એ શુદ્ધ સુવર્ણ નીકળ્યો. માણુઓમાં કેટલાય હોપ હોય છે, સંન્યાસીમાં એકે નોતો. મહારાજ એક દિવસ ખૂબ જ વિનમ્રભાવે બોલ્યા: “સ્વામીજી, રાજકુમારી કવિતા શીખવા છાંછે છે. મેં ખૂબ દુઃખે, પરંતુ એવો એક માણુશ ન મળ્યો જેના ઉપર વિશ્વાસ મૂકી શકાય.”

સંન્યાસીએ અર્ધી વાત પરથી પૂરો ભાવ સમજી લીધો. અને વિના સંકોચ જવાબ આપ્યો: “અહીં છીએ ત્યાં સુધી શિખવ્યા કરશું.”

મહારાજના મનની ખૂશદ ફળી. રાજકુમારી કવિતા શીખવા લાગી.

(૩)

ચાર મહિના બાદ મહારાજે સંન્યાસીને પૂછ્યું: “રાજકુમારી હવા શું શીખી ?”

સંન્યાસીએ મનને મોઢી લેતી મોટી મોટી અને સતેજ આખોથી મહારાજ ભણી એવું. અને હસીને જવાબ વાલ્યો: “કવિપિતાની પુત્રી છે. ધણખરું

શીખી ચૂકી. આટલા થોડા સમયમાં ખીલું કોઈ કંઈ પણ ન શીખી શકત, પરંતુ રાજકુમારીની કવિતા જોઈને તો અમે પોતે પણ દંગ થઈ જઈએ છીએ.”

મહારાજને આશ્ચર્ય થયું: “પરંતુ કેવળ ચાર મહિનામાં !” સંન્યાસીએ જવાબ વાળ્યો, “રાજન કવિ થતા નથી, જન્મે છે. અગ્નિની ચિનગારીએ રાખમાં ભારેલી પડી હોય છે, કવિતાની કળા હૃદયમાં છુપાયેલી હોય છે. યરુનું કામ માત્ર આટલું જ છે કે રાખ ખસેડીને કવિતાની એ ચિનગારીએને સચેત કરી દે, આગ પોતાની મેળે જ ભજૂકવા લાગશે. આને માટે મધામણ કરવાની પણ જરૂર નથી. હવાની સહેરો જ એને માટે ધીના ઊંટા બની જાય છે. રાજકુમારીમાં આ શક્તિએ પહેલેથી જ મોચ્છુદ હતી. અમે માત્ર એને જગાવી દીધી છે, અને હવે તે સુંદર રાખો અને સુંદર ભાવોની વિલામાં પ્રવીણ થઈ ચૂકી છે.”

મહારાજે ઉત્સાહભર્યા અને આશ્ચર્યથી પોતાની પુત્રી ભણી જોયું. તે જમીન તરફ જોઈ રહી હતી.

“ઉમા !”

ઉમાએ માથું ઉઘાડી પિતા ભણી જોયું. અને રામરામને માથું ઢાળી લીધું.

“તારી એકાદ કવિતા તો સંભળાવ. સંભળાવીશ ને?”

રાજકુમારે એ જ રીતે બ્રમિ તરફ જોતાં રહી માથું હલાવી કહ્યું: “ના.”

“કો ?”

રાજકુમારીએ જવાબ ન દીધો.

“સંભળાવ બેટા, કોઈ સરસ મગની કવિતા સંભળાવ.”

ઉમાએ સાદીને માથા પર ખેંચતા ધીરથી કહ્યું: “તમને નહિ ગમે.” હવે સંન્યાસી ચૂપ ન રહી શક્યા. બોલ્યો, “ઉમાદેવી, આ તમારી જ નહિ, મારી પણ પરીક્ષા છે. યરુના શિક્ષણની લાજ રાખજો.”

ઉમાએ પોતાની પોથીનાં પાનાં આમ તેમ ઉઘાડતાં વિચાર્યું કે શું કરવું. પરંતુ કશો નિર્ણય ન કરી શકી. વિવશ થઈ બોલી “શું સંભળાવું ?”

“કંઈ પણ સંભળાવી દેને, સાકર ગમે તે બાજુથી ખીંટી હોય છે.”

રાજકુમારીએ સાહસ કરીને કહ્યું “કવિતા ઉપર કંઈક લખ્યું છે તે જ સભળાવી દઉં છું.”

એણે બોલવા ચાલ્યું પણ હજી ન જપડી. મહારાજે સંન્યાસીને કહ્યું “આપ જ વાંચી દો.”

સંન્યાસીએ પોથી લીધી અને વાંચવા લાગ્યો.

“કવિતાને કવિયું એ જ સંબંધ છે, જે નવવિવાહિત રમણીની પોતાના પતિયું, પતિ પત્નીને સ્પર્શવા, પકડવા, એને ભેટવા ચાહે છે, પરંતુ નવવધૂ લગ્નય છે, પોતાની જાતને બચાવવા એક તરફ લાગી જાય છે. કવિતાની પણ આ જ દશા છે, એ ક્યારેક કવિ સમક્ષ આ શક્તિ દાસી જેમ શિર ઝુકાવીને ઊભા રહી જાય છે. ક્યારેક એના ભણી જોઈને અવિનયી બાળકની જેમ હસે છે. ક્યારેક શરમાળને મોં છુપાવી લે છે, અને ક્યારેક, કવિ બ્યારે એની ખૂબ જ સમીપ પહોંચી જાય છે ત્યારે ચંચલ દરિયોની જેમ ફાળ ભરતી દૂર ચાલી જાય છે. ક્યારેક જરા સમયી વાતમાં માથું ઢાળી દે છે. તો ક્યારેક નિર્વજ્જ લાવથી પોતાની બંને જુગલો એના ગળામાં વીંટાવી દે છે.” રાજકુમારીની આ કવિતા કેવી મનોહર હતી, કેવી લાવણ્યુ ! અને તે સાથે જ ફેટલી સાદી ! એમાં આંટીછુંટી નોતી, કોઈ એવી જૂલ જૂલામણી નોતી જે સમજતાં કેસોડા સુંધી માથાકૂટ કરવી પડે. કેટલા નેટલી નવીન તેટલીજ ઉન્નત થયું હતી, પરંતુ અરવભાવિક નોતી આ જ કવિતા જે કોઈ ખીજની હોત તો મહારાજે એને નવાજી દીધો હોત. પરંતુ પુત્રીની લખેલી પ્રેમ અને પૌવતની આ અમર કહાની સાંભળીને એમની આંખોમાં ખૂન ઊતરી આવ્યું. વિચારવા લાગ્યા—આ કુંવારી કન્યા આ—પુરુષના પ્રેમની વાતો કયાંથી જાણે ? એણે આવું દૃશ્ય ક્યારે દીડું ? એમના દિલમાં એ સંદેહ ઉત્પન્ન થયો; એમણે નવ-

"Hello It's Me!"

Thanks for
Recommending
THYMOGIN

તમારો પાયોરિયા,
દાંતનો સડો, દાંત
માથા લોહી વહેકું,
ચેદાનો સડો, દુર્ગંધ
તથા દાંત અને
મોઢાંના બીજાં
દર્દોનો બજ
અસરકારક
ઇલાજ
થાયમોસીન

સોલ એજન્ટ્સ :

ડી. એમ. ઠાકોર એન્ડ કું.

૪૩, ચમંગેટ સ્ટ્રીટ, પોલ, મુંબઈ ૧.

પુવંક સંન્યાસી લણ્વી વેધકદષ્ટિએ જોયું, અને સ્થિ-
તિને સમજવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. શું સોતું પણ
અગ્નિમાં પડીને જોતું થઇ ગયું? પરંતુ સંન્યાસી
હસી રહ્યોતો. એના ચહેરા પર જરા પણ ભય, એની
આંખોમાં જરાપણ સંકેત ન હતો. મહારાજ વિમા-
સણમાં પડી ગયા. આ ચહેરા પાપને ચહેરા ન હોય.
પાપ કરડી આંખ સામે માથું ઊંચું નથી કરી શકતો,
તેમ નથી હોતું એમાં હસવાતું સાહસ. પરંતુ ઉપાએ
પ્રેમની કવિતા કેમ લખી?

મહારાજ કેટલીક વાર સુધી ચૂપ-ચાપ બેઠા બેઠા
સોચના રહ્યા, પછી ઊડીને ધીરે ધીરે ચાલ્યા ગયા.
સંન્યાસી મહારાજના મનની વાત કળી ગયો

(૪)

બીજે દિવસે મહારાજે સંન્યાસીને વિદાય આપવા
દરબારમાં બોલાવ્યો. થાળ હારીને સોનામહોરા એમને
બેઠ આપી અને કહ્યું “આ છે આપની હકિયુ.”

સંન્યાસીએ સોનામહોરાના થાળ લણ્વી અવહેળનાની
દષ્ટિએ જોયું, અને કહ્યું “રાજન, તું કવિએમા
રાજા, અને રાજાઓમાં કવિ છે. આ હકિયુ તારે
ચોગ્ય નથી.”

મહારાજે આશ્ચર્યથી સંન્યાસી લણ્વી જોયું. પરંતુ
સંન્યાસી હમી રહ્યોતો.

“અમે મોં માગી હકિયુ ઇચ્છીએ છીએ.”

મહારાજે અધીનતાથી માથું ઝુકાવીને કહ્યું:
“આશા કરો. હું પાલન કરીશ.”

બધા દરબારીએ જોયું. તે. ખરા સંન્યાસી શું
માગે છે? એ વિચારે સ્તબ્ધ બની રહ્યા.

સંન્યાસી બોલ્યો “રાજન, તારી એકાદ કવિતા
સંભળાવ, અમારી એ જ સાચી હકિયુ.”

દરબારીઓની આંખો ફાટી રહી ગઈ તોએ
મનમાં વિચારતા હતા: સંન્યાસીએ સોનેરી તક યમાની.

મહારાજે પૂછ્યું. “કયા વિષય ઉપર?”

“કાઈ ગરીબના ધરનું દૃશ્ય ખડું કરી દેખાડ.”

મહારાજે ભોજ-પત્ર લીધું અને એક બાજુ બેસી
ગયા. અર્ધા કલાકમાં તો કવિતા તૈયાર!

“વાંચો.”

મહારાજે કવિતા વાંચવા માંડી—

“વર્ષા-ઋતુ છે, આકાશમાં કાળાં વાદળાં ઘેરાયાં
છે, પરંતુ એવી ય વધુ કાળાં વાદળ ગરીબ હતભાગિની
ડોશીના દિલમાં છવાયાં છે. આકાશનાં વાદળમાં ક્યારેક
ક્યારેક વીજળી પણ ઝપટી જાય છે. પરંતુ એના
હૃદયમાં સદા અધારું જ છે.

છાપરામાંથી પાણી ચુએ છે, અને આ અવિરત
ટપકતાં ટાંકટપકલાંથી ઝુપડીની કાચી બોંબ પર
કેડેકાણે ખાભોચિયાં બંધાયાં છે. છતમાંથી ટપકતું
પાણી ખાભોચિયામાં પડે છે અને ખાભોચિયામાંતું
પાણી ચારે તરફ ઊડે છે અને આસપાસની જમીન
પણ ભીંજવી નાખે છે. પરંતુ આવી ય અઠડાં ઊંડાં
ખાભોચિયાં ડોશીના દિલમાં બંધાયેલાં છે.

સાંપકાળના અધકારમાં લેકા પોતપોતાના ધરમાં
દીવા ચેટવી રહ્યાં છે પરંતુ ડોશીના દીવાતું તેજ,
કેટલાય દિવસ થયા ખૂટી ગયું છે, અને વાદ એના
હુખાસકા વાળ જેવી સૂકી છે.

એના ચૂલામાં કેટલાય દિવસથી આગ નથી પેટી.
ત્યાં કુરોડિયાએ જળાં વણી કાઢ્યાં છે. એના ધરના
ઉંદરો લાગી ગયા છે અને આશાચિડિયાં અહીંતહીં
ઉડતાં ફરે છે.

આ કવિના નોંતી; કાઈ હતભાગીના ધરનું ચિત્ર
હતું, પરંતુ કેટલું સજીવ! કેટું હૃદય-બેદક! દરબારી-
ઓએ “વાહ-વા”ના ખુનિથી દરબાર આખો માથે
લઈ લીધો, પરંતુ સંન્યાસી ચૂપ હતો.

મહારાજે એના લણ્વી જોયું. સંન્યાસીએ કહ્યું
“રાજન, તારી કવિતા સાચે જ ખૂબ સુંદર અને
બાવમથી છે. પરંતુ...”

દરબારી, વહર, રાજા બધા સંન્યાસી લણ્વી

અમારી ખરીદી

પ્રિય મિત્રને—

મેળા મહી ઉલટમેર ગયાં. અમે સૌ
તૈયાર થૈ અવતવાં કપડાં સજીને.
તાતે દીધા અમરે હુમ્મી ચાર આના
લીધું, “તમે ખરચજો; પણ લાવશે ના
કું એવું જે જટ તુટે, સમજી ગયાં કે ?”
“હા હા” ભણી હરખમેર ગયાં અમે સૌ.

લીધી ચીજો મનગમી હરખી બધાંએ
લીધું નહીં ભગિનીએ અમ કૈં, દ્રવીને
તેણે દીધો ગરીબને નિજ તુચ્છ ભાગ
ને આશિષો વળી દીધી નિજ આંસુસંધી.

આવી ઘરે વડિલની નિકટે પહ્યાં - સૌ
ચીજો બાધી હરખથી નિરખી રહ્યાં, ત્યાં
ણી કથા ભગિનીની હરખ્યા પિતા, ને
પાપી દીધી બધી ચીજો અમને ફરીથી.

।જામહી' જગતના જન આવી હોમે
।તે ધરી અહીં તહીં' હરખી ખરીદી
પાપો હલાહલ સમાં, શુચિ શુભપુણ્યો
જાયે ફરી વિભુતણાં દરબારમાં; ત્યા
ચાતી હો ભગિનીના સમ લેટ કોની ?

। બાબુ છ. દેસાઈ

કૃપા ધારી બહાવા, અખૂટ અપગમે અણગમ્યા,
કૃત્રી પ્રાણી શા, મહિન કર તાગ મુહુરના,
દામા બે ના દે તો, મુખથી પ્રિય તું દંડ કરજે,
સખે ! ઉપાસખો, અતૂલ મીઠા શિર્ષી ધરજે. ૧

અહો તારા રાખડો, કહુ બહુ હશે તોય પણ શું
વધુ લાગે મીઠા, મધુર અમીના બિંદુ યકી શું
સખે ! પ્રેમે પ્રેર્ષી, ઉદયરવના દિવ્ય પડધા,
સકં ના ભાણી શું, મુહુર શુચિ દેવેથી ઉડતા. ૨

સખે ! પાપી હું તો, નર્પી કંઈતને બેટી જ સમ્યો,
કંઈ ના સદેશે, તુજ પ્રતિ કહ્યો બહાવશિયો,
નથી તારું કોંદિ, દુખ વળી મુખે શ્રેય કરિયું,
સખે ! જૂની તુને, મન મહીં અરે અન્ય ભરિયું ૩

ધરં ધમ્મજ ઊડી, તુજ દિલ સહે રોજ મગવા,
સખે ! બહાસ તારા, મુદ્દ હદે મહીં ચિર વસવા,
અરે, ના તોયે હું, સદન પ્રિય તારે જન્મ ચક્રું,
સખે ! આશા મોટી, ખચિત જે હશે સત્ય નહિ શું ? ૪

સખે ! મારા આંશુ, વિમલ દગ કેશ ઉમગકા,
અને આ દેવાનો, શિથિલ બનના પ્રેમરણકા,
સખે ! આવી પાયે, પુનિત તુજ વદે દરખથી,
સ્વીકારી આપી લે નહિ નહિ સખે ! હું દૂર કદિ. ૫

રતિકાસ બેપી

‘કવિતા’ ઝિન્દાબાદ!!

નૂતનવર્ષના મંગલ પ્રસાદે સર્વે કવિતારસિકોને અમારાં અભિનંદનો !

અનંતકાળના પ્રવાહમાં વર્ષ પછી વર્ષ વીતે છે. તેની જ સાથે કાળના વહેણમાં છવનાર વ્યક્તિ અને વસ્તુનાં પણ વર્ષો વીતે છે

‘કવિતા’નું વર્ષ પણ એની સાથે વીત્યે લય છે. એક મારગ પછી ‘કવિતા’ છઠ્ઠા વર્ષમાં પ્રવેશશે.

‘કવિતા’ જેમ જેમ વર્ષો વીતાવ્યે લય છે તેમ તેમ અમને અમારું સ્વપ્ન સાકાર થતું દેખાય છે.

હવે અમને લાગે છે કે ‘કવિતા’ના પાથો પૂરાયો છે—લગ્ય ઈમારતને ઊભી કરવા માટે પાંચ પાંચ વર્ષની સાધનાનો પ્રયત્ન પાથો તૈયાર કર્યો છે.

પાંચ વર્ષની વાત ‘કવિતા’ અને ‘કોલક’ બંને છે. અનેક સુદકેલીઓનો ફેવો સામનો કરવામાં આવ્યો છે તે કવિનાના સુદ્રકપ્રકાશક શ્રી નટવર વીમાણા અને સંપાદક કોલક બે જ બંને છે.

અને એ હંકીકત પછી જ કહી શકીએ છીએ કે ના, કવિતાને ચિરાયુ આપી શકાયે. કવિતા છે તેના કરતાં વધુ પ્રાણવાન ધર્મ શક્યો. ‘કવિતા’ ગુજરાતના નવીન કવિમધુઓનું ગુપ્તપત્ર ધર્મ શક્યો.

પણ...એ જાધા માટે એની દેટલીક જરૂરિયાતો પૂરી પાડવી જોઈએ. ‘કવિતા’ના બ્રાહ્મકોમાં કોઈસોથી ઘસો જેટલા આને છેલ્લા પાંચ વર્ષોથી ‘કવિતા’ને પોતાનું માનીને જ રસ લઈ રહ્યા છે. એમની સમક્ષ, ગુજરાતના સાહિત્યપ્રેમી શ્રીમતો સમક્ષ અમે એક વધુ વાત મૂકીએ છીએ, એ વાતમાં અમે પાર પડીશું તો અમને ઇન્દ્ર છે કે ત્રણ વર્ષમાં જ ‘કવિતા’ અનેાપું સામયિક ધર્મ રહેશે.

‘કવિતા’ને માટે એક નાનું પ્રેસ બિંદુ કરવું, જેથી ‘કવિતા’ને વધારે ચારી રીતે પ્રગટ કરી શકાય. પણ પ્રેસને માટે ભંડોળ જોઈએ. એ ભંડોળ ક્યાંથી લાવવું ? આને પણ કવિતાને માથે યોડવું હેવું છે. આ ગાંધી પરિસ્થિતિમાં શું કરવું ?

એનો એક માર્ગ અમે એમ કાઢ્યો છે કે કવિતાનુરાગીઓમાંથી લગભગ સો જેટલા આજીવન સભ્યો મેળવવા. આજીવન સભ્યનું લવાજમ રૂપિયા ૧૦૦ રહેશે. ‘કવિતા’માં રસ લેનાર ભાઈઓ આજીવન સભ્ય થઈને કવિતાની યોજનાને ઘર લાવવામાં ફાળો આપશે. આજીવન સભ્ય ત્યાર બાદ કશું ચે આપવાનું રહેતું નથી.

અમને આશા છે કે મિત્રો, પ્રસંસદો સૌ અમને આ યોજના ઘર લાવવામાં સહાય કરે.

—કોલક

અમારી ખરીદી

પ્રિય મિત્રને—

મેળા મહી ઉલટલેર ગયાં અમે સૌ
તૈયાર થૈ અવનવાં કપડાં સજીને.
તાતે દીધા અમકરે હસી ચાર આના
કીધું, “તમે ખરચ્છો; પણ લાવશો ના
કું એવું જે ઝટ તૂટે, સમજી ગયાં કે ?”
“હા હા” ભણી હરખલેર ગયાં અમે સૌ.

દીધી ચીને મનગમી હરખી બધાંએ
લીધું નહીં ભગિનીએ અમ કૈં, દ્રવીને
તેણે દીધો ગરીબને નિજ તુચ્છ ભાગ
ને આશિષો વળી દીધી નિજ આંસુશંધી.

આવી ઘરે વડિલની નિકટે પળ્યાં સૌ
ચીને બધી હરખથી નિરખી રહ્યાં, ત્યાં
સુણી કયા ભગિનીની હરખ્યા પિતા, ને
આખી દીધી બધી ચીને અમને ફરીથી.

મેળામહી નગતના જન આવી હોસે
પ્રીતે ઘૂમી અહીં તહીં હરખી ખરીદી
પાપો હલાહલ સમાં, શુચિ શુભપુણ્યો
બધે ફરી વિભુતણાં દરગારમાં; ત્યાં
ચાતી હુએ ભગિનીના સમ લેટ કોની ?

ખાણુ છ. દેસાઈ

કૃષા ધારી બહાલા, અખૂટ અપરાધો અણુગણ,
કૃતમી પ્રાણી શા, મલિન ફૂર તારા સુંકડના,
શમા બે ના દે તો, સુખથી પ્રિય તું દંડ કરજે,
સખે ! ઉપાસજો, અતૂલ મીઠા શિર્ષ ધરજે. ૧

અહો તારા શબ્દો, કહુ બહુ હશે તોય પણ શું
વંદુ લાગે મીઠા, મંદુર અમીના બિંદુ થકી શું
સખે ! પ્રેમે પ્રેયો, હૃદયરવના દિવ્ય પાષા,
શક ના બાણી શું, સંકલ શુચિ દૈવેથી ઊતા. ૨

સખે ! પાપી હું તો, નથી કંઈતને ભેટી જ શાયો,
કંઈ ના સંદેશો, તુજ પ્રતિ કલો બહાલભરિયો,
નથી તારું કોઈ, દુઃખ વળી સુખે શ્રેય કરિયું,
સખે ! જૂની તુને, મન મહી અરે અન્ય ભરિયું. ૩

ધરંધ્રજા ઊડી, તુજ દિલ સહે રોજ મળવા,
સખે ! બહાલા તારા, મૃદુ હૃદ મહી ચિર વસવા,
અરે, ના તોયે હું, સદન પ્રિય તારે જન્મ શકું,
સખે ! આશા મોટી, ખચિત ન હશે સત્ય નહિ શું ? ૪

સખે ! મારા આંસુ, વિમય દગ કેરા ઉમગ્યા,
અને આ હૈયાના, શિથિલ બનતા પ્રેમરણ્યા,
સખે ! આવી પાપે, પુનિત તુજ વંદે હરખથી,
સ્વીકારી આંખી લેઃ નહિ નહિ સખે ! હું દૂર કદિ. ૫

આત્મપ્રસન્ન રતિલાલ જોષી
ઉત્તેજક, શ્રુતિ પ્રતાપ કલાપ્રસન્ન
શું એ સૂક્ષ્મ પ્રતાપ કલાપ્રસન્ન મિત્રકવિતું
ના...હા...એવું એક સરસ કો મિત્રકવિતું
અન્ય હૃદયશું પાતઃ એકવું ના કંઈ બીજું.

દેશજી પરમાર

ઝેબુન્નિસા

પ્રવીણચંદ્ર બે. રૂપારેલ

લાહોર પાસે નવાકોટમાં તરેલા મિનાસ અને દરવાખઓ વચ્ચે સોનેરી શુરભેવાળી એક જુનું કંબર છે. કંબર પરની સુંદર કારોગરી જેના બ્રામીન વૈભવનું ચિત્ર આપણા માનસ પર અડાઈ બળ છે. એક દિવસ એની ચોતરફ ખાગ હતો. વચ્ચે વચ્ચે હોજ અને યુવારા હતા. પરંતુ ત્યાં એક વાર આટલી સુંદરતા હતી, જેને બેધ પ્રકૃતિ પોતે હસી ઊઠતી, ત્યાં આજે ધ્રુવ ભોલી રહ્યા છે, પક્ષીઓએ માળા ગાળ્યા છે, ઠેકઠેકાએ ઘાસ ઊગી નીકળ્યું છે. કંબરની આ અવદશા અને તે પર અંકિત થયેલા કારસો પદે અનેક કસ્મિઓને સહકેષોને રાગ્યા છે. કંબર પરની પંક્તિઓ છે: 'ખર મઝારે મા ગરીબાં ને' ચિરાગે ને' મુલે, ને' ખરે-ખરવાના-સોઝક-ને' સદાએ યુદ્ધબુદો!

'મુજ હુખિયારીની કંબર પર કોણ કુલ ચલાવતું નથી, કે દીપ પ્રકટાવતું નથી; નથી એસ કોઈ દીપક પર પતંગો જળી મરતાં કે નથી જુનજુનો પોતાનું સંગીત છેડતાં.' કેટલા કરુણાપૂર્ણ શબ્દો! બ્રમિ નીચે અનંત નિદ્રામાં પોટેલી રાજકુમારીના સંતપ્ત, શૂન્ય જીવનની કેવી કરુણ માયા! રાજકુમારીએ પોતાના કાળ્યમાં લખ્યું છે તે મુજબ તેના અંતિમ જીવનની કથાના અક્ષરે અક્ષર કંબર પર અંકિત થયેલી પંક્તિઓમાં દૂપાયેલા છે તો એવો કોણ પ્રેમી ન હતો જે તેની કંબર પર કુલ ચક્રાવે કે દીપક પ્રકટાવે, જેથી પતંગિયા જળાને પોતાનું જીવન તે પર ન્યેન્હાવર કરે કે જુલજુલો પોતાના હૃદયવિદારક સ્ત્રોમી વાતાવરણુ બરી દે એ તો એક અર્ધખીલી કથા હતી; જે થોડા સમય સુધી પોતાનો પરાગ પ્રસારી સદાને માટે ધૂલમાં મળી મળ.

રાજકુમારી ઝેબુન્નિસાને દિદીઓએ હજી સુધી

મેગલ સમ્રાટ ઔરંગઝેબની અખંડ યાદચારિણી પુત્રી તરીકે જ જાણી છે; એક હૃદય કેટલી કવયિત્રી તરીકે નથી જાણી, એક તરફ આમાંના કિદામાં કમનમીય ગાદબદા કેદી દશમાં પોતાના શેષ જીવનની ધર્રીએ વિતાવેલો હતો. દારાને મુલ્યને ઘાટ પહોંચાડી દેવામાં આવ્યો હતો, ફૂર હૃદયી ઔરંગઝેબના ગાદી પર બેસવા કાઠે જ અવિવા-સનું વાતાવરણુ ફેલાઈ ગયું હતું. નાચગાન, રંગ-વિલાસ અને વિખ્યાત દરગાહી મહેરીશીએ રવાનગી લેવા માંડી હતી.

નાનકરી ઝેબુન્નિસા માત્ર આઠ વર્ષની વયે 'હાશીક' ૧ મઈ હતી આથી પ્રથમ થઈને ઔરંગઝેબે આખી સેનાને જોત્તન અને ગરીબોને સુવર્ણ-દાન આપ્યું હતું. આ પછી રાજકુમારીએ કંબરથી, કારસો અને જ્યોતિષનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું. કારકી પર તેને અધ્યાગ પ્રેમ હતો. કુમળી વયમાં જ તેણે કવિતા લખવી શરૂ કરી. તે સુદાવાદી હતી, ઔરંગઝેબને લલિત કલાનો કદર વિરોધી હતો. છતાં રાજકુમારીના કવિતાપ્રેમે તેને થોડો પીગળાવ્યો, અને ફરી મુશાએરા યોગ્યતા લાગ્યા. ઝેબુન્નિસા તેમાં રસપૂર્વક લાગ લેતી. શાહી દરબારમાં એક વખત નીચેની પંક્તિ પૂર્ન માટે મૂકવામાં આવી.

'સખા રા શમ' મી આયદ બઝએ-

શુસ નિગાહ કરદન;

'જુલાય પર તરત નાખવામાં પરનને ચરમ આવવી જોઈએ.' સામાન્ય રીતે જ વાણના રૂપકથી શુલાગ કરમાતું જાય છે. કવિઓએ તેની અનેક પૂર્નિઓ કરી, પણ બધી જ શીકી. અને ઝેબુન્નિસાની પૂર્નિએ હોના મોં માંથી વાદ વાદ પોકળતી.

૧. કુરાન કંદરય કરનાર.

‘કે રખત શું ચારા વા કઈ નતવતનરત તૈ
કરદનું !

‘પવનને એ માટે શરમ આવવી જોઈએ કે તેણે
શુભામની કળીઓને ખુદની તો કરી નાખી, પરંતુ
તેને તે પાછી સમેટી શકતો નથી.’ કળી ન્યારે એક
વાર ખોલી ચૂકી ત્યારે તેને કરમાવુ ન રહ્યું; એટલે
કે પવન જ તેના મૃત્યુનું કારણ બને છે.

રાજકુમારીના વિવાદ દારાના પુત્ર સુલેમાન સાથે
છાદનહાએ નક્કી કર્યો હતો; પરંતુ જ્યારે ગળેબને
તે માન્ય નહોતા એક વખત સુલેમાન ચૌરંગેજોમની
કુટિલ નીતિનો એમ બન્યો, અને ચાચીં અયો આ
પ્રસંગ, પોતાની ખજેનના પ્રસવકાળની વેદનાનું દરજ્જા
અને પછીથી થયેલા તેના પ્રેમી આકાશખાનનું
મૃત્યુ, વગેરે તેના અવિવાહિત રહેવાના કારણો આપ-
વામાં આવે છે પરંતુ અમા નામના એક દારપરસના
કવિએ એલુનિસાની કવિતાઓ વાંચી ખગલકમા એક
શર બતાવી તેને મોઝલ્યો :

પીર શુદ્ધ એલુનિસા લેકિન ખરી ન ન શુદ્ધ

‘એલુનિસા ખરી થઈ પણ તેનો કોઈ ખરીદનાર
ન નીકળ્યો.’

એલુનિસા અત્યંત સુંદર હતી; તેના કાનના ગાથ
પરના તરોએ તો કેટલાયે કવિઓના હૃદયમાંથી
ઉપમાઓના અરણ્ય વહેવારમાં હતા, અપૂર્વ લાવણ્ય-
મયી હોવા છતાં તે પોતાનું મુખમયદ્ર હમેશા ઘુમટ
વાળા પાછળ જ રાખતી. એક વખત નારીરઅલીએ
નીચેના બાવવાળો શખ્તો કહેલો :

‘ઓ, ચંદ્રને છપ્પાં આવે એવા મુખવાળી !
તારો ધૂંધટ દૂર કર અને મને તારા અસૌકિય સૌંદ-
ર્યનું પાન કરવા દે’

જણે છે એલુનિસાનો જવાબ ? આ રત્નો :

‘કું મારો પુરખો દૂર નહોં કડુ. કારણ કે તેમ
કરવાથી કદાચ છુલછુલો શુભામને ખૂની નાવ; અને
લક્ષ્મીનું સૌંદર્ય પૂજતા બાકાણ બકતો માડુ મુખ
જેવા તેનો ત્યાગ કરી ગય’

રાજકુમારીની રોશનઆરા નામની એક દારી

યૌવન એક ગીત છે

સૌંદર્ય એનો સૂર છે

જોખન એનો તાલ છે

એ ગીત સાંભળવું
હોય તો, આજે જ એક ફોટો
પડાવો—‘ફોરવર્ડ’ માં .

ફોરવર્ડ સ્ટુડિયોઝ

ધૂતપાપેશ્વર બિર્હિંગ, મંગલચાવી, ગીરગામ, સુબર્ષ ૪.

હતી. રાજકુમારીના આ કવિતાપ્રેમથી એ પણ રંગાએલી હતી. એક વખત રાજકુમારીએ મંગાવેલા અરીસો લાવનાં ઠોકર લાગવાથી તે પડી ગઈ અને અરીસો ફૂટી ગયો. તે જમને ચૂપ જીભી રહી. રાજકુમારીએ અરીસો મંગતાં તેણે જવાબ આપ્યો:

‘અમઝ કઝા આઈત-એ-ચીની શિકરી!’

‘અરીસાનું મોત આવ્યું’ અને તે વડી ગયો.’ સાંભળતાં જ ચહેરો પરના ભાવ જરાયે બદલાય વિના રાજકુમારીએ કહ્યું :

‘ખુદ શુદ સામાન-એ-ખુદબીની શિકરીત

“સાડુ” થયું કે પોતાને ભોતારહેવાની પરતુ નાચ પામી. અરીસામાં પોતાને જોઈને જ તે માનવતું થમંડ વધે છે’.

એક વાર બાદશાહે પૂર્તિ માટે લેને નીચે પ્રમાણેના ભાવવાણું ચરણ આપ્યું :

‘આજે પ્રાતઃકાળે હું દુલ્લ ચૂટવા ગયો, ત્યાં હલત કાંટાઓએ માડું વગ પકડી લીધું’.

/ તરત જ એયુનિસાએ પૂર્તિ કરી :

‘સેંકડો બુઝબુચો પોઝારી બીધાં કે તે ચોર છે, એને જવા ન દેશો’.

કેટલી સુંદર પૂર્તિ! એક વખત એ પોતાના બાગમાં સ્વચ્છંદ વિહરતી હતી. અનાવાસે પ્રકૃતિના સ્તિગ્ધ સૌંદર્યથી મુગ્ધ થઈ બોલી બીડી :

ચોહરા ચીઝ છે દિલ ગમ-ખુરદ કુ-દામ ચોહરા શરખ, રાખઝા એ આમે-રવાનો ધરન-એ નિગાર.

‘મને સુખી રાખવા ચાર ચીજો બસ છે: મદિરા, ફુલ, ખળખળ વહેતું ઝરણું અને પ્રિયતમનું પ્યારું સુખ’. થોડે જ દૂર સ્કટિક સિંધા પર ચૌરંગજેબ વિચારમગ્ન દશમાં બેઠો હતો. ઉપરતું પદ ગાતી તે ત્યાં પહોંચી. રાખને જોઈ ભયભીત બની, બીજા ચરણને બદલાવી ગાતી ગાતી બીજી તરફ ચાલી ગઈ. એ પદ હતું :

નમાઝ, શેઝ-એ-તમ્બીદી તોખા મરનગકર
‘નમાઝ, શેઝ (ઉપવાસ), ભૂખ અને પ્રાયશ્ચિત’.

આમ આ કુમળા પુખ્તને માટે ચૌરંગજેબ પ્રયંત્ર મુર્ખ સમાન થઈ પડ્યો. એયુનિસા ધર્મોન્તર સંદિગ્ધ હતી આ માટે બાદશાહ તેના પર નાખુશ રહેતો. ચૌરંગજેબથી એ ખુશ હતી. એક વખત રાજકુમારી પ્રકૃતિસૌંદર્યનો આનંદ અનુભવી રહી હતી. ત્યાં ચૌરંગજેબ ચાલી પહોંચતાં જ બોલી:

અય યુલયુલે ખુશ ઉલ્લુ,

આહિરતઃ લખખ લુખખ;
નાહુક મિઝાન રાહાં તાળેસખુત ન દારન.

‘ઓ મધુર છત્રચુક, તું ધીમે અવાજે બોલ, કેમકે કેમજ સ્વશાવવાળા રાખજોમાં કાલ્પ સાંભળવાની શક્તિ નથી હોતી.’ એક રીતે આ રાખના સ્પષ્ટપણ પર કટાક્ષ હતો. પરંતુ રાખ કંઈ સગળ ન શક્યો અને બેઠો તેના પર ખુશ થયો.

તેનું ‘પાછળતું’ છવત ધણુ જ દુઃખમાં વીત્યું. વૃદ્ધાવસ્થામાં ચૌરંગજેબ નાની નાની વાતોમાં પોતાના સંતાનો પર સંદેહ કરવા લાગ્યો. શાદબંદો અકબર રમખુતો સાથે મળી જઈ વિદોદનો અગિયેલાવી રહ્યો હતો. કેટલાક રાજકીય કારણોને લઈને એયુનિસાને સખીમગદના કિસ્સામાં કેદ કરવામાં આવી. કેટલાક કહે છે કે એ વખતે રાજકુમારીનો અનુરાગ મરાઠા સરદાર શિવાજી મદારાજ તરફ હતો. કારણ ગમે તે હોય પરંતુ એ ૧૬ી અવસ્થામાં ભખાયેલી મમંમેદી કવિતાઓ વાંચી આંખ અશ્રુભીની યથા વિના નથી રહેતી. એ સવેદનોને, એ બધાને ઝરણાના ચિરપ્રવાહની ધારમાં ઉતારી એક દિવસ સંધ્યાકાળે ઉદાસ બેઠેલી રાજકુમારી ગયુગયુતી હતી:

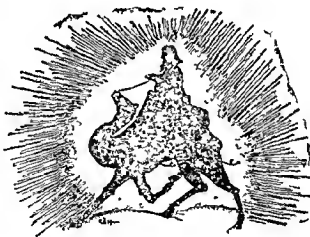
અય આખરાજે નૌહાંગર! અઝ બહુજે ચીસ્તી;
ચી ધર છખી ફિગદા છે અન્દાહ કીસ્તી;
આયા ચિ દર્દ ખુદ કિ ચુમા તમામ રાખ,
શરરા અસંગ મી ઝદી ઓ મી ગીરસ્તી.

‘ઓ નિર્ઝર’ આજ તુજ પર આ શોકનો
પરિપાત્ર શા ? બાલે આ કરચણીઓ શી ? આજ
ને એવું શું કુખ છે ? તે મારા નેત્રી કુખ્યા-
ની નેમ ક્યા નિબુરની મધુર સ્મૃતિમાં પથરો પર
મધુ પટકાને આજી રાત શોકમધુ કલપાત કધું
? એક એક શબ્દમાં વ્યથા છે, સંવેદન છે, જીવ-
ની અસીમ નિરાશાનો ભાર છે, એ વ્યથાથી તેણું
સાંત હૃદય એ ભારને ડોળી પોતેજ પોતાનું વિકલ-
ભવ કરે છે :

‘એ નૌહિમેદી મુ’ આથદ આશાના દુશ્મન શવદ,
‘મ વૃદ્ધા, શાજૂ જુદા, દાસિત જુદા, દુશ્મન શવદ,
સ્ત ‘મખ્દી’ દરદિલે મા દુશ્મની માહીચ કરા,
ર કિ બામા દુશ્મન અસ્ત બા ઝો ખુદા
દુશ્મન શવદ.

‘હાપ’ આજ આ નિરાશાના દિવસોમાં મિત્રો
શત્રુ બની બેઠા નહે; સુખ, વૈભવ, વિલાસ, બધું
આરાયી દૂર છે. પણ મને તેનો લેશપણ શોક નથી.
મરે કાઢી સાથે વેર નથી મારી સાથે વેરભાવ
રાખનાર પણ કદજી-દષ્ટિએ નેતા મારા જ છે.’
એજુન્નિસા પોતાના કાઝો ‘મખ્દી’ (કુષી-કુષામેલી)
ના-છિપનામથી સખતી. બાજે પોતાના આત્મામાં
કથિરી પ્રેમનો પ્રાદુર્ભાવ ન થાય ત્યાં લગી છુપી
રહેવા માગતી ન હોય.

આમ એજુન્નિસાનું જીવન-ઝરણુ હરિયાળી વનરાજી
માંથી ઓરગળેવના સૂકા રણપ્રદેશમાં આવી સૂકાવા
લાગ્યું. હૃદયમાં વ્યથાની આગ સળગતી, અને એજ
આગમાં એ અર્ધ વિકસિત કાવ્ય કલિકાએ મૃદુને
આવિગન કર્યું.

વર્ષ ૫ • અંક-૧૧

કવિતા

નવેમ્બર • ૧૯૪૬

ન વ તે રી દુ નિ યા (મુખ્ય)

ખતાવો રે ખતાવો સાધ, નવતેરી દુનિયા ।

- આ દુનિયા પ્રત્તવતા ધાક્યો,
- આ દુનિયા નિંકતાં ધાક્યો,
- આ દુનિયા હારીને ધાક્યો,
- આ દુનિયાને જીતી ધાક્યો. ખતા૦ ૧
- આ દુનિયા માંડતાં ધાક્યો,
- આ દુનિયા વીખતાં ધાક્યો;
- આ દુનિયાના પ્રેમે ધાક્યો,
- આ દુનિયાના વૈરે ધાક્યો; ખતા૦ ૨
- આ દુનિયાના લોભે ધાક્યો,
- આ દુનિયાના ત્યાગે ધાક્યો
- આ દુનિયાના મુગ્ધે ધાક્યો,
- આ દુનિયાનાં પાપે ધાક્યો. ખતા૦ ૩
- આ દુનિયાના લાવો જિજ્ઞસ,
- આ દુનિયાના અભાવ હેડળ,
- આ દુનિયાના અન્યેત્રી ૫૨,
- આ દુનિયાના તુચ્છોત્તરીતર,
- આ દુનિયાના દંદો બાહર, ખતા૦ ૪

ખળવંતરાય ક. ઠાકોર

મારે શાની મણા ? !

હું તો સાગરની છાજો પલાણું કે આલગાપ તાણું

રે મારે શાની મણા ?

હું તો કોયલને ગીત ગવરાણું કે કેશરી નચાણું રે મારે

હું તો સુરજીને સ્વર્ગથી ઉતારું કે ગંગ શિર ધારું રે મારે

હું તો રણમાં ઉઘાનો ઉગાડું કે ફૂલડે રમાડું રે મારે

હું તો અંતરના જાવ ઝોળખાણું કે નેન ધરપાણું રે મારે

હું તો હીરામાણેક ઉપજાણું કે મોલીડે વધાણું રે મારે

હું તો શક્તિ ભવારિ ઉર ધારું કે ભેમને વધારું રે મારે

હું તો ત્રિકાદગંગ વહેવડાણું કે બ્રહ્મ પરખાણું રે મારે

હું તો ચાંદો સૂરજ ઝળકાણું ને તારલા ઝગાણું રે મારે

હું તો માયૂકના મોહ પીગજાણું કે માયા ત્યજાણું રે મારે

હું તો પેટે પાટા છો બાધું કે મોતને આરાધું રે મારે

હું તો ટાંઠે ભલે ચોકાઉ કે તાપમાં દહાડું રે મારે

માસં છોડું ભલે ટળવળે કે ભારતી કંકળે રે મારે

માસં દુઃખોને દુઃખ શીદ માનો ? કે અશુ શીદ આણું ? રે મારે

હું તો મસ્તીવિમાને સહેલ માણું કે આપું રસદહાણું રે મારે

હું તો નિત્યે કલ્લોલતો રાયું કે બ્રહ્મલેખ વાંચું રે મારે

મારે પીવાને અમૃતધારા કે તેજના પુવારા રે મારે

હું તો કાન્ધપ્રસાદીએ માતો, રહું છું નિત્ય તાતો

રે મારે શાની મણા ?

ગી૦

૦

પ્રભુ ચ-ત્રિકોણ

મરનવી

રસની ખાલી છીનવી લઈ કરમાંથી
ફેંટી દીધી શે ફેંટાં પર યુસ્સાથી ?
મારું માન્યું નહિ માનિની, તેં લેશે;
ખાખ્યું દિલને મિથ્યા, નકામા કલેશે !
કીધો મારી, સદુ આરજૂનો ચૂરો,
મળ્યો ના જેને સુખનો લહાવો પૂરો;
ઊણી ઊણી લાગે મને દુનિયા આ,
એન પડે ના પાઝારમાં, કળિયામાં.
દીધો કરવા ધર્મો મને નહિ એકે,
કે કે ખીજ સુજને રખેને રૂખે !
તેડ્યો મુજને મેલમાન તેં નિજ જે દિ'
અધને રહું છું છું ત્યારનો ટુલ કંદો.
દીધો પાડી પરદો બધાની સાથે,
રહેજ ન રાખ્યો સંસર્ગ કે સંગાથે;
બૂલે ચૂકે કે તદ્દં જે નિરખાયું,
ઠોઠક તેમાં નિરાશ છે લેખાયું !
અહતાં માથે આજો અને અપવાદો,
યાતાં તાજ ક્ષયમાં જુના વિખવાદો
હસતે વદને ફરતાં મને શે રોકે,
સુદર સ્થગમાં લેતા વિસાગે ટોકે ?

ગેં તે કાઢ્યા તારે બરોસે વરસો;
મુજ મરજતા દે માળવા જે દિવસો,
શાને માટે હૈયું તહારું પાળે,
નિજ સરખાવું કરતાં-બહુ કંટાળે ?
રહી છે શાને ઊંડી અદાવત ખેડી,
દષ્ટ વિસરાવી મનભાવતી મુજ કંડી ?
ખેડી મુજને પાડી પચાવી આખો,
કોષ ખીનનો રહેવા દીધો ન અજાખો.
હરદમ જોતી, થાતી હઠાકી મારી—
પ્રેમ કહું આ કે જુદમ, બરછી પ્યારી !

જેથી એકે ના બેટ ખપતી એની,
જેથી એકે ના વાત ગમતી એની ?
ના એ મુખની ટુજને પ્રશંસા રૂચે,
સધળું એતું ટુજ આંખમાં કપમ ખૂચે ?
રહેવા દેતી ધરમાં ન એક નિશાની,
આ મોહાધે માગી લીધેલી છાની.

ઓરે! ઓરે! શા ક'ખ દિલને કોરે ?
કે ન હુરે ત્યાં માઝા સુધી જ્યાં ભેરે ?
અમલું ખોલું, ચોતફથી ચીરાલું,
શાક મિસાલે ચુલે ચડી રંધાલું !
પ્રીતિ કેરી છૂરી નીચે જે આવે
ધા પર તેનો દુનિયા નમક બભરાવે.
લેવી બહોરી પ્રતિકારહીણ લામારી
એક દશાને દુનિયા કહે છે પારી.

સાંખી જાણી છે સેંકડો જે સખતી,
કથુ સખી છે ખીજ નહિ કમખતી;
લાખ્યો સાથે જે પ્રેમની એંધાણી
બોધ્યું તેણે છે આગરનું પાણી.
આખો ઘેરી આવે જણાઈ એની
ચહેરા પરથી જાતી અસર ના જોની;
હસતા દોઢો સદુ ભેદ મનનો ફોડે,
વાત ઘડાવી રાંકાં તણે અંકોડે.

રહેવી છૂપી ના વેદના આરાકની;
શીય દશા છે માયકના ચાહકની !
જીવન એનું દીસે બસાના જેવું,
એની હાલત વિશે વધુ શું કહેવું ?
કરતાં એની સદુ છૂટથી નાગોશી,
ખારા મિત્રો, ખેશી અને પાડોશી.
ઉધડો લેતાં ના કોષ એને ચૂકે,

ખૂબ મહારી કેથે રહી ના આને
રોપ કરે છે ખાગ અને અતરાપી,
કોણ રહ્યું છે મુજને નહીં સતાપી ?
નેદે મર્મોં એવા છુપા ધા મારે
કામ મિતે કો ચાતુ જવાનું જ્યારે
ચઢોને મેડી ને એહની કો પેખે
લાખી ડોકે કરી ડોકિયા સફૂ દેખે
છોડી ધધો દાડી મક્કનમા પીટે
પડી બાન પટારે—કાંઈ છતા નહિ શીટે ।

દેહવતાનો છે દોલ સુદર હોતુ,
અખ ગુ-હો તુજ કો આખ સારે જોલુ ।
દોલ ચરણનો જાણી છુછ ખમચાલુ,
જુર્મ હૃદયનો હૈરા તરફ ખેચાલુ ।
પ્રીતિ ફેરા જે રગમા રગાયા
દુનિયાદારીથી છેક તરડોડાયા
શક્તા લેછ ના બાગ કામ કરામા,
દોસે જોઓ અચ્ચર નિત્ય નશામા
ન્યારી રરમે, છે રાહ એહ નિરાના
વિધો વચમા હમેશ વસવાવાળા
હાસત પૂરી પાતા તણી ના પ્રીટે,
હરદમ હૈયે કલ્યાયુ ખરનુ દગ્ગે
મથે પડતી કમ ડ જે બીજની
આશા નામે લેસે નહીં યદનાની

ઓ વસનારી ? નિજ કાન્તના કમળમાં
દે ના દેડી મુજ દાગીના રસતામાં
કડવા છુટડા તુજ કેટલા મે પીધા ?
કરજો વસમા છે લાભ ગણીને લીધા ?
તાર ક્યારે કહેવું નહીં મે માન્યું ?
જેના સુખમા છે માહર સુખ જાણ્યું.
મારા સમ છે, સોગંદ મુજને દેતો,
એને માટે અપરાધ એક કહે તો

દોરો માગ તુજ પાસ સર્વ કખ્યુ,
દોસો કરતા જેથી નહીં દુઝાલું
તારી જામે કપારે ન ખરખે કુ શીકો ?
જેના સરખો નાદાન છે ના બીજો !
કપકા ખાવા સન્નયિતો સુધગાના,
સુરત હમેશ નિજ શોધવામા બ્હાના

માથે પડતી સફૂ વેદનાઓ સાખુ,
કાપે માથુ તેનાય બશોસો રાખુ,
છો ધિક્કારે લોકો અનાડી મુજને,
ના ધિક્કાર તેને નહીં યા તુજને ।
આવી પગમા મારા પડી જે પ્રીતે
ઢોકર મારી તેને શકુ શી રીતે ?
રાખી મુઝી મનમા નકામે કીતો
લે બહુ કેડો ના રાક આ કપનીતો

[કમલ]

પતીલ

અભિસારે !

નિશીથે આજે મેહુલે જાએ
 વીજ ઝળૂકે ઘેલી !
 કાલિન્દી આરે ત્યાં નંદ હુલાવે
 જાંઝી છેડી અલગેલી !
 મેઘલી રાતે એ ઝંઝાવાતે
 જાંસી બાવરી બાજે;
 નિજ કુટીરે અધીર ધીર,
 રાધિકા સાજ સાજે !
 વિજન વાટે, ઉર ઉચાટે
 દીપ ધરી અંધારે;
 મન મતવાલી પ્રેયસી આલી
 પ્રીતમ-અભિસારે !

નોતમ

કોઈ મને બોલાવે

કોઈ મને બોલાવે
 મને કોઈ આજ બોલાવે
 દોઈના સાદ સુણાયે;
 ગગન ધંલી મેઘલા સાદે
 દોઈ મને બોલાવે,
 રે કોણ મને બોલાવે ?
 રે કોના સાદ સુણાયે ?
 પુષ્પતણી પાંદડીઓ ભેધું
 વનવનગી ઉપવાટે ભેધું;
 અનિલની ફેફડે કંઈ ભેધું
 ચોગમ ન્યાળી ન્યાળી ભેધું
 કોઈ ના દેખાયે
 રે-કોઈના પેખાયે
 કોના સાદ સુણાયે ?

રજનીકાન્ત દલાલ

આ અંક

સંપાદકીય

‘કવિતા’નો ગયો અક દીવાળી પ્રસંગે પ્રગટ થયો. પરિણામે નવે-મ્મરના અંકના પ્રકાશન માટે પૂરતો સમય રહ્યો નહિ, પણ ખને ત્યાં સુધી કોઈ પણ સંભેગે ૧૦ મી તારીખ થતાં ‘કવિતા’ પ્રગટ થવું જ નોંધ્યો. એટલે આ અંક શક્ય તેટલી હતાવળ કરીને પ્રગટ થાય છે.

આવંતો અંક ડીસેમ્બરની ૧૦ મીએ પ્રગટ થશે. ઘણા ગ્રાહકોનાં લવાજમ પણ પૂરાં થાય છે એટલે એ ગ્રાહકોને નવાં વર્ષનું-૧૯૪૭ ના વર્ષનું લવાજમ મોકલી આપવાની વિનંતિ કરવામાં આવશે. જે લવાજમ નહિ મળશે તો ડીસેમ્બર અંક તે તે ગ્રાહકને વી. પી. કરવામાં આવશે.

‘કવિતા’ લેખકોની સંખ્યાબંધ કૃતિઓ સ્વીકારેલી હોવા છતાં પ્રગટ કરી શકાતી નહોતી. પરિણામે આ અંકે નવીન કવિઓની કૃતિઓ સારી સંખ્યામાં પ્રગટ થાય છે. બલકે એક રીતે આ અંક વિશેષાંક જ બની રહે છે.

માત્ર કવિઓનો જ અંક આપવો એ ઈષ્ટ તો નથી જ, છતાં આ અખતરો છે. એક તો સમયના અભાવે વધુ યશ્ન-શક્યું નહિ અને બીજું નવીન કવિબધુઓની ધીરજને પણ હદ હોય છે એ સમજીને.

આમાં સંખ્યાબંધ નવીન બધુઓનો પરિચય થાય છે. કંઈક કૃતિઓ વિશે પણ લખાયું હોત, પણ યશ્ન શક્યું નહિ. આથી બીજું શું લખાય ?

રજા પડી હોત !

કેવી પડે મઝા, કેવી પડે મઝા,
આ છાંદગીમાં એક દિની પડી જાય રજા
કેવી પડે મઝા !

સુખ દુઃખ, હર્ષશોક,
પથરાયા થોડથોડ
વસે તેની પાર કોક, એ જ લઈએ મઝા,
જો પડી જાય રજા !

રાગ દ્રવ્ય, મોહ માયા,
તણી પથરાઈ છાયા,
તણ, જો અમૃતના જાયા, લઈએ ચિર ચાંદનીની મઝા,
જો પડી જાય રજા !

કલેશ, કંઠાસ, કુસપની,
જવાળ અહીં આપની,
ચાલો આનંદના મયંકની માણી લઈએ મઝા,
જો પડી જાય રજા !

ચિર આનંદ, ચિર જ્યોતિ,
દિવ્ય પુણ્ય મહોદધિ,
ઉછળે છે કોટિકોટિ, લઈએ એનાં મંદિરોની મઝા,
જો પડી જાય રજા !

મઝી મઈ આજ એય,
તો તો આ પિતાની ગોહ,
જરી ચે નહિ છોડવાના છેને થતી ગોતાગોત !
જો આ છાંદગીમાં એક દિની રજા પડી હોત ! !

શશિન્દ્ર ઝોઝા

શાહે જહાં તમેય છો !—

બાજાં સૌ કલાકારો પોતીકા, પરદેશના;
પડયા છે તાજની પાસે નિજના તાણી તમ્બુઆ.
ખદકની ખૂંથીના બારે કામે લગાવી ટેસડી,
ઘડીમાં કરી બેસડી. ફૂરન તર્જ સૂરીલ એ.
ફરી એ તર્જમાં મીઠા ઓસવાં સુર પૂરવા,
આવ્યા છે કલાકારો. પોતીકા, ફૂર દેશના
પ્રસવેદ બિન્દુ સુખયે વળેલાં
કેં વાર સૂર્યે કરી બાપ દીધાં;
તો યે કલાકાર ન વિકૃતિને
શક્યો કરી સૃષ્ટિ તાજદાર.

૧૦

એથી ય નકશી કરનાર સારી
બેચાર બંકા નીકળ્યા જમાલે;
કિન્તુ બની બદેતર હોઠ વ્યર્થ.

બિગીને આથમ્યો બાનુ કેટલી વાર આ રીતે;
કરી ના શક્યું નકશી કે બારમાં જંધ બેસતી.
નિશાએ એકાદી
શશીની નાળેથી ધવન રસ દેવે વદવિયે;
અને તારા લાગ્યા છાજળ કરી રનાન કરવા.
સર્થો ચિન્તા ઘેર્થો
કલાકારો ચોડા કુદરત કલાને સુમનવા.

૨૦

બ્યોલરના તણો ઘોઘ ઝીલી રહેલા
બિમા રહી, ધૂનડી તાજ પાસે
આવ્યા કલાકાર લટાર દેતા;
નિહાળવા કાળની ટેસડીને.
“શાહે જહાં આ !” ઉચરી બિચો ત્યાં
કે ઝેફ બિભલ નિહાળ્યા એક.

ઝેફી શરી લદાયેલાં ધીરેથી યજ્ઞ પોષણઃ
બીઘડયાં સાંભળી શખેડો અગ્નયથી પમાડતાં

“ઓ, સંગમાંહી દિલ ચરપ નકશી ૩૦
કરનાર, પ્યારા મમ શાયરો, હા !
એ ફૂંજ ખવાખી શુલ ખડક ચોકે

મુઝી જનારો સુમનન પોતે.
સૂતેલીને શાયરી શાયરોની
જગાડી મૂકે ઘડી બે ઘડીમાં;
રચનાર આ તાજમહાલ એવે
શાહેજહાં ફૂં સુમતાજ પ્યારો.
અગ્નમ વખતે મમ ચરમ નૂર
સુમતાજની ખવાહિશ આખરીને
કરી સરો ચરમ દીધેલ ઠાલ,

નૂરે જહાં યે મન ! આલમે અ
શુલ એવું ઉગાડીશ જેની ખુશ
કરાવશે પાદ સુમતાજ તારી.”
એ પાક ખ્યાલે જ નીચે જમીયે
આરમાનમાંથી અહીં તાજ લાગ્યે
એમાં ન લેશે ખુદ કીર્તિજંખા.
તેથી જ આજે દરગાહે છે
પગડેસથી કાળ તણી છતાં યે
ના ફૂરન માંહી લવ યે કર્મો કે.
જાઓ ! કલાકાર તમે બધા યે

સંશુદ્ધિભાવનાની ઉણપ ઉણ્યે પૂરશે દીપ
કલા, સમય, ઝીંદગી, સદૃશ વેડફે કાં

કાળે કરી ખોડ પૂરી શકો ના
મથો કદાપી સદુ ઝીંદગાની.
ખંડેર સૌને યીગડાં લગાવી
પાછા સુદાવો યદિ, તો અપેક્ષા
નવસર્જનોની રદશે કહ્યોથી ?
જાઓ ! રચો સૌ શકશે તમે યે
આ તાજના તાજ સમા મહાલ
જાઓ ! પરન્તુ

સુમતાજ તમારીનાં શાહેજહાં તમે ય છો;
રખે જૂલી જતાં.

જયકાન્ત ત્રિવેદી

“માગણી”

[ધ્વનિ]

મારા રોતલ હૈયાને રાજ રહું રહું:
રહતાં રહતાં આંસુ મારાં સુકાયાં થયે;
મારી સૂકી આંખો દુનિયાને સૂકી નિરખે-
એક દુઃખથી દુઃખ બીજે મારે આચર્યું.
જો કે પી ગયો છું દુઃખ આ સહુ હું કર્યું,
કરવા પછી સર્વ મિહાશ થકી તલજો
પણ મારા દિલે એવી પીડ ઊડી તણજો
સુખનું લાગે ચિન્તનયે મને કે અર્યું ૮.

નહિ માગું, અહીં તારાં સુખોને ખોખા ભરી
મને કો'ન સ્પૃહા દુનિયા તણા વૈભવની
નથી રાખી, ન રાખીશ હું એવી આશ કદા-
દુઃખ પાડીને યે શું ન દર્શન દેશે જરી?
મારાં આંસુથી દે તું ભલે ભરી આ અવની
પણ નાથ! તારાવ મને તારે હાથ સદા ૧૪.

બેજન દેસાઇ

ત્રિ મુક્તકે

[૧]

ખરે કન્યકા ખૂબ શક્તિ કસે તું
હિંચોળે ચઢી ખૂબ ઊંચે હસે તું
ચઢા હિંચશે બાળ તારાં હિંચોળે
કહે તે સમે આજ જેવી હશે તું!

[૨]

ધણા સત લાખ્યા ભૂલાયાં રહ્યું છે
ધણાં તીર્થ નાહ્યા ભૂસાધા ચર્યું છે
અણ જો તું પ્રગટે ઘટી જાય કિંમત
તું અદર્ય છે તો જ તારું સ્મરણ છે.

[૩]

સરી સરિતા ગિરિના અંકમાંથી
ધમી યુવતી થતાં પર્યંકમાંથી
સ્વયં જઈને મળી કાં ઉદ્ધિને ?
જયી જાવા અસત્ય કલંકમાંથી ?

મહેરાવ માનાજી પવાર

મનનું ધાયું કંઈ નથી

લલાટે જે લખાયું છે

મીઠ્યા કદી યાતું નથી;

જે આજ વાળ્યું તે કદી

ઉઝા વિના રહેતું નથી

આંખું યોવન ભેરથી

રોકાયું રોકાતું નથી;

જલ ભરેલ વાદળું

વપ્યાં વિના રહેતું નથી.

જે થવાનું તે થાય છે

નવીન કંઈ થાતું નથી;

ખીલ્યું તે ઠરમાય છે

કાયમ કંઈ રહેતું નથી.

આવે ઘડપણ આપણું

પાણું કદી જાતું નથી;

“કનક” હરિ ધાયું થાય છે

મનનું ધાયું કંઈ નથી.

ગં. રવ. કનકકુંવર

(રાણીસાહેબ માલીયા).

માથેરાનમાં

મને રમરે છે અહિં એક વેળા
લે હાથમાં હાથ પ્રિયે ફરેલાં
ઉન્નત શૃંગે ગિરિકંદરામાં
દીઠી અદીઠી વનકેડીઓમાં.

યૌવન હતું ખીલ્યું વનશ્રી જેવું
જીવન હતું સંગીતથી ભરેલું
પ્રિયે! હતી તું નભતારિકાશી
શોભી રહી વિશ્વની સૌંદર્યશ્રી.

મને રમરે છે અહિં એક વેળા
આ વિશ્વના સુંદર પાગમાંહિ
હિલ્લાસ આનંદ ભરેલ હૈયાં
મળ્યાં હતાં એક થવા ભવિષ્યે.

મળ્યાં, પ્રિયે! એક થઈ રહ્યાં હવે
યુગો સુધી ના પડશું છુટા પ્રિયે!

પ્રાણુલાલ

કયાં રે જાવાનું ?

૧ : અંજની :

વિશાળ વિશ્વ મહીં અથડાતાં,
ભાવિના વમળે પછડાતાં,
સંસ્કૃતિના ભ્રમણે અટવાતાં,
કયાં રે જાવાનું ? ૧

ભ્રમણ આશુ આશ ઉછળે,
કમનીય કુદરત ફેરી કુંજે,
ફે જ્યાં ગાનવતા ગીત ગુંજે ?
કયાં રે જાવાનું ? ૨

સ્વપ્ન તણા મુંદરતમ બોમે,
વાસ્તવની કંટકમય લોમે,
ઉડતાં છાં યૌવનના જોમે:
કયાં રે જાવાનું ? ૩

અમમ્ય આ લગ્નની વાટે,
ભટકી સઘળા આશા-ધાટે,
રખડી રજનીને જગ પાટે;
કયાં રે જાવાનું ? ૪

નિયતિના કરમાં રમવાનું,
ભાગ્ય તણા વહુને વહુવાનું,
હસતાં રડતાં છાનું છાનું;
કયાં રે જાવાનું ? ૫

રમણદાસ વ્યાસ

કવિતાગમન વેળા

જે પ્રેમમૂર્તિ તુજને ગણે છે
શ્રદ્ધાળુને લાયક દ્વાર તારુ
ઠાઠી પધારે અતિથી બનીને,
તું તે સ્વીકારી ઉરમાં લઈ લે
આરામ માટે કર પ્રાર્થના ત્યાં !

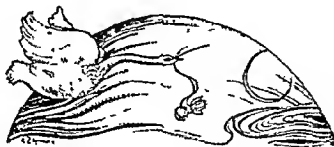
તિમિર શા કુખસને સહારે
આવે બની ભાનુતલો પ્રકાશ
એકાંતના શૂન્ય પથિક જેવો
નિમત્રવાને તુજને સુહાસ્યે
આરામથી તે સરળે સ્વતંત્રતા !
ને જે ગળે તે અપનાવવાને
હૈયુ અતિશે કર આર્દ્ર લાઈ !
ને જે અધૂરી, વળી ના મળેલી
તે સખતિ માની સીકાર પ્રેમે !

એ તત્ત્વોને વિસ્મરશે કહી ના,
આશા જમાડી ખસશે કહી ના !

વર્ષો તણી વ્યર્થ ઉપાસનાથી
જે ઉરશાંતિય પમાય ના ના,
જે ના કદી દૃષ્ટિ ચઢેલ દૃશ્ય
તેના તને દર્શન દેય પ્રેમે !
હિમાલયોના ચઢી કૈક શૃંગ,
રણોની ઓળંગી તપેલ રેત;
ને તે છતા ના મળતું પ્રયત્ને
તે તો મળે સહેલ જ નેત્રપ્રેમે !
ને ચાતનાથી ન જીવી શકાય
એ ચિત્તનો ભાર ન ઉચકાય
ને ઉર ઓઘાર ન નિરવાય
સહુકમા તે લઈ લેય ઉશ્તસી !

ઘાડવાને તવ દ્વાર ના તને
ઈચ્છા હતી, એ હતી ચાતુરી છે,
તું કેટલો રક બની જશે ને
દારે ચઢવાને કદીયે પળાવશે !
(સૂચિત)

નાનું પરજણકર.

મૂલ્યાંકન

(સંવેષ)

‘ચીજ હશે કેા સુંદર જગમાં ?’ કહીને જોવા આવ્યો ખાસ
બહાર બરાબર ફરી વળ્યો, પણ ના કંઈ પત્તો લાગ્યો હાથ
ફર્યો ચીન ને જાપાને પણ, ‘પગલા દૂંકા’ ગમ્યાં નહિ
જાપાની સુવતીના પુલકા-એ પણ મનડું મોહું નહિ.

આંજલ દેશ ને અમેરિકા-રે ત્યાં પણ ના સંતોષ લગાર
ફરતાં આવ્યો જર્મનિ છટલિ પણ ના કયાંયે ઠર્યા પાદ
લંકાની લાડીઓ જોધને ઘોઘાનાયે જોયા વર
‘તરણ જમણ સૌ જોયા રથળ’ના પણ ના સુંદર પામ્યો નર.

નેપાળ ભમ્યો, ટિબેટ ભમ્યો ને કાશ્મીરી લલના લાળી
કિન્તુ મન ના ચોંટે કયાંયે ત્યારે આવ્યો દાર ભણી
ઘરમાં આવી પગ મૂકતા તેા દષ્ટિ ચોંટીઃ લીધી બાથ
શુબન ગાલે : હુર્ફ ન માયો • ‘ઘર દીવડાનેા સુંદર સાથ.’

મધુરમ્

નભ આંખડીએ

નભ આંખડીએ નભ આંખડીએ
કુલ પાંખડીએ ખમ પાંખડીએ,
મલુની વિભુની શુભ ચાખડીએ
કવિની રવિની કડીએ કડીએ
રસ રેલવતી શુભ બેલડીએ
શશિની હસતી મૃદુ આંખડીએ,
વનરાજિ તણી મધુ વેલડીએ,
દીડી મોહકતા ઘડીએ ઘડીએ....૮

વળી વિશ્વવિરાટની વાતડીએ
અખ બધ કરી હસીએ ? રડીએ ?
કવિને લડીને કવિતા ઘડીએ
રવિને નમી સવિતા ગણીએ
નભ આંખડીએ મૃદુ તારડીએ,
હસતી ફરતી જ્યમ ચાંદડીએ
પ્રિય પાંખડીએ પદ પાખડીએ
મલુની જ લીલા નભ આંખડીએ ...૧૬

કુલ પાંખડીએ ભટકે ભમરા,
રસસાગરમાં ખૂડતા ચૂમતા,
વળી મંદ હસી કમલો બીડતા
મહી કેદ યર્ધ ભમરા ભમતા.
નભ આંખડીએ રૂડી રાતલડી,
દીસતી નભની ખમ આંખડી,
ત્યહી જુમ અને કમલિની તણી,
ખનતી મૃદુ, વિશ્વની એ બેલડી....૨૪

પ્રિય પાંખડીએ, પદ પાંખડીએ,
બલિહારી વિભો ! તવ આંખડીએ.

જગદીશ મહેતા

૧ - હૃદય દીપ

સ્મરી મિલન આપણું, સુખદ સ્નેહની શાંતિને
વળી વિરહકાળના દુઃખ ઘણા સદા હું, મિયા,
હવે સ્મરણઅશિધી હૃદયદીપ ચેતાવતાં
અને પુનિત પ્રેમના મુલગ શાંત ગંગોદકે
ઉંડા કરુણ ભાવથી કિરણ તેજનું મુકતાં
થતો અધિક કુબ્ધ હું, ગહન ભગતી કંપના-
-વહો હૃદયદીપ તે, પરમ શાંતિના સાગર
અને સરજળે ત્યહીં અમર સ્નેહજ્યોતિ મિયા.

રામચંદ્ર દેસાઈ

પહેલું મિલન

રે વિચારું, પ્રણય રસ શો ? પ્રેમ શો ? રાગ શું છે ?
છે હૈયામાં, પ્રથમ મિલનોના પ્રયાસો હજીએ,
મિયા માટે,
વાતો સાટે,
ત્યા તો પેલી, ઝળુક કરતી, વીજળી એક મોટી,
ઘાતાં ત્યાં તો, દિલ ધક્કતાં પાસ આવી પછી ને,
“બીધી હું તો,” કહી હસી પડી, બાજતા હાથ ઠોકે,
હૈયાં આખ્યાં, ઉભય દિલની, વાત ખોલી તહીં તો.
માઝા મૂકી, પ્રથમ મિલને, છેક હોડી ડુબી એ,
ઊંડી ઊંડી પ્રણય રસમાં,
ડુબી ડુબી, રસ પ્રણયમાં,
ને દેખાયું, સમજ પડી ત્યાં, રાગ શું ! પ્રેમ શું એ,
હું તો ડુબ્યો,
ને એ ડુબી, જલ પ્રણયના પૂર માંદી ફરીથી.

ઠાકોરબાઈ સી. દેસાઈ

એ પ્રભુથી દૂર જા રે

શુઆર્થ જીવન ક્યોતિ રે—

જીવન પ્રભાત ક્યાં હયાવા લાગ્યું,

છાણું રજનિ અધોર્ધ રે—શુઆર્થ

નાના એક ગામમાં, નાની શી કુંપડી,

ક્યાં નાનો ઉગરા હતો રે—

સ્વર્ગીય તમર કાજ, ઉકાળી આ રોશની,

શેા રસો નિરાળો રે—

ગરીબી શું સુન્દો અમારો,

નેહુકમી ચલાવી રે;

તાફ પ્રભુ તેં કરીને જતાવ્યું,

શાને છોડું જલાર્થ મારી રે—

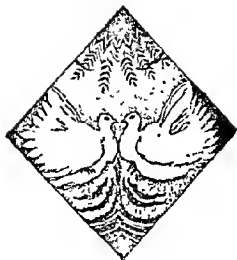
જો પ્રભુમાં પ્રભુતા છે નહીં, -

તો એથી અધિક શું કુરના રે;

હું તો માની પ્રિયાને બોલું,

જો પ્રભુથી દૂર જા રે—

નિર્ભય

એક જ દહુકો

કાકિલા, તું કમળનગની, કોક ગોધર્વ કન્યા
પૂર્વે લોગે જરૂર, રજુ રે કોલના શાપથી રે
પણી જાતે અવનરી, છતાં મૂળ શું મુખ રેગી
છપી રે' ના પરવગ અને ખાનગની બચેને.

તું તો દૂતા અમર નદીમા અનુગમી તળી રે,
તું જોસે છે દૂર દૂર થયી વિશ્વ સત્તો જ મળે;
મળે આપ અખિસ જગને ઐક્યનાદેશ સત્તો,
કે વનોરો શુભ ઉગરતી—શાળ સંગા કરે છે

તું મળે કે રટન કરી, રે જગતીન દોષે—
કે ના દોષે જગતીનની કે રપુડા વિશ્વથી રે;
વિશ્વે જગતી તરિ ન તને વિશ્વના રંગ કાંધ,
લેઈને નદ મગન પર છે, મધનો દોષ ક્યાંથી

તું કાકિલા મધુ દહુકતી આસપ્તો વિરે તો;
અને કાને મુજ જાનમાં એક દહુકો કરે ના

શ્રાદ્ધ

આજે આ બિગિયો માત દિનપૂર્વે બચાવતો
અણુધા અવસ્થા ટાણે ભાળેલો આજના સમે
સૂતેલો ખાટલે ત્યારે પીડાતો છણું તાવથી
ત્યહીં મેં સાંભરી તહારી વિદાયો તે વિલાપની.
બાલ્યમાં તે સમે નહોતું ભાન તહારા વિયોગનું
છતાં યે દૂસરું એક મુશ્કેલું દૈવપ્રેરીત.
(મને એ સાંભરે તીથિ સંચરી સર્ગ માતની)
હવે હું ઉજવું આજે તીથિ એ તવ શ્રાદ્ધની.

હસ્તે ઘડી ભોજનચણ બિભો
વાયનખલીનો તવતૃપ્તિ અર્થે
કિન્તુ અરે મા ! મુજ અશુભર્ણ
આંખો વિલોકી શું તું તૃપ્ત થાશે ?

આંસુની અંજલી અર્પું લેજે એ જળની ગણી,
હુભેડું દુઃખવી દુઃખે હૈયું નિઃવાસ તું દિથે.
સંસારે ખેડવા પંથ પૈર્થ ને બળ અર્થવા
અદૃશ્યે પ્રેરજે મીઠી આશિષો તવ ઉરની.
કંદનો શામવા ચ્હાતું ગોઠ તહારી પ્રસારજે,
અને જ્યાં મા ! તું હો ત્યાંની બહાલ તહારું વહાવજે.
ભલે તું દૂર હો તહારે તહારી એ ગોઠની હુ દે !
સમાયે દૂસરાં ચ્હાતાં ઓગાળી પીર વેદના
કર્તવ્યપથને અતે નહેલોનહેલો તું ગોઠમાં
લપામ્મશ હું આવીને હૈયાનાં બહાલ ઝીલતો.

ભાઈલાલબાઈ પટેલ

વર્ષ ૫ • અંક ૧૨

કવિતા

ડીસેમ્બર • ૧૯૪૬

*શુ ક તા રા

હિમન્તરય પ્રથમ-રજની-શેષ-પ્રાણે-મુહૂર્તે
નિદ્રા ભંગે, વિકલ નયને આલ શૂન્યે નિહાળું:
શુભ સ્વાંગે, અતલ ગગને એકલી શુકતારા
પોટે, જાણે તરલ જલમાં પદ્મિની હંસપાલા !

સ્નેહી કેરાં પ્રથમ મિલને આંખડી પાંખડી શી
અર્ધી મીઠી અરધ ઉઘડી, અંતરંગે દ્રવંતી;
એલાં ઘેલાં પ્રણય નયને, આર્દ્ર હૈયેય એવે
દૃષ્ટોદૃષ્ટ મળ્યાં, દગે દગ ઠંઠાં, હૈયે વસી મોહિની.

નહીં એને અંગે ધનધનુષતા રંગ જુજવા
નહીં એને કંઠે કૂજન મધુરાં પંચમસુરાં
અહો ! અંગે અંગે સ્થન શુભ રંગ પ્રણયનો
અને કેવો કંઠે ગહન સૂર કાવ્યસુજનનો ?

વૃષ્ટિ ખુલી અંરમર થતાં નૃત્યધેલી નિસર્ગ,
પોતાની મુસમૃદ્ધ સ્નેહસુરિતા ગાંડી બની રેલતી

ખેલી દૃષ્ટિ પ્રણય ઝરતી જીવને દિવ્ય તેવી
હેમાકાશ ભરી સુધામય વહે સ્વર્ગગંધી સ્નેહની.

કિન્તુ અર્ધા ક્ષણ નહિ વીતી, ઓસરી સ્નેહસંધ્યા !
મુગ્ધસ્મિતે ક્ષણિક મિલને આથમી શુકકન્યા !

ક્ષણાર્ધેયે એણે પ્રણયપૂર નિઃસીમ વહવ્યાં
અને ગાઢે રંગે હૃદયપટ એવાં ચિતરિયાં
કની, કાળાન્તે યે નહિ જૂંસી કૃતાન્તે કદિ શકે.

આછી પીંછી લઈ બીજકલા ચીતરે આભ આખું
છૂપે વિદ્યુત જ્યમ ધન ચીરી તીવ્ર તેજે તરંતી
છૂપી તૂંચે; ઘડિક ઘડીમાં સંગી કેરા વિયોગ !
હોવાં તો મિલને મુહાસ, હવણું હૈયાતણું કંદન ! !

સૌથી ખેલી પ્રણયરજની દેહ ને દેહી કેરી
સૌથી ખેલા પ્રણયવિરહે દુઃખિયાં દેહ દેહી ?
તેવી દૃષ્ટિ પ્રથમ પ્રણયે હું રહ્યો'તો રિઆઈ
તેવા દિવ્ય પ્રણયવિરહે હું રહ્યો રે વિધાઈ.

હેયે તો યે નહિ વિવશતા, જીવ ના કલેશ કુપ્પઢ,
સ્નેહી કેરી પ્રથમ સ્મૃતિની તીવ્ર ચિત્તે મુગ્ધ;
કાલાખિમાં દિવસ રજની બિન્દુડાં કુદ્ર માત્ર
એમાં આવી ઘડી અઘઘડીથી ખને ધન્ય પ્રાણ.

‘ઉપવાસી’

મિલન પછી-

અસીમ બ્રહ્માંડ મહીં સુવિશાળ વ્યોમપથે
નિયત નિશ્ચિત માર્ગે કરતાં પ્રયાણ
આવી ગયા અહલ્ય અકસ્માત પાસપાસે
જગી ઊઠ્યાં મિલનનાં આનંદનાં ગાન.

તેજસ્વી એ તારકોતુ' આશ્ચર્ય અનંતે વહે
વિશ્વમહીં રશ્મિપૂજ વિસ્તરે અંચલ;
આજે એના સ્તરેસ્તરે પાપાણુ પ્રકંપી રહે,
પવને પ્રચંડ વેગ, કુપ્પધ સિન્ધુજલ.

દીપ્ત, સમુજ્જવલ સોહે દિગ્ગન્તની સીમા,
કંપી રહી વ્યોમ ફેરી નિખિડ નીલિમા.

વીતી રે મિલનક્ષણ; નિયત અનંત પથે
અહો બંને જુદા જુદા આરંભે પ્રયાણ;
આ રે ! પણ કેમ શમે લીતરે જે કંપ જગ્યા,
સાગરોમાં ભરતીનાં જગ્યાં જે લુકાન ?

નાથાલાલ દવે

ચાલી ગયેલી વાદળીને—

(૧)

વાદળી ! ક્યાં રે મધ એલી વાદળી !
તને જોઈતી મેં પૂર મારી સીમે,
તું તો આવતી પાસ ધીમે ધીમે
હતી જોઈ તારી વીજ,
હતું સુણ્યું તારું ગીત
મેં તો આશાની માંડીતી મીટ છ
તને સૂઝી શી આ મતિ .
તેં તો આડી કરી ગતિ ? એલી વાદળી.

(૨)

મેં તો જાણ્યું તું વરસી અહીં જશે,
મારાં ખેતર સૌ અંકુરિત ધારે;
મારાં પંખીડાં ગારે,
મારાં ઝરણાંઓ ગારે;
મારું મનડું ઉભજે એ નાચશે છ
ત્યાં તો થૈ તું અદીઠ
આ તે કેવી તારી રીત ? એલી વાદળી.

(૩)

હવે લાવે જો નીર ફરી વારે, અને આવી જો ગામ ચઢી મારે,
વેણ કુંવાને ત્યારે મારા ડુંગરની ધારે
એકઃ બેસી જોઈશ તારી વાટ છ
બેની જતી ના આમ રાખી સૂકું તમામ . એલી વાદળી.

પ્રહલાદ પારેખ

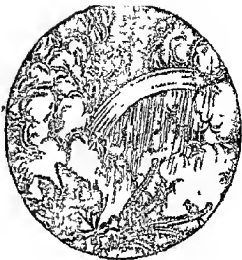
ફેરબદલો

ધરીને હૈયામાં, સ્મૃતિ જુની બધી એ રસભરી
નવા ભાવો કેરી રસિક વહુવી રંગસુરણી,
જુના ભાવો, સ્વપ્નો, મધુર રટતાં સ્નેહસ્મરણા
હવે કેા પંથીના અહીં ન દળજો નેત્રનમણા!!

હવું કેવું મીઠું સદન, દિલ મોને ગમી જતું,
પ્રવાસીને થાતું બસ રજની અહીં આ રહી જવું;
સદાનંદે ડોલી, કલકલ નિનાદો મચવતું
કુવારા સ્નેહોના દિલ ભરીભરીને વરસતું!

હવે હૈયે ઉખા નથી, નથી નિનાદો સરિતના
નથી ભ્રમિ પ્રેમે ભરતીથી કિનારા છલકતા;
જ્યાં હૈયાં કંઈકેઈ મૃદુ, પ્રણયભરમે ચળતણાં
વહાવે છે આંસુ ફરી જગવવા મૂળ ફણગા!
વળો પંથી! પાછા, નમી નમી કહું છું
પ્રિય! વળો,
ન ભણું કયે દિથી દિલ કરી ગયું ફેરબદલો!!

‘શશિન્દ્ર’ ઝોઝા

કવિતાને

અથા વય રમી હસી હૃદય બાત્યકાળે સદા
સવેગ સલિલોભિના કલકલો ધરી રાચતાં
જઈ સરિત રેતમાં પદપદે પુરી રેખમાં
મુખા શિતળ તેજથી સરસ પ્રેમની ભાવના.

કિશોરવય જાળે હૃદય લલિતાં બેઠનાં
ચઢી ભરતિ ઝોટ કેં જટિલ પ્રેમની કાંઠડે;
સુખે ધવલ લાલિમા, પણ વસે ઉર એકતા
છતાં ધડક દિલની અકય વૈ રહી દિલમાં!

વિવાહ ઘન ધામથી હૃદય યૈ ગયું બાવળું
તહીં હૃદયભારને લધુ કરી જુલ સાંકળી
દરે કવિત નૈ વસી; શિશુ સખા પછી વૈ પ્રિયા!

હવે કવિત, જય મ્ તું નિરખતાં પ્રિયા વાટને
ગાનું હૃદય રાસિ ત્યમ વસતા કને એ ફરી
જતી ન વણસી, પ્રિયા ઉભય એકબીજા ધકી!

રમણ પટેલ

લ હુ તા

(મુલતા સે લણુતા કી ઓર નામક શ્રી 'મિલિન્દ'નાં હિન્દુસ્તાની કાવ્યનો પદ્યાનુવાદ.)
 પાદળના પહેલા મિન્દુનો જે પામે અભિનવ અભિવેક,
 પણ જીવનથી અલગ કરે છે જેને હું પદનો અવિવેક;
 પ્રથમ કિરણથી અરુણ તણા, જે પામે સૌની પહેલાં સુખ, -
 પણ જેને નહીં શોક-હર્ષ કેંધે-આહે જગમા હુખ યા સુખ,
 નથી જાનવું ગવોન્નત પર્વત
 નિર્જનમાં જનવું ન મહાન

સવારમાં અમિકોની ટેળાં જ્યાંથી માતી જાય છે,
 સંધ્યાએ ચંદ્રિણી જેના પર આતુર નયનો ઢાળે છે;
 મુસાફરોના સુખદુખથી જીવન છે અરિધર દિનરાત
 એ રસ્તાની ધૂળમાં જળીને વિતાવે જીવન અસ્તાત,
 ચાલો, એવું રજકણ બનીએ
 પરિચય સુખદુખનો કરી લાઇએ.

મોળાં સૌ આ મધુર ગીતથી જેનાં મહિમાગાન કરે -
 પણ મીઠું જળખિન્દુ જેમા દુષિત જગતને કદી ન મળે;
 ચન્દ્રકિરણના સુખનથી ઊછળે શક જે આનન્દ વિભોર
 કિન્તુ જગતના સુખદુખની જેના ઉરમાં નહીં કોઈ દિવોર
 નથી જાનવું એ વિસ્તૃત-સુન્નિત
 કિન્તુ સ્વાર્થમગન સાગર.

તુલાતુર ચાતક, ચિન્તિત બેઠૂત, મીન અને મગ્ગનાશા મોર
 જ્યારે જગના અગણિત નયનો તાકે સ્તના નબની કોર;
 ત્યારે સદય બનીને શીતળ જળ વરસાવે સ્વામલ ધન
 એ ધનને પોતાનું ગૂપચૂપ સોંપે જે નાનું જીવન—
 —એ નીરવ જલખિન્દુ ઘડને
 કરીએ અવિજ્ઞાનમહિત-જીવન.

રાત્ર્ય અખિલ અંબર છે જેનું, ધનમત્તન છે જળજલકાર
 સ્વાગત કરતાં બધવિરમયથી જેનું વિશ્વવસિત નરનાર
 છુપાઈ જાતી, ધડી માટે, આકર્ષિત જગનો કરી ઉપહાસ
 “મારી” સમજી કદી ન જગ આ બોલાવે પોતાની પ્રાસ
 અરિધર ના જનવું એ વિધુત .
 હૃદયકીન સુખનું જે! રિમત.

ધીમે ધીમે જળતો જળતો મૂંપડીમાં જે બરે પ્રકાસ
 અગ્નિ છુપાઈ જેના ઉરમાં-હોઠો પર અપ્રય શ્વ કાસ
 પંચ જૂથા ને પંચની વચ્ચે બતી રહેતો જે અનુસંધાન
 ધ્યાન ન ધરતો અસિદ્ધાનનું મૂકત્યાગનું નહીં અભિમાન.
 મૂંપડીમાં સીમિત લણુ દીપક
 બનીએ—લણુતા અનુભવીએ!

ગુલે ચમન

ક્રિકેટ અને કવિઓ

ક્રિકેટની રમત એવી છે કે તેનાં જૂનાં રમણે પશુ સુખ આપનારાં હોય છે. આમ કેમ ? આનો જવાબ સહેલો છે. ક્રિકેટનાં રમણે સાથે લીલાંછમ મેદાનો, 'ક્રિકેટ સીઝન', ક્રિકેટ રમવા પૂરતી નિરાંત, ક્રિકેટ-મેટ્રી અને 'એટ્રિંગ', 'એલિંગ' અને 'ફિલ્ડિંગ'ની કલામય અને હિતસાહ આપનારી ગ્રંથગ્રંથાદી—એ બધું યાદ આવે છે, ફરીને પ્રસન્ન કરે છે અને મનને આનંદના તરંગો ઉપર વહેતું કરે છે.

૧ રવિભવિક છે કે 'મારા જેવા પશુ જૂની 'રેકોર્ડી' દર્શવતી 'રેકોર્ડિંગ બુક'ને સંઘડી રાખતા હશે.

આતું એક, ક્રિકેટની રમૂતિ તાજી કરતું, જૂની રેકોર્ડિંગ બુકનું પાતું, એડવર્ડ ટોમસના રવજ અને સુંદર હસ્તાક્ષરે લખાયેલું એક પુસ્તકમાં જેવા મળ્યું

૨ આ જ એડવર્ડ ટોમસે એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે ક્રિકેટની એક 'ફિલ્ડિંગ'નો 'રેકોર્ડ' એ એક નાના સુંદર 'સેનિટ' જેવો છે.

ક્રાન્સિસ થોમ્પસનના સુંદર 'કાન્સની આ લીલીઓ ક્યો ક્રિકેટર બીજારાતા આનંદ અને હિતસાહ અતુલવ્યા વિના વાંચી શકશે ?—

'The run-stealers flicker to and fro—
A ghastly batsman plays to the
bowling of a ghost.
Oh ! my Hornby and my Barlow
long ago.'

આ લીલીઓની રમૂતિ સાથે 'Old Trafford'નું ઐતિહાસિક ક્રિકેટ ગ્રાઉન્ડ માનસિક દૃષ્ટિ સમક્ષ આવે છે.

સંગીતકારો અને લેખકોને ક્રિકેટનું આકર્ષણ છે. આપણે કવિઓનાં લખાણો

આપણા કવિશ્રી નાનાલાલે તો પોતાના અનર્ગળ ક્રિકેટશોખનું રસિક બધાન આપેલું જ છે. ચંદ્રવદનનો શોખ પશુ નાણીતો છે.

બાવરન એક વાર પશુ 'હેરો'માંથી ક્રિકેટ રમેલો અને કાંઈ પશુ 'રન' ક્યો વગર 'આઉટ' થયેલો.

ક્રીડાસે પશુ 'બેટ' પકડ્યું હતું અને હાલના કવિઓમાં જોન ક્રિકવોટર ક્રિકેટનો પ્રેમી હતો અને એના મનથી રવર્ગ એટલે 'લોર્ડ્સ'ના ક્રિકેટ મેદાનમાંના 'પેલીસિયન'માં સી. બી. કાલના શ્રદ્ધામાં બેસી ક્રિકેટ મેચ જોવી એ.

એડવર્ડ જલ્ડન ક્રિકેટનો પદારી રમનાર છે. સેસિલ કે લ્યુકએ પશુ એકવાર જોતજોતામાં પાંચ વિદેશ લઈ બધાને આશ્ચર્યચકિત કર્યા હતા. સર જોન રફવાયરને પશુ ક્રિકેટનો ભારે શોખ, એકવાર એમણે ૧૦ 'રન' કરેલા અને પછી 'આઉટ' થઈ ગયેલા.

'વીકેટ'ના એન્ડ 'ગ્રેસ'માંથી તમને ખબર પડશે કે રૂપરૂપ પશુ 'રંગમી' શાળાતરફથી રમેલો.

જે. મી. રિમ્પ—નવલકથાકાર—જે 'નોટ્સ ઓફ-ની' તરફથી રમ્યો છે, તેનો અભિપ્રાય છે કે "જેટલો સારો લેખક તેટલો ખરાબ ક્રિકેટર." શેરતોડ હોન્સનો સર્ગિક એ એનો એક અપવાદ છે કે જોણે ક્રિકેટ રમવાની આવડતમાં 'કાઉન્ટી ક્રિકેટર' ના જેટલી કુશળતા મેળવી હોય. ઇ. વી. લ્યુકસનો એ અભિપ્રાય હતો અને એ એણે એના મરણ પહેલાં જાહેર કરેલો કે "ક્રિકેટ એ એક એવો વિષય છે કે જે લખવા લાયક હોય."

જે. એમ. બારીને ત્યારે મળેા ત્યારે આખે જ ક્રિકેટ વિશે એણે વાત ના કરી હોય એવું જાને. કેટલીય વાર એણે ઓસ્ટ્રેલિયન રેકોર્ડ કોમેન્ટે પોતાની ક્રિકેટ ગમતથી અને ક્રિકેટ વિષેની રસિક વાતોથી

મુગ્ધ ક્યાં છે.

એક વાત વારંવાર આપણી સમક્ષ તરી આવે છે અને તે એ કે 'લેખકો બાગેજ સાત ક્રિકેટરો બની શકે છે.' ઘણીવાર લેખકો પોતાની 'દીમ' બનાવીને અભિનેતાઓની દીમ સાથે કે ગાયકોની દીમ સાથે રમ્યા અને અચૂક દરેકવાર હાર્યા છે. આમાં આશ્ચર્ય શું?

આથી એક વાર એવું બન્યું કે લેખકો છ'છેડામા અને અભિનેતાઓ સાથે મેચ ગોડવી - લેખકો તરફથી એક પત્રકાર 'અમ્પાયર' તરીકે બેઠો હતો. એણે તો તાત્કાલિક અભિનેતાઓને 'આઉટ' આપી આપીને 'વેવીલિયન'મા પાછા મોકલવા માંડ્યા. આ R.O.T કેમ રોકેલા? લેખકોના દેખડાને દયા આવી. એણે એના બોલારને કહ્યું કે આ અમ્પાયરને તારે 'અપીલ' ના કરવી—છતાં આ બોલારના ઉત્સાહે એની વિવેકસુદ્ધિને ઈચ્છાવી દીધી અને અભિનેતાઓ પૂરા થઈ ગયા. આ પછી કદી અભિનેતાઓની દીમે લેખકોની દીમ સાથે મેચ રમવાની હિંમત કરી નથી. આ વાત બનેલી છે. આ રીતે લેખકોએ પોતાની ક્રિકેટઆમર સાચવી.

★

પાશ્ચાત્ય કાવ્યસાહિત્ય

અત્યારની અંગ્રેજ કવિતાનું મૂળ મુખ્યત્વે કરીને અંગ્રેજ કવિઓએ ટેનિસનીય કાવ્યપ્રકાર સામે ઉઠાવેલા બંડમાં આરોપવામાં આવે છે, પરંતુ એ બંડની પ્રેરણા પૂરી પાડનાર હિંગ્વેડ નહિ પણ ક્રાન્સ હતું.

સુર્જના સંસ્કૃતિએ નિબપન કરેલા કાવ્યવિરોધી ભૌતિકવાદ સામે તેમજ વિકટર હ્યુગોની પરંપરિત રંગદષ્ટિ સામે બોલિયેર, વેર્ન, લાફેર અને મેલાગી વગેરે ફ્રેન્ચ કવિઓએ ઓગણીસી સદી સદીના મધ્ય-ભાગે બંડ ઉઠાવ્યું, પણ એ પરંપરાની અંદર રહીને કશું નવું સમન્વય સાધવાને બદલે એ લોકો એ પરંપરાથી તદ્દન અલગ બની ગયા અને વિષમ-ધારણુ, ક્રંહિત અને કષયિત અનીતિપ્રધાન માનસને ઝામરો ઠાલવવા માંડ્યા. માનવતાના સર્વસામાન્ય

પ્રવાહમાંથી દૂર ફેંકાઈ ગયેલા એ કવિઓ હતા એમની દૃશી વિગેષતા ગણી શકાય તો માત્ર એટલીજ કે પોતાના અંગત અને ખાનગી મનોભાવોને પણ એમણે કાવ્યસાહિત્યમાં વ્યક્ત કરવા માંડ્યા જેમાંથી આજે 'સીમ્બોલિઝમ' નામે ઓળખાતો પ્રકાર ઉદ્ભૂત થયો.

આ બંડખોરોની અસર માત્ર ક્રાન્સ પૂરતાંજ મર્યાદિત નહોતી રહી એમની અસર ઇંગ્લેન્ડની વિક્ટોરિયન પરંપરા પર પણ પડી. અંગ્રેજ કાવ્ય-જગતના ક્ષિપ્રજીઓ ('Decadents') અને તેમણે ખાસ કરીને ડોસને તેરત એ પ્રકાર અપનાવી લીધો.

પાશ્ચાત્ય કાવ્યપરંપરા પર આ ફ્રેન્ચ સીમ્બોલિઝમની અસર પડી છે એ ખરું, પણ એ એકમેવ અસર નહોતી. ઇટલીમાં મેરીનેતીએ ચિત્રકલા અને સાહિત્યમાં 'ફ્યુચરિઝમ' નામનો નવો પ્રકાર શરૂ કર્યો હતો. ઇ. સ ૧૮૦૯ ના ફેબ્રુઆરી ૨૦ મીના છટાવિષય પત્ર 'દિગારો'મા એણે એ નવા અને વિરમ્બકારક પ્રકારને પ્રસિદ્ધિ આપી અને 'ફ્યુચરિઝમ'નો એ પેઝાંબર બની ગયો. આ ફ્યુચરિઝમના મુખ્ય અંગો છે ગતિ, કક્ષિતા, ખંડિતતા અને પૂર્વાનુસંધાન વિનાનો ઓર્થિતો પક્ષો. અંગ્રેજ કવિઓમાંથી ઓડેન પર આ ફ્યુચરિઝમની ખાસ અસર જણાય છે.

આ 'ફ્યુચરિઝમ' પછી આવ્યું 'ઇમેજિઝમ' એ ઇમેજિઝમના પ્રણેતાઓ અને પ્રચારકો હતા, ઇઝરા પાઉન્ડ તથા ટી. ઇ. હલ્મ. વિશ્વખલ રંગદર્શી પ્રતીકાસંક્રાન્તો કાણેતું એ બંડ હતું. અને એના પ્રધાન લક્ષણો હતાં. કાવ્યના કથેવરની રક્ષતા સંક્ષિપ્તતા, સૂચનામક્તતા, છંદોરચનામાં સ્વતંત્રતા અને એ બધાં સાથે વિશંખલતાને બદલે પ્રતિકોનું સવિશેષ સ્પષ્ટિકરણ.

પરંતુ અત્યારના પાશ્ચાત્ય કાવ્યસાહિત્ય ઉપર સીમ્બોલિઝમ, ફ્યુચરિઝમ કે ઇમેજિઝમ કરતાં પણ વધુ પ્રભાવશાળી અસર રહેલી હોય તો તે છે જર્મન મેનશે હોપકિન્સ, વિવફ્રેડ ઓવેન અને ટી.

એસ. ઇલિયટની સંસ્કૃત અસર અનેક કાવ્યપ્રવાહોના સંમિશ્રણ અને સંવહન દ્વારા એમની કૃતિઓ અત્યાર પહેલાંના કરતાં કંઈ અનેખી જ ઉત્કૃષ્ટતા અને પ્રાણુમયતા ધરાવી રહે છે. એમાંયે હોપકિન્સે 'Sprung Rhythm' નો કરેલો આવિષ્કાર અનન્ય છે. રાબ્દને એના પ્રચલિત અર્થથી હટી નાખીને નવા જ અર્થપ્રદાન સાથે નિષ્પલ થતા લય એ એની ખૂબી છે અને જોડેન તથા ૩ લેવિસ બંનેએ હોપકિન્સની આ પદ્ધતિ સારી પેઠે અપનાવી છે.

વર્તમાન પાશ્ચાત્ય કાવ્યપ્રવાહનો આ સંક્ષિપ્ત અતિસંક્ષિપ્ત પરિચય છે. આપણા નવકવિઓ પ્રચલિત કાવ્યપરંપરા સામેના પશ્ચિમમા જગેલા ખંડના આઘાતપ્રવાધાતો સમજવા પ્રેરાઈને આપણા કાવ્યમૂલ્યોના પણુ આવશ્યક અનેલા નવસંસ્કરણ પ્રત્યે પ્રેરાય એટલે જ માત્ર હેતુ એ પાછળ રહ્યો છે.

કવિ બાધરનનો વિચિત્ર મિત્ર !

અઢારમી અને એઠાણીસમી સદીમાં વિચિત્ર પ્રાણીઓને પાળવાનો ધણા લોકોમાં શોખ હતો. જાણીતો કવિ બાધરન એવો એક શોખીન હતો. તેની પાસે એક રીંછ હતું. આ રીંછને પોતાની મુસાફરીમાં પણુ તે સાથે રાખતો. એક વાર લંડનથી નોર્વિગહાસ શાધરની મુસાફરી કરતાં તેણે ગાડીમા બે જણની જગ્યા અનામત રખાવી. "બાધરન અને મિત્ર" અથવા "બાધરન અને છુછન" એવું એની બેઠકે લેખલ ઉપર લખેલું હતું. બાધરનના એ 'મિત્ર'ને એક ટોપી - પહેરાવવામાં આવતી! અને રંવાડીવાળો કોટ પહેરાવવામાં આવતો! એક વાર કવિના એ 'મિત્ર' માટે એવી દલીલ કરીને આગલી હરોળના એક ઉવાડે વાંધો ઉઘળ્યો હતો કે, "પાછળની બેઠકમાં જે શાંત ચૂદરથ બેસાડવામાં આવ્યો છે અને જેણે શિપાળાનો ગરમ કોટ પહેર્યો છે તે વાસ્તવિક રીતે એક સાચું છવણું ચોપણું રીંછ છે."

૧૯૪૫ ના

પ્રગતિ સૂચક આંકડાઓ

ચાલુ કાગકાજ રૂ. ૨૧ કરોડથી વધુ
કુલ આવક રૂ. ૧૩ લાખથી વધુ
લાઈફ ફંડ રૂ. ૩૭ લાખથી વધુ

ઉદાર સરતોથી લાગવગવાળા

ગૃહરથોને એજન્સી આપવામાં

:: આવે છે ::

બોનસ

દર હપ્તર રૂપીઆના

વીમા ઉપર દર વર્ષે

રૂ. ૭-૮ નું ઇન્ટરીમ

બોનસ

ધી બોમ્બે કો-ઓપરેટીવ ઈન્સ્યુરન્સ
સોસાયટી લી.

સર ફીદાનશાહ મહુતા રોડ, મુંબઈ.

પુનરાગમન

ગુણવંત બેશી

‘શીટ’ હોસ્પિટલમાંથી મને મુક્ત કરવામાં આવ્યો ત્યારે પચ્ચ હું ફિલ્મો અને માલેયા લામતો હતો ત્રણ અઠવાડિયાં આ હોસ્પિટલમાં હું રહ્યો, તદ્દ દરમિયાન મેલેરિયા તાવના કેસો વધી વધીને એટલા વધી ગયા હતા કે જાણે હનિમાં આ એક જ રોગ છે.

મારો ‘કોટ’ (સૈનિકનો સામાન) તથા ધુસો લઈ ઓફિસ બહાર, છૂટા થવાના હુકમની રહ જતો જિમો. કલાક બાદ મારું નામ સંજળાણ મોટરફક્ટના ત્રણ પગથિયાં ચડી હું અંદર ગયો. જોયું તો વેરવિવેર કાગળમાં દટાયેલો એક ‘ઓરડરની’ અંદર વિરાજતો હતો.

“તમારું નામ બેરેટ ને?”

“હા”

“તમારી મુક્તિનો હુકમ આવી ગયો છે.” કાગળિયાં ફેસતાં તે બોલ્યો, “પણ સાસરીને ક્યાં મુકાઈ ગયો છે તે જ યાદ આવતું નથી” કાગળિયાં ફેદીને જિવડાનો તેણે વધુ બોલો કયો.

“આ...આ...રહ્યો નં. ૧૧૨૬૨૬૧૬.”

“તે હું નહીં.” મેં કહ્યું.

“અરે, હું શું નહીં? નામ પણ બેરેટ લખ્યું છે ને? છતાં તમે નહીં, તો કાણ ફૂં?”

“ના.”

“ત્યારે?” તે ધૂરકયો.

“આપું નામ કહો તો ખજાર પડે.”

“ઐ. ઇ. બેરેટ.”

“મારું બી. ટી. બેરેટ”

ફક્કટો તે કાગળિયાં ઉઘવારવા માંડ્યો. ચહેરા પર અમાનુષી ઉદ્વેગનાં રાખવાનો હક તેના આખી ખૂમીસ પર લટકતી બે સફેદ પટીઓએ આપ્યો હતો.

“એમ?” થક વાળનો, “તો પછી એ ઠાઈ બીએ હશે”

છેવટે માંડમાંડ જાતી, મને હકમ આવ્યો: “ફોન્લીટ કેમ્પ નં. ૨૫માં, તમારા યુનિટ સાથે જોડાવા હાજર થાવ.”

“મોટરફક્ટ કે એવું કે” એ તરફ જવા મળશે?” મેં પૂછ્યું.

“ફક્ટ કક ફેરી?” અવાજ તીવ્ર કરતો, “તે આને શું તમે તમારું ધરખાર માનો છો? તમારી જવા તો સાજ પડ્યે પાંચસે આવતા હશે.”

તેણે બીજું નામ પૂછ્યું.

સામાન ઉઘડી દરવાજા આગળ આવ્યો તડો ખમી ગયો હતો. રસ્તા પરની રેતી અને ધૂળ હચાડતી મોટરલોરીઓ એક પછી એક દાઝે જતી હતી.

દરવાજા આગળ જોવા એક માણસને પૂછ્યું, “ફોન્લીટ કેમ્પ ૨૫ની તમને કેં માફિતી છે?”

“વોશક માફિ હશે.” તેણે ભારી સાથે જોતાં જણાવ્યું. “હાલતાં હાલતાં સુસે નામનું ગામ આવશે. ગામ બહાર આ કેમ્પ છે.”

“શુક્રિયા” બોલનાં જોલતાં પસાર થતી લોરીને અંધારાનું નિશાન કરી ‘લીફટ’x આપવા

રાહદારી પોતાને બેસારવા માટે અંગૂઠાનું નિશાન લીફટ આપવાનું કહે છે.

xલીફટ=રસ્તા પરથી મોટર નીકળે તો ઠાઈ પણ ફરી મોટર ચોભાવી શકે તેને પાશ્વત્વ દેશોમાં

“ક્યાં જવું, બિરાદર ?”

“સુસે ખાજુ.”

“અર્થેક સુધી સાથે છું. આવી જવ.”

સામાન અંદર નાખી હું લોરીમાં ગોડવાઈ ગયો. લોઢાની, ધસઈ ધસાઈ ચમકતી થયેલ, સીટ પર આસન જમાવ્યું. રસ્તાનું દેઢાણું નહીં ને રેતી કહે મારું કામ. મોટરની ગતિ વધે ને રેતી ખોળસે ખોળસે આંખ, રહેાં, આંધાં પર દલવાતી રહે. રસ્તો દેઢાળણાવાળો એટલે શરીર આંચકા ને પછડાડી ખાવા માંડ્યું. સીટ પર બેસવું અશક્ય હતું. રોડું આંખુ કે શરીર રચીંગતી માફક હતકે. ને આંખાં રોડાંનો દે પાર નહોતો. બેસી બેસી કૂલા પચુ એવા દુઃખવા આંખા કે નીચે બે હાથ રાખ્યા. તે પચુ ક્યાં સુધી નશે ? એટલે પછી ધુસો નાખી બેઠો.

હરી એક વાર હું મારી જતને જુદી ગયો. લાગણી, જીમિ કે આવેશ કશું મને રૂપથી શકું નહોતું. જરૂરમાં લપેટાઈ હું પડ્યો રહ્યો. હમણાંથી આંખુ જ જવન જવવાનું નસીબે માંડ્યું હતું. આવી જ મોટરલોરીઓમાં આવી. રીતે હજારો માઈલની મુસાફરી એટી હતી. પેલેસ્ટાઈન, સીરિયા, ઈજિપ્ત, સીરેનાહકા, સિલિયા, આફ્રિકા, શરૂઆત અને અન્ત વિનાનું મૂંગી દિશ્મનું ગૂંચળું હોય તેમ જવન ઉડેલાવું હતું.

નાનો હતો ત્યારે નકશા પર જાતજાતનાં નામ ને રંગ ભેઈ નિશ્ચય કરેલો કે આ જુદાં ગામો એક દિવસ જરૂર ભેઈશું. એ દિવસ આવી ગયો, પણ તે ઉત્સાહ, તે રંગ વિના અહીં તો માણસ મરી પડ્યુ ચવાનું હતું. પરસેવાથી મંધાતા, ડાહિયા જેવા, એકબીજા પર પડતા, ખીચોખીચ સાંકડી જગ્યામાં પડ્યા રહેતા બોકડા જેવા સૈનિકો, કચરા જેવા લશ્કરી પોપાક, ગંદો અસ્પીશ વાનો, લાગણી-શૂન્ય આનંદહીન મોટે રામડે ગવાતાં માથનો, જુવાનિયા ખીનઅનુભવી અમલદારો તરફ રખાવું

કુર્વતન, પેલેલા અમલદારોને ઘીઠેળાં ને અમારા જેવા પારે હજાર આદમીઓનું પશુ જેવું જવન !

અહીંનું જવન આખી કપડે મઢવાનું હતું. કેમ પડ્યો છે તેની નિશાનીરૂપ માંસનાં ડગનાં શ્વસેલાંનાં પાંદડાં ને ઝળાઝળાથી મઢી લેવાયેલી, કુરમોને જતાચોપ નહીં તેવી લોરીઓ, રજુકેતની જુદી જુખ, શેષ છૂટકારો કરતી રાત્રી ટીપડાવળી ટપાસ એકિસ, રાંધણિકામાંથી પાડાના માંસની ચોનીસે કલાક ફેરતી ફુગાંધ, પાણી પીવાના ટીનના ખાલા ને ટેપલો પર વહેતા માખીઓનો કાજો સોત, ખોરાકમાં, ચામાં, બ્યાં બૂલો ત્યાં માખી, જમવા મોટ ધખધખતા બપોરે એક લાઈનમાં લેખા રહેવાનું; જુખ વિના, રવાદ વિના, ખાવાનું; જમવાનાં વાસણો, ચીકણા, તેલવાળા પાણીમાં માનવાના; પાછાં ફરતાં આ ટીનના ડગલામાં લેખા જવાનું; ચમચાથી માખીઓ કાઢી આ પીવા તૈવા- યાવ ત્યારે ગોળના પાણીનાં રવાદ આવે. સ્ત્રીઓનાં મ્હોં જેવાય મળે નહીં ત્યા બીજુ, વાત ક્યાં કમ્બી ? પરિણામે કોઈ વખત લાગ મળ્યે જાતિય રિક્તિ એવો ઉપસો ખાતી કે મળેલ સ્ત્રી યુવતિ છે કે વદ, કિશોરી છે કે ખાજ, તે જેવાનું, સ્ત્રીના સ્તન ખીલેલાં કે ભરાવદાર છે તે નિરખવાનું, રહેવું જ નહીં. ને પછી આ બધું જુલવા દાર ખૂન પીવો પડના.

એક વખત મોટરમાં ફરતું સિનેમા જેવાની જાહેરાત ઘઈ. આસીસ-પયાસ માછજનો પંથ કરી સેનિકોને ખડખડી ખડખડી હાજરો. લોરીઓ નેવાની જગ્યાએ પહોંચી. શેતી દિશ્મ હતી તે તો જાહેર નહોતું થયું એટલે જાતજાત ને જાનજાનની અટકો આજલી હતી. જૂની હો કે ઘસાઈ ગયેલી તેની સાથે કોઈને નિશ્ચય નહોતી. ફક્ત તેમાં નાચગાન ને સ્ત્રીઓ હોય તો જાસ. રેતીના અચીન દરિયામાં બે લોરીઓ એક બીજા તરફ પૂંકે નાખી ગોડવી હતી-પડખામાં રમતપટ લટકેનો દનો સંગીન-નૃત્ય સંગીત ચાલુ હતું. હાજરો રીંગરેટમાંથી નીકળના હુમામની ઘટા નીચેના માણસો સીસોટીઓ વગાડતા

આતા હતા. ઝડપથી વધતા જતા અધોરામાં
રીગરેટનો પ્રકાર આગિયા જેવો ચળકતો હતો.
રીગરેટનો ધૂમાડો દવા ન હોવાથી માથા પર
ધૂંધવાઈ પડ્યો હતો. જતાજતો હતો.

સંગીત અટક્યું. રીસોટી ને ચિત્રવિચિત્ર
પ્રાણીઓના અવાજો - શરૂ થયા. અલઅલામીયથી
ટપ્પનિસ સુધીના બે હજાર માઈલના દોઝખમાં સખી
આવેલા સૈનિકોમાંથી કોઈ બિલાડું, તો કોઈ ફૂતરું
બોલાવતું હતું. સંગીત ફરી શરૂ થયું. ફરી અટક્યું.
એક ભરકરી અમલદારે બુધાને બેસી જવા કહ્યું,
“બધા બેસી જશો તો સરસ દેખાશે.” તેના અવાજ
દેકારા પડકારમાં, જૂઠી રીસોટીઓમાં ડૂબી ગયો.
હું પછવાડે બેસી હતો. ફિદમ શરૂ થાય તે પહેલાં મેં
નક્કી ક્યું હતું કે ફિદમ જોવા મળવાની નથી.
મોઠા રોળામાં, યુનિફોર્મવાળા સમુદાય ને મધાતા
શરીરવાળા અને મેળમાયા વિનાની વાતોમાં હું
એકલો પડી જઈ છું.

સંગીત શરૂ થયું. આ વખતે લોકપ્રિય ગમન
વાગતું હતું. સમૂહે તે ગીત ઉપાડી લીધું.
પરંતુ ફિદમ શરૂ થતાં સંગીત બદલાયું
સાચ આપતા અવાજો તરછોડાણા-મધ થયા.
બધા જિયાનીયા થવા લાગ્યા. ત્યાં તો ફિદમનું
નામ સંભળાયું—Desert victory (રણની જીત)
એક સામરો હજારો ગળામાંથી અમાનુષી અવાજ
ફૂટ્યો, સંગીત ને સ્ત્રી જેવા ગાઢ ગાઉના ધૂમી
આવેલા નિરાશ થયેલા માણસોની વેદના ને નિષ્ફ-
ળતાનો તે હૃદયોષ હતો ફિદમ સમજીતી આપનાર
(કોમેન્ટેટર)નો પડકારીય, રોચક અવાજ ગળો
અને અવાજોમાં ચઢાઈ ગયો. ચારે તરફ અવ-
વરથા મચી ગઈ. સૈનિકો પાછા લોરીઓમાં
બડકારા મંડ્યા.....

—આંચકા સમેત લોરી અટકી આંચકાથી
હું પીટપર પડી ગયો.

“હાં, બિરાદર ? કેમ છો ? જીતવાનું આવ્યું.”

“શુભિ” બોલી મેં મારો સામાન બહાર
બેંચ્યો.

લોરી મને ઉતારી ચાલતી થઈ. આગળ
પાછળ જોઈએ તો સૂર્યના અખર તાપમાં તપતી-
ચળકતી રેતી.

મુસાફરીને અંગે તમા તીક્ષ્ણ, નિર્દય રીતે
તપતા સૂર્યને લીધે હું અસ્વસ્થ હતો. કોણ જાણે
ક્યાંથી—અવકાશમાંથી—માખીઓ ઝાટકવા માંડી.
ઉડાડવા જેમ જેમ પ્રયત્ન કરતો ગયો તેમ તેમ
વધુ ને વધુ ચોંટતી જ ગઈ. આ કસરતમાં મને સારી
પેટે પરસેવા ફૂટ્યો.

સળગતી બૂઠીમાંથી વાયરો આવે તેવા અરમ
જૂ બધાં અપાઠની માપટ વાળી. જોઈ તો દૂર દૂર
કોઈ વાદળું હોય તેવો આકાર લાગ્યો. જોમા થઈ
મેં લોરીને અટકાવવાની નિયાતી કરી પણ લોરી
અટકી ઝડપથી પસાર થઈ કે જાણતાં આ વખતે
તો રેતીની કાંઠીઓ ઉલ્લી ઉલ્લીને મને ચોંટી ને
આંખો તો એવી બંધ થઈ ગઈ કે તે પછી આવતી
બીજી મેં લોરીઓ પણ મેં ચૂમાળી.

છેવટે એક નાની લોરી મળી.

“સુસો ?” મેં પૂછ્યું.

“થોડે મુધી છઈએ.” ડ્રાઈવરે કહ્યું, “વચ્ચે
ઉતારી દેશો.”

હું પાછળ ચડ્યો. ટ્રકમાં ઠાંસો ઠાંસીને બરેલા
ટીપડાંમાં જગ્યા જડવી સુરેક્ષ હતી. છેવટે એક
ટીપડા પર હું ગોઠવાયો. લોરી જેમ જેમ હાલતી
ગઈ, રોડા જેમ જેમ આવતાં ગયાં તેમ તેમ વારા-
ફરતો કુલા ફેરવતો હું બેઠો રહ્યો. એવામાં એક
એવો મોટો રોડો આવ્યો કે હું ઉછળી કેનવાસ
બાંધવાના લોહાના ઠાંડા સાથે બટકાઈ જૂઠા દાંતે
નીચે ઝીકલાયો ગળો ચોપડતો, અડઅડ, અડઅડ
થતાં ટીપડાં વચ્ચે પાછો ગોઠવાયો.

હજમળ પાંચેક માઈલ કપાણા હશે ત્યાં તો

ધમકી આપતો અવાજ સંભળાશે :—

‘વલ્લાહ’

ઊભા થઈ નેહું તો એક આરખ મોટરના રસ્તામાંથી દૂર હટવા મિથ્યા પ્રયાસ કરી ગઈ હતા. આરખ ગધેડા પર બેઠો હતો ને ગધેડાની ગળે બાજુ ખજુર હતો. ગધેડાને હાંકવા રાહને નેર નેરથી પાતળી રીતે ખેંચતો હતો; સાથેસાથ માળિયા પછી હગડો થતો હતો. નગારાં પર દાંડી પડે તેમ તેના હિઠાડા પર ગધેડાની પૂંદમાં ઝીંકાવા હતા.

“સુવ્વર, ગધા, કાલો લોગ, વલ્લાહ”. શ્રાધિર બબડ્યો.

એકસસરેટર પર પગ મૂકી મોટર પાછી લઈ ગીઅર બદલી મોટર આગળ લીધી ને હાથે કરી એવી રીતે દાંડી કે લોરીનું પગલું આરખ સાથે અથડાયું.

ધાડું થયું. ગધેડાએ સમતુલા ગુમારી આરખ ને ગધેડો એક બાજુ ફેંચીને ગયા. ને પેલા ખજુર આકાશમાંથી વરસાદ વરસે તેમ રેતી પર વર્ષા રહ્યા. આરખના હાથનો, માળિયા પાર નેહો. મુઠ્ઠીઓ વાળી માળિયા અને શાપેનો તેણે વર્ષાદ વરસાવ્યો.

પાછળ બેઠાં બેઠાંય તે મને શ્રાધિર-વિજેતાનું હાસ્ય સંભળાયું.

મારા મનથી તો કુમળા કુમળા વીતી ગયા, એટલું સાદવા બાદ મોટર અટકી.

“અરુહા, સાંબ, અડોંથી આપણે રસ્તો બૂલો પડે છે.”

“હવે ડેટલુંકે હશે ?”

“એકાદ માલખ.” લોરી આવી થઈ, “સાહેબજી, સલામ.”

બીજી ફક્તની આશામાં ફેં સાલવા માંગ્યો. આથે

વિમો એ હંદગીની

જરિયાત છે

પણ

કયાં ઉતારવો તે જ પ્રશ્ન છે.

જે સંસ્થાની મોટી થાપણ છે, વિશ્વાસ હિતવશ દરે એવી હાયરેક્ટરોની બોર્ડ છે, નેની કાર્યપદ્ધતિ ઝડપી અને વ્યવસ્થિત છે-એવી જ કંપનીમાં વીમો ઉતારાવો નેહુંએ.

સત્તાવાર થાપણ રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦
બહાર પડેલી રૂ. ૫૦,૦૦,૦૦૦
ભરપાઈ થયેલી રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦

હંદગી—આગ

દરિયાઈ—અકસ્માત

જયભારત

વીમા કંપની લિ.

૨૨, એપોલો સ્ટ્રીટ, મુંબઈ

આથે થોળા ટપમં જેવા મમનો દેખાતા હતા મને
યધુ કે તે જ સુએ હેવુ જોધએ મારી પાછળનુ
વાદળુ ટુલીને મોડુ યધુ હતુ મારા મ્હો ને મરદન
પર લૂ વરસતી હતી દશે મિનિટ માઝ ચપાચુ
ચાખી હારી જઈ હું જમિ પર ઢળી પડ્યો થોડીવારે
વાદન મર્યુ

‘સુએ સુધી હદએ જો તમને અમે કે ઉપયોગી
યધ સખીએ તો કયો’ ગોદિસર જેવા સામના
એક માણએ મને પૂછ્યુ

તેમનો આભાર માની હુ અદર ખેડો આખ
ખ ધ કરી મ્હો પર રમાલ મૂકી અકકડ યધ ખેડો
એકાએક અમે અટક્યા

‘તમારે કયા જવુ છે ?’

મે તેમને માડુ ઢેકાણુ આપ્યુ.

‘હત્તારીની ભારે કરી મારે માથે’ મારુ છુ
અવાજે તેણે કહ્યુ, ‘અદીથી ખેતરવા એક એમ
પી મ્હો છે હુ તેને પૂછી જોક”

હુ તેમનો આભાર માની ફૂટપાથ પર ઠીએ રલો

સામે આવેલ જે મકાનો પર કાળા ગોગ અદારે
એતવણી આપતું ‘ટાઈફસ’નું પારિયુ લટકતુ તવ
ફેટલાક આરબ લોમો મૂગા મૂગા રસ્તા પર જતા
હતા, તો કેવાક બોમ્બમારાથી તૂટી ગયેલ બીંતને
અરેલી કે બારજામા ઉમડક બેરી મપાટા મ રતા
હતા સ્ત્રીએ તેમના નમણા માથા પર ડીયા વજનદાર,
પાણીના બરેલા કુળ મૂકી મનપની ચાને જતી
હતી પદોમા હોવાથી અગકપાગો તો ન્હોતા
દેખાતા-દેખાની તી ફકા આપો રરને જતા દગ
દગાદિની દુકાનો આતી લીલી કાશ પર અસખ્ય,
ગોળ પર હોડ તેટલી, માખીએ જખજખતી હતી.
એટલે મ્હોમા પાણી આવતુ હતું પણ તે ન ખરીદી

મારે તરફ મિનિટો આચડતા હતા તેમાના
ધખા દિરાધન્ય હતા તો ધખા વેરવાશુંદોની તપાસમા
હતા ‘જે રસ્તા જુદા પડતા હતા ત્યા એમ પી નો
મને બેરો યથો તેમણે કેમ જવાનો રંગે જતા યો

એટનું જ નહીં પણ એક દ્રકમા ત્યા નુધી જવાની
સમયક પણ કરી આપી કેમ આગળ હાથમા
વ્યેથિકાધારી આર પી ખડો હતો તેણે ફ
કયાથી આવનો હતો વગેરે પૂછ્યુ.

‘ધાયુ’ તો ધધુનુ જ યાવ છે પણ આફ્રિકામા
ખરામમા ખરાબ જગ્યા હોય તો આ છે ફ તો
થોડીધધી બીજી જગ્યાએ જોઈ આવ્યો છુ પણ
આ જગ્યાથી તો તોળા સાજ પડે ચાલવાનુ
કેનુ” આ કેમપમા હાજરી પૂરાવાની, અદીથી
એક માર્ફલ ચાનો ત્યારે રસોડુ આવે ને ત્યાથી
અધો માધલ ચાલીએ ત્યારે વિશામયાન અથે
સામી બાજુએ એકાદ માર્ફલ ચાલીએ તો NA FI
મળવુ અસભવિત

જૂખ, તાપ, તૂલ, માદગીની નજળાક, વગેરે
પીકાએ અત્યારે મને અતિ ગમપણે દમી રહી હતી
તોય રસ્તો કાપે જ છૂકો આ ખમાથી તે ખમા
પર સામાન દેરવનો ચાલ્યો પરસેવાનો પાર ન્હોતો
આખ મ્હો સીકણા પરસેવાથી છઠાઈ મપા, તે
વાસાની કરાડરજાની દાડલી પર થોધમાર પરસેવા
ના રેલા નીકળવા લાગ્યા છેવટે એક તણુ આગ્યો,
જેણુ તો ‘એ રિસ’ એવા યમ્હો રેતીમા મેનમો દતા

સામાન મૂકીને અધારિયા, તપેલા તણુમાં
અયો થોડી હણ્યો તો (પ્રકાશમાથી આવનો દોવાથી)
ફ દેખાણું નહીં, ફ સભાણુ નહી ફકા મખી
ઓનો તાલજલ જખજખવાનો અવાજ ઠાને આવનો
દતો ધારે ધારે તણુમા હોય તેવુ કેમ ટેગલ
ખોખાની બેથો, ને થોડે હરે રખાયેલ બિહાના,
પરની મ-છરદાની આટલું દેખાયુ પાનો મિનિટ
થોજ્યો મજુ ખ ખાયુ” મચ્છદાની નીચેથી ઓડિયો
જીલમયો અવાજ આવ્યો

જાણુ છે, એ !”

એ નામ-નખર ાળા

“ફે” ખ્યાલ નથી આવનો”

“૧૧૬ નખગની શીડ દોરપીટમયાથી આવુ છું”

“ત્રણ વાગે આવશે.” થોડી વાર, “કે ખાધું?”

“ના.”

“રસોડે પહોંચો.”

કચવાતો બહાર નીકળ્યો તો સામે ત્રણ જૂદી જૂદી દિશામાં જતા રસ્તા ગોળા.

કયો રસ્તો લેવો? તંત્રમાં જઈ પૂછાણ કહ્યું. કાણ સાંભળે? ત્યાં તો બહુ ઠરી ગયું હતું. યાકચી-બેદરકારીથી હાથે ચડ્યો તે રસ્તો પકડી ચાલવા માંડ્યું. અર્ધોક માધ્યમ આવી રીતે દસડાણો હાથ ત્યાં વંચાણું “પાવખાના”; એટલામાં એક સિપાઈ ગોળો. તેને પહેલાં સમય પૂછ્યો ને પછી પૂછી રસોડાની દિશા.

“બોલિસો તંત્ર છે તેની પાછળના બાગમાં એક માધ્યમ દૂર રસોડું છે. એ તો ઠીક પચુ અત્યારે હવે તું ચાપ? જમવાનું તો ૧૨ થી ૧ સુધીમાં જ મળે.”

કાંપ છાંવડો હોય તો ગોળા નગર નાખી. માણસોના માણસો સુધી જુદા-એકાદ નાનો છોડ-કચું હાથગાયર થયું નહીં. નિર્દય રીતે આગ વર્ષાવતા પ્રચંદ સૂર્ય નીચે સફેદ રેતીનો વિશાળ સાગર પથરાયો હતો. ને માથા પર માખીઓની લકીર તાલ ઝાંચે વલ્લ કરી મારું સાનનાન બૂધાવી દેવા મથતી હતી. તે દિવસ કેમ પસાર થયો તેનું જાન નથી. અહીંથી ત્યાં ને ત્યાંથી અહીં, ને અહીંથી પણ, એમ બધે દેકણે દેખાં ખાધાં. અમારા યુનિટને સીસિલી જવાનું હતું; વડાણુનો પત્તો નહોતો. એટલે વડાણુ આવે ત્યારે જ છટકારો થાય તેમ હતું. સીસિલીનું નામ સાંભળતાં મારું હૃદય વેતકે કૂટ્યું. હાથ, આંકિતના નકમાંથી, આ રેતીની માતનામાંથી તો છૂટ્યા. ત્યાં દશે લીલાછમ જુલો, સુંદર મકાનો, ઓળો, માણસો, ધણું ધણું હતો.

રસોડે જવાનો ને લાંબી આવવાનો એજ એ માધ્યમ, દહાડામાં ત્રણ વખત મારે ચાલવા પડતા. દરેક ટાણે માણસોની લાંબી કતારમાં બોલાવું પડતું. બળબળતી રેતીમાં બેસી જમવું પડતું; ને જમતાં

જમતાં, લાંબા વખતથી ન આવેલાં વડાણુની વાટ જોતા સૈનિકો પાસેની કચલીઓ સાંભળવાની, બહુ કે હમરે માણસો આ રેતીના રણમાં અનાદિ કાળથી. આવવાના ન હોય એવા વડાણુની પ્રતિજ્ઞા કરતાં ખડાં છે! થોડાકને સ્વતા માટે તંત્ર હતો. બાણીના બહાર પડ્યા રહેતા. એ રણમાં નંદનવનને ટૂંકડો હોય તેવો એક નાનો લીલાછમ જમીનનો ટૂંકડો હતો. ટૂંકડા માથે છટાછવાળાં પાંચ છ તાડનાં ઝાક હતો. એકાદ જુદા તથા સામાન નાખી હતું પડ્યો.

સૂર્યા તીક્ષ્ણ કિરણો જોય જોય અમારી પર સપાટો ચલાવવા માંડ્યાં તેમ તેમ હું અને બીજા પાંચ સૈનિકો જુદાના મૂળમાં લપાઈ, એ નિર્દય કિરણોત્તરીથી બચવા દોડ્યાં મારવા માંડ્યા. કાળી, મોઢી, મંદી છીડીઓએ હલેલો શર કયો. બોલાડમાં પાપમ્મમામાં, જ્યાં શહે ત્યાં ચડી ચટકાવવા માંડી. ઉપા કાળથી તે સંધ્યા સુધી હમરે માખીઓએ અમને દમ્મા કહ્યું. સાંજની આગુરતાપૂર્વક રાહ જોતો હું બેસતો રણની રાત્રિઓ દંડી, શાન ને મધુર હોય છે.

કમ્પથી ટોટેક માધ્યમ દૂર દરિયો હતો. સાંજે ન્હાવા માટે ત્યાં જતો ને આટલી ગરમી પછી એ ઉન્દા મહિન પાણીમાં નાચાનું. નાળા પછી આખા શરીરે અળ ઉપડે, ને તાજગી મળ્યાનું તો નામ નિશાન નહોં. શરીર મંદું, ચીકણું, ખાટી વાસ મારતું, કાતરૂપ લાગ્યા કરે.

જમણી ત્રણ દૂર દૂર નગર નાખીએ તો બોમ્બના સપાટામાં આવી ભાંગી ખડેર થયેલ વૃત્ત, કેંપનનાં હાલિજરો, રડીમરોનાં જંગલોઓ દેખાતાં. આથે આથે અરપટ દેખાતી રડીમર ને તેના પર ચકરાવો લેતું એરોપ્લેન જોતાં યત્ન કે રડીમર ભાંચે કોઈ રણમાં, ઉપર આકાશ ને નીચે ધરતી એવી અસદાપ દશામાં ફેંકાઈ જાય તેમ ફેંકાઈ ગયા છીએ એવું લાગવા માંડ્યું.

પાંચમા દિવસ પછી તો હામરીમાં જવાનું

મૂખી દીધું. ને એકવાર જમવા સિવાય બીજું બધું
કાઢી નાખ્યું. સૂઈ અસહ્ય હતો.

દરેક સવારે પહેડ થતી પણ હું ન જતો
શિસ્ત (Discipline)ના મથાળા નીચે માથું. એક
વખત, નામ જ્ઞેયું. તેમાં એકિમે જાણ હાજરી
આપવાનો હુકમ હતો. હું ગયો નહીં. કલાકો,
દિવસો, રાત્રિઓ જાણે અનન વિનાશી ઠોષ ચૂરેલ
હોય તેમ મને ભરખી જવા માંડ્યા. મારામાં ઠોષ
જાતની લાગણી, ઊર્મિ, રૂપંદનો, કશું જ નહોતું
રહ્યું. નિરંકુશપણે મરખીના સાખકા સમોડી રહેલ
સૂઈને જોવા છતાં તે પર પણ શુભો અડતો નહોતો.
શરસો કરવાનું જાન પણ નહોતું રહ્યું. માથું જાણે
લોખંડનો મોઠો ગોળો હોય તેમ ભારે ભારે લાગણું.
આખું સરીર હાડકચર રહેલું હોય તેમ કુપ્પા કરતું.
વાન હઠાડે દિવસે બગડતી ચાલી. હવે થાકી
આઠમે દિવસે એમ. એ પાસે ગયો. તેણે તીવ્ર
દૃષ્ટિએ મારી સામું જોયું. થોડાક પ્રશ્નો પૂછ્યા ને
કહ્યું, 'તારો સામાન સર્થ અર્થ કયાકમા હાજર
યા. મેલેરિયા ને કમળો જાનેની અસર તારી પર
સારી પેઠે છે.

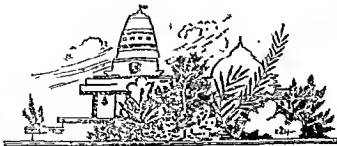
મરતાં પડતાં મારી મીન વસ્તુ લઈ હું
હસડતો હાજર થયો. એકાદ કલાક જાદ એમ્બ્યુ-
લન્સ આવી. તેમાં બે 'રેડ્ડેયર' ચૂકવામાં આવ્યા.
મને પણ અંદર દાખલ થવા હકમ થયો.

એમ્બ્યુલન્સ ગતિમાં આવી.

એકે ચડી ગયો હમણાં કે બેભાન થઈ ગયો
હમણ, શું થયું તે ખબર નથી પણ જાણ્યો ત્યારે
વર્ષોનાં વર્ષો પહેલાં જે ઠેકાણેથી નીકળ્યો હોઈ એવું
લાગણું હતું એ શીઘ્ર હોસ્પિટલમાં હું પહેલાણી
બંકત ન કરી શકાય એવી સંપૂર્ણ બેદરકારીથી મેં
ચક્ષુપટ પર પૂર્વાપર સંબંધ રાખ્યા સિવાય ચિત્રો
દોરવા માંડ્યાં તો, રેતી, નમતો સૂઈ, રાત્રિઓ,
ચળકતા રાતા કેસો, એમ્બ્યુલન્સો.....

“એ..હે. જડસા જેમ ઊભોછ શું? રસ્તો
રાકાય છે આગળ ચાલ.”

સત્તાશીત્ર અવાજના દાખમાં રહેવા ટેવાયેલ
પગ આગળ હડસેલાયા હું આગળ વળ્યો-ક્યાં
જતો હતો તે જાણ્યા સિવાય. *

કવિ-કથાઓ

મૂળરાજ અંબરિયા

કડબ અને કવિતા

રાજકોટમાં હમણું જ ભરાર્ધ ગણેશ મૂલરાજી સાહિત્ય પરિષદના સંમેલનને રાજકોટની આમજનતા કષ્ટ નજરે જોતી હતી તેનો દાખલો ત્યાં ટાંગામાં ફરવા નીકળેલા કેટલાક સાહિત્યકારોને મળી ગયો. તે અરસામાં જ ધ્રાંગધ્રામાં રાજકીય પરિવર્તન પશુ મળવાની હતી. સાહિત્યકારો ટાંગાવાળા સાથે બાહુ ફરાવવા બેઠા ત્યારે તેણે કહ્યું : “નગનાથ જવાના ભાર આના તમને વધુ લાગે છે? સાહેબ, કડબના બાવ કેટલા ચડી ગયા છે તેનો તો કંઈ ખ્યાલ રાખો! ને હવે તમે પરિવર્તવાળાઓ એનો ભાવ ધરે એવું કંઈક કરતા જાઓ ને તો સખ થાય!”

આ સાંભળતાં બીજો બાહુબંધ ટાંગાવાળો જ નજીક જોતો હતો તેણે કહ્યું : “અરે બાહુ, કડબના ભાવ ધરાડાવી શકે એ પરિવર્ત આ નહિ, એ તો ધ્રાંગધ્રા પરિવર્ત. આ લોકો તો ગાવાળા?”

કવિનો પ્રકાશક

અંગ્રેજ કવિ બાવરનની વિનોદવૃત્તિ પ્રણીતી હતી. છંદર અને ધર્મ પ્રત્યેની તેની આનારવાની વાત જાણીતી છે.

એક વાર એણે પોતાના પ્રકાશક મરેને બાઈબલની એક નકલ બેટ મોકલી. મરે આથી મિત્રોમાં અભિમાન લેવા લાગ્યો કે એક પ્રખ્યાત કવિએ તેને બાઈબલ બેટ આપી. જે કાંઈ એળખાતો મહે તેને એ એ ગ્રંથ બતાવે.

બાઈબલમાં એક જગાએ એક વાક્ય આવે છે : “એરેએસ એક જુદોરા હતો.” એક વાર મિત્રો આગળ આ બાઈબલ બતાવતાં તેની નજર આ વાક્ય પર દરી જોઈું તો તેમાં “જુદોરા” સ્પષ્ટ હોઈને કવિએ હાથથી સમ્યું હતું “પ્રકાશક.”

આ પછી મી. મરેની એ ગ્રંથ બતાવે બતાવવાની વૃત્તિ ચરી ગઈ.

કવિને જવાબ

પાંચ અંગ્રેજ ચોપડીઓ બણેલ એક મૂલરાજી રાત્રી વિદ્યાર્થીએ પોતે જોને “કાવ્ય” કહેતો એવું કંઈક એક કાગળ પર મીતરી કાઢી શ્રી એરેસ દ મેધાણી પર મોકલી આપ્યું કે : “મારે કવિ બનવું છે, મારે આ કૃતિના શુશ્રુષા ચર્ચા બતાવશે.”

શ્રી. મેધાણીએ એને જવાબ લખ્યો : “માર્ષ, આ કાવ્ય તો નથી પણ એ શું છે, એનીય સમજ પડતી નથી. હમણું તો તું વાય. વાંચનારે આનંદ લે, અને જે ધણા કરે છે તેને વળગી રહે.”

કાનનાં તમરાં હાડકી નાખે તેવો ઉત્તર આપ્યો : “તમને બીક લાગતી હશે કે હું અજાણ્યો આવીશ તો તમારે કંઈક જવું પડશે!”

આજની અફવા

કહાયે કવિના ન સખનાર શી. કુંગરશી ધરમશી સંપતના લેખો પર, કહે છે કે, સિંધ સરકાર હવે નિકાસ જગત નાખવા વિચાર કરી રહી છે.

કવિનો મિત્ર

અઢારમી અને એગણીસમી સદીમાં વિચિત્ર પ્રણીએને પાળવનો પણા લોકોમાં ગોળ દતો. બાવરન પણ એવો એક શેખાન દતો. તેની પાસે એક રીંછ હતું. આ રીંછને તે મુસાફરીમાં પણ સાથે ને સાથે રાખતો.

એક વાર સંડનથી નોટીગદામની સુસાફરી કરતાં તેણે ગાડીમાં એ જળુની જગા અનામત રખાતી. "બાપરન અને મિત્ર" અથવા "બાપરન અને ભુર્જન" એવું એની બેઠક લેખક ઉપર લખેલું હતું. બાપરનના એ "મિત્ર"ને એક ટોપી પહેરાવવામાં આવતી અને રવાનીવાળો કોટ બોટાડવામાં આવતો.

એક વાર કવિના એ "મિત્ર" માટે એવી દલીલ કરીને આગલી દરોજના એક ઉતાણે વાણી ઉઠાવ્યો હતો કે "પાછળની બેઠકમાં જે ચાત મુદરથ બેસાડવામાં આવ્યા છે અને જેમણે શીયાળુ ગરમ કોટ પહેર્યો છે તે વાસ્તવમાં એક સાચુ જીવલુ ચોપડા રીંછ છે!"

પા, કે પી, અરે પાપી!

"મને પાપી બનાવ્યો આજ

"પા, પી," કહીને સાફીએ,

ધરીને જમ તે બોલ્યા

અડધુ પી, અરે, પા-પી!"

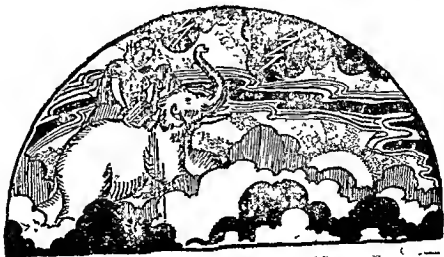
શયતાનના પયગંબર

કોકટર મહમુદ ઇકબાલ ન્યારે કેમ્બ્રીજ શુ વર્સિટીમાં બચ્ચતા હતા ત્યારે એક દિવસ બાપરન ત્યાં ઉપડી. એક અંગ્રેજ વિદ્યાર્થીએ કે "મિ. ઇકબાલ, એવું કેમ છે કે જોડલા પયગંબર કે ધર્મસરથાપકો આ દુનિયામાં આવ્યા છે ફક્ત એશીઆમાં જ જન્મ્યા છે? યુરોપમાં કેમ ન જન્મ્યા?"

કોકટર ઇકબાલે જવાબ આપ્યો: "શરૂ કર તો અફઘાનીયાં અને શયતાને પોતે પોતાનો પેર જમાવી લીધો. અફઘાનીયાંએ એશીઆ પસંદ કે ને શયતાને યુરોપ એ જ કારણે પયગંબર અફઘાનીયાં તરફથી આવ્યા છે તે એશીઆમાં થયા છે."

"તો પછી શયતાનના પયગંબરાણું શું થયું અંગ્રેજ વિદ્યાર્થીએ પૂછ્યું.

"તમારા જે મશહૂર રાજપુરુષો છે તે બે કોણ છે?"

આવતા પેઢીના કવિઓ : પ્રાણુલાલ

સંપાદક : કોલક

અહિં રજુ થતી કૃતિઓ એક એક કવિની છે કે જે કવિ વ્યાપારમાં નહીં એટલા બધા પ્રવૃત્ત છે કે બાકીના એમને કવિતા લખવાની નવગણ રહે છતાં કૃતિઓ એક વાત કદી ભૂલ છે કે આ કવિ પાસે કવિતા લખવાની શક્તિ છે, કવિતા લખ્યા વિના ચાલે એમ નથી એવી એમની તાવાલેરી છે. પશ્ચિમી અહિં રજુ થતી કૃતિઓ કવિ લખી શક્યા છે. આવાં છપાએલા 'નવનો' કવિતાને ધીમે ધીમે ઉપલબ્ધ થઈ રહ્યા છે એ આનંદની વાત છે આ કૃતિઓ એકમરખી રીતે સારી કવિની કૃતિઓ છે એમા શંકા નથી એને બાજુ કવિ પાસેથી હજી પીટ કૃતિઓ ધીમે ધીમે મળતી રહેશે એમા પશુ શંકા નથી.

કદર

પ્રિય! તારે આખરે જીવનગ્ધ એવો વખો રહ્યો,
મરણુ એનું મિનકુ: જીવનગ્ધ પી, નાચી કો'ણ,
પ્રિય! આ આખરો પે ધરી હોં બધુ રાજાસીથી,
યદિ ચક્રવર્તી જગતમગ્નો હું હન કદિ

બધો લાલીથી આ અધર મુઠ્ઠા પે હું ધરી રહું,
જધીએ સમૃદ્ધિ, ધનવિમલ: હોડોં ધનપતિ;
કવિ હોડોં તો, વિધવ કવિનાનો નવ પી'ને,
બધા મદારાં કાળ્યો રમી અધર પે રાખી રહું હું.

કલાકારે ને હું કદિ બની શક્યો હોન સખિ! તો
વિના તારા આખરે નવ કમળ આસેખન ખીચું.

પ્રિય! ના હું રાજા, ધનપતિ ના, ના કવિ ન તો,
કલાકારે ના તો કદર કહું શેં આ અધરની?
રહો હું તો ગ્રેમી તુજ અધર ચર્ચસ્વ મુગ્ધ,
ભઈ મીઠી મુમિ કદર અધરની કરી રહું.

મૌકિકે।

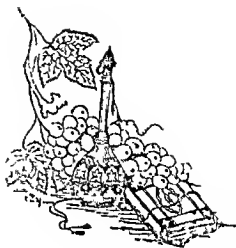
તું કલ્પનાઃ મનવ કાળઅંધની
તું પ્રેરણાઃ જીવનમાર્ગ દિવ્યની
તું ભાવનાઃ મંગલ આત્મશુદ્ધિની
તું સાધનાઃ આત્મન-મુક્તિ યત્નની

x x x

નિત્યે નર્તકી રૂપ ધરી તું નારી!
સંસારને સ્વર્ગ બનાવી છે રહી
લઘુત્વમાથી તું પ્રજુલ્ય હારે
મને સદાયે છે દોરવી રહી.

x x x

ઓ નારી! તારા લઘુ હૃદમાં તે
બપો ઝરા સાગર શા વિરાટ!
આ પ્રેમ વાતસલ્ય—સુચારતાના
જેથી ધરા આ વસવાટ યોગ્ય।

દર્શન

જોઈ તને મેં પ્રિય અધકારમાં
જ્યોતિ સ્વરૂપે વિલસી રહેથી
પ્રીતી તને જીવનતંત્રમાં મેં
ચમકૃતિ શી ઝળકી ગયેલી.
લાધી મને તું સખિ! રત્નખાણુ શી
આ રંકને રાખ કરી દીધો તે
આવી સખિ! તુ મુજ શુદ્ધ જોમને
બીજવતી ચીત્રમ વારીધાર શી.

નવી કવિતા

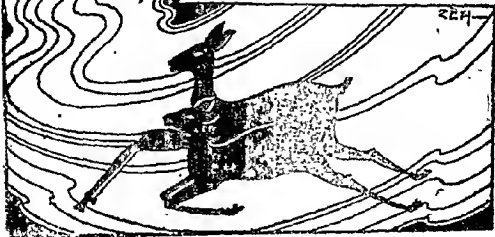
રત્ન છે તો ધરે બેસી કરીશું કેં સુધારાએ
નિચારી એમ મેં કાળ્યો લીધાં ન્યાં હાથમાં લાંતો
પ્રિયા આવી ઉભી હસતી લીધાં સૌ કામજો મૂંટી
હૃદયમાં એ રીતે મ્હારા કવિતા તે નવી ખૂંટી!

સંબોધન

પ્રિયે! ત્હારે માટે, મુશળી રમતી ધોવન તણી
અને લાંબીમા થે અજબ રસનૂબધા જગવતી;
અખિ! ત્હારે માટે, દિમતભરિત એ ગૌરવદને,
રહું કેવું સોળી તલ, અતીવ જીલું, મમી રહે.
ધવલ મંગાસોને જીલળી રહી શી શંકર જટા,
દિમાદિને ખોળે, દિમ શુ રમતું જલસર આ;
પ્રિયે! મ્હેતાકારો ફર મુદર શું પંખી ઉડતું
સમુદે વા શુભે, તરી રહું પ્રિયે! નાર મુલતુ.

પ્રિયે! આ ગાસો થે અતિવ ઘલ આવેશવરા ને
લઈ ખીડી મૂખિ ખૂન ખૂન જ લાંબી રસમરી;
અને મોહું મુદા રસમળ મુશળી વદન થે,
રહે કેવી દીપી મુરખિમર આ ગૌર વદને.
કરી ને ગે મુદા અતિ ધવલ પૂલું-ડું મદિ ને,
રહું લાંબન તેવી: દુન મુખ પર, ને વધી રહે
કયા સન્નિધી એ ઉર ઉરથી ને મોહ મુખથી
મલ્યાં, ભૌંસાવાંતાં, દડ લાહ દુને પામ-મદિને
દીપી મૂખી એની! વિજયપત્ર શો એ મિત્રનને
રહેશે સ્હેરતો, મુગલુગ મુધી, પ્રેમી જનના
મૂખિમીતો માતો, દર પુરવ ને પ્રેયસી તણા
કહેતો રહેશે એ મુગલુગ તણી દંપતી કયા.

ગાંડી વ

માળ . પ જ વા ડિ કે

બાળકોમા સારા સંસ્કરણું સિંચન
કરવો તમારા ઘરમા જરૂર મંગાવો
તા. ૧ અને ૧૬ મીએ પ્રગટે છે.

વાં ૦ લના ૦ રૂ ૭ . પદ્દેશ શિ. ૧૬

ગાંડી વ સાહિત્ય મંદિર : : સુરત

રમણિક અનાવનાજાનો કાવ્યસમૂહ

— પ્રતીક્ષા —

શ્રી ઉમાશંકર જોષીના પ્રવેશક તથા ટિપ્પણ સહિત બે રૂપીઆ

— ઝાંઝરી —

રમણિકલાલ કિ મહેતાના બાર ગીતો. છ આના ત્રણ નકલ મંગાવનારને પોસ્ટેજ ફી
લખો ચોકસી બ્રધર્સ જાણાકુતુમાન-અમદાવાદ

અકુતુ નામકિત રકતો-ફોસ્ફો-મોલ્ટ નળળા સળળા બધાને ઉપયોગી છે
સાબ માણસોની શક્તિ એના સેવનથી સચવાઈ રહે છે, અને માદાને માદગી
પછીની નળળાઈ નાબૂદ કરી, નવજીવન આપે છે

અકુતુ રકતો-ફોસ્ફો-મોલ્ટ સ્વાદિષ્ટ અને તાકીદે
તાઝગી આપનાર છે અને તેથી નાના બાળકો તેમજ
મોટા સૌ કોમ સહેલાઈથી લઈ શકે છે પોષણ

આપનાર અને ખાસ
કરી લોહીની લાવી
વધારનાર અકુ-રકતો-
ફોસ્ફો-મોલ્ટ અવશ્ય
અજમાવો.

એકવાર અવશ્ય અજમાવો!

અકુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લીમિટેડ, જોખને રોડ, મુળ્ય ન ૧૪
કુશન—ભાગીયા મહાજનવાડી, કાવળાદેવી રોડ